

es žg. lušče.
 purnik se
 bila kuhare
 kuharino v
 kuharino ~~smetke~~
 in Marko
 regi in Gasper

ETNOLOGIJA

ČNE*PRAZNIKE

Na pomoč!

*Čet tako obloži
 je noptke, pot
 in dobičlj. Pomoč
 i. Trovnik*

estnim domom.
 silnim domom v
 pred Mestni dom
 sv. maši v cerkev

udi ženstvo v na-

Škofji ulici skozi
 mno skozi predor
 or.

nih diplom tren

arna, slaščičarna.

oju 1 dinar.

a jedila je dobro.

se naprošajo, da
 ija 1922, kajti za

k mnogobrojni udi

ODBOR.

DESIGN
 EDICIONO

*Truhčeva f
 Lovač Ljublj 61230 Lomirali
 najljubše vrednosti
 in bi se v 1922 radi*

*Lehkar sem se u drugem
 nagrada Pustla, da dra Pustla
 Bili smo nakli. Ime ime
 misljam, čine, las, Glas
 prub. Je bi celika vika*

Tekma ka

3. jul. 1932.

Problemi
 9-10-1982

Uredništvo:

Miha Avanzo (glavni urednik), Miran Božovič, Mladen Dolar (odgovorni urednik), Branko Gradišnik, Milan Jesih, Miha Kovač, Peter Mlakar, Rastko Močnik, Denis Požniž, Rado Riha, Jože Vogrinc, Zdenko Vrdlovec.

Svet revije:

Miha Avanzo, Mladen Dolar, Uroš Kalčič, Sergej Kapus, Peter Lovšin, Rastko Močnik, Boris A. Novak, Braco Rotar, Ivan Urbančič, Jože Vogrinc, Slavoj Žižek (delegati sodelavcev); Jože Dežman, Valentin Kalan, Marko Kerševan, Marjan Kotar, Lev Kreft, Sonja Lokar, Tomaž Mastnak, Jože Osterman (predsednik sveta), Marko Švabič, Jadranka Vesel (delegati širše družbene skupnosti).

VSEBINA:

Nives Sulič: »V Sloveniji bi me zadržala le smrt!«

(Način življenja smetarskih delavcev Komunalnega podjetja Ljubljana)

Marko Meglič, Ivan Šprajc: Vrtne veselice v Ljubljani in okolici

Inja Smerdel: Stensko okrasje – eden razpoznavnih znakov načina življenja

Tamara Ditrich: Verovanje v vasi na Dolenjskem

Mitja Bricelj: Etnološki prikaz oddaje »Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo«

Duša Petru: Družinsko življenje v Trnovem pred vojno in danes

Božidar Jezernik: Vpliv italijanskih taborišč na nekatere vidike družinskega življenja slovenskih interniranih v letih 1942/3

To številko je uredil Janez Bogataj

Naslovnica: Edi Stefančič

Revijo podpira Kulturna skupnost Slovenije.

Po sklepu Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

Tekoči račun: 50101-678-47163 z oznako »Za Probleme«.

Letna naročnina: 150 din (za tujino dvojno)

Izdajatelj: RK ZSMS.

Tisk: Tiskarna Kresija, Ljubljana

Uredništvo sprejema sodelavce vsak torek od 16. do 18. in četrtek od 10. do 12. ure v svojih prostorih na Gosposki 10/1.

Cena te številke je 50 din.

»V SLOVENIJI BI ME ZADRŽALA LE SMRT!«

Način življenja smetarskih delavcev Komunalnega podjetja Ljubljana.¹

Preučevanje nekmečkih profesionalnih skupin je bilo v etnologiji dolgo časa potisnjeno ob stran. Eden prvih, ki je začel pisati o delavcih, je bil Nemec Will-Erich Peuckert z delom »Volkskunde des Proletariats« leta 1934, Američan William Lloyd Warner pa je v tridesetih letih tega stoletja pričel v Chicagu s preučevanjem tovarniških delavcev. Pri nas smo z entološkim preučevanjem industrijskih in mestnih naselij in profesionalnih skupin še precej na začetku. Gozdne in žagarske delavce je s poudarkom na njihove profesionalne in socialne značilnosti opisal Angelos Baš v knjigi »Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov«, Slavko Kremenšek pa je v delu »Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem« obdelal mestno naselje v Ljubljani.²

Gospodarska migracijska gibanja po vsej Jugoslaviji so ena izmed značilnosti današnjega časa. Ob njih nastajajo številni procesi, s katerimi se je potrebno podrobneje seznaniti, če hočemo dobiti realno podobo o delavcu v današnji družbi. Dotok delovne sile iz drugih republik Jugoslavije v Slovenijo in predvsem delovne sile iz drugih republik Jugoslavije v Slovenijo in predvsem v Ljubljano narašča. Ob enem se veča tudi število Slovencev, ki se zaposlujejo izven Jugoslavije. Ta problematika v slovenski etnologiji še ni bila podrobneje obdelana, izjema je le delo Živke Črnivec o Tomačevu³ in nekaj proseminarskih, seminarskih in ena diplomatska naloga na PZE za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

S to temo so se pri nas najprej začeli ukvarjati demografi, geografi in statistiki, toda pri njih je šlo bolj za številčno predstavitev podobe delavcev iz drugih republik kot pa za realen prikaz življenja teh ljudi in ugotavljanje vzrokov za njihovo migracijo. Zato ni bil moj namen, da prikažem statistično obdelane dobljene podatke, temveč poskušam osvetliti problematiko živega človeka, ki ni zgolj številka v statističnem zapisu. Za podrobnejši prikaz te problematike bi bila seveda potrebna mnogo podrobnejša raziskava, toda če mi je uspelo vsaj malo razjasniti probleme, s katerimi se srečujejo številni delavci iz drugih republik ob vključevanju v slovensko skupnost, bo to prispevek k boljšemu razumevanju njihovega življenja in s tem korak naprej pri odpravljanju najrazličnejših nepravilnosti in težav, ki se ob vsem tem pojavljajo. Družbeni dogovor o minimalnih pogojih pri zaposlovanju delavcev nam bo v prihodnosti pomagal, da se otresemo miselnosti, da je potrebno delavcu, ki pride v Ljubljano iz druge republike, zagotoviti le delo in skromno streho nad glavo, za ostalo pa naj se pobriga sam. Ob problematiki smetarskih delavcev Komunalnega podjetja Ljubljana sem želela opozoriti tudi na problematiko vseh v Sloveniji zaposlenih delavcev iz drugih republik, saj je od tega, koliko poznamo njihovo življenje in navade, njihove potrebe in želje, in od načina, kako jih sprejme slovenska družba, ki brez njih ne more ustrezno funkcionirati in jih zato nujno potrebuje, odvisna hitrost prilagoditve teh delavcev novemu okolju.

Vzroki za potrebe po delavcih iz drugih republik in njihovi motivi za priseljevanje

Večji pritok delovne sile iz drugih jugoslovanskih republik se je začel po letu 1960. Zlasti se je povečalo število delavcev iz SR Bosne in Hercegovine, SR Hrvatske in SR Srbije. Tako je bilo lta 1963 v Sloveniji zaposlenih 23.000 delavcev iz drugih republik⁴, leta 1974 pa že nekaj manj kot 80.000. Leta 1978 je v Slovenijo prišlo 14.990 oseb iz drugih jugos-

lovanskih republik, od tega v ljubljansko regijo približno 7.000, ob koncu leta istega leta pa je bilo v Sloveniji zaposlenih kar 130.000 delavcev iz drugih republik, od tega v ljubljanski regiji okrog 60.000.⁵ V sami Ljubljani jih je bilo skupno zaposlenih 2.450, največ v občini Ljubljana Bežigrad.⁶

Vzrokov za tolikšno število preseljencev je več. V Sloveniji je zelo močan proces deagrarizacije. Z razvojem industrije se pojavljajo tudi večje potrebe po delavcih. Vendar pa je stopnja avtomatizacije slovenske industrije najnižja v Jugoslaviji.⁷ Leta 1972 so kar 42 % delovnih sredstev sestavljali stroji z ročnim oskrbovanjem, stroji na ročni pogon in mehanizirano ročno orodje.⁸ Zato nastaja velika potreba po nekvalificiranih delavcih, visokovalificirani slovenski strokovnjaki pa odhajajo na delo v tujino, ker zanje doma in zaposlitve. Tako je bilo leta 1971 v tujini zaposlenih 48.000 Slovencev.⁹ S tem se kvaliteno slabša kadrovska struktura, ob prihodu delavcev iz drugih republik pa se ponavljajo številni novi problemi.

V obdobju med leti 1971 in 1976 je bilo v Sloveniji 57 % delovnih mest, ki so zahtevala nekvalificirane ali kvečjemu polkvalificirane delavce, v obdobju med leti 1976 in 1980 pa je naša republika potrebovala približno 23.000 nekvalificiranih ali polkvalificiranih delavcev.¹⁰ Vseh teh potreb Slovenija zaradi nizkega naravnega prirastka in hitrega gospodarskega razvoja ne more kriti s svojimi delavci.

Večina delavcev iz drugih republik je zaposlena v Sloveniji v gradbeništvu in industriji.¹¹ Zaposlitev v kmetijstvu, gozdarstvu ali v komunali je za večino njih le začasna rešitev, dokler ne dobijo dela v industriji ali gradbeništvu.¹² Največ teh delavcev se v Sloveniji naseli v večja mesta središča, zlasti v Ljubljano, saj je tu potreba po delovni sili v komunali, gradbeništvu in trgovini veliko večja kot v ostalih slovenskih občinah. Znatno manj delavcev pa je v Ljubljani zaposlenih v industriji.

Poglavitni razlog za zaposlitev smetarskih delavcev je dejstvo, da doma ne dobijo dela, saj so iz pretežno agrarnih območij (Bosenska Krajina), kjer so pogoji za življenje izredno težki. Drugi razlog pa je želja po višjih osebnih dohodkih. Večina smetarskih delavcev je prišla v Ljubljano prvič, toda le redki so bili tisti, ki ob prihodu v mesto niso imeli tukaj vsaj enega znanca, prijatelja ali sorodnika. Skoraj nihče ni imel zagotovljene zaposlitve, ko je prišel v Ljubljano; nekateri so na lastno pest iskali delo preko oglasov delovnih organizacij, večini pa je zaposlitev preskrbel »zemljak«. Nihče se ni obrnil na Samoupravno skupnost za zaposlovanje. Zato je zaposlovanje teh ljudi tako v Komunalnem podjetju Ljubljana kot tudi v mnogih drugih delovnih organizacijah potekalo neurejeno in stihijsko. Delno je vzrok temu tudi pomanjkanje posebej za kadrovska vprašanja izšolanih strokovnjakov (kadrovikov) v Komunalnem podjetju Ljubljana. Tako je novodošlega delavca preprosto »priporočil« njegov sorodnik ali znanec, kadrovska služba pa ga je brez posebnega razpisa sprejela na določeno delovno mesto in šele nato poslala ustrežno obvestilo Samoupravnemu skupnosti za zaposlovanje.

Nacionalno in socialno poreklo, starostna in izobrazbena struktura, veroizpoved

Vseh 163 smetarskih delavcev, ki so zaposleni v TOZD Javna higiena in ceste, je iz SR Bosne in Hercegovine. V glavnem izhajajo iz treh občin Bosenske Krajine: Bosenske Krupe, Cazine in Velike Kladuše. Po izobrazbi so kmetje ali

nekvalificirani delavci s popolno ali nepopolno osnovno šolo, nekaj pa jih je celo nepismenih. Po veroizpovedi so muslimani. Ob prihodu v Slovenijo so bili večinoma stari med 20-30 let, med pretežno zelo mladimi smetarji pa jih je tudi nekaj, ki živijo v Sloveniji že več kakor dvajset let in so pričeli z delom v Komunalnem podjetju Ljubljana kot smetarji, vendar so se pozneje prekvalificirali.

Opravljanje dela in odnos do njega

Ljubljanske občine so razdeljene na rajone, njihovo število pa je odvisno od velikosti občin. Vsaka ekipa smetarjev opravlja delo na svojem rajonu. Ekipo sestavljajo voznik avtomobila in trije »kantaši«, od katerih dva stresata smeti v odprtino na zadnjem delu vozila, tretji pa prinaša posode za smeti od hiš do ceste. V skupini, ki odvažja smeti iz t. i. »kontejnerjev«, pa je poleg voznika le en delavec, ki odpira in zapira pokrove kontejnerjev. Vsaka skupina mora izprazniti od 900 do 1200 smetnjakov dnevno.

Železniška postaja – Ljubljana 1982

Delovni dan večine smetarskih delavcev se začne okoli šeste ure zjutraj, konča pa se takrat, ko delavci izpolnijo normo in je ves rajon počiščen. Norma sicer traja sedem ur, toda večina ekip opravi delo v petih urah. To delo je izredno naporno, saj morajo delavci delati v vsakem vremenu, tako da so nenehno izpostavljeni hrupu, prepihu, prahu, snegu, dežju ali žgočim sončnim žarkom. Delo je najtežje spomladi, predvsem v mesecu marcu, ker je to prehodno obdobje, za katerega je značilna nagla sprememba vremena. Takrat se tudi poveča število obolenj, med katerimi so na prvem mestu sklepna in revmatična obolenja. Sledijo jirn bolezni črvesja – med temi prednjačijo čiri na želodcu – na tretjem mestu so bolezni dihal (prehladi, vnetja sinusov, pa tudi tuberkuloza), takoj za temi pa bolezni srca in krvnega obtoka ter obolenost hrbtenice. Delavci iz Stanežič so se pritožili nad nerazumevanjem svojih nadrejenih zaradi izostankov z dela zaradi bolezni. Navajam le nekaj izjav posameznikov: »Januarja letos se je pokvarilo gretje v naši baraki, zato samo se vsi prehladili; ko smo zahtevali bolniški stalež, so nam očitali, da zabušavamo.«
»Če zbolimo, nam očitajo, da smo bolezen prinesli s seboj iz Bosne.«

»Januarja se je temperatura za nekaj dni spustila pod minus 14° C, mi pa smo vseeno morali delati. Nas nihče nič ne vpraša. Na upravi jim je toplo, tam imajo centralno kurjavo pa še električne peči, za nas pa se nihče ne briga.«

Za delavce skrbi zdravnik iz Vojne bolnice, ki dela v ambulanti samskega doma na Poljanski cesti. Organiziranih sistematičnih pregledov ne poznajo. Upravnik poljanskega samskega doma mi je povedal, da v času okopavanja koruze nekateri delavci skrivajo podkupijo zdravnika, da dobijo bolniški stalež in odidejo domov pomagat, toda te trditve ni hotel nihče potrditi, socialni delavec pa jo je indirektno celo zanikal.

Delovna oprema smetarskih delavcev ni ustrezna, saj so gumijasti plašči preokorni in pretežki, tako da delavce pri delu precej ovirajo in so lahko včasih tudi življenjsko nevarni. Zaradi tega jih delavci ne marajo nositi. Isto velja za debele rokavice. Poleg tega se delavec v gumijastem plašču hitro spoti, potem pa je na vozilu izpostavljen nenehnemu prepihu, zaradi česar se čisto prehladi. »Ena izmed možnosti rešitev tega problema bi bil traktorski odvoz smeti, kjer bi delavec ves čas lahko sedel v kabini, vendar pa so to zaenkrat samo načrti. Vozila za direktno pobiranje smeti se v preteklosti niso obnesla, ker so pobirala smeti samo po sredini ceste, pločniki pa so ostali onesnaženi; uporaba polivinilastih vreč namesto sedanjih kovinskih ali plastičnih smetnjakov – takšne vreče danes že uporabljajo na zahodu, pa tudi v nekaterih krajih SR Hrvatske – pri nas zaenkrat še ni mogoča, ker Ljubljančani še nismo dovolj disciplinirani«, je povedal v. d. direktorja TOZDA Javna higiena in ceste.¹³

Začetna plača »kantašev« je 5.090.-- ND mesečno, prejmejo pa še dodatke za učinek in delovno dobo. Kljub sorazmerno dobri plači je fluktuacija pri tem poklicu zelo velika, ker so delovni pogoji izredno težki; navajam nekaj izjav: »Za dvajset milijonov ne bi delal v teh pogojih.«

»Če bom zamenjal službo, bom dlje živel.«

»Tako bi zamenjal to delo za drugačno, čeprav malo slabše plačano, samo da mi ne bi bilo treba delati pod takšnimi pogoji.«

Delavci iamjo v okviru svoje delovne organizacije možnost dodatnega izobraževanja. AMZ Slovenije organizira tromesečne tečaje, ki slušatelje usposabljaajo za šoferje vozil za odvoz smeti. Za to dodatno kvalifikacijo se odloča mnogo delavcev, »to je postala med smetarji že nekakšna moda«. Za pridobitev te kvalifikacije se odločajo samoiniciativno in neusmerjeno. Večina kvalifikacij, za katere se odločajo smetarski delavci, je internih, ker je to pač v interesu delovne organizacije.

V letu 1978 je Komunalno podjetje Ljubljana ob sodelovanju Delavske univerze »Boris Kidrič« za svoje delavce organiziralo tečaj za opismenjevanje; prijavilo se je dvanajst smetarjev, od tega so bili trije mlajši od 25 let. Od teh dvanajstih smetarjev je eden zamenjal delovno organizacijo v času trajanja tečaja, enemu je bila delavska knjižica vrnjena, ostalih deset pa je tečaj zaključilo uspešno, tako da jim je bila priznana izobrazba za prve štiri razrede osnovne šole. Kljub temu je danes nepismenih še okoli 6 do 10 odstotkov smetarjev, ki pa so v glavnem stari več kakor 55 let. Nekaj delavcev si je poleg redne zaposlitve poiskalo še dodatni vir dohodka, kar je v Ljubljani po njihovih izjavah izredno težko. V glavnem pomagajo privatnikom pri gradbenih delih, za kar prejemajo 40,– do 50,– ND na uro.

Na svoje delo gledajo smetarji brez predsodkov, zanje je njihovo delo enakovredno vsakemu drugemu. Navajam njihove izjave: »Delati je treba povsod, semkaj pa sem prišel zato, da bom kaj zaslužil, zato me tega dela ni sram.«

»Stranke so včasih nesremne, toda to je zelo redko. Dobre stranke se ti zahvalijo, včasih ti ponudijo čaj, viski, vino, žganje, ob praznikih tudi kolače.«

»Delo je tvoja dolžnost.«

»Nekateri resda gledajo na naše delo postrani, toda taki

ljudje živijo tudi pri nas v Bosni, ne samo v Sloveniji. Tudi moja mama me noče videti umazanega!» Vsi delavci so enotnega mnenja, da imajo slovinci njihovo delo za nizkotno in umazano: »Naše delo je zelo koristno za Slovence. Če bi mi odšli, bi Slovenci pomrli. Samo pet dni ne bi pobirali smeti, pa bi vsa Ljubljana smrdela, da se ne bi dalo živeti«.

Bivališče, noša in prehrana smetarskih delavcev

Nekaj delavcev stanuje v najemniških sobah pri zasebnikih, manjše število njih ima najemniška stanovanja ali pa so si tukaj zgradili hiše, šestnajst delavcev prebiva v dveh zidanih barakah v Stanežičah pri Ljubljani, velika večina pa jih stanuje v samskem domu na Poljanski 66.

Komunalno podjetje Ljubljana je med podpisniki Sporazuma o minimalnih standardih pri zaposlovanju delavcev, ki je pričel veljati leta 1976. V načrtu imajo tudi gradnjo novega samskega doma, ki bo postavljen zadaj za tovarno »Dekorativna« v Šiški, vendar kaže, da z gradnjo – kljub obljubam – še dolgo časa ne bodo pričeli.

V poljanskem samskem domu stanuje tristo delavcev, od tega skoraj polovico smetarjev. Do ustanovitve sveta stanovalcev tega samskega doma in uveljavitve novega hišnega reda so stanovalci često povzročali materialno škodo – tudi do 20 starih milijonov letno – od avgusta 1978 pa velja nov hišni red; z njim so se dotedanje neurejene razmere precej popravile. Slabe razmere so bile posledica treh različnih, med seboj neusklajenih hišnih redov. Nov hišni red morajo stanovalci strogo upoštevati, sicer sproži svet stanovalcev disciplinski postopek in izreka ustezne kazni.

Sobe v vseh samskih domovih Komunalnega podjetja Ljubljana so razdeljene v tri kategorije. Soba I. kategorije, ki ustreza minimalnemu standardu, stane 620,-- ND mesečno; soba II. kategorije, ki je ravno še na meji, ima pa toplo vodo in kurjavo, stane 530,-- ND, dočim mora za sobo III. kategorije, ki jo imenujejo »baraka«, stanovalec odšteti 400,-- ND mesečno. Del stroškov stanarine krije delovna organizacija v obliki regresa, tako da je cena sobe za posameznika nižja za 300,-- ND. Vendar, stanovanje se regresira samo tistim delavcem, ki se v domu hranijo vsaj dvakrat dnevno. Vse sobe vsakodnevno pospravljajo starejše snazilke in le-te tudi menjavajo posteljnino. V domu imajo urejeno tudi pranje perila.

Nekoliko drugačno je stanje v obeh zidanih barakah v Stanežičah, kje so bivalni pogoji skrajno neustrezni. Tam prebiva petinsedemdeset ljudi, zaradi česar so sobe prenatrpane, v njih je po šest, pa celo po osem stanovalcev. Delavcem so na voljo le tri kopalnice in stranišča, ob katerih lahko stanovalci ene izmed barak pridejo le čez odprto dvorišče, zato so prehladi precej pogostni. Včasih se zgodi, da prične ob dolgotrajnih nalivih puščati greznica, enkrat jim je voda zalila tudi garderobo.

Življenje je precej lažje za neporočene delavce, ki stanujejo v samskih domovih, huje pa je tistim, ki so poročeni in imajo v Bosni žene in otroke. V samskem domu ni možnosti za urejeno družinsko življenje, zato je največja želja poročenega delavca, da bi dobil stanovanje in vanj pripeljal družino. Toliko stanovanj pa podjetje nima. Delavci bi sicer lahko zaprosili za kredit, vendar je pot do stanovanja kljub temu še dolga, poleg tega pa sem ob pogovoru z njimi dobila vtis, da niso natančno poučeni o možnih kreditih in posojilih in da so se nekako že vdali v usodo.

Izjava stanovalca: »Tudi mi delavci vemo, kaj je urejeno življenje. Sam živim po samskih domovih že preko dvajset let. Doma v Bosni imam ženo in pet otrok, pa nimam možnosti, da bi jih pripeljal semkaj. Podjetje je sicer dajalo posojila, vendar je deset starih milijonov premalo za nakup stanovanja ali za postavitev hiše. Saj bi bil zadovoljen tudi z eno sobo, večsobnega stanovanja itak ne bi mogel vzdrževati. Plače imam 5.000,-- ND, od tega dam 2.000,-- ND za

hrano in stanovanje; doma je nezaposlena žena in en nepreskrbljen otrok, zadolžiti se nočem – kako naj potem kaj prihranim?«

Ko se delavci priselijo v Ljubljano, prinesejo s seboj samo najnujnejša oblačila in ostale potrebščine. Ko se zaposlijo, prejmejo delovno obleko in obutev od komunalnega podjetja Ljubljana. Ker pogostoma odhajajo domov v Bosno (vsaj enkrat mesečno), si ob povratku prinesejo s seboj topeljšo ali lažjo obleko, odvisno od letnega obdobja oziroma vremenskih razmer.

Mlajši smetarji, ki sestavljajo večino smetarskih delavcev, se po oblačenju v glavnem ne razlikujejo od ostalih mladih ljudi v Ljubljani, vendar pa ne sledijo v tolikšni meri naglo spreminjajoči se modi. Poleti nosijo bombažne majice in kavbojke, pozimi pa puloverje in tople jakne. Starejši smetarji se skozi vse leto oblačijo v sive ali temne obleke, pozimi se zaščitijo še z bundami, na glavi pa imajo – ne glede na letni čas – temnomodre baretke.

Smetarski delavci občasno prirejajo skupne odhode v Trst zaradi raznih nakupov. Tam predvsem mladi često kupujejo »farmerice«.

Dokler ni začel veljati sklep o dveh obveznih obrokih dnevno (november 1978), se je veliko delavcev prehranjevalo neustrezno. Mnogi so si kuhali sami v sobah, potem pa je podjetje zaradi nastale škode prepovedalo kuhanje v sobah. Sklepa o obveznih obrokih se delavci niso pridrževali vse do tedaj, ko je bil sprejet odlok o regresiranju stanovanja samo dotičnim, ki se bodo dvakrat dnevno prehranjevali v menzi delovne organizacije.

Delavci imajo na voljo štiri obroke dnevno: zajtrk, kosilo, malico in večerjo. Hrana je prilagojena njihovemu težkemu delu. Zato je kaloričnost zvišana od 1400 na 1600 ccal na obrok. Delavci, ki so do doma navajeni na začinjeno, mastno hrano z množico močnih jedi, se ne pritožujejo toliko nad jedilnikom samim kot nad kvaliteto hrane in pogostnostjo krompirja v jedilnikih. Verjetno pa jim vzame tek tudi sama jedilnica, ki je opremljena borno in učinkuje precej turbotno. Delavci v Stanežičah so mi rekli, da jih nihče ne bi poslušal, če bi se hoteli pritožiti nad hrano, pozneje pa sem od tov. Erjavca izvedela, da so se že pritožili, zato so jim na njihovo željo spremenili jedilnik, tako da je jedilnik v Stanežičah sedaj drugačen kot v samskih domovih. V Stanežičah imajo svojo kuhinjo, čeprav so mi zatrjevali, da jim hrano vozijo iz poljanskega samskega doma. Tako so imeli za večerjo v Stanežičah v enem januarskem tednu poleg juha in solata enkrat pariški zrezek, dvakrat po četrt piščanca (enkrat ocvrtega, drugič pečenega), enkrat pasulj, enkrat pečenko, enkrat testenine z mesom in enkrat musako. Res pa je, da so imeli v tem tednu kar petkrat za prikuho krompir (dvakrat pire, enkrat v kosih, dvakrat pa pečenega). Slovenskim jedem (z izjemo krompirja) so se delavci hitro privadili, tako da domače hrane niti ne pogrešajo toliko; pravijo, da so to obdobje že »preživeli«. Še vedno pa menijo, da je njihova domača kuhinja neprimerno boljša od slovenske. Delavci v Stanežičah so mi tudi povedali, da jedilnik sestavljajo samo slovenske jedi, pozneje pa sem ugotovila, da vsebujejo npr. malice tudi take jedi, kot so djuvedj, golaž ali pasulj.

Za hrano plačujejo delavci povprečno 800,-- ND mesečno. Za zajtrk plačajo 3,50 ND, za kosilo 24,50 ND in za večerjo 17,00 ND, topla malica pa velja 20,-- ND. Te cene se niso spremenile že od maja 1977 z izjemo malice, ki so jo podražili od 15,00 na 20,00 ND.

Poleg rednih dnevnih obrokov v menzi kupujejo včasih kakšen priboljšek – največkrat je to pivo – tudi v trgovini, ali pa odidejo ob večerih v gostilno na polič vina.

Izjava enega izmed informatorjev:

»Slovinci ste pri hrani čudni. Včeraj sem bil na obisku pri kolegu, ki mi je povedal, da kilogram kruha zadostuje nje-

mu in ženi za ves teden. Meni pa kilogram kruha ni dovolj za en dan! Poleg tega nenehno jeste krompir, samo krompir!»

Akulturacyjski problemi in družbeno razlikovanje

Eden največjih problemov ob prihodu v Ljubljano je bil za delavce slovenski jezik. Menijo, da je zelo težak, poleg tega pa se pritožujejo, da Slovenci nočejo z njimi govoriti srbo-hrvaščine, pa čeprav ta jezik marsikateri Slovenec odlično oblađa. Tako je kolega nekega pravkar prispelega delavca v trgovini govoril srbo-hrvaško, prodajalka pa mu ni hotela postreči in mu je odvrnila, naj se nauči slovenščino, ker je pač v Sloveniji. Tako »dobrodošlico« je pri nas doživel marsikateri bosanski delavec. Ko sem v Mercatorjevi trgovini, ki je blizu poljanskega samskega doma, spraševala prodajalko, v katerem jeziku prebivalci samskega doma naročajo zaželeno blago, mi je odvrnila, da govori z njimi samo slovensko, da se morajo delavci iz drugih republik pač naučiti slovenščine, ker živijo v Sloveniji. Toda večini so ob zaposlitvi v Komunalnem podjetju Ljubljana pomagali tovariši, tisti pa, ki se je takoj po priselitvi zaposlil v delovni organizaciji, kjer je delalo le malo delavcev iz drugih republik, se je moral spoprijeti s težavami sam. Tako mi je nek informator opisal neprijetnosti, ki jih je doživel ob zaposlitvi v mehanični delavnici. Poslovodja mu je dal ukaz v slovenščini, on pa ni razumel niti besede, ker ni poznal nobenega izraza za najrazličnejša orodja.

Večina delavcev na splošno zaradi svoje narodnosti ni doživela kakšnih neprijetnih izgrediv od strani Slovencev. Tudi psovka »prekleti Bosanec« ni več tako pogosta kot pred nekaj leti. »Jaz zaradi tega nisem takoj užaljen«, mi je dejal eden od informatorjev, »oni rečejo prekleti Bosanec, jaz pa jim zabrusim prekleti Slovenec, pa je«.

Mnogim delavcem se je bilo tudi težko prilagoditi hitremu ritmu dela, saj je bila prenekateremu zaposlitev v Komunalnem podjetju Ljubljana prva v življenju. Med smetarskimi delavci pa je tudi nekaj takih, ki so po nekaj let živeli in delali v Nemčiji, Avstriji ali Švici, zato so se že tam privadili hitrejšemu tempu dela, ki ga enačijo s slovenskim. Poleg tega se je bilo nekaterim delavcem težko navaditi na razmeroma strog hišni red, ki velja v samskem domu na Poljanah. V življenje v domu se zlasti težko vključijo starejši smetarji. Do avgusta 1978 so bili izgrediv in poškodbe pohištva razmeroma pogosti, zaradi strogih disciplinskih kazni pa se je stanje izboljšalo. Sedaj so najbolj pogosti prekrški kvartanje za denar in prenočevanje tuje osebe v domu. Komisija, v kateri je tudi predstavnik stanovanalcev, v takšnem primeru najprej oceni težo prekrška, nato pa izreče ustrezno kazen. Ta je lahko v obliki opomina, opomina direktorja ali upravnika samskega doma, zadnjega opomina pred izključitvijo ali izključitev iz samskega doma. Oseba, ki se je prekršila proti domskim pravilom, mora povrniti tudi nastalo materialno škodo.

Komunalno podjetje Ljubljana nima zaposlenega psihologa ali vsaj socialnega delavca, ki bi priseljenim delavcem lahko pomagal prebroditi prve in največje težave pri vključevanju v novo okolje, ki jim je popolnoma tuje. Sicer je ta delovna organizacija nekaj časa zaposlovala socialno delavko, vendar je bila ta po izjavi informatorja nekajkrat premeščena na druga delovna mesta, tako da je končno odpovedala službo. Sedaj rešuje socialne probleme v. d. direktorja, problem socialnega delavca pa ostaja nerešen.¹⁴ Po izjavah informatorjev se le redko zgodi, da bi jih kdo zaničevalno zmerjal zaradi dela, ki ga opravljajo, le nek mlajši informator je povedal, da dekle, s katero je plesal, ni hotelo ponovno zaplesati z njim, ko je povedal, kakšno delo opravlja. Ostali mladi delavci so mnenja, da jih slovenska dekleta zavračajo zaradi neznanja slovenskega jezika, na pa zaradi njihovega dela.

Sklepanje prijateljstev in sosedski odnosi

Smetarski delavci Komunalnega podjetja Ljubljana so pretežno le iz treh bosanskih občin zahodne Bosne, tako da je vseh 163 delavcev v glavnem iz petih razširjenih, med seboj bolj ali manj sorodnih si družin. Vsi se med seboj poznajo in često skupaj zavijejo v gostilno, odidejo v mesto ali pa se zberejo v jedilnici in se pogovarjajo. Držijo skupaj, posebno če se čutijo ogrožene, zlasti delavci iz Stanežič, med katerimi je največ neprilagojenih delavcev. Ob praznovanju rojstnega dne slavljenec običajno povabi v sobo nekaj najboljših prijateljev in jih »časti« z vinom ali žganjem. Vsi informatorji so izjavljali, da imajo tu v Sloveniji veliko dobrih prijateljev (često čez dvajset), tako med rojaki kot med Slovenci: »Prijatelje imamo med Slovenci vsi, posebno v gostilni, kajti to je v glavnem edini kraj, kamor pogosto zahajamo«. Izven delovnega mesta imajo kontakte s Slovenci tudi na najrazličnejših veselicah. Mnenja o Slovencih so zelo enotna: Slovenci so zelo »ekonomični« (varčni) in precej manj gostoljubni kot Bosanci.

Navajam nekaj izjav:

»Tudi če si ves popoldan pri Slovincu na obisku, ti bo ponudil le šilce žganja, mogoče tudi nekaj kolačev, to pa bo tudi vse«.

»Če bi vi prišli k meni na obisk, bi v vas strpal toliko jedače in pijače, kolikor je sploh imam, Slovenec pa tega ne bo naredil«.

»Slovenec ti bo ponudil jedačo le, če ves dan tam delaš«. Vsi delavci so se strinjali, da bi jih v primeru, če bi istočasno spoznali Bosanca in Slovenca, »zemljak« prej povabil k sebi na dom kot Slovenec, kar razlagajo s tradicijo. Menili so, da tudi Slovenec Slovenca ne bi povabil domov, ker se »Slovenci držijo bolj sami zase«.

»Če se slovenska kolega srečata, si rečeta mimogrede samo zdravo in odideta vsak na svojo stran«.

Tudi o Slovenkah imajo precej enotno mnenje. Slovenska dekleta so za njih »ekonomična«, ljubosumna in Bosancev večinoma ne marajo, ker le-ti ne govorijo slovensko; priznavajo pa tudi, da jih Slovenke morda zavračajo tudi zato, ker so »malo bolj na glas«. Kontakte s Slovenkami sicer imajo, posebno na veselicah ali plesih, nekaj mlajših delavcev tudi hodi s Slovenkami, vendar pa se raje družijo z dekleti in ženami iz drugih republik, »ki jih je v Sloveniji skoraj toliko kot Slovenk«. Navajam dve izjavi:

»Slovenka ti bo takoj rekla, da si Bosanec in zanjo bo stvar opravljena!«

»Pravzaprav to ni tako važno, ampak ženska te gleda drugače. Če znaš dobro slovensko, je vse v redu, tako da ona v začetku niti ne opazi, da nisi Slovenec. Jezik je največja ovira, kajti nikoli ne boš mogel govoriti kot rojen Slovenec. Res pa je, da se najhitreje naučiš slovenščine v kontaktu z ženskami.«

Na vprašanje, ali bi se poročili s Slovenko, je večina informatorjev odgovorila pritrdilno:

»Tri bi oženil, če bi me le hotele!« Delavci so bili enotnega mnenja, da bi v zakonu s Slovenko lahko nastali problemi, ker se zakonsko življenje Slovencev razlikuje od njihovega, kajti »v Bosni mož zapoveduje ženi, v Sloveniji pa sta oba zakonca enakovredna«. »Naši ljudje so še zmeraj pod vplivom nekdanjih običajev. Žena mora možu streči. Pri meni doma je to sicer drugače, z ženo živiva v zakonu, ki je podoben vašemu«.

Večino informatorjev bi bilo sram pred prijatelji, če bi jih videli pomivati posodo; eden je manil, da pri Slovencih žena »komandira«, mož pa mora molčati, nekaj informatorjev pa bi ženam pomagal.

Stanovalci poljanskega samskega doma so vključeni v krajevno skupnost Kodeljevo, vendar sami v njej ne sodelujejo. Če koga izmed njih obišče žena ali otroci, jim uprava doma dovoli prenočevanje v domu, čeprav je to sicer prepo-

vedano, sostanovalci pa se za dotično noč umaknejo k sosedom.

Kontakti delavcev s prebivalci sosednjih hiš in blokov so minimalni. Izvedela sem, da se sosedje včasih pritožujejo pri upravi doma zaradi občasnega razgrajanja, moti pa jih tudi oprano perilo, ki se suši na oknih; odkar je uveden nov strožji hišni red, so pritožbe bolj redke. Informatorji iz Stanežič so mi povedali, da se s sosedi sicer pozdravljajo, tesnejših stikov pa nimajo. Izjemen primer je bil le, ko se je sosedu pokvaril traktor, pa je prišel prosit za pomoč delavce, ki so odšli z njim in mu pomagali iz zadrege.

Izraba prostega časa

Delavci zahajajo v prostem času v glavnem v gostilne, skupina iz Stanežič čisto obiskuje gostilno Cirman v Medvodah, delavci iz poljanskega samskega doma pa so pogosti gosti v bistroju »Pri klavnicu«. Poleg tega hodijo tudi na veselice, mlajši obiskujejo disko-klube, »ker so tam punce«, vendar ne redno, ker je vstopnina v diskoteki zelo visoka. Zahajajo tudi v kino, kjer najraje gledajo kavbojske in »ljubavne« filme, zato so pogostni obiskovalci kina Sloga. Najraje poslušajo popularne narodne pesmi, ker je ta zvrst glasbe v njihovem domačem kraju najbolj priljubljena in jim pomaga premagati domotožje. Najbolj priljubljeni pevci so Šaban Šaulić, Slobodan Lalić, Nada Topčević, tudi Zdravko Čolić. Delavci obiskujejo koncerte narodnih pevcev v Hali Tivoli, za katere organizirajo tudi skupinske obiske. Poleg časopisov, ki jih naroča podjetje, čitajo najraje ljubezenske romane, stripe, westernne in kriminalne romane iz serije »Lun« ter Arenu in Start.

Delavci često igrajo šah in kegljajo (podjetje jim je omogočilo kegljanje na svoje stroške), z drugimi športi pa se ne bavijo. Delavci iz Stanežič bi radi igrali nogomet, vendar nimajo urejenega igrišča. Podjetje je kupilo za svoje delavce 30 parov trenirk in organiziralo telovadbo v Narodnem domu na Taboru, v Sostrem in na Kodeljevem, vendar pa se zaradi premajhne obveščenosti in pomanjkanja vodstva, ki bi znalo delavce primerno motivirati, smetarski delavci s športom v glavnem ne ukvarjajo. Med nogometnimi klubi navijajo za svojo »Bosno«, nekateri pa tudi za »Olimpijo, ker je slabša«. Nekaj delavcev tudi občasno stavi na »sport-sku prognozu«.

Delavci radi poslušajo radio, predvsem oddaje radia Beograd, nemenjene izseljencem, na televiziji pa najraje gledajo filme. Informatorji iz Stanežič so se mi pritožili, češ da je njihov televizor v popravilu, tako da nanj čakajo že dvajset dni, pozneje pa sem zvedela, da je barvni tlevizor res v popravilu, vendar šele deset dni, da so bile na aparatu fizične poškodbe in da imajo na voljo še en televizor, vendar ga ne pustijo postaviti, ker je samo črno-bel.

Komunalno podjetje Ljubljano občasno kupuje vstopnice za predstave v Drami in MGL, tako da so te predstave za delavce brezplačne, vendar pa za gledališče med delavci ne vlada posebnost zanimanja. »Če ne igramo šah, sedimo tukaj v jedilnici in se pogovarjamo o življenju in najrazličnejših dogodkih. Naša denarnica je majhna, pri vas pa je vse drago,« je izjavil eden od informatorjev.

Povezanost z domačim krajem in odhodi domov

Delavci odhajajo domov približno enkrat mesečno, nekateri tudi večkrat, vendar je pogostost obiskov odvisna od delovnega časa in razporeda dežurstev, pa tudi od denarja, saj ne odhajajo domov brez manjšega darila za ženo in otroke ali sorodnike. Za večino je vrnitev v Ljubljano izredno boleča. Mnogi bi v Sloveniji ostali za vedno, vendar le v primeru, če bi dobili stanovanje in bi se njihove družine lahko priselile v Ljubljano. Eden od informatorjev mi je povedal, da se bo vrnil v rodni kraj takoj, ko mu poteče delovna pogodba, marsikateri pa bi se vrnil v Bosno, če bi le doma lah-

ko dobil delo, tudi če bi bilo slabše plačano kot v Sloveniji. Zvedela sem tudi za primer delavca, ki si je v petnajstih letih s prisluženim denarjem v rodnem kraju zgradil dve hiši, sedaj pa gradi tretjo. Toda takšni primeri so izredno redki. Pri nekaterih delavcih je Slovenija odskočna deska za Nemčijo, precej pa je tudi takih, ki so v Ljubljano prišli za določen čas, da bi zaslužili dovolj denarja za nakup kakega kmetijskega stroja ali zidavo hiše. Marsikateri pa je prišel v Ljubljano z namerom, da bo tu delal le nekaj let, potem pa je tukaj ostal, kar je pogosto posebno pri mladih, neporočenih delavcih. Zgodilo pa se je tudi, da je kar 25 delavcev naenkrat odpovedalo službo in se vrnilo domov, ker so doma dobili zaposlitev.

Na domači kraj veže delavce poleg družine tudi muslimanska veroizpoved, čeprav so zlasti mlajši delavci svojo religijo opustili in tudi doma ne zahajajo več v džamijo. V Ljubljani v glavnem ne praznujejo muslimanskih praznikov, nekaj tudi zaradi pomanjkanja časa. Marsikdo pa bi rad zavil v džamijo, če bi ta bila v Ljubljani, ker bi ga spominjala na dom:

»Vsaj malo moraš imeti kontakta s svojo vero. Če jo spoštuješ, boš kulturnejši in bolj pameten, kajti ni dobro, če si izoliran do svoje vere, pa naj bo ta kakršnakoli.« »Hodi v džamijo takrat, ko si star in nisi za nič drugega!.

»Jaz bom ostal tu v Ljubljani, ker sem tu v mestu. V Sloveniji so boljše ceste, vse je bolj urejeno«.

»Mene bi v Sloveniji zadržala samo smrt, kajti doma imam družino. Češ deset let pa bo v Bosni dovolj dela za vse in lahko se bomo vrnili domov«.

»Če bi lahko živel v Bosni, sploh ne bi prišel v Slovenijo. Jasno, da hočem ostati; tukaj sem že petindvajset let, pa naj še umrem tu. V Bosni me nihče niti ne bi vzel na delo, ker se že bližam petdesetemu letu, rekli bi mi, naj se vrnem tja, kjer sem doslej garal. Toda moja družina je v Bosni. To ni nobeno življenje! Imam družino in je nimam«.

Zaključek

Smetarski delavci so vsi doma iz Bosne, v Slovenijo pa prihajajo zato, ker doma ne morejo dobiti dela ali pa zaradi želje po boljšem zaslužku. Po prihodu v Ljubljano jim največji problem predstavlja stanovanje, zato mnogi nekaj časa stanujejo v improviziranih bivališčih ali najemniških sobah, ki jih delijo s sostanovalci, pri tem pa jih lastniki premnogokrat krepko izkoriščajo, saj je veliko število sob neustreznih, ker so pomanjkljivo opremljene, prav tako pa so neustrezni tudi sanitarni prostori. Največja želja delavcev, ki stanujejo v samskih domovih, pa je lastno stanovanje. Zlasti si tega želijo poročeni delavci, da bi tako lahko v Ljubljano pripeljali tudi svoje družine.

Smetarski delavci so mnenja, da se njihovo delo ne razlikuje od kakega drugega dela, zato jim opravljanje smetarskega poklica ni nečastno. Fluktuacija pa je pri smetarskih delavcih velika (čeprav je na splošno pri delavcih iz drugih republik sorazmerno nizka), kar pa je posledica neustreznih delovnih pogojev. Pogosta je tudi polkvalifikacija, zlati za voznike vozil za odvoz smeti. Na splošno se delavci iz drugih republik, ki so na delu izven domačega kraja, malo izobražujejo, večina pa si jih med bivanjem v Sloveniji pridobi vsaj polkvalifikacijo, saj prihajajo na delo k nam kot nekvalificirana delovna sila, polovici pa je zaradi njihove mladosti zaposlitev v Sloveniji tudi prva zaposlitev v življenju. Poklicno usposabljanje je med delavci v komunalni najmanjše. Kvalifikacijsko usposabljanje je tudi tam bolj pogosto, čim nižja je vstopna kvalifikacija. Po nekajletnem bivanju delavcev iz drugih republik v Sloveniji upada delež nekvalificiranih delavcev na račun polkvalificiranih, kvalificiranih ali celo visoko kvalificiranih. Napredovanje na delovnem mestu je odvisno od dolžine bivanja v Sloveniji; kvalifikacijsko napredovanje se zvišuje premočrtno s časom bivanja, je pogostejše med delavci, ki so se v Slove-

niji naselili za stalno, in je večje v mešanih zakonih. Ob prihodu v Ljubljano se smetarski delavci srečujejo z vrsto težav. Za nekatere je vključevanje v tuje okolje izredno težko in spremljano z neprijetnimi incidenti, zlasti v zvezi z jezikom. Slovenščina jim zadaja veliko težav, pogosto pa jim pri tem pomagajo starejši in bolj izkušeni tovariši, ki delajo v Sloveniji že nekaj let. Slovensko okolje gleda na delavce čisto z nezaupanjem, saj si je marsikateri Slovenec o delavcih iz druge republike izoblikoval stereotipno, negativno podobo, posledica tega pa je razočaranje, osamljenost in prizadetost pri delavcih samih. Mladi delavci, ki jih je zaposlitev pri Komunalnem podjetju Ljubljana prva v življenju, in tisti, ki so bili v domačem kraju pretežno kmetje, se s procesom organizirane zaposlitve srečujejo prvič, zato jim privajanje na osemurno delo in stroga delovna disciplina včasih povzroča težave. Čim hitreje se tako delavci prilagodijo novim razmeram, tem manj težav morajo premestiti v »novi domovini«. Pri Slovencih jih najbolj moti njihova zaprtost, varčnost in celo skopost, negostoljubnost, redkobesednost, včasih pa tudi nezaupanje. Večina delavcev pa ima v Sloveniji kljub temu dosti prijateljev tudi med Slovenci, pri čemer je treba pojasniti, da delavci besedo »prijatelj« pojmujejo nekoliko drugače kot mi, ob tem pa so njihovi kriteriji pri določanju prijateljstva zelo blagi. Treba je tudi omeniti razliko v mentaliteti delavcev iz drugih republik, ki se kaže predvsem v veliki odprtosti navzven v vsaki socialni sredini.

O slovenskem okolju menijo, da je Slovenija bolje urejena od Bosne, gospodarsko bolj razvita in da pri nas velja večja disciplina pri delu.

Zaradi relativne nepoučenosti se delavci razen pasivno (spremljanje tekem) v glavnem ne ukvarjajo s športom, čeprav imajo za to kar dovolj možnosti. Prosti čas večinoma preživljajo ob pogovoru s prijatelji, kartah, šahu, v gostilni, pri kegljanju ali gledanju televizije in poslušanju radia.

Posebno pri mladih neporočenih delavcih, ki v domačem kraju nimajo družine, so vezi z domačijo pogosto sekundarnega pomena in dovoljujejo predpostavko, da bodo mnoge domačije ostale sčasoma zapuščene. Drugače je pri tistih delavcih, ki jih doma čaka družina. Ti si večinoma želijo domov, saj možnosti za priselitev njihovih družin skoraj ni.

Nives Sulič

LITERATURA IN VIRI

Angelos Baš, Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov. Maribor 1967
Delavci iz drugih republik v slovenskem gospodarstvu in Ljubljani. Javno mnenje /56. Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS. Ljubljana 1976
Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnica št. VII. Ljubljana 1978

Slavko Kremenšek, Obča etnologija. Ljubljana 1973

Saša Micki, Delavci iz drugih republik v slovenski industriji. Javno mnenje /50. Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS. Ljubljana 1974

Milan Natek, Delovna sila iz drugih republik Jugoslavije v Sloveniji in posebej v Ljubljani. Geografski zbornik XI. Ljubljana 1969
Milan Natek, Priseljevanje delovne sile v Slovenijo. Naši razgledi 1967 (leto XVI), št. 7. Ljubljana 1967

Podatki kadrovske službe Komunalnega podjetja Ljubljana
Podatki tajništva in operativne priprave dela Komunalnega podjetja Ljubljana
Komunalec, glasilo delovne skupnosti Komunalnega podjetja Ljubljana
Samoupravna skupnost za zaposlovanje (Ljubljana)

OPOMBE

¹ Pričujoči zapis je priredba seminarske naloge, ki je bila predstavljena na PZE za etnologijo Filozofske fakultete leta 1979.

² Angelos Baš, Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov, Maribor 1967; Slavko Kremenšek, Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem, Ljubljana 1970

³ Živka Črnivec, Kulturna podoba marginalne družbe na obrobju mesta Ljubljane, Ljubljana 1975

⁴ Delavci iz drugih republik v slovenskem gospodarstvu in Ljubljani. Javno mnenje 56. Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS. Ljubljana 1976, str. 18-19

⁵ Podatke je posredovala Samoupravna skupnost za zaposlovanje v Ljubljani

⁶ Podatke je posredovala Samoupravna skupnost za zaposlovanje v Ljubljani

⁷ Delavci iz drugih republik v slovenskem gospodarstvu in Ljubljani, str. 14

⁸ N.d., str. 18

⁹ N.d., str. 19-20

¹¹ Delavci iz drugih republik v slovenskem gospodarstvu in Ljubljani, str. 25

¹² Večina delavcev, ki pridejo v Slovenijo iz drugih jugoslovanskih republik, se zaposli brez posredovanja Samoupravne skupnosti za zaposlovanje

¹³ Nekaj mesecev po tej izjavi so v občini Ljubljana-Center kot poizkus zamerjali posode za smeti s plastičnimi vrečkami

¹⁴ Podatki veljajo za začetek leta 1979, ko je bila opravljena pričujoča raziskava

¹⁵ Podatkov o informatorjih na njihovo željo ne navajam

18
Povšetova 6
Ljubljana 322-265
Tekoči račun pri SDK 50103-601-16780

61000 Ljubljana
Povšetova 6
Telefon 322-265

Skupne službe

DSDS Samski dom, Poljanska 66

Komunalno podjetje Ljubljana

Hađipašič Muhamed

Poljanska 66

Ljubljana

Vaš znak:

Naš znak:

Zadeva Sklep z dne 30.1.1979

V Ljubljani, dne 31.1.1979

Stanovalcu Hađipašič Muhamedu se izreče disciplinski ukrep.

Zadnji opomin v smislu 11.člena Hišnega reda v Samskih domovih Komunalnega podjetja "LJUBLJANA".

Obrazložitev:

Hađipašič Muhamed je dne 27.1.1979 iz sobe 39 skozi okno vrgel cca 10 parov starih čevljev na dvorišče samskega doma. S tem je kršil določila 11.člena hišnega reda -onesnažil okolico.

Pravni pouk:

Ta sklep je dokončen, zoper njega ni možen ugovor.

V vednost:

- TOZD Javna higiena
- oglasna deska SD

Predsednik sveta stanovalcev:
Piličpovič Derviš

VRTNE VESELICE V LJUBLJANI IN OKOLICI¹

Naj je kak praznik še tako majhen, Kranjci ga slovesno praznujejo in nehali ne bodo s svojo pobožnostjo, ampak s svojim delom. Vsak posvečen dan se opruste svojih opravil ali svojega dela, kadar le znajo za svetnikovo ime... Ako se jim pove, da ta ali oni dan ni praznik, četudi nosi ime kaketa svetnika, vendar jim to noče v glavo...

J. V. Valvasor

UVOD

Vrtne veselice so prireditve, ki jih že več kot stoletje prirejajo razna društva in gostilničarji, predvsem z namenom, da si zagotovijo potrebna finančna sredstva. Značilno je, da jih prirejajo poleti na prostem, vedno postrežejo s hrano in pijačo in poskrbijo za ples. Glasbo na veselicah bi lahko označili kot ljudsko ali popularno, torej takšno, ki je med širokimi množicami v nekem obdobju najbolj priljubljena (lahko bi jo imenovali tudi množična glasba).

»Veselica« ima danes razmeroma ozek in določen pomen; treba pa je opozoriti, da se ta pomen širi, bolj ko gremo v preteklost. Nekoč, zlasti v prejšnjem stoletju, je beseda veselica pomenila toliko kot zabava. Označevala ni samo množične prireditve na prostem, temveč tudi prireditve, ki se jih je udeleževal le določen sloj (»bésede«, ki jih je prirejala ljubljanska čitalnica), zabave manjših družb, ki so jih vezale prijateljske ali sorodstvene vezi – zabave v gostilnah, privatnih hišah ali na vrtovih. Enako so imenovali tudi razne prireditve, na katerih se je odvijal kulturni program brez plesa, ali razna srečanja, na katerih so igrali samo koncertno glasbo. Proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja, sočasno z ustanavljanjem gasilskih društev, pa je izraz »veselica« začel dobivati drugačen pomen. Gasilska društva so bila najpogostejša in so vrtne veselice tudi največkrat prirejale, tako, da se je v obdobju med obema vojnama, ko je imela gasilsko društvo že vsaka večja vas, pomen »veselice« zožil – izraz je postal pojem za gasilsko veselico.²

Čeprav nam pojem »vrtne veselice« običajno daje dokaj določeno predstavo, včasih vendarle ni lahko opredeliti neke zabave kot veselice ali ji ta naziv odreči. Za obdobje po 2. svetovni vojni nam je bilo eno od meril kako organizator sam imenuje prirejeno zabavo. Seveda pa ne samo to; nekateri prireditelji se temu nazivu namreč načrtno izogibajo. Zato smo pri tem opredeljevanju vzeli za merilo gasilske veselice. Te so do današnjega dne najbolj pogoste, obenem pa imajo najstarejšo tradicijo in zato tudi dokaj ustaljeno formo. V to raziskavo niso vključene prireditve, ki so jih društva organizirala v zimskem času, v zaprtih prostorih, bodisi v gostilnah ali v društvenih domovih.

Literature, ki bi posebej obravnavala vrtne veselice, ni, zato se rezultati raziskave opirajo največ na terensko gradivo. Kot pisane vire smo uporabili nekatera dela, ki obravnavajo zgodovino gasilstva ali posameznih društev in tu in tam omenjajo tudi veselice, ter zlasti periodična glasila in dnevno časopisje. Zanimive podrobnosti je bilo mogoče razbrati tudi iz raznih arhivskih dokumentov. Splošno sliko prirediteljev in pogostosti veselic po 2. svetovni vojni dajejo podatki o prijavah glasbenih prireditev na Zavodu za varstvo avtorskih glasbenih pravic (ZAMP; poslovalnica za Slovenijo v Ljubljani deluje od 1953. leta), čeprav iz teh podatkov ni mogoče izvajati kakšnih natančnejših stati-

stičnih zaključkov; nekateri stari prijavni kartoni namreč manjkajo, mnoge veselice pa tudi niso bile prijavljene (kakor smo kasneje ugotavljali na terenu).

Za delo na terenu sva sestavila vprašalnico, pri čemer so nama bile v pomoč nekatere vprašalnice za Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja.³ Z izdelano vprašalnico sva šla na teren, vendar so se nama hkrati z zbiranjem podatkov odpirala nova vprašanja, tako da se je bilo treba nekajkrat vrniti k istim ljudem.

Poleti leta 1978 sva obiskala 10 vrtnih veselic in si zapisovala opažanja ter zanimive podatke iz naključnih ali načrtnih pogovorov z obiskovalci, organizatorji in glasbeniki. Na sedmih veselicah sva med obiskovalci opravila tudi anonimno anketo, ki je dala zanimive rezultate. Ljudje so večinoma radi odgovorili na anketna vprašanja, lahko bi rekli, da mnogi kar preveč rutinsko. Izid ankete smo dobili z računalniško obdelavo, ki je ne le prihranila veliko časa in truda, temveč je omogočila tudi najrazličnejše statistične kombinacije podatkov, celo takšne, ki jih sprva niti ni bilo mogoče predvidevati. Tako dobljeni rezultati statistične analize so bili naši raziskavi koristno dopolnilo; to je le potrditev že izraženih misli o vlogi računalništva v etnologiji.⁴ Območja okolice Ljubljane nisva natančno omejila. Na terenu sva bolj ali manj obdelala področje nekako do Medvod in Domžal na severu, do Dolskega in Vevč na vzhodu, Brezovice na zahodu ter Trga in Rakitne na jugu.

PRED 2. SVETOVNO VOJNO

1. PRIREDITELJI VRTNIH VESELIC

Valvasor nam hudomušno sporoča, da so bili Kranjci zelo družabni in da so za veseljačenje znali izkoristiti sleherno priložnost. »Stara Ljubljana je rada veseljačila.«⁵ Razvedrilo in zabavo je Ljubljančanom nudil rečni tok Ljubljanice. Pogosto so prirejali zabave in veselice na ladjah, ki so plule po njenem toku. Poleti so se v večernih urah s čolni vozili sem in tja. Kratkočasile so jih vsakovrsne godbe, saj počasni in tihi rečni tok ni motil ubranih zvokov.⁶ Someščanom v zabavo je Mestni svet prirejal na Ljubljani tekmovanja čolnarjev.⁷ Ponavadi so Ljubljančani prirejali ples na Starem trgu, pri vodnjaku, ki ga je krasila velika lipa. Tu se je zbirala vsa soseska, ki se je razveseljevala »po dobri stari kranjski šegi« vse do strašnega dogodka prvo juljsko nedeljo leta 1547, ko so »pod lipo zeleno trobente in gosli in cimbele pele, plesale lepote z Ljubljane so cele« in je povodni mož v podobi lepega mladeniča odplesal z Urško mimo Stiškega dvorca v Ljubljano. Po tem dogodku na tem kraju niso več prirejali plesov.⁸

Ko so praznovali godove Ančk, so se po Ljubljani vozili do cerkvice sv. Ane pri Podpeči.¹⁰ Na reki je 30. julija 1702. leta praznovala svoj prvi nastop Akademija Philo-Harmonikorum. Ob zvokih Filharmoničnega društva so ljudje plesali kar na ladjah. Zabave željnih je bilo preveč, tako da na ladje niso mogli sprejeti vseh.¹¹

V Ljubljani so razna slavlja prirejali tako pogosto, da se je oblastem večkrat zdelo, da je le-teh preveč. Z najrazličnejšimi ukrepi so jih skušale onemogočiti ali vsaj delno preprečiti njihovo masovnost.¹² Znani so najrazličnejši ukrepi, predvsem prepovedi, policijske ure itd. V času vladanja cesarice Marije Terezije in cesarja Jožefa II. so bila taka slavlja

z uradnim odlokom povsem prepovedana.¹³ Kljub takim ukrepom, ki so bili v različnih obdobjih bolj ali manj strogi, »ljudskega slavlja« cerkvena in svetna oblat nista mogli zatreti. Ljudje so se radi veselili. Čeprav je bilo javno veseljačenje strogo prepovedano in v javnosti niso smeli pokazati svojega veselja, so potrebi po veseljačenju zadostili na skrivaj. Zato so se vršili številni plesi in slavlja raznih družb po predmestnih gostilnah in bolj odmaknjenih vrtovih.

Slavlja in veselice je oblast dovolila ob kakem dogodku ali jubileju. Ob slovesnih prilikah, npr. ob cesarskih sprejemih, ob obiskih uglednih gostov je oblast prirejala ljudske veselice, praznovala je mirovne pogodbe itd. Ob razsvetljenem mestu, pokanju salv, kurjenju kresov in umetnega ognja je prirejala javne gostije in razna celonočna rajanja. Ob rojstvu otrok iz uglednih družin so v stolnici obhajali slovesne Te Deume. Leta 1678 so obhajali Te Deum, ko se je rodil nadvojvoda Jožef Jakob Ignacij Janez Evstahij in kasneje na čast rojstva cesarjeviča Leopolda. Slovesni Te Deum so obhajali tudi leta 1706, ko je Malborough na Nizozemskem premagal Francoze, pod poveljstvom bavarskega volilnega kneza. Ob takih prilikah so se vršile »javne pojedine in razne slavnosti z brenkanjem na strune.«¹⁴ Julija, leta 1810 so Ljubljancani priredili slavlje ob Napoleonomi poroki. Na čast obiska prestolonaslednika Ferdinanda, leta 1819, so priredili vožnjo po Ljubljani, ki je bila združena s kmečko veselico. Prestolonaslednikovo ladjo je spremljalo nekaj stotin razsvetljenih čolnov, v katerih je bilo okoli 6000 ljudi.¹⁵ Slavnostne vožnje po Ljubljani so bile značilne za ljubljanske prireditve vse do leta 1828, ko jih je vlada z uradnim odlokom prepovedala, ker taka veseljačenja niso minila brez nesreč.¹⁶

V drugi polovici 19. st., to je v času narodnega preporoda in bogatega društvenega življenja, so v mestnem središču delovala liberalna, socialdemokratska in klerikalna društva, npr. klerikalno Društvo sv. Cirila in Metoda, Slovenska krščansko-socialna zveza s svojimi številnimi podružnicami in druga. Nekatera društva so imela narodno prebuditeljski značaj, nekatera pa so v svojih programih poudarjala nepolitični, predvsem vzgojnoizobraževalni in dobrodelni značaj.

Večje manifestacije slovenskih liberalcev so se odražale v taborih. To so bili masovni shodi, na katerih se je odvijal predvsem politični in idejni program, s katerim so poudarjali nacionalne težnje. Običajno so ta program popestrili s kulturnim sporedom. Veselica ali prosta zabava s plesom, s katero so si povečali število privrženecv in simpatizerjev, pa je pomenila konec srečanja. Pomembno vlogo v društvenem in družabnem življenju so imele čitalnice. Prirejale so kulturne večere, tako imenovane besede. V sklopu Ljubljanske čitalnice so ob raznih slavnostih delovala tudi številna druga društva, npr. Vzajemno delavsko podporno društvo, pevsko društvo Slavec, Delavsko pevsko društvo Vzajemnost, Pevsko društvo Ljubljana, Slovensko pevsko društvo Zvon, Slovensko trgovsko društvo Merkur, razna dramska in telovadna društva – Sokol, Katoliško izobraževalno društvo in druga. S skupnim imenom so ta društva imenovali »Narodna društva Ljubljanska«.

Prireditve Ljubljanske čitalnice so bile v večini primerov namenjene ožjemu krogu občinstva, takratni kulturni eliti. Širši krog občinstva si je čitalnica pridobila, kadar je organizirala veselico, običajno v dobrodelne namene.

Omenjene veselice ali »proste zabave s plesom« so se odvijale v Ljubljani, predvsem v mestnem središču. Na podeželsko družabno življenje v začetku niso imele dosti vpliva, vplivale so le na mestno okolico. S tem pa ne smemo misliti, da na podeželju niso poznali zabav, ki bi vključevale večje število ljudi. Številne so bile priložnosti, ko se je lahko zabavala vsa vas, npr. ob ohceti, žegnanjih, ličkanju itd, vendar so bile to bolj ali manj sproščene zabave, do katerih je prihajalo povsem spontano, brez društvenega zaledja.

Večje spremembe v društvenem in družabnem življenju na podeželju so se pokazale proti koncu 19. stoletja, predvsem pa na prelomu v 20. stoletje, ko so se tudi tu začela formirati številna društva. Največ zaslug za spremembe na podeželju so imela, poleg drugih, gasilska društva. Ta so do prve svetovne vojne proniknila skoraj v vsako slovensko vas. Ob dnevih, ko so bili vaščani že sicer praznično razpoloženi, so društva pričela s prirejanjem organiziranih zabav. Pri tem so imeli najmanj problemov gasilci, ker so bili v vasi najbolj priljubljeni. Bili so nepolitično društvo, vaščanom pa potrebni, saj požari v tistem obdobju niso bili nobena redkost in tudi ob drugih nezgodah so bili gasilci prvi, ki so priskočili na pomoč. Redka so bila gasilska društva, v katerih ne bi bil včlanjen vsaj en član iz vsake družine v vasi. Organizatorji teh društev so bili vaščani sami. To so bili vaški izobraženci in ljudje, ki so v vasi uživali največ spoštovanja in ugleda: župniki, učitelji, župani, mesarji, gostilničarji, kolarji itd. Njihov pristop je obenem pomenil tudi tiho reklamo za društvo.¹⁷

Med pomembnimi društvi, ki so že pred prvo svetovno vojno proniknila v vasi ljubljanske okolice in so že imela bogato tradicijo prirejanja vrtnih veselic, so bila Sokolska in Orlovska društva. Ljubljanska Sokolska župa je bila ustanovljena na občnem zboru 8. maja 1910. leta. Poleg ljubljanskega »Sokola« je župa tedaj zajemala še društva v Domžalah, Šiški, na Vrhniki, Igu in na Viču z odsekom v Notranjih goricah.¹⁸ Da je bilo sokolstvo močno utrjeno že prej, nam priča glasilo Slovenske sokolske zveze, »Slovenski Sokol«, ki je začelo izhajati že leta 1904. Skoraj v enaki meri so se razvila Orlovska društva in njihovi odseki. Največ jih je bilo po vaseh in na sedežih župnij, za razliko od sokolskih, ki so imeli svoje sedeže v mestih in trgih. Sokol je v vasi prodiral težje.¹⁹ Orli so se razvili iz Slovenske krščansko-socialne zveze, spomladi leta 1906. »SKSZ (Slov. krščansko-socialna zveza) je bila mati tudi velikega dela ostalih slovenskih katoliških nepolitičnih organizacij, izvzemši seveda nabožnih in gospodarskih.«²⁰ Razmerje med sokolskimi in orlovskimi društvi na področju Ljubljane in njene okolice kaže, da je bilo sokolstvo nekoliko močnejše. Malo pred prvo svetovno vojno je bilo v Ljubljani in njeni okolici 21 sokolskih društev, orlovskih odsekov pa je bilo 19. Tudi po številu članov je imel sokol majhno prednost.²¹

Vsako novo ustanovljeno društvo je takoj priredilo tako imenovano »ustanovno veselico«, nato pa je s prirejanjem veselice nadaljevalo in organiziralo vsako leto vsaj eno ali dve. Na tem mestu je treba povedati, da orli uradno veselice niso prirejali. Njihove prireditve so predstavljale telovadni nastop in krajši kulturni program, ki je bil zaključen s srečelovom ali tombolo. Često pa se je zgodilo, da je bilo na njihovih štantih moč kupiti alkoholno pijačo, in da se je prireditve pogosto končala kot veselica, z glasbo in plesom. V obdobju med obema vojnama so bile gasilske veselice najpogostejše. Vsako poletje so gasilska društva pripravila vsaj po dve veselici, včasih tudi tri. Prirejali so jih ob društvenih jubilejih, npr. ob obletnici ustanovitve, ki so jih praznovali vsakih pet ali deset let, ali ob sprejemu in blagoslovitvi novega gasilskega orodja, ob prenovitvi poslopja itd.

Ljubljancanom so bile znane vsakoletne žegnanjske veselice: ob nedeljah po 15. avgustu v Dravljah, po 25. juliju na Viču, ko so praznovali svetega Jakoba, na Brdu in v Zg. Šiški so bile veselice po 11. avgustu, na dan svetega Lovrenca. Za te veselice se je udomačilo ime »gremo muho klat«. Po številu obiskovalcev in morda tudi po priljubljenosti so vodile veselice v spodnji Šiški. Prirejali so jih ob nedeljah, po 24. avgustu, ko je sveti Jernej praznoval svoj god. To nedeljo so imenovali »komarjevo nedeljo«, ali »gremo v Šiško na pohano piško«. Žegnanje na komarjevo nedeljo je slovelo nekako do leta 1930, po tem letu pa je počasi zamrlo.

Takoj po prvi svetovni vojni so se opomogla orlovska in sokolska društva, ki so nadaljevala z organiziranjem veselice. Že leta 1919 je bila obnovljena večina predvojnih orlovskih odsekov in ustanovljena je bila vrsta novih.²² Opomoglo se je tudi sokolstvo.²³ Prireditve, ki so jih ta društva organizirala na prostem, so se imenovalle tabori, če so bile v zaprtih prostorih pa so se imenovalle akademije. Tabori so se pri sokolih vedno končali z veselico ali s prosto zabavo s plesom, na orlovskih prireditvah pa sta bila zaradi nasprotovanja duhovščine glasba in ples redkost. Prireditve obeh društev niso bile tako pogoste kot gasilske in so imele manjše število obiskovalcev.

Leta 1924. je bilo ustanovljeno še eno pomembno društvo, ki se je kmalu razširilo s številnimi odseki, predvsem v farnih središčih. Iz naračja Slovenske kmetijske stranke je v tem času zrastle »Zveza društev kmetijskih fantov in deklet«. Najvidnejši pokazatelj njihovega delovanja so bile prireditve, takoiimenovane tekme koscev in žanjic. Take tekme so bile znane v Vižmarjih. Tja je leta 1930 Društvo kmetijskih fantov in deklet iz Notranjih goric organiziralo pohod. Izredno uspešna tekma pa je bila v Vižmarjih 1932. leta. Namen teh društev je bil organizirati kmečki naraččaj, ga vzgajati, izobraževati in skrbeti za izboljšanje gmojnega položaja. V svojem programu je društvo poudarjalo nepolitični značaj.²⁴

Leta 1929 so bile, s šestojanuarsko diktaturo, prepovedane vse jugoslovanske telovadne organizacije, razen Jugoslovanske sokolske zveze, ki se je tedaj preimenovala v Društvo Sokola kraljevine Jugoslavije.²⁵ Leta 1935. se je politični položaj v državi, zlasti po skupščinskih volitvah, toliko spremenil, da je morala vlada v Beogradu popuščati glede prepovedi delovanja telovadnih gibanj zunaj Sokola kraljevine Jugoslavije.²⁶ »Slovenska ljudska stranka, ki je v tem času sodelovala v vladi, je dosegla, da je bila dovoljena obnovev klerikalne telovadne organizacije v Sloveniji. Nova zveza ni obdržala imena Orel, temveč so za moške sprejeli naziv Slovenski fantje, žene pa so dobile dekliske krožke.«²⁷ Društvo je skrbelo za npravno, umsko in telesno vzgojo članov. V svojem programu so tudi oni poudarjali nepolitični značaj.

Nekatera druga društva, ki so bila ustanovljena že pred prvo svetovno vojno, so bila po vojni še nekaj časa aktivna in so tudi še prirejale veselice, vendar so kmalu propadla, npr.: Katoliško slovensko izobraževalno društvo, podružnica sv. Cirila in Metoda, Prosvetno društvo v Sp. Šiški, Šišenska čitalnica, ki je bila razpuščena okoli leta 1930. Podružnica Narodno socialne zveze v Sp. šiški je bila ustanovljena leta 1914, razpadla pa je leta 1925. Namen društva je bil skrb za delavca, ureditev delavnega razmerja, časa in mezde. Društvo je sodelovalo pri pogodbah med delavci in delodajalci, članom je nudilo brezplačno pravno varstvo, podpore v času brezposelnosti, skrb za ostarele in onemogle. Trudilo se je izobraziti delavstvo, preživljalo pa se je s prirejanjem veselice, predavanj in izletov.

Občasno so prirejale veselice še druga društva. V Dobrovi Lovsko društvo, Strelska družina in Prosvetno društvo; na Igu Strelska družina. Čebelsko društvo v Tacnu je pripravilo veselico ob svoji dvajsetletnici, 2. julija 1939. leta.²⁸ V Zg. Šiški je bilo aktivno Narodno prosvetno društvo Valentin Vodnik, ki je bilo ustanovljeno leta 1920 in je delovalo do začetka druge svetovne vojne.

Tudi gostilničarji so prirejali veselice, predvsem vinske trgovatve. Večinoma jih niso prirejali sami, temveč v sodelovanju s kakim društvom.

Gasilska društva so bila tista, ki so okoli sebe zbrala največje število ljudi. Zaradi njihove priljubljenosti so bile njihove prireditve najbolj obiskane. Četudi so nekatera druga društva v svojih programih poudarjala nepolitični značaj, si niso mogla nikoli pridobiti toliko simpatizerjev. Redka izjema je bila šišenska čitalnica. »Njene zabave in prireditve so bile po večkrat na leto in tako obiskane, da se čitalničarji

(...) niso nikoli bali za obiskovalce.«²⁹

Upadanje množičnega prirejanja vrtnih veselice se čuti po letu 1939, v dobi, ko se je že čutila napetost pred pričetkom druge svetovne vojne. Veselice so nehali prirejati, ker je zaradi krize upadala kupna moč prebivalstva in je bilo zato vedno manj obiska. Tudi društva niso bila več polnoštevila, ker je bilo vedno več vpoklicev na orožne vaje. Brez spremstva fantov dekleta na veselice niso zahajala, brez očeta ali družinskega poglavarja pa je ostala doma tudi vsa družina.

2. VZROKI ZA PRIREJANJE VESELIC

Poglavitni, včasih tudi edini vzrok, je bil pridobivanje finančnih sredstev. Pri tem je šlo za zaslužek gostilničarja, če je veselico priredil sam, ali pa je društvo potrebovalo denar za uresničevanje svojih načrtov. Zaradi potrebnih finančnih sredstev so društva že takoj ob ustanovitvi prirejala veselice, tako imenovane »ustanovne«. Najrazličnejša društva so v obdobju med obema vojnama delovala skoraj brez vsake materialne pomoči od države ali pa je ta pomoč prihajala poredkoma in v neznatni količini. Delovanje slehernega društva je bilo povezano z velikimi denarnimi sredstvi. Skoraj vse organizacije so jih zato krile z dohodki veselice, trgovatve, plesov in drugih zabavnih prireditev, ki so jih v svojih statutih omenjale kot sredstva za doseganje svojih ciljev.³⁰ Tudi društvene kronike so polne podatkov o zbiranju denarja z raznimi nabiralnimi akcijami, veselkami, prireditvami in podporami vaščanov, zlasti imovitejših, kateri so kazali svojo naklonjenost do društva s kumovanjem pri blagosloavljanju orodja ali drušvenih praporov. Društva so potrebovala denar za zidavo drušvenih domov, za nabavo orodja, za prapore, uniforme itd. Telovadna in kulturno umetniška društva so poleg dvoran potrebovala tudi telovadno orodje, stole, kulise za gledališke predstave. Čebelska društva so potrebovala denar za izboljšanje čebeljih vrst, za sladkor ob slabih letinah, za nove panje itd. Za vzdrževanje in izpopolnjevanje tehnične opremljenosti in sposobnosti društev za delovanje, so bili potrebni redni dohodki, novo orodje; tehnična oprema pa je bila draga. Nekatera društva so prirejala veselice v dobrodelne namene. Denar so potrebovala za pomoč ljudem, ki so bili oškodovani zaradi požarov, za bolniške blagajne, katerih namen je bil gmojno podpreti člane društev v času bolezni.³¹ Kljub temu, da so bila gasilska društva humane in družbi potrebne organizacije, je država zanje premalo skrbela. Ves čas med obema vojnama so se največ preživljala z rednim prirejanjem veselice. Prostovoljno gasilsko društvo Stožice je že pred prvo svetovno vojno zašlo v težak finančni položaj, zaradi nabave gasilskega orodja in opreme. Takratno težko situacijo je rešil Anton Vilfan, ki je društvu za poravnave dolga posodil 3700 kron. Da bi se društvo čim hitreje rešilo dolga, je odbor sklenil prirediti veselico.³² Kot primer razmerja med dohodkom od veselice in ostalimi dohodki si oglejmo proračun Prostovoljne gasilske čete Črnuče za leto 1937:

»Dohodki«:

Podpora občine Ježice	Din 1.000,00
Gasilska zajednica Ljubljana . . .	Din 1.410,00
Čisti dobiček veselice	Din 8.190,00

Iz proračuna je razvidno, da so k takemu finančnemu stanju društvu pripomogle predvsem veselice prireditve.³³ To potrjuje tudi dejstvo, da je gasilsko društvo v Nadgorici v dveh letih po ustanovitvi z veselimi prireditvami zbralo denar za motorno brizgalno.

Z reševanjem finančnih problemov so se na podoben način kot gasilske organizacije ubadala tudi druga društva. Tudi ta so v svojih pravilnikih in programih naglašala, da pridobivajo sredstva s prireditvami. Leta 1928 je bilo v Šiški ustanovljeno društvo za izgradnjo sokolskega doma, ki je do zastavljenega cilja prišlo s prirejanjem veselice, izletov, telo-

vadnih nastopov, iger in drugih družabnih prireditev. Z veseliciami so krila stroške svojega delovanja tudi društva kmetijskih fantov in deklet in društva Slovenskih fantov, občasno pa še razna čebelarstva in lovstva društva.³⁵ Za prirejanje veselčnih zabav je bil glavni vzrok izboljšanje finančne situacije društva, vendar pa to le ni bil vedno in povsod njihov edini namen. Treba je poudariti, da so imele take zabave tudi velik družabni pomen, predvsem na podeželju, kjer je bilo malo drugih priložnosti za razvedrilo. Marsikje so priredili veselico prav iz takih razlogov, še posebej tam, kjer so bili v društvenem vodstvu ljudje veselih značajev in so nekaj svojega časa radi žrtvovali za organiziranje družabnih prireditev. »Veselice so bile včasih nujna stvar, ker ni bilo drugih možnosti za zabavo,« pravijo ljudje. Nekatera društva so praznovala svoje ustanovne obletnice z večjimi nastopi in paradami. Prilike za svečane prireditve so bili tudi dnevi, ko so društva prevzemala v uporabo nove prostore, dobila novo orodje in blagoslovljala nove prapore, ki so bili prvi cilj vsakega ustanovljenega društva. Take prireditve so imele velik reklamni pomen za društva, saj so bile do neke mere najvidnejši pokazatelj njihovega delovanja. Vsako društvo je želelo svoj praznik praznovati kar se da svečano in se ob taki priložnosti predstaviti čim širši javnosti. S paradami in gasilskimi vajami so pred občinstvom prikazovala stanje svoje pripravljenosti in si s tem pridobila zaupanje in ugled. Največja slava sta v Ljubljani prirejala Ljubljansko gasilsko društvo in Sokoli.

3. DELA OB VESELICAH

Priprave

Na občnem zboru so se člani domenili, da bo društvo v polnem obdobju priredilo veselico. Ob tej priliki so izvolili 5-7 članski pripravljalni odbor, ki sta mu načelovala predsednik in tajnik. O pripravah na veselico so se menili na društvenih sejah, ki so jih imeli mesec pred pričetkom veselice, skoraj vsak teden. Člani veselčnega odbora so predstavljali vodje delavnih skupin. To so bili več let isti ljudje, pa tudi ostali vaščani, ki so sodelovali pri pripravah. So enako delo opravljali več let. Veselčni odbor je tako v naprej vedel, kakšno delo bo kdo opravljal in kdo izmed njih bo koga prosil za pomoč. Delo je bilo prostovoljno in so za pomoč prosili ustno. Ljudje so na pripravah radi sodelovali in so si to šteli v čast. Še posebno so bili ponosni, kadar so jih člani odbora prišli na dom prosit za sodelovanje. Dekleta, ki so jih izbrali za kelnarjenje, so si štela delo v čast in so bila na to ponosna. Nekaj dni pred pričetkom veselice – pri krašenju veselčnega prostora in na sami veselici – je bilo potrebno največ ljudi. Ob takih prilikah so delale cele družine nekaterih članov društva in tudi nečlani so radi priskočili na pomoč. Tako je bila angažirana vsa vas in skoraj ni bilo človeka, ki bi ob taki priliki sodelovanje odklonil.

Člani si niso delili dela med seboj po funkcijah, ki so jih opravljali v društvu, pač pa so si ga delili po sposobnostih. Običajno sta se predsednik in tajnik društva ukvarjala z administrativnimi posli, sicer pa sta priskočila na pomoč tudi pri drugih opravilih, npr. pri sekanju in postavljanju mlajev, pri krašenju veselčnega prostora itd.

Moški so v glavnem skrbeli za nabavo potrebnega lesa, hrane, pijače itd., žene in dekleta za pripravo hrane v kuhinji in za strežbo na zabavi.

Tudi druga društva so si delo organizirala na podoben način kot gasilska, le da so za delo težje dobili zadostno število ljudi. Odvisni so bili zgolj od svojih članov in njihovih svojcev.

Pri izbiri dneva za veselico so morali upoštevati še prireditve drugih, da v bližnji okolici ni prišlo do dveh hkrati. Za razpored so se društva domenila na zboru gasilske župe. Tak dogovor je veljal za obdobje več let in se je stalno vedelo, kdaj bo katero društvo imelo prireditev. To so sčasoma

postale vsakoletne tradicionalne veselice. Pri izbiri datumov so imele prednost obletnice in društvene proslave. Tudi če so bila društva vnaprej domenjena za datume, so organizatorji v časopisnih vesteh, ko so obveščali o prireditvah, opozarjali druge, da se ne bi odločili za isti dan. Ostala društva so morala pri izbiri datumov svojih prireditev prav tako upoštevati razpored datumov gasilskih društev. V primeru, da je na isti dan kje v bližini pripravilo veselico še kako drugo društvo, se gasilec kljub temu ni bilo treba bati za obiskovalce.

Veselčno leto se je običajno pričelo na dan sv. Florjana in je trajalo do konca septembra. Veselice so vedno prirejali ob nedeljah. Izjemoma so predvsem ljubljanska društva ob obletnicah ali kakem večjem društvenem slavu začela praznovati že v soboto, ko se je odvijal kulturni program. Društva so najraje organizirala veselice ob kakem prazniku ali žegnanju. Pri izbiri datumov so se nekatera društva, predvsem v Ljubljani in predmestju, ozirala tudi na to, kdaj dobijo delavci plačo, v vaseh pa na to niso bili pozorni. V primeru slabega vremena so veselico prestavili za en teden. To je bilo neugodno, ker je bil program veselčnih prireditev pripravljen za vse poletje vnaprej in je obstajala možnost, da je imelo ta dan prireditev kako drugo društvo.

Ob proslavah

Dejali smo že, da so bili dnevi, ko so društva prevzemala v uporabo nove prostore ali ko so dobili nova orodja, prilike za svečane prireditve. Orodja so društva kupovala s pomočjo posojila, za vračilo dolga pa so si denar nekako zagotovila z veselčnimi prireditvami in »nabiralnimi akcijami« prostovoljnih prispevkov. Tisti, ki je za novo orodje prispeval največ denarja, je postal novemu orodju ali domu »kum«. Največkrat si je društvo že pred pobiranjem prispevkov izbralo za kumovanje kakega bogataša, lahko tudi par – »kuma« in »kumico«. Ni bilo nujno, da sta par predstavljala zakonca, pač pa je bilo pomembno to, da je bil izbrani par za društvo najbolj koristen. Zato so za kumovanje običajno prosili premožne ljudi, npr. graščake, ministre, gostilničarje, bogate kmete in druge. Naprošeni so bili močno počaščeni, seveda pa so morali za tako izkazovanje časti podariti precejšnje vsote denarja. Denarni prispevek so društvu izročili kar na proslavi, pred blagoslovitvijo. Kolikšen je bil, se je izvedelo kmalu po prireditvi. Prispevali so do tisoč dinarjev, kar je v tistem času pomenilo dve do tri mesečni plači.³⁶

Gasilsko društvo Dobrava, prevzem motorne brizgalne: „kum“ in „kumica“ pri brizgalni (leta 1930)

Sredstva za nabavo novega prapora so si društva priskrbela na sličen način. Bil je prvi cilj vsakega novega društva in simbol, ki ga je zastopal na raznih prireditvah in shodih. Razvitje prapora je bila prilika, ko je društvo zbralo večjo

vsoto denarja, kot pa je bil prapor v resnici vreden. Denar zanj so društva dobila z veselico, ki so jo organizirali prav v ta namen in seveda z nabiralno akcijo prostovoljnih prispevkov. O nabiralni akciji so obvestili sosednja društva, nekatera podjetja, obrtnike in druge bogate posameznike. Darovalci so ob taki priložnosti od društva kupovali zlate, srebrne in bronaste žebličke, ki so simbolično ponazarjali višino darovalčevega prispevka. Cene posameznim vrstam žebličkov je določilo društvo samo. Imena darovalcev so vgravirali v glave žebličkov.

Nekatere gasilske čete, ki so se pripravljale na blagoslovitev prapora, so društvom in posameznikom, ki so jih nameravali prositi za prispevek, žebličke z njihovimi vgraviranimi imeni poslali vnaprej, predno so od njih dobili odgovore, da so jih pripravljani odkupiti. S tem so spravljali društvene ustanove, njihove funkcionarje in nekatere posameznike v neprijeten položaj, sebi pa so pripravili nepotrebne stroške, če so naslovniki žebličke odklonili.³⁷

Obveščanje in reklama

Pomembno vlogo so opravljali člani društva, ki so bili zadolženi za obveščanje o društvenem dogajanju. Skrbeli so tudi za reklamo prireditve, kakor tudi za delovanje društva na sploh. Od reklame je bilo odvisno, ali bo prireditev privabila zadostno število obiskovalcev in s tem dosegla željeni uspeh. Najbolj običajno in učinkovito obveščanje je bilo preko plakatov. Plakati in tudi druga pisana naznanila niso pomenila samo golo obveščanje o času prireditve, bila so obenem tudi reklama in povabilo na prireditev. Če je bil kak član ali prijatelj društva zaposlen v tiskarni, je poskrbel, da je društvo plakate natisnilo, včasih kar v dveh velikostih. Večji so bili namenjeni obveščanju na javnih, vidnejših mestih, manjše pa so raznašali po hišah, ko so pri ljudeh nabirali predmete za dobitke. Društva, ki niso imela možnosti, da bi plakate natisnila, so jih napravila ročno. To nalogo so referenti za reklamo običajno zaupali dekletom, ker so bila priložnejša kot fantje in so se potrudila, da so bili plakati lično izdelani in lepo okrašeni. Običajno so pripravili 50 do 100 izvodov.

Kakih deset dni pred pričetkom veselice so jih fantje, predvsem ponoči, s kolesi raznašali v okoliške kraje in vasi, približno v krogu desetih kilometrov.³⁸ Včasih se je zgodilo, da so bili plakati na nekaterih mestih potrgani ali prepleteni z drugimi, zato so morali fantje to reklamno akcijo nekaj dni pred prireditvijo ponoviti. To je bilo včasih tudi nevarno opravilo, posebno tedaj, kadar je na eni od prejšnjih veselice prišlo med njimi in domačimi fanti do prepira in spor še ni bil poravnat. Zato so morali biti v takih primerih previdni in oprezní, saj jih je lahko za vogalom ali plotom čakala nevarnost s strani domačih fantov. To je bil tudi vzrok, da so to delo opravljali v glavnem ponoči. S pripravi na društveno veselico so bili fantje v sosednji vasi seznanjeni in so akcijo osvojenih fantov pričakovali. Ustno širjenje vesti je namreč imelo pri obveščanju in reklamni prav tako pomembno vlogo kot plakati, ponekod na deželi še bolj. Tako so ljudje že vnaprej vedeli, kdaj se bo prireditev dogajala, plakati in druga pisana obvestila so predstavljala le potrditev njihovega pričakovanja.

Društva, ki so delovala v bližini Ljubljane in v njenem mestnem središču, so za razliko od vaških društev skušala privabiti na svoje prireditve čimveč ljudi tudi z reklamo v časopisih. O svojih prireditvah so obveščala v društvenih glasilih in dnevnem časopisu.³⁹ Vaška društva svojih prireditvev niso oznanjala v časopisih ali pa sila poredko – kadar so se pripravljala na praznovanje pomembnejše obletnice.

V naslednjih dneh po končanih veselicah so društva v časopisu objavljala, kako je prireditev ali veselica potekala – v lepem, prijaznem, prisknem vzdušju itd. Ob takih prilikah so se prireditelji zahvaljevali vsem, ki so kakorkoli po-

Vabilo

na

vrtno veselico

katero priredi

„Vzajemno delavsko podporno društvo“

... v št. Vidu pri Ljubljani

v nedeljo, dne 1. junija t. l.

v gostilni g. Valentina Cirmana

p. d. „pri Jožefu“.

Spored: (1231–2)

1. Tamburanje tamburaškega kluba „Triglav“ iz Ljubljane.
2. Petje mešanega zbora pod vodstvom g. naduč. Janko Žirovnika.
3. „Šaljiva loterija“.
4. **Prosta zabava in ples** od 7. ure zvečer do polnoči.

Začetek točno ob 3. popoldne. Vstopnina prosta.

Prostovoljna darila se hvaležno sprejemajo. Dobitek je določen za društvene namene.

Ob vsakem vremenu se vrši veselica nedeljo pozneje.

K tej veselici vljudno vabi ODBOR.

Slovenski narod, XXXV/1902, št. 120/28. maj, p. 8; št. 122/31. maj, p. 6

Vabilo

k

plesni veselici

ki se vrši

v nedeljo, 29. junija t. l.

v gostilni „pri Dreise-tu“

(Fr. Brandstätter)

Trnovski priistan št. 4.

Svira tamburaški klub „Triglav“.

Začetek ob 4. uri. Vstop prost.

K obisku vljudno vabi

Fr. Brandstätter

(1400–1) gostilničar.

Slovenski narod, XXXV/1902, št. 144/26. junij, p. 4; št. 146/28. junij, p. 6

magali, da je veselica uspela – vodstvom paviljonov, lastniku zemljišča za brezplačno uporabo prostora itd. Zahvaljevali so se vsem, ki so žrtvovali čas, trud in pripomogli k boljšemu uspehu. Zahvaljevali so se tudi obiskovalcem veselice in tistim, ki so darovali dobitke ali denar.

Prijave in obdavčevanja

Dovoljenja za prireditve ljubljanskih društev je pred prvo svetovno vojno izdajal mestni magistrat. Vaškim društvom iz mestne okolice pa so dovoljenja izdajala pristojna županstva. Kolikor magistrat ali županstva za to niso imela potrebnih pooblastil, so prošnje posredovala deželni vladi oziroma okrajnemu glavarstvu, ali pa so jih na ta naslova pošiljala kar društva sama. Odmera davka na veselico dejavnost pa je bila naloga finančnega ministrstva, ki je bilo preko okrožnic okrajnega glavarstva, mestnega magistrata ali županstva seznanjeno o društvenem dogajanju. Finančno ministrstvo je izdajalo tudi dovoljenja za srečelove in tombole.

Tudi še nekaj časa po prvi svetovni vojni je veselica dovoljenja izdajalo okrajno glavarstvo. Z odlokom, izdanim 2. 3. 1934. leta, pa je Kraljevska banska uprava dravske banovine pooblastila vse občine, da smejo same izdajati dovoljenja za društvene prireditve. K prošnjam so morala društva priložiti tudi veselčni program. Odmera davka je bila naloga finančne kontrole v Ljubljani ali finančnega urada, pod katerega je spadal kraj, v katerem je društvo delovalo. Leta 1920 je kraljevina SHS sprejela zakon, po katerem so morala društva za svoje prireditve plačevati davek od števila prodanih vstopnic. Za gledališke in umetniške predstave, predstave telovadnih, sokolskih in orlovskih društev so plačevali 10 % takso od prodanih vstopnic. Za vsa društva, ki so svojo prireditev zaključila z glasbo in plesom in so se ljudje zadrževali zaradi zabave ali razvedrila, je bila razpisana 30 % taksa od prodanih vstopnic.⁴⁰ Ta zakon se je sicer pogosto spreminjal, v vsem obdobju pa so morala društva plačevati 10–30 % davek. Obdavčitev je bila velikokrat odvisna tudi od trenutne situacije – od popustljivosti finančnega ministrstva in od samih društev, kako so si znala na pristojnih uradih izposlovati popust.

Dejali smo že, da so društva prirejala razne prireditve in veselice predvsem zaradi pridobivanja finančnih sredstev. Ker so jim obdavčenja vzela precejšen del dobička, ki bi sicer lahko ostal v društvenih blagajnah, so se na razne načine borila, da bi jih oblasti oprostile davka in drugih dajatev. Glede obdavčenja so bila gasilska društva v primerjavi z drugimi večkrat nekoliko na slabšem. Sokolska, orlovska in razna druga društva so imela status športnih, kulturnih in humanih društev in so imela manjše davke. Z obrazložitvijo v prošnjah, da prirejajo veselice v humane namene, npr. za obnovo bolniške blagajne, izboljšanje društvenega inventarja itd., pa so bila včasih celo oproščena veselčnega davka. Zato so se gasilska društva z Gasilsko zvezo trudila, da si tudi ona pribore status humanih društev, in da si kot taka pri ministru financ izposlujejo oprostitev plačevanja državnih taks za vse prireditve, ki bi se vršile izključno v korist tehnične izpopolnitve posameznih enot.⁴¹ Ta prizadevanja so več ali manj naletela na gluha ušesa. Po odloku finančnega ministra leta 1921 so bila gasilska društva kot humana društva, sicer oproščena veselčnega davka,⁴² vendar je Jugoslovanska gasilska zveza že leta 1922 na občnem zboru poročala, da je le deloma dosegla popust davka na veselice.⁴³ Gasilska zveza je nenehno obsojala nerazumevanje oblasti za finančna vprašanja gasilcev, še posebno, ker jim je bil včasih celo odvzet naziv humanih društev.

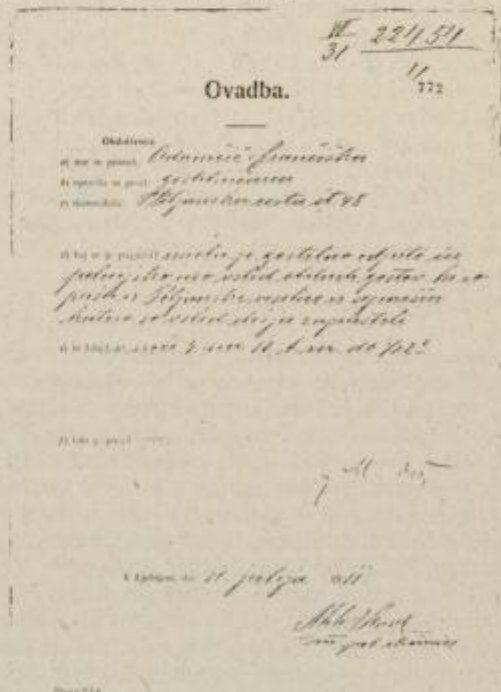
Če je društvo priredilo veselico, na kateri so pobirali vstopnino, so dobili na finančni kontroli žigosane vstopnice. Po številu prodanih vstopnic, so jim potem zaračunavali davek. Včasih so si društva pomagala tako, da so med žigo-

sanimi prodajala tudi nežigosane vstopnice in si tako zmanjšala davek. Pogosto so si društva obetala zaslužek na veselici brez vstopnine – od prostovoljnih prispevkov in od plesa. V takih primerih društva seveda niso mogla plačevati davka od števila prodanih vstopnic, zato je davčna služba na te prireditve pošiljala kontrolorje – financarje. Ti so ugotavljali približno število obiskovalcev na prireditvi in kontrolirali vsote denarja v blagajnah. Ob takih priložnostih so društva na veselici sproti pobirala iz blagajne večje vsote denarja.

Za izvajanje glasbenih del na veselici, so si morala društva priskrbeti dovoljenje Avtor-centrale. Na prošnje so morali napisati naslove predvidenih glasbenih del in njihove avtorje.⁴⁴

»S tem si prireditelji niso belili glave. Napisali so kar narodne. To je bilo najbolj enostavno.«

Kljub temu, da je Avtor-centrala vztrajno opozarjala društva, naj jo obveščajo o svojih prireditvah in plačujejo avtorske prispevke in kljub temu, da jih je opozarjala na visoke kazni, ki bi sledile v obratnem primeru, je prireditelji niso jemali dovolj resno. Prireditve so malokdaj prijavljali, Centrala pa je neprijavljene veselice težko in poredkoma odkrila. Ker je poslovalnica Avtor-centrale zapažala prirejanje raznih veselic brez prijav, je izposlovala, da je bil leta 1937 sprejet zakon, po katerem so pristojni organi smeli izdajati veselčni dovoljenja le na podlagi dokazila, da jim je Avtor-centrala že izdala dovoljenje za izvajanje glasbenih del.⁴⁵ Dovoljenje za točenje alkoholnih pijač v lastni režiji je društvom izdajalo finančno ministrstvo na podlagi prošnje in predloga pristojne davčne uprave, da je cilj društva dobrodelen in človekoljuben.⁴⁶ Manj problemov pa je imelo društvo, če jim je gostilničar – njihov član ali simpatizer – odstopil svoje obrtno dovoljenje ali gostilniško koncesijo. Predpis raznih in razmeroma precej visokih taks je bil načrten. Z njimi je vlada želela omejiti množično prirejanje veselic. Po njenem mnenju so zaradi pretiranega veseljačenja in pijančevanja »kvarno vplivale na narod«. Zato je zavzela stališče, naj se prošnje načelno odklanja. Kraljeva banska uprava je opozarjala na podeželske gasilske čete in na njihovo prepogosto prirejanje vsakoletnih vrtnih vese-

Ovadb. mestnega policijskega stražnika, ki je 10. julija 1911. leta na Mestni magistrat v Ljubljani prijavil gostilničarja, ki se ni držal predpisane policijske ure.

lic, ošvrknila pa je tudi gostilniške plesne prireditve. Ape- lirala je na občine in županstva naj izdajajo dovoljenja sa- mo v izjemnih primerih, ko veselico prireja priznano druš- tvo za splošno koristne namene. Prošnje za prireditve, ki jih nameravajo organizirati gostilničarji zaradi svoje koristi, naj strogo zavračajo. Z željo, da bi preprečila množičnost kvarnih veselic, se je vlada posluževala še nekaterih drugih ukrepov. Ukazala je občinam in županstvom, naj bodo pri podaljševanju policijske ure strožji.⁴⁷ Policijska ura je bila 1934. leta za ljubljansko okolico določena na 23. uro, leta 1937 pa je kr. Dravska banovina zahtevala, da smejo občine policijsko uro dovoliti do 23. ure samo za tiste prireditve, ki se začnejo šele popoldan. Med društvenimi vesellicami v is- tem kraju ali kraju, ki leži v sosednji občini, mora biti raz- dobje najmanj mesec dni.⁴⁸ Tudi s to odredbo je želela vla- da preprečiti prekomerno prirejanje veselic.

Ta prizadevanja državnih oblasti za preprečevanje »dru- ženega zla«, niso v celoti uspela. Društva v vaseh so kljub omejitvam poleti prirejala po tri ali celo štiri veselice, ki so trajale pozno v noč ali celo do jutra. Župane in občinske funkcionarje so pri izdajanju veselicih dovoljenj pogosto vodili krajevni, včasih celo osebni vplivi, saj so bili v večini primerov pristaši katerega izmed društev, ki je na njiho- vem območju delovalo, včasih pa so bili celo vodilni ali po- membnejši društveni člani. Gasilska društva z izposlovanji veselicih dovoljenj – kakor pravijo ljudje – niso imela ni- koli težav, pa tudi drugim društvom občine prošnje niso odklanjale. Npr. v občini Dobrova so bili skoraj vsi zaposle- ni uradniki domačini, zato društvom pri izdaji veselicih in plesnih dovoljenj niso delali težav. Gasilci za svoje priredit- ve celo davkov niso plačevali:

»Kaj vam bomo pobirali, saj vam moramo potem itak nazaj dati.« (Občine so bile namreč zadolžene za vzdrževanje ga- silskih društev.)

Odklonjenih društvenih prošelj za prireditve se ljudje v glavnem ne spominjajo, razen primera, ko je po spominu informatorja ostala zavržena prijava Delavskega kultur- nega društva »Vzajemnost« v Stožicah. Dovoljenja društvu niso izdali na podlagi okrožnice kr. banske uprave, s katero so želeli omejiti pijančevanje in prekomerne zabave ter tro- šenje ljudskega premoženja.⁴⁹

Kljub temu, da so društva na prireditvah prekoračila poli- cijsko uro, čeprav so oblasti zahtevale, da se je strogo držijo, jim policijski stražniki, ki so na veselicah opravljali svoje dolžnosti, niso povzročali težav. Ti so bili prireditev bolj ali manj znani, pa tudi sicer se niso strogo držali predpisa- nih načel, še posebno, če je prireditev p. tekala mirno. V tem oziru so bili prireditelji v mestnem centru in bližnji okolici nekoliko na slabšem, saj so policijske oblasti njho- ve prireditve lažje kontrolirale.

Ureditev veselicega prostora

Da bi veselico lahko organizirali, je bil potreben dogovor za prostor. Zaradi poletne vročine je bil najbolj primeren senčnat vrt ali veliko dvorišče kake kmetije. Gasilci pri iz- biri prostora niso imeli skrbi, saj so jim kmetje svoje vrtove radi odstopali. V nekaterih krajih so gasilci prirejali veselice vsa leta na istem prostoru, drugod pa so prostor menja- vali, enkrat na eni, drugič na drugi kmetiji, saj so si gospo- darji šteli v veliko čast, da so lahko dajali gostoljubje pri- ljubljani organizaciji in bi lahko prišlo do zamere. V večini primerov je bil lastnik prostora tudi član društva.

Za prostor, na katerem so priredili veselico, velikokrat niso plačevali odškodnine, običajno je lastnik niti ni zahteval. Lahko mu je društvo kaj malega plačalo – simbolično na- grado, v primeru, če je veselica dobro uspela. Nekoliko več problemov pri izbiri veselicega prostora so imela druga društva. Lahko so jih prirejali na vrtovih, kjer so jih tudi gasilci, vendar jim lastniki prostora niso vedno odstopili brezplačno, plačati so morali odškodnino, ki pa je bila vča-

sih minimalna. V večini primerov so si znala tudi ta društva v vasi poiskati simpatizerja, ki jim je prostor rad odstopil. Na nekaterih vrtovih so poleg gasilcev prirejali veselice še Orli in Sokoli ali kako drugo društvo. Lastniki vrtov običaj- no niso bili politično nestrpni. Tako so sokoli prirejali ve- selice na vrtovih, katerih lastniki so bili pristaši Orlov. Društvo kmetskih fantov in deklet iz Iga si je za svoje pri- reditve dvakrat našlo zatočišče na graščini na Igu. Kljub te- mu da je bil gospodar klerikalno usmerjen, ni zahteval od- škodnine. Orli so svoje tabore prirejali tudi na župnijskih vrtovih.

Kot zavetje društvenemu življenju so služile tudi gostilne. Gostilničarji so bili običajno politično nevtralni in so se na njihovih vrtovih odvijale veselice različno usmerjenih društev. Sami so veselice redko organizirali, razen v jesen- skem obdobju, ko so prirejali vinske trgatve. V večini pri- merov je gostilničar v času prireditve svoje prostore odsto- pil društvu, lahko brezplačno, v glavnem pa mu je društvo plačalo toliko, kot bi v tistem dnevu zaslužil. Če je imelo ga- silsko društvo veselico na kmečkem vrtu, je bližnji gostil- ničar iz solidarnosti do društva ta dan gostilno zaprl, kar je bilo tedaj v splošni navadi in se je spodobilo. Če pa je ve- selico priredilo kako drugo društvo, gostilne ni vedno zaprl. V vaseh, kjer je bilo več gostilen in so gasilci prirejali ve- selice na njihovih vrtovih, so gostilne menjali, da ne bi pri- šlo do zamere. Odvisno je bilo tudi od tega, kakšen ugled si je gostilničar pridobil pri društvenem vodstvu.

Ljubljanska društva, predvsem gasilci in Sokoli, so prirejali veselice na vrtu pred Narodnim in Mestnim domom. Soko- li so prirejali veselice tudi na svojem telovadišču v Ljublja- ni, pod Tivolijem. Primeren prostor za prirejanje veselicih prireditev so društva našla na Ljubljanskem gradu. Tu je vsako leto v začetku meseca maja prirejala jurjevanja pod- ružnica sv. Cirila in Metoda. Društva so pogosto prirejala veselice na Kongresnem trgu, v Zvezdi. Številnim priredi- teljem je v poletnem obdobju nudil prostor Koslerjev vrt. Na tem vrtu sta veselice prirejala ljubljansko in šišensko gasilsko društvo in še mnoga druga društva. Pevsko druš- tvo Slavec je od leta 1902 na tem vrtu prirejalo vsakoletni se- jem. Tu je bila v poletnem obdobju skoraj vsako nedeljo kaka društvena prireditev. Veselice so prirejali tudi v Švi- cariji in v Lattermanovem drevoredu. Prirejale so jih tudi nekatere ljubljanske gostilne, npr. gostilna na Borštniko- vem trgu, gostilna Derganc – blizu današnje gostilne Pod lipco itd.

Za razliko od gasilskih društev, ki so veselice vedno prire- jala v domačem kraju, so jih nekatera druga društva – pred- vsem Orli, Sokoli, Društva kmetskih fantov in deklet, društva Slovenskih fantov in nekatera prosvetna društva, prirejala tudi v oddaljenejših krajih. Sokoli iz Iga so goso- vali na Vrhniki in na Brezovici, izansko Društvo kmetskih fantov in deklet je priredilo tekmo koscev in veselico v Že- limljah, Črnuško prosvetno društvo je gostovalo na Rašici itd. Društva so gostovala v tistih krajih, kjer je že delovalo tovrstno društvo, ali v krajih, kjer so bili prebivalci temu društvu naklonjeni.

Veselični prostor je bilo potrebno primerno urediti. Ogra- dili so ga provizorično z naznačenim vhodom in ograjo ok- rasili z zelenjem. Društva niso imela dovolj svojih miz in klopi, zato so jih napravila sproti. V zemljo so zabili kole, čeznje so položili deske in že so bile mize gotove in prav ta- ko tudi klopi. To je dajalo veselicih prostoru značilno podobo. Nekatera društva so si mize in klopi med seboj tudi izposojala. Če je bila izposoja enostranska, je bilo treba za- nje plačati skromno izposojnino in poravnati nastalo ško- do. Prodajne paviljone, štante ali šanke, ki so bili nanizani ob ograji veselicega prostora, so naredili iz desk. Označili so jih s primernimi imeni in napisi: jestvine, vinarna, pivar- na, kavarna, cvetličarna itd. Svoje mesto na veselicih prostoru je dobil tudi paviljon za srečelov (sl. 1). Postavili so ga na vidno mesto, tako da so razstavljeni dobinki že od

daleč vabili obiskovalce. Da bi bili dobitki vidnejši, so jih nekaj razobesili kar na bližnje drevo. »Tobakarna,« kjer so se kadilci lahko oskrbeli s »smotkami« in cigaretami, prav tako ni smela manjkati. Plesišče so napravili iz desk. Moralo je biti gladko, da so na njem lažje plesali, zato so ponekod deske premazali s parafinom. Oder za muzikanta je dobil svoj prostor v kotu plesišča. To je bil sedež na štirih kolih, ki se je dvigal približno meter in pol nad plesiščem in je izgledal kakor »lovška vahtnica«.

Če v vasi ni bilo elektrike, so veselilni prostor razsvetljevali z petrolejkami, karbidovkami in leščerbami. Svetila so visela na žicah, ki so jih napeljali ob mizah in ob prodajnih paviljonih. Na mizah so gorele sveče. Če so imeli v vasi elektriko, so jo napeljali od hiše, ki je bila veselilnemu prostoru najbližja. Svetila ali žarnice so si prireditelji izposodili pri gostilničarju ali pri drugih ljudeh v vasi. Zraven veselilnega prostora so morala društva urediti tudi prostor za shranjevanje koles.

Problema, kje dobiti potreben les za ureditev veselilnega prostora, gasilska društva skorajda niso poznala. Običajno so že imela nekaj svojega, ostalo, kolikor so ga še potrebovala, so si izposodila pri vaščanih.

Kadar je veselico pripravilo gasilsko društvo, je bil to praznik za vso vas, še posebno, če je bila združena s praznovanjem društvene obletnice. V prazničnem vzdušju in pričakovanju prireditve, so bili nekaj dni pred tem vsi vaščani na nogah. Na pripravah so delali z veliko vnemo in skoraj ni bilo človeka, ki ne bi kaj postoril. Nedelje po godovih vaških svetnikov – ob žegnanjih in ob binkoštih – so bile veliki prazniki. To so skušala izkoristiti gasilska in druga društva, pa tudi gotilničarji so organizirali veselice na take dneve. Veselilni prostor, društveni dom, včasih tudi vso vas, je bilo potrebno okrasiti, kar se je dalo. Ob takih nedeljah so vaščani pred glavnim vhodom v vas vedno postavili po dva mlaja s slavalokom, ob žegnanjih pa so z zelenjem in cvetjem okrasili tudi cerkev. Proslavljanje praznika je oznanjalo že na predvečer pokanje možnarjev in veliki kresovi. Po visokih mlajih, ki so se dvigali nad strehami hiš, so mimoidoči že od daleč opazili, da so se v vasi pripravljali na praznovanje. Po številu in tudi po velikosti mlajev je bilo moč razbrati, kako velik in pomemben je bil dogodek, ki ga je društvo nameravalo proslavljati. Na običajnih veselicah so bili mlaji visoki do deset metrov, na društvenih proslavah in ob žegnanjih pa so segali v višino do petnajst in več metrov. Mlaje so postavljali domači fantje in pri tem želeli, da bi bil njihov mlaj višji kot kadarkoli poprej. Visok mlaj je bil v veliko čast ne samo njim, temveč tudi vsej vasi. Kako visok mlaj so postavili, pri katerem kmetu so fantje naprosili tako veliko smreko, to je bila po končani veselici pogosta tema za razgovore. Tudi lastnika gozda, v katerem so smreko posekali je to navdajalo z zadovoljstvom in ponosom. Dajali so jih trdnejši kmetje ali gruntarji. Ti na pripravah veselice niso radi sodelovali; bili so nekoliko vzvišeni in jim je bilo to delo izpod časti. Izgovarjali so se, da imajo preveč svojega dela, zato so se društvu želeli oddolžiti na tak način.

Če se je društvo pripravljalo na navadno veselico,⁵⁰ je zadoščal en mlaj. Postavili so ga pred društvenim domom, v sredini vasi ali na veselilnem prostoru, pač tam, kjer je prišel najbolj do izraza. Kadar je bila veselica združena s praznovanjem društvene obletnice, so jih postavili več; dva večja pri vhodu v vas, dva manjša pred vhod na veselilni prostor in včasih pred vhod na plesišče. Napisi na deskah, ki so bile pripete preko mlajev pred veselilnimi vhodi, so naznanjali, katero društvo je pripravilo veselico. Gasilci so poleg svojega grba in označbe obletnice, ki so jo praznovali, napisali tudi »dobrodošli« in eno izmed svojih gesel: »Na pomoč!«, »Ne boj se za pomoč, mi bdimo dan in noč!«, »Sovraštva ne gojimo, gasilci le bodimo« itd. Orli so imeli napis »Bog živi!«, »živijo«, Sokoli pa »Zdravo!«, »Na zdar!«, »Bratje mili, sestre drage! Uživate veselo družbo blage!« itd.

Mlaje so opletli z venci iz zelenja in raznobarnimi trakovi iz krep papirja. Vrh je krasil z raznobarnimi trakovi okrašen kovinski obroč, na konico mlaja pa so včasih obesili zastavo. Mlajčke pri vhodu na veselilni prostor so okrasili z venci, v katere so dekleta vpletle vrtnice.

Bila je navada, da se je s krašenjem veselilnega prostora ukvarjala mladina. Pri tem delu so mladi radi sodelovali, saj jim je nudilo možnosti za zabavo in je imelo velik družaben pomen. Fantje so iz gozda nanесли smrekovih in listnatih vej, dekleta pa so iz tega pletla vence. To so delala v večernem času, ko so bila prosta domačih opravil. S petjem in včasih igranjem na harmoniko so jim fantje delali družbo in jim krajšali čas.

Tudi v mestu so postavljali visoke mlaje. Razne zastave, ki so jih krasile, so že od daleč pozdravljale prispele goste. Ob večjih slavnih so društva na svoje proslave vabila tudi istovrstna in kulturnoumetniška društva, ki so jim na prireditvah popestrila program. V takih primerih so organizatorji svojim gostom napravili slavalok. Največkrat so ga postavili na ljubljanskem kolodvoru, včasih na Dunajski cesti ali pod Zelenim hribom.

Glede na različna društva, ki so veselice prirejale, se veselilni prostori med seboj niso bistveno razlikovali. Vendar se je s pogledom na pripravljeni prostor včasih le dalo ugotoviti, katero društvo se je pripravljalo na proslavo. Sokolska in orlovska društva so namreč na svojih taborih poleg plesnega prostora – Orli plesišča niso imeli – imela še ograjeno telovadnico.

Ob veselilnih prostorih so postavljali svoje štante tudi nekateri posamezniki, ki so si od društvenih prireditev obetali zaslužek. To so bili lektorji in razni kramarji, ki so na tak način skušali prodati svojo robo; postavljali so razna streljšča in druge štante za igre na srečo.

Ker je bilo v mestu družabno življenje bolj pestro kot na podeželju, so si mestna društva na svojih prireditvah težje pridobila obiskovalce kot gasilska društva na podeželju. Na mestnih veselicah so komedijantje, lektorji in kramarji dogajanje popestrili, za občinstvo so bili zanimivi in privlačni, zato so bili na takih prireditvah vedno dobrodošli. Podeželska, predvsem gasilska društva, se za obiskovalce niso bala in od raznih kramarjev in komedijantov niso imela nobenih koristi. Zato na njihovih veselicah niso bili zaželeni, saj so jim odjedali zaslužek.

Hrana in pijača

O hrani in pijači, ki so jo nameravali nuditi svojim gostom, so se društveni člani domenili na eni izmed svojih sej, ki so jih imeli nekaj tednov pred prireditvijo. S tem, kdo je poskrbel za hrano in pijačo, ni imeli težav. Ob pripravah veselice so po več let isti ljudje opravljali enaka dela, tako so imela društva že vnaprej organizirane delovne skupine. V teh skupinah so vedno sodelovali moški, predvsem gostilničarji in mesarji. Od njih in od volje društvenega vodstva je bilo odvisno s čim so na prireditvah postregli svojim gostom. Zaradi enostavne priprave so bile klobase in hrenovke najbolj značilna hrana. Kupovali so jih pri mesarjih ali gostilničarjih. Kuhali so jih v kotlih ali v velikih loncih, kar na veselilnem prostoru, postregli pa so z njimi na kartonih ali kakem tršem papirju. S hrano so imeli veliko dela, če so nekaj dni pred prireditvijo zaklali prašiča ali včasih janca. Društva, ki so si na prireditvah obetala veliko obiskovalcev, npr. Ižansko gasilsko društvo, so večkrat zaklala po dva prašiča, včasih tudi teleta. V takih primerih so gostom postregli s pečenko in pečenicami, pogosto so pripravili tudi krvavice. Pripravljanje take hrane je med prireditvijo zahteval mnogo dela in truda. Največ dela je bilo s kuhanjem golaža in »ajmohta«, ki na prireditvah prav tako nista bila redkost.

Izbira mesne hrane na veselilnih prireditvah ni bila pestra, bolj bogato založene so bile njihove »slašičarne« štanti s

pecivom in drugimi slaščicami. Lectovi srčki, razni piškoti, krofi, flancati in potice so vabili predvsem otroke.

Nekaj dni pred veselico so prireditelji organizirali na vasi nabiralno akcijo za material, ki so ga rabili za peko kruha in slaštic. Česar vaščanom ni bilo treba kupovati in so v večini sami pridelali doma, so radi darovali za slavlje, ki so ga prirejali. Tako so dobili moko, jajca, maslo, mast in podobno. Če so v vasi imeli peka, jim je ta napekel kruh, včasih tudi preste in drugo pecivo. Za gasilce je to napravil skoraj vedno zastoj. Če peka v vasi ni bilo, so kruh napekle običajno žene vodilnih društvenih članov. Tudi vse ostalo pecivo so napekle žene v vasi.

Pijačo je največkrat nabavil gostilničar. V drugem primeru so morali člani društva za vino poskrbeti sami. Kupovali so ga pri vinskih trgovcih v Ljubljani in njeni okolici. Številna so bila društva, ki so se vozila po vino na Primorsko ali Dolenjsko. Ta društva so menila, da je bilo vino od domačinov boljše kot od vinskih trgovcev in da ga je bilo pametneje kupiti iz prve, kakor iz druge roke. Menili so, da je dobro vino eden pogojev za dober uspeh veselice. Na prireditvah so stočili od 400 do 500 litrov vina, na večjih tudi do tisoč. Največ so popili cvička in goriške rebule. Pivo so prireditelji kupovali v pivovarni, v sodčkih po petindvajset, petdeset in sto litrov. Ker se je pri točenju spenilo, si je društvo tudi na račun pen prislužilo nekaj denarja. Na mestnih veselicah so prireditelji postregli svojim gostom tudi z žganjem in raznimi likerji. Ponekod so imeli celo šampanjec in drugo »zlahtno kapljico«. Na vaških veselicah žganja niso prodali veliko. Največ so ga prodali ob kavi. Skoraj na vsakem veseličnem prostoru so imeli »turško kavarano«. Po turško oblečen prodajalec je s svojim videzom zbujal pozornost. Z vzkliki »Turška kava, zmeraj zdrava!« je ponujal »kavo z mastiko«. Gostje so se lahko odžejali tudi z brezalkoholnimi pijačami. Na razpolago jim je bil krahrlje ali pokalke, neke vrste šabesa.

Večina društev ni imela dovolj svojega gostinskega inventarja. Pred prireditvijo so steklenino dokupila, največ pa so si jo izposojala od domačinov, gostilničarjev in trgovcev. Ta problem so društva reševala tako, da so omizju postregla samo z enim kozarcem. Vino so stregli v »pollitracah«, v »litracah« ali v »litrih«, najpogostje so omizja naročala »štefane«, dvolitrske steklenice. Za šankom so žejni gostje naročali manjše količine vina, po četrt litra ali »firkeljce«. Kozarcem za dva decilitra so pravili »štuci«.

Delo na veselici

Društveno vodstvo je sprejemalo povabljene goste, dekleta so hitela od mize do mize in prodajala srečke in šopke cvetja. Tajnik društva je kontroliral stanje v blagajnah in iz njih sproti pobiral večje vsote denarja. Nekateri člani so skrbeli za miren potek prireditve, imeli so čuvaja, ki je pazil na kolesa itd. Vodilni člani društva in član, ki je bil zadolžen za pobiranje prostovoljnih prispevkov ali vstopnine pred vhomom na veselični prostor, so svoje delo vedno opravljali uniformirani. Priprava hrane, delo pri prodajnih paviljonih in strežba na prireditvah je zaposlila največ ljudi.

Dekleta, včasih tudi starejše ženske, so stregla v belih predpasnikih, večkrat, predvsem na mestnih veselicah, tudi v narodnih nošah. To delo so rada opravljala in se jim je zdelo častno. Že nekaj dni pred prireditvijo, ko so si v vasi sposojala predpasnike ali narodne noše, če niso imela svojih, so se bahala, da bodo stregla na veselici. Včasih so imeli prireditelji z dekleti težave, ker so z dela uhajala na ples, ali pa so se zaklepetala s fanti, ker jim niso dali miru.

Prireditelji so morali na veseličnih prireditvah skrbeti za red, da je prireditev potekala mirno, brez preprirov ali celo pretepa. Za miren potek prireditve je bil odgovoren predsednik društva. Ponekod je društvo to nalogo zaupalo močnejšim članom, »močnim biksajem«, druge so za red skrbeli vodilni društveni člani ali vplivni ljudje v vasi. Ker so

imeli večji ugled, so ljudje njihovo besedo spoštovali in jo resno jemali.

4. IGRE NA SREČO

SREČELOV IN TOMBOLA

Vzrok, da je skoraj vsako veselico, ne glede na to, katero društvo jo je priredilo, obvezno spremljal srečelov, je bil v tem, da je ta povečal njen finančni rezultat.

Prirejanje loterij in izdajanje srečk je bila izključno pravica države. Lahko pa je država izdajala dovoljenja za prirejanje srečelovov, tombol in loterijskih iger raznim društvom, ki so potrebovala denar za gospodarske in dobrotelne namene.⁵¹ Prošnje za dovoljenja takih iger so morala društva naslavljati na Ministrstvo za poljedelstvo in vode v Beogradu, preko pristojnega okrajnega glavarsta (magistrata) dva meseca pred prireditvijo. V prošnji so morali navesti kraj in dan prireditve, število srečk, ki so jih nameravali prodati, in ceno posamezne srečke.⁵²

Pri srečelovu so društva potrebovala predmete za dobitke. Do njih so prihajala na različne načine. Gasilska društva so imela pri tem najmanj problemov. Predmete ali denar za nabavo dobitkov so gasilci naprosili pri ljudeh v vasi. Za srečelove zadolženi člani društev so pobirali predmete ali denar uniformirani, ker so tako izgledali bolj uradni. Običajno sta to nalogo opravljala dva člana društva, približno štiri dni pred pričetkom veselice. Pri svojem delu sta uporabljala darilno knjigo, kamor sta zapisovala kakšen predmet, oziroma koliko denarja je kdo prispeval. Darovalec se je v knjigo podpisal, kar je bila potrditev ali dokaz, da je predmet društvu resnično podaril.

Ljudje gasilcem nikoli niso odrekli pomoči. »Ja, ja, za gasilce pa ja,« so prikimali. Darilna listina je društvom pomenila nekakšno spodbudo darovalcem: »Ja, koliko so pa kaj drugi dali?« so spraševali ljudje, ko sta prosilca potrkala na njihova vrata. Potem so društvu podarili predmet vsaj enake, če ne večje vrednosti, kot ga je prispeval sosed pred njimi. Če je ta društvo podprl denarno, so to vsoto skušali prekoračiti. V tako tekmovanje so se vglavnem vključili trdnjeji kmetje, ker so se bali, da bi bila prizadeta njihova veljaška čast, če bi bil njihov dar manjši od sosedovega. To človeško lastnost so znali gasilci dobro izkoristiti. Obrnili so se po darove najprej k premožnejšim ljudem, k takim, za katere so bili prepričani, da ne bodo skoparili. Ponekod so najprej prosili v župnišču. Župnik na Igu je za srečelov vedno rad bogato prispeval. »Gospod župnik so tolke dal, pol morem pa tud jest,« so odgovarjali naprošeni ljudje. Včasih so se s kom v vasi domenili, da bodo v darilno listino vpisali večjo vsoto denarja, kot jo je le-ta v resnici podaril. To vsoto so kasneje, ko so s pobiranjem dobitkov končali, popravili.

Ker je bila na vasi običajno stiska za denar, so v večini primerov podarjali predmete, tisto, kar so že imeli doma in jim ni bilo treba kupiti. Za dobitke so dajali svinčnike, obešalnike, zobotrebce, grebljice, toporišča, grablje, motike, stare lopate, vile, košare, cekarje itd. Podarjali so tudi hrano: moko, sladkor, klobase, salame itd. Večjo vrednost so predstavljale žive stvari: kure, zajci, pogosto so dajali golobe – vedno v parih. Trgovci so društvom podarjali drobnarije in več manj vrednih stvari, obrtniki pa lastne izdelke, npr. stole ali kaj podobnega. Nekatere malenkosti je društvo kupilo z denarjem, ki so jim ga v ta namen podarili društveni pristaži. Dogajalo se je, da so ljudje odstopali predmete, ki so jih kot dobitke dobili na eni od prejšnjih veselici in so bili sicer brez uporabne vrednosti. Taki predmeti so se kot dobitki na veselicah pojavljali več let zapored.

Druga društva so predmete za srečelov dobila težje kot gasilci. Sokoli, Orli, Društva kmetskih fantov in deklet in druga so predmete za srečelove dobivala samo pri svojih simpatizerjih. Običajno jih je mladina prinesla od doma. Ljub-

ljanska društva, predvsem tista, ki so delovala v središču mesta, so za dobitke in morebitne denarne podpore prosila v časopisju – v rubrikah društvenih vesti, kjer so naznanjala svoje prireditve.

Srečolov, ki so ga pripravili naraščajniki orlovskega društva v Črnučah na vrtu pri Gorišku, takratnem županu

Dobitki na srečelovih, ki so jih prirejela društva v Ljubljani, so se razlikovali od dobitkov na vaških veselicah, tako po materialni kot po uporabni vrednosti. Dobitki so se ponekod razlikovali tudi po tem, katero društvo je priredilo veselico in srečolov, saj so nekatera društva z dobitki želela poudariti društveni značaj in njegove karakteristične poteze, npr. čebelarstva ali lovstva društva. Glavni dobitki na mestnih veselicah so bili pogosto premog in kolesa. Takih bogatih dobitkov si podeželjska društva niso mogla privoščiti na srečelovih, prišla so v poštev samo na tombolah. Vzroki so v tem, da so bili na podeželju ljudje skromnejši in manj zahtevni kot mestni ljudje in v tem, da so si mestna društva lažje poiskala premožnejše darovalce. Glavni dobitki na podeželskih veselicah so bili npr.: pečena ali surova svinjska glava, velik hlebec kruha v obliki srca, torta ali kaj podobnega. Včasih se je pojavil koštrun ali koza, mlad prašiček, vendar so bili taki dobitki redkost, ker so predstavljali veliko vrednost. Še bolj poredko pa se je na vaškem srečelovu pojavilo kolo. Včasih so gasilci dobili v dar potico, ki bi jo lahko uporabili kot glavni dobitek, vendar so jo raje prodali po kosih. Tako se je potica bolj obrestovala, saj je predstavljala večji zaslužek.

Tombole so društva prirejela redkeje, na vsakih deset ali petnajst let. Z organiziranjem tombole je bilo mnogo več dela in napora, kar so si lahko privoščila le večja in trdno stoječa društva.

Ko so prireditelji zbrali zadostno število predmetov za dobitke, so jih razvrstili po vrednosti, jih oštevilčili, srečke pa razporedili v vrečke. To delo je zahtevalo resne in poštene ljudi. Tisti, ki je to delo opravljal, je vedel, katere dobitke skrivajo posamezne vrečke. Dogajalo se je, da je povedal svojemu prijatelju ali znancu, v kateri vrečki tiči glavni dobitek. Take nepravilnosti in napake so ljudje na veselici kmalu opazili. Pri občinstvu je zato večkrat prišlo do negotovanja, društvo in njegovo vodstvo pa je s tem prišlo na slab glas.

V začetku srečelova so organizatorji prodajali na prireditvi srečke s pogostejšimi dobitki nižje vrednosti. Vrednejši dobitki so prišli v obtok kasneje, srečka z glavnim dobitkom pa je bila vedno v zadnji vrečki, ker bi sicer zanimanje za srečolov splahnelo. Dogajalo se je, da je kdo glavni dobitek dobil že prej, predno so prodali vse srečke. Tega prireditelji občinstvu niso povedali, srečnega dobitnika so prosili, da je o tem molčal. Največ je bilo primerov, ko je bil glavni dobitnik le reklamnega pomena, saj ga ni bilo moč zadeti, ker

med srečkami ni imel svoje številke. Prireditelji so potem objavili, da se s srečko, ki bi zadela glavni dobitek, ni javil nihče in da se je verjetno izgubila. Zato so dali dobitek na javno dražbo ali licitacijo. Mnogi obiskovalci so bili o takem načinu prodaje glavnega dobitka seznanjeni že vnaprej in se nad njim niso pritoževali, saj je bilo vsem v interesu, da prireditve finančno uspe. Če tudi je bil dobitnik brez večje vrednosti, si je na prireditvi pridobil veliko simbolično vrednost.

šaljivi ribolov

Šaljivi ribolov se je od srečelova razlikoval v tem, da so bili dobitki manjše vrednosti in niso bili na ogled, ampak skriti za visoko ogrado.

Igralec je dobitek »lovil« z »ribiško palico«. Z njo je posegel čez ogrado, kjer mu ga je nekdo od prirediteljev privezal na palico. Dobitek je bil »skrivnost«, zato je igralcu in publiku, ki je igri vneto sledila, pripravil presenečenje. Ker so bili dobitki bolj šaljivega kakor vrednega značaja, so igro spremljali veseli dovtipi in obilo smeha.

Najbolj znane tovrstne prireditve so bile v Šiški na »Komarjevo nedeljo«. Kadar je šišensko pevsko društvo Slavec na vrtu pri Koslerju organiziralo svoj »semenj«, so za obiskovalce pripravili šaljivi ribolov, ki so mu rekli »Komarjev muzej« ali »Ribarjenje v šišenskem bajerju«. »V šišenskem bajerju niso lovili rib ali morskih deklic, (...)«⁵³

5. DRUŽABNE IGRE

Igre na srečo smo omenili kot igre, ki so na prireditvah prinašale največ dobička. Poleg teh so društva med potekom veselice prirejale še razne družabne igre in nagradna tekmovanja. To so bila npr. tekaška tekmovanja v vrečah, tekmovanja v plezanju na mlaje, tekmovanja v balinanju, v mestu pa v keglanju, šaljivi telefon. Igra »amerikansko fotografiranje« je vzbujala precej smeha. Potekala je tako, da je tisti, ki se je dal slikati, dobil sliko kakega dekleta in obratno. Namen takih iger je bil isti kot pri igrah na srečo – popestriti enolične veselice, privabiti čim večje število obiskovalcev in povečati finančni uspeh. V želji, da bi privabili goste z originalnostjo in posebnostjo, so si društva izmišljala nove igre in dopolnjevala ideje drugih društev. Mestna so si težje pridobila zadostno število obiskovalcev kot podeželjska, zato so bile igre na mestnih veselicah tudi bolj pogoste in raznovrstnejše.

Najbolj priljubljena od vseh je bila »šaljiva pošta«, zato je bila gost skoraj vsake veselice prireditve. Pri tej igri so si obiskovalci, ki so sedeli pri različnih omizjih, medseboj dopisovali. Zaradi dostave pošte so bile mize označene z ženskimi, krajevnimi ali živalskimi imeni. Na »komarjevih« prireditvah je »sejmarska pošta« poskrbela, da so si dopisovali celo tisti obiskovalci, ki so sedeli v različnih šišenskih gostilnah.⁵⁴

Razglednice, ki so bile na voljo šaljivi pošti, so gasilska društva kupovala pri Ljubljanski gasilski zvezi, ta pa jih je kot odpadne artikole nabavila po nizkih cenah v tiskarnah. »Pošta« so gostje oddajali v nabiralnik. To je bil lesen zaboj, ki je bil postavljen na vidnem mestu veselice prostora, ali pa so ga pritrdili na kako drevo. Član društva, ki je raznašal pošto med omizji, je nosil namišljeno pošgarsko obleko in veliko torbo. Včasih so si prireditelji za tako priložnost izposodili pravo pošgarsko uniformo.

Ta igra je bila sproščena, če so se obiskovalci med seboj poznali. Zabavala je goste na manjših veselicah, ki so bile vezane na vaško ali predmestno skupnot. Na večjih prireditvah v mestnem središču, kjer so bile veselice le zaključni del praznovanja, takih iger niso mogli organizirati. Igra, ki so jo društva pogosto organizirala na veselicah istočasno s šaljivo pošto in srečelovom, se je imenovala

»amerikanski zapor«. Nekje na veseličnem prostoru so iz desk napravili prostor, ki je imel zamrežena okna in klopi za kaznjence. Zapor je lahko predstavljal tudi z vejami in listjem ograjen prostor. Pravila te igre so bila preprosta: Vsak gost na veselici je lahko z zaporom kaznoval kogar koli je želel, za izvršitev kazni pa je moral zaporni nalog plačati policaju ali ključarju. Zaporniku so, če je želel, v zaporu postregli s hrano in pijačo, seveda pa je moral za to razkošje plačati več kot ostali obiskovalci veselice. Kaznovani je bil zaprt toliko časa, dokler niso prijatelji zanj plačali odkupnine. Če so nanj pozabili, se je po določenem času lahko odkupil sam.

6. VINSKE TRGATVE

Vinske trgateve smo omenili kot veselične prireditve s posebnim potekom. Te prireditve so se verjetno iz Ljubljane razširile v predmestje in na podeželje in so jih po vzoru običaja iz vinorodnih krajev, množično prirejala razna društva in tudi gostilničarji, kjub temu, da je organiziranje take prireditve zahtevalo mnogo več dela in truda, kot običajna veselica.⁵⁵ Trgatev je pri ljudeh vzbudila zanimanje in z njo so si prireditelji povečali število obiskovalcev. Vzroka za množično prirejanje vinskih trgatev pa ni iskati samo v finančnih uspehih, ki so jih zagotavljale te prireditve, temveč tudi v volji in veselju do dela nekaterih prirediteljev. Organizatorji so začeli prirejati trgateve, ne da bi vedeli od kje običaj izhaja, in kako pravilno poteka. Prirejali so jih po svoje, z lastnimi idejami in novostmi, ki so se jim rojevale sproti, med samimi pripravami, kar je tudi prirediteljem nudilo obilico možnosti za zabavo.

Bile so vedno v jesenskem času, koncem septembra ali v začetku oktobra. Osnovno dogajanje na teh prireditvah je bilo »kraja grozdja v županovem vinogradu« in »kršenje zakonov«, ki jih je pred pričetkom veselice na šaljiv način prebral »notar«. Veselični prostor so spremenili v »vinsko gorico«, plesišče, obloženo s trtami – polnimi grozdja – je postalo »županov vinograd«. Vinograd so lahko pripravili v prostoru kakega društvenega doma, v hiši poleg veseličnega prostora ali pa v gostilni, če je trgatev priredil gostilničar, mize in klopi za goste pa so bile na prostem. Nad plesiščem so napeljali žice, jih ovili s trtami, na nje pa privezali grozdje. V sredini takega »vinograda« so spletili venec iz trtja, kamor so obesili boljše grozdje. Ponekod so namesto venca v sredino pritrdili reto. Za ureditev vinograda so potrebovali od petdeset do šestdeset kilogramov grozdja, ki so ga gasilcem podarili domačini, boljše grozdje za v reto ali v venec pa so kupovali.

Na takih prireditvah so nastopali »župan« – lastnik vinograda, »njegova žena županja« in »pisar«. Sedeli so za pogrnjeno nizo poleg plesišča. »Stražarji«, pravili so jim tudi »biriči«, so pazili na »tatinsko družino«, »prijemali zlikavce« in jih vodili do notarja, ki jim je odmeril predpisano kazen. Nastopali so tudi »viničarji« in »viničarke«, običajno štirje pari.

Župan je bil oblečen v temno žametno obleko, na glavi je nosil klobuk »na ajdov zrn«, najpogosteje pa sta bila župan in županja oblečena v narodne noše. Pisar je nosil frak z metuljčkom, na glavi pa visok cilinder. V rokah je držal zajeto knjigo, »zakonik«, po katerem so sodili zlikavcem in velik svinčnik. Da so se viničarke razlikovale od županje, so bile oblečene v nošo brez avb. Na glavah so imele »abtahe« ali »zavijačke« (rutke). Včasih so viničarke nosile tudi belokranjske noše. Da so stražarji izgledali bolj strogo in resno, so bili oblečeni v stare vojaške uniforme in so imeli vsako leto drugačne. Prireditelji so si jih izposojali pri ljubljanskem gledališču, narodne noše pa so imeli ljudje večina doma.

Ob pričetku prireditve so godci zaigrali nekaj vinskih pesmi, npr. »En starček je živel«, notar je iz knjige prebral zakone ali »paragrafe«, po katerih so kaznovali neposlušne

obiskovalce. Naštel je več kot trideset paragrafov, pri čemer je bila velikost kazni odvisna od prekrška. Kdor kazni ni hotel plačati, so mu odmerili zaporno kazen, vendar si je moral »svobodo«, če ga ni rešil kdo od prijateljev, odkupiti sam. Zapor so lahko uporabljali tudi drugi gostje, podobno kot pri »amerikanskem zaporu«. Te prireditve so vedno spremljale tudi druge družabne igre: srečelov, šaljivi ribolov, šaljiva pošta itd. Zato so bile vinske trgateve donosnejše od običajnih veselice, kar je bil vzrok, da so jih množično prirejali tudi gostilničarji.

Ker je bil »županov vinograd« na gorici najlepši in je bilo njegovo grozdje najboljše, se obiskovalci niso mogli upreti skušnjavi, da ne bi utrgali vsaj enega grozda in pokusili, če je grozdje v resnici tako sladko in okusno. Zato je bil vinograd vedno skrbno zastražen, kazni za »zlikavce« pa so bile strogo odmerjene. Da so pazniki lažje pazili na vinograd, je grozdje viselo tako visoko nad plesiščem, da ga z iztegnjeno roko ni bilo moč doseči. Plesalec, ki se ni mogel upreti vabečemu grozdju, je moral pri kraji poskočiti, ali pa je med plesom dvignil plesalko, da je utrgala grozd. Kraja grozdja je tako le poredkoma ušla paznikovim očem. Da je »tatu« lažje prijel in da se mu ni izmuznil v množici, ki je po končanem plesu zapuščala plesišče, je bil vhod na plesišče zelo ozek. »Tatinske družine« je bilo dovolj, zato so na vinograd pazili tudi po štirje »pazniki«, včasih pa so jim pomagali še viničarji in viničarke. Višina kazni je bila odvisna od velikosti ukradenega grozda in od tega, kje je bil utrgan. Grozdje, odtrgano v sredini venca ali rete, je bilo dražje.

Poleg kraja grozdja so obiskovalci počenjali še mnoge prepovedane reči in kršili pravila dostojnega vedenja: Prepovedan je bil ples z županjo in viničarkami. Če je župan opazil, da kdo z njegovo ženo pleše, je zahteval, da se vsiljivca takoj kaznuje. Po zakonu je bil kaznovan tudi tisti, ki je županji ali viničarki ples odklonil. V javnosti »nesramno sramotiti njeno veličino, se ni spodobilo«. Prepovedano se je bilo dotikati župana ali županje. Mati županja in oče župana sta bila naziva, ki jih pri nagovoru ni kazalo pozabiti.

Naloga županje in viničark je bila, da so k plesu zvabile čim več obiskovalcev. Ples z županjo se je kaznoval strožje kakor ples z viničarkami, zato je županja skušala zvabiti k plesu premožnejše ljudi. Nekaterim se je zdelo njeno vabilo na ples častno in so zaradi svojega ugleda brez prerekanja plačali visoko denarno kazen. Predpisanih kazni so se prireditelji skušali držati strogo in niso hoteli popuščati. Načelni so bili predvsem pri bogatih ljudeh, za katere so vedeli, da kazen lahko plačajo.

Pozno zvečer, okrog desete ure, če je nad plesiščem ostalo še kaj grozdja, je notar objavil, da se straža ukinja. Vinograd se je tedaj hitro izpraznil.

Na dan prireditve, v dopoldanskem času, je »nastopajoča družina« vedno napravila obhod po okoliških vaseh in krajih, od koder so ljudje običajno prihajali na njihove veselice, ter vabila prebivalstvo na popoldansko prireditev.⁵⁶ Povorko so vedno spremljali trije konjeniki. Konji so bili okrašeni s slovenskimi zastavami, imeli so zavezane repe, noge pa so jim krasili beli trakovi. Jezdecem je sledil voz, na katerem so se peljali župan in županja, poleg županje je na desni strani sedel pisar. Če so imeli prireditelji možnost, so razlike med družbenimi sloji, ki so jih predstavljali nastopajoči, poudarili s prevoznimi sredstvi. Tako se je vodilna trojica peljala v kočiji ali koleslju. Njim pa so sledili parizarji, kmečki vozovi: voz z viničarji in viničarkami, voz z godci in voz z biriči ali stražniki. Nekateri prireditelji so v povorki vozili tudi zapornika, ki je bil na vozu zaprt v kurniku. Okovan je bil v verige in oblečen v staro ponošeno obleko. Bil je šaljivec, ki je znal s svojim obnašanjem vzbujati pozornost in smeh. Viničarji so s seboj vozili sod z vinom in pivsko posodo. Na obhodih so se ustavljali v središčih vasi in pred vsako gostilno. Rasposajena družina je z glasbo, petjem, vriskanjem in raznim ropotom od daleč nanzanjala svoj prihod. Kjer so se ustavili in so se ljudje zbrali

okoli njih, je notar iz knjige prebral paragrafe, saj so vsa kazniva dejanja kaznovali tudi na obdodu, vendar se predpisanih kazni niso držali tako strogo kot na sami prireditvi. Notar je višino denarne kazni določal sproti in jo prilagajal finančnim zmožnostim posameznih kršilcev. Z njim so zlikovci za odmero kazni lahko barantali, vendar je tiste, ki so bili znani kot bogati bolj »oskubil«. Godci na vozu so neumorno igrali. Žuapnja in viničarke so lovile plesalce, viničarji pa so ljudem ponujali vino. Kozarec vina je imel neobičajno visoko ceno. S plesom, prodajanjem vina in nasilnim povzročanjem prekrškov, so bili tudi vsiljivi.

7. POTEK VESELIČNIH PRIREDITEV

Veselične prireditve so bile ob nedeljah, ko so bili ljudje na podeželju prosti poljskih in nekaterih domačih opravil, delavci v predmestju in v mestu pa prosti službe. Nekateri prireditve, ki so bile združene s praznovanjem važnejših društvenih dogodkov, so se pričele že v soboto, nekatere pa so v mestu trajale tudi več dni. Pri blagoslavljanju domov, orodja in praporov, so društva pred pričetkom veselja prirejala številne slavnosti. Omenili smo, da so na take prireditve vedno vabila tudi predstavniki drugih društev in ugledne posameznike – vodilne društvene člane, politične delavce in razne bogataše. Gostitelji so goste, ki so se odzvali njihovemu povabilu, sprejemali v zgodnjih dopoldanskih urah, na pripravljenih veseličnih prostorih, na gostilniških vrtovih, pred društvenimi domovi, v središčih vasi, pač tam, kjer je bil za to najprimernejši prostor. Ko so bili vsi povabljeni zbrani, jih je v imenu domačega društva pozdravil predsednik. Včasih so povabljenec pripravili tudi krajši kulturni program z nastopom društvene godbe, domačega pevskega ali tamburaškega zbora. Po sporedu so se društva razporedila v sprevod, z uniformiranimi člani. Na čelu kolone so bili gostitelji s prapori, njim so sledili društveni funkcionarji, ki so jih spremljali častni povabljeni in »narodne noše«, nato je sledil društveni naraščaj in godba domačega ali gostujočega društva. Za njimi so se uvrstila gostujoča društva, s svojimi prapori na čelu in to v vrstnem redu, kakor so se ustanavljala. Taki slovesni sprevodi so se pomikali po okrašenih vaseh ali ulicah.

Če se kum (ali kumica) ni udeležil sprevoda, so ga pričakali pred cerkvijo, kamor se je pripeljal z okrašeno kočijo. Pozdrav došlemu kumu, še posebno, če je bil to ugleden in širši javnosti poznan človek, je bil svečan. Zaigrala je godba, dekleta v narodnih nošah so ga obsipala s cvetjem, ostali navzoči pa so s ploskanjem izražali svoje navdušenje nad prihodom slavne osebnosti. Kum je množici odzdravil in skušal v krajšem govoru izraziti svoj ponos, da lahko poma-ga pomembni organizaciji.

Po tem so se vsi udeležili maše, na koncu pa je župnik blagoslovil novo društveno orodje ali prapor. Blagoslov je bil vedno na prostem, največkrat pred cerkvijo, na prošnjo društva, pa je župnik prišel blagoslavljal pred društveni dom. Nekdo od vodilnih članov je v kratkem govoru opisal zgodovino tega društva in način, s katerim jim je uspelo priti do novega prapora. Prebral je imena darovalcev, pri tem pa je moral biti zelo pazljiv, da ni koga pozabil imenovati, kajti, če bi se to zgodilo, »bi prišlo do hude zamere«, saj so nekateri kupovali in darovali žebličke samo zato, da so se »bahali pred občinstvom«. Pred blagoslovitvijo je vsak darovalec simbolično pribil na drog prapora žebliček, vgraviran z njegovim imenom.

Blagoslov motorne brizgalne ob 50-letnici PGD Ig (leta 1933)

Člani nadgoriškega gasilskega društva so bili povabljeni na gasilsko veselico v Beričevu; med proslavo so se udeležili povorke, na veselici pa so imeli svoje omizje in prireditev jih je pogostil z nekaj litri vina (okoli leta 1937)

Ob takih prilikah so gasilska društva podeljevala tudi priznanja in diplome zaslužnim članom in članom za visoke obletnice v društvenem delovanju. Odlikovanja je delil načelnik društva, včasih pa tudi kdo povabljenih odbornikov ljubljanske gasilske župe, župan ali kak drug ugleden gost. Med posameznimi govori je igrala godba, pevski zbor je zapel nekaj pesmi ali pa so zaigrali tamburaši.

Nakateri društva v mestu in predmestju so po končani proslavi povabila svoje goste v gostilno na obed ali banket. Pri banketu je načelnik društva gostom nazdravil; sledile so razne napitnice z izražanjem prijateljstva, z željo po med-društvenem sodelovanju in solidarnosti.

Če je gasilsko društvo prevzelo v uporabo novo brizgalno, so po blagoslovitvi pripravili gasilsko vajo. Pred domačo publiko in ostalimi gosti so želeli preizkusiti novo orodje, pokazati ostalo tehnično opremo, obenem pa so pred njimi želeli prikazati stanje svoje pripravljenosti. S tem so se domačinom in ostalim obiskovalcem skušali oddolžiti za zupanje in jim dokazati, da je bila njihova darežljivost in do-brosrčnost dobro obrestovana.

Prireditve ostalih društev so bile gasilskim podobne. Sokolske proslave se od gasilskih skorajda niso razlikovale. Razlika je bila v tem, da Sokoli novega orodja in praporov niso blagoslavljali, svojo aktivnost in dejavnost pa so občinstvu prikazovali s telovadnimi nastopi.

Orli, ki so delovali predvsem na podeželju in nekateri telovadni odseki kulturnoumetniških društev, so s prevodi po vaseh ali mestnih ulicah opozarjali nase in obenem vabili na popoldansko vesedlico. S telovadnimi nastopi so tudi oni skušali prikazati svoje delovanje.

Veselice drugih društev so se pričele s krajšim kulturnim sporedom, s katerim so želeli privabiti čimveč občinstva in mu prikazati svoje delovanje. Na plesiščih in improviziranih odrih so uprizarjala razne igre, prirejala tamburaške in pevske nastope itd. Če so imeli organizatorji možnost, so take nastope pripravili v društvenih prostorih ali v večjih hišah poleg veseličnega prostora, na deželi pa včasih kar na kakem podu. Razna prosve'na in kulturnoumetniška društva so s svojimi pevskimi in dramskimi odseki dostikrat popestrila program drugim, predvsem na veselicah gasilskih, lovskih, čebelarskih in strelskih društev. Včasih so pred pričetkom gasilske veselice imeli telovadni nastop Orli ali Sokoli, seveda odvisno od tega, komu je bilo društveno vodstvo bolj naklonjeno. Predvsem orlovska društva so imela v svojih vrstah dramske ali pevske odseke.

Društva kmetijskih fantov in deklet so pred pričetkom veselice vedno organizirala tekmovanja v košnji in žetvi, zato so bile te veselice znane kot »tekme koscev in žanjic«. V košnji so tekmovali fantje, dekleta pa v žetvi in grabljenju sena. Zmagal je tisti, ki je bil hitrejši in je delo opravil temeljiteje. Običajno je nastopilo dvajset tekmovalcev, v glavnem domačinov, vendar so bili tujci vedno dobrodošli. Za začetek so pripravili kako zabavno točko, s katero so našaljiv način prikazali eno izmed poljskih opravil: dva starejša moška, šaljivca, sta na komičen način predstavila oranje z volom in plugom. Eden je bil vprežen v lesen plug in je predstavljal vola, drugi orača, pri tem sta uganjala razne burke in norčije. Strel iz puške je bil znak, da se je tekmovanje uradno začelo.

Domačini so proslave spremljali z zanimanjem. Koder so se pomikali slavnostni sprevedi, so jim navdušeni pristaši sledili. Tudi otrokom so sprevedi pomenili popestritev dneva – tekali so za njimi, jih prehitevali itd. Nekateri so spreved pričakali doma, pri odrptih oknih. Gasilci so pri občinstvu vedno poželi največ navdušenja. Kjerkoli so se pomikali, so jih domačini obsipavali s cvetjem in jih pozdravljali z glasnimi vzkliki »na pomoč«. Tudi sokolske sprevede so domačini pozdravljali s cvetjem in glasnimi vzkliki. V sprevedu so jim člani odzdravljali mahajoč s slovenskimi trobojnicami. Ob nekaterih prireditvah ljubljanske gasilske čete in Sokolov v Ljubljani, ob praznovanju obletnic in vsesokolskih zletih je do take reakcije domačinov prihajalo spontano, v večini primerov pa so društva naprošala privrženca, simpatizerje in svoje članov, naj z metanjem cvetja ob sprevedu pokažejo svojo vdanost društvu.

Število obiskovalcev, ki so spremljali proslavo, ni bilo odvisno od tega, katera organizacija je proslavljala. Mnogi so res prišli zato, da so videli proslavo priljubljenega društva, nekatere je zanimal kulturni program, mnogi pa so prišli samo zato, da so si krajšali čas.

Po končanih proslavah so v sprevedu razporejena društva odkorakala na veselični prostor, z njimi so istočasno prihajali tudi gledalci. Pričetek veselice je bil običajno najavljen ob treh ali štirih popoldan, vedno pa je bil naznačen z glasbo, ki je skupaj s plesom predstavljala bistveni del zabavne prireditve. Otvoritev je poudaril nekdo od organizatorjev, ki je v svojem, običajno kratkem nagovoru, pozdravil povabljenе goste, se zahvalil zbranim za obisk, jim razložil pomen prireditve in svoj govor zaključil s povabilom na ples: »Začenja se prosta zabava, poslušite se dobrot v naših paviljonih,« ali kaj podobnega. Ples se je pričel, prav tako tudi predvidene družabne igre in istočasno so zaživeli tudi prodajni paviljoni – skratka, pričela se je veselica.⁵⁷

Obiskovalce so najprej pritegnile igre na srečo. Nekoliko kasneje je začela »obratovati« šaljiva pošta, na razpolago pa je bil tudi zapor. Ta igra je zaživela ob mraku, ko je bilo raz-

položenje živahnejše. Med seboj so se »zapirali« predvsem mladi. Fantom in dekletom je nudila priložnost, da so si izkazovali simpatije. Če je bilo fantu všeč kako dekle in je želel z njo navezati stike, je poskrbel, da so jo zaprli. Zaporno kazen je plačal tudi zase in tako se je znašel v zaporu skupaj z dekletom. Svojo naklonjenost pa je dekletu lahko izkazal tudi tako, da je za njo plačal odkupnino in jo rešil zopora. Seveda je to izpeljal tako, da je dekle zanj – rešitelja, izvedelo.

Licitiranje glavnega dobitka – mrtve številke na srečelovu – je bilo vedno v večernih urah, okoli desete, ko so ga obiskovalci že imeli nekoliko »pod kapo«. Vodja licitacije je stopil na oder ali na mizo, zatrobil s trobento ali na kak drug hrupen način opomnil na pričetek licitacije. Ko so obiskovalci postali nanj pozorni, je naznanil: »Licitirali bomo za torto!« ali je zavpil kaj podobnega. Izklicno ceno, ki je predstavljala realno vrednost dobitka, je plačal nekdo od prirediteljev, kasneje, po končani prireditvi, pa je denar dobil nazaj. Obiskovalci so ceno dobiku višali, razliko v vrednosti pa so plačevali sproti. Vodja licitacije je s klobukom ali krožnikom v roki hodil med omizji in sproti pobiral denar. Ker so obiskovalci za dobiček običajno »prispevali« manjše vsote, je moral biti iznajdljiv – »jezičen človek«, da je znal vzbuditi zanimanje tudi pri takih, ki so radi segli malo globlje v žep. Da je to dosegel, je po svoje pripomogla tudi pišča. Pogosto so se za dobiček kolektivno pogajali tudi fantje iz sosednjih krajev, ki so se tako borili za čast fantovske družbe in za slavo svoje vasi. Četudi je bil dobiček brez večje vrednosti, si je na teh igrah pridobil veliko simbolično vrednost. Interesenti so se nagnetli okoli kake mize ali odra in se za glavni dobiček dolgo časa pogajali. Pridružili so se jim gledalci, ki so z raznimi glasnimi pripombami spremljali dogajanje. Licitacija je bila večkrat povod za prepir ali pretep, zato je moral biti tisti, ki jo je vodil, pazljiv, da je prisodil dobiček tistemu, ki je zanj »zmetal« največ denarja. Običaj je bil tak, da glavnega dobitka niso dobili domačini, temveč je vedno odšel v sosednji kraj, sicer bi lahko prišlo do očitkov, da je vodja licitacije dobiček prisodil domačinom zaradi osebnih nagibov.

8. GLASBA IN PLES

Ko so na podeželje začele prodirati meščanske navade iz čitalnic in so se pod vplivom mestnih društev začela ustanavljati društva tudi tu, so se nekateri plesi višjih družbenih slojev začeli širiti med ljudstvom. Utrdile so se nemške plesne oblike, tiste, ki so bile mestni glasbeni kulturi že domače, predvsem valček in polka ali štajerš. Te plesne oblike so na podeželju utrjevale tudi državne godbe, saj v razdobju velikega društvenega razcveta tudi tu niso bile nobena redkost.

Velikim spremembam godčevske ljudske kulture je botroval izum harmonike, ki so jo godci na podeželju kmalu sprejeli za svoj instrument.⁵⁸ V obravnavanem obdobju, to je v obdobju med obema vojnoma, je bila harmonika na podeželju že splošno znan in najbolj priljubljen instrument in je že skoraj docela izpodrinila prej tako priljubljene gosli in ostale instrumente. Podeželske veselice, predvsem gasilske, si v tem obdobju brez harmonike skorajda ne moremo predstavljati. Tu in tam se je na kaki veselici pojavil kmečki trio, ko se je harmoniki pridružil bas (berda, pompardon) in klarinet, običajno pa je zadoščal samo harmonikaš.

Godci, ki so igrali na veseličnih prireditvah, so bili glasbeno neizobraženi in so se z igranjem ukvarjali zaradi notranjega nagnjenja in zaradi veselja do muziciranja. Nagnjenje do glasbe se je pogosto dedovalo in je »godčevski stan« prehajal iz roda v rod. Poleg očeta so bili ponekod glasbeno nadarjeni tudi sinovi. To so bili kmetje, največ pa so bili delavci, ki so bili zaposleni v podjetjih ali pri obrtnikih. Igranje jim je nudilo možnost dodatnega zaslužka, poklicno pa se z glasbo niso nikoli ukvarjali. Bili so politično nevtralni

in so igrali na prireditvah politično različno usmerjenih društev. Na vaških veselicah so večinoma igrali domačini, saj so imeli skoraj v vsaki vasi koga, ki je znal raztegniti meh. Včasih sta igrala na prireditvah tudi dva harmonikarja, ki sta se med seboj menjavala. Če je bilo v vasi več ljubiteljev igranja, so lahko sestavili trio. Pred prireditvijo so se domenili, kateri instrument bo kdo igral (nekateri so znali igrati več instrumentov), pred nastopom pa niso vadili. Včasih je harmonikarja spremljal bobnar. Boben je napravil iz lonca, tako da je čezenj napel zajčjo kožo, namesto na boben pa je lahko igral tudi na perilnik. Če v vasi niso imeli godca, se je na prirediteljevo vabilo odzval kdo iz sosednjega kraja. Povabilu za igranje so se godci vedno radi odzvali, kljub temu, da na veselicah niso mogli računati na večje plačilo. Na nekaterih prireditvah so bili godci plačani »po udeležbi«, to je po številu obiskovalcev. Na veselicah gasilskih društev so običajno igrali za simbolično plačilo, godci iz domače vasi pa so igrali tudi brezplačno. Največkrat je godec na veselici zaslužil za novo srajco ali hlače; med igranjem je namreč obleka močno trpela, zaradi raztegovanja harmonike so se hlače hitro obrabile.

Kdo bo na prireditvi igral, to za obiskovalce niti ni bilo pomembno. Kljub temu pa so nekatere prireditve, če so igrali znani godci – še posebno, če so sloveli kot šaljivci, kar je bila pri godcih pogosta in zanje koristna lastnost –, privabile večje število obiskovalcev.

Harmonike so imeli večinoma tisti, katerih svojci so bili zaposleni v tujini. Igrati so se naučili sami, v glasbene novosti pa so jih uvajali vaški godbeni kapelniki. Nekateri so posneli nove melodije in popevke po radiu, v nekaterih vaseh pa so že imeli gramofone.⁵⁹ Glasbene novosti so godci prilagajali svojim zmognostim in zmognostim instrumenta. Na veselicih prireditvah so največ igrali nemške in avstrijske viže – valček, polko, štajeriš, zibenšrit ali sedmorko, šotiš, mazolko, mazolin in beksel. Najbolj priljubljena sta bila polka in valček, medtem ko ostalih plesov niso vsi obvladali. Na željo fantov, ki so služili vojaški rok v Srbiji, so igrali tudi kolo. Nekaj let pred drugo svetovno vojno je bil v modi tango. Nekateri godci so ga igrali tudi na veselicah, vendar so znali na tovrstno glasbo plesati zelo redki obiskovalci, predvsem mladina. Godec je zaigral plesno novost bolj za šalo, da bi podražil plesalce in se pred njimi izkazal, da zna igrati tudi take viže, ki jih ne pozna vsak.

V mestu harmonika ni imela take veljave kot na deželi. Tu so na veselicah igrale društvene godbe, medtem ko so na podeželju sodelovale samo na večjih prireditvah, v slavnostnih sprevedih. Večja društva so imela svoje godbe, manjša, predvsem razna kulturnometniška društva, pa so jih morala najemati. V Ljubljani je v tem času delovalo veliko godb, ki so bile vedno pripravljene sodelovati na prireditvi kateregakoli društva – godba ljubljanske gasilske čete, vojaška, železničarska ali poštarska godba –, le sokolska je sodelovala samo na prireditvah svojih društev in društev brez strankarskega obeležja.

Če je bila veselica združena s proslavo, je bil prvi ples običajno »solo ples«. Odplesal ga je kak častni povabljenec, »kum« ali predsednik društva, nato se je ples spontano razživel. Plesati je začela mladina, ki je tudi sicer največ plesala. Starejši ljudje so se plesu priključili kasneje, proti večeru, pri tem pa so običajno potrebovali nekaj »kozarčkov korajže«.

Vljudnost je zahtevala, da se je fant, ko je prišel prosit za ples, najprej priklonil in za dovoljenje prosil starše, če je dekle sedelo z njimi. Koga od staršev je ogovoril, očeta ali mater, ni bilo tako važno, sicer pa so fantje že vedeli, kdo ima pri hiši več besede. »Smem prosit vašo hčer za ples?« je nagovoril fant. Pri tem se je lahko razvil kratek dialog med očetom in prosilcem: »Oče, a date hčer za plesat?« – »Ja saj ne zna«, se je večkrat glasil odgovor, vendar se je spreten fant znašel: »Saj je vseeno, jo bom pa naučil.« Pred kavalirjem, ki je prišel dekle prosit za ples, so starši včasih

dajali videz, kot da je odločitev povsem v njenih rokah, željo za negativni odgovor pa so ji z nogo posredovali pod mizo. Tega so bile vešče predvsem matere. Če je dekle imelo fanta, je bilo potrebno za ples vprašati njega, drugače je lahko prišlo celo do pretepa. Če fant ne bi vsiljivca takoj kaznoval, bi izpadel šleva.

Dekleta so raje plesala s fanti iz sosednjih vasi, ker so jim bili manj poznani in zato bolj zanimivi. Če katera s kom ni želela plesati, so jo lahko opravičili starši ali njen spremljevalec, vendar tisti dan na prireditvi ni smela več plesati. Če je nekemu odklonila ples – »mu je dala korpco« – nato pa šla plesat z drugim, je bila to za fanta velika žalitev. Predvsem na kmetih so fantje korpce hudo zamerili in so se za take žalitve dekletom včasih grobo maščevali. Vpričo ostalih obiskovalcev je osramočeni mladenič dekletu lahko prisolil nekaj klofut. Prav tako je dekle lahko kaznoval, če je šla z njim plesat kasneje. Plesalko je udaril kar na plesišču ali pa je z njo odplesal pred vhod plesišča in ji za odmero kazni prisodil kakšno brco, tako da ju je videlo čimveč ljudi. Če ni ravnal tako, je pred ostalimi fanti izgubil na časti. Nekateri fantje so na priložnost za maščevanje čakali tudi po več let, še potem, ko je bilo dekle že poročeno. Tudi ostalim obiskovalcem se fantovo maščevanje ni zdelo nič nenavadnega in je bilo povsem pravilno: »Kar naj jih faše«, »To si je zaslužila«, »Kaj si pa domišlja«. Vsi, tudi ženske, so bili takega mnenja, ker se jim je zdelo, da je tako domišljavo obnašanje za pošteno dekle neprimerno. Dekle je prosilca lahko zavrnila samo v primeru, če je prišel prosit za ples pijan in se je do nje obnašal nesramno in žaljivo. Sicer pa so z nesramneži in vsiljivci hitro uredili ostali fantje.

Ker so dekleta iz teh razlogov plesala tudi s fanti, ki jim niso bili všeč, so bile »korpce« redkost. Največkrat so fantje dobili korpco od kakih domišljavih gruntarskih deklet. Taka dekleta pa so fantje poznali in jih za ples niti niso prosili. Dekleta so lahko izbirala fante za ples, kadar je godec napovedal »damnval«. Večkrat na večer ga je objavil na lastno pobudo, če je želel popestriti dogajanje na veselici. Včasih so ga za to prosila tudi dekleta, posebno, če so zapazila fante – »cagavce«, ki niso plesali, ker si niso upali pristopiti k dekletom ali pa zato, ker plesati niso znali. Za soplesalce so jih izbirala dekleta v šali, zato, da so jih spravila v neroden ali neprijeten položaj in jih osmešila pred drugimi. Tudi pri damnvalu je plesno vstopnino plačal fant.

Po končanem plesu je fant pospremil plesalko do njene mize, zahvalil se ji je za ples in se, če mu je bila všeč, priporočil za naslednjo rundo. Nekateri fantje so svoja dekleta povabili do lectarja. Pri tem so se pari držali pod roko. Fant je dekletu sam izbral lect, primeren njegovemu žepu in s primernim napisom. Povabil jo je lahko v »kavarno« ali pa k svoji mizi. Skupaj sta kaj popila, nakar jo je pospremil do njene mize.

Veselica s plesom je bila za nekatere posameznike tudi ugodna prilika, da so se pred domačini pobahali. Naročali so solo plese in izbirali viže, na katere so hoteli plesati sami s svojo izbranko. Plesalec si je plesalko izbral že prej, preden se je domnil za solo ples. Prosil jo je kar na glas, da ga je slišalo čimveč ljudi. To je bahača drago stalo, saj je moral godcu plačati toliko, kolikor bi sicer znesla plesna vstopnina, če bi bilo plesišče polno (ok. 50 din).

9. OBISKOVALCI VESELIC IN MEDSEBOJNI ODNOSI

Za vaše veselice je značilno, da so se med seboj poznali skoraj vsi obiskovalci. »Od tako daleč, da ga ne bi poznal, ni nihče prišel.« Iz domačega kraja so na veselico gasilskega društva prišli vsi, staro in mlado, tako da so bile domačije v času veselice skoraj prazne. Prihajali so iz bližnjih, sosednjih in oddaljenih krajev približno štirideset minut do ene ure hoda.

Nekatere vasi so bile med seboj bolj povezane kakor druge. K temu je v največji meri pripomogla cerkvena razdelitev

na fare in razdelitev na občine, pri čemer je ena občina običajno obsegala predel ene fare. Te vasi je med seboj povezovalo farno središče, ki je bilo obenem tudi upravno središče vseh vasi, ki so sodile v faro ali občino. (Ob nedeljah so ljudje hodili k maši v farno cerkev iz vseh vasi.) Vasi so med seboj povezovala tudi društva sama, pri tem pa so imela največ zaslug prav gasilska društva. Če je bila vas premajhna, se je vključila v društvo sosednje vasi. Na povezanost in razdelitev na vaške enote so vplivale tudi geografske okoliščine, npr. reka, potok, večji hrib itd., v kolikor ni bila tem razmeram prilagojena že sama farna razdelitev. Prebivalci vasi, ki so bile med seboj bolj povezane, so sčasoma izoblikovali skupno mnenje o prebivalcih sosednjih vasi. Pri tem so predvsem poudarjali njihove slabe lastnosti. Tako so imeli prebivalci Notranjih gor, Bevk, Brezovice in nekaterih drugih vasi na levem bregu Ljubljane skupno mnenje o ljudeh na desnem bregu.

»Vse, kar je čez Ljubljano, so že Ižanci«.

O Ižancih, prav tako o prebivalcih Borovnice, niso imeli dobrega mnenja, temveč prav nasprotno:

»Prokleti Ižanci, so tko žleht. Samo pretepali so se, kamor koli so prišli.«

To je bil vzrok, da niso zahajali na prireditve onstran reke, proti Podpeču. Iz teh razlogov tudi »Ižanci« niso hodili na prireditve čez Ljubljano. Med seboj so si obiske izmenjevali samo fantje, ki so imeli v mislih pretep ali maščevanje. »Tako si spoznal, kdo je domač in kdo je tujec. Ižance in 'coklarje' (prebivalce iz Borovnice) si spoznal že po glasu. Kadarkoli so prišli, vedno so izzvali pretep.«

Za prebivalce posameznih vasi ali območij so si ljudje izmišljali zaničljiva in zbadljiva imena: Borovničarom so pravili »coklarji« (v obdobju pred prvo svetovno vojno so izdelovali cokle in jih izvažali na Hrvaško), prebivalcev Vnanjih gor se je oprijelo ime »fizolarji«. Na Bregu in v Paki so bili »faškarji«, v Črni vasi so bili »morostarji«, v Iški vasi pa »šotarji«. Prebivalcem Brezovice so pravili »korejci« (baje so pridelali veliko korenja), Moravčanom so rekli »Moravški mački« (češ da so mačka klali). V Ihanu so bili »Ihanske plevce«, Trzinci so bili »Trzinske skirce«, ker so voščili »dobro jutro« s sekiro. Ljudem ob Savi, iz Trboja in okolice, so pravili »Savci« (»Savc debeloglavci«). Iz Pirniča so bili »s telečjega«.

Gasilske veselice so vedno privabile največ obiskovalcev. Za prebivalce sosednjih vasi je bila udeležba nekako običajna, skoraj obvezna, saj je izražala solidarnost do društva. Če je bila prireditev iz sosednjih vasi dobro obiskana, so se jim prireditelji (domačini) oddolžili tako, da so jim obisk vrnili, ko so sami pripravili veselico. Tako so se nekatere vasi na prireditvah medsebojno obiskovale že iz tradicije. Iz vsake družine v vasi je na prireditve prišel vsaj en družinski član, pogosto pa so prišle kar cele družine. Iz vasi, oddaljenih po uro hoda ali več, pa so hodili predvsem mladi. Fant je lahko šel na veselico sam, ko je bil star šestnajst ali sedemnajst let, seveda pa je bilo to odvisno od staršev. Dekleta so imela več problemov. Da so jim starši dovolili na veselico, je moralo biti dekle staro vsaj osemnajst, devetnajst, ponekod celo dvajset let. Brez njih je šlo lahko le v spremstvu fanta, brata ali z večjo mešano družbo. Dekleta sama tudi v skupini niso smela priti, ker je veljalo znano pravilo, da se to ne spodobi. Če dekle ni imelo fanta, so jo na prireditve lahko povabili prijatelji, sosedovi fantje. Ponavadi so morala biti dekleta okoli desete ure že doma. Spodobilo se je, da jo je pospremil domov fant, ki jo je na prireditve povabil. Kljub temu se je zgodilo, da so šla včasih sama domov. Nekateri fantje so se zadržali dlje časa, kakor se je smelo dekletu, ker se niso mogli upreti vzdušju na prireditvi. Fantje so na dekleta pozabili tudi takrat, kadar je bilo vzdušje napeto in je bilo pričakovati pretep. Fant, ki se je v pretepu rad izkazal, takrat ni mogel oditi, ker bi lahko kdo mislil, da je šlepa.

Tisti, ki so takrat premogli kolo, so se odpravili tudi na bolj

oddaljene prireditve. Iz Vrhnike in iz Borovnice so se fantje s kolesi vozili v Notranje gorice, iz Dolskega pa celo do Litije. Kolesa v tistem obdobju niso bila pogosto prevozno sredstvo. Lastniki so bili pravzaprav redki, zato sta se na enem kolesu često peljala dva, včasih pa kar trije veseljaki. Najpogostejše prevozno sredstvo so bili vozovi – lojtrniki. Premožnejši ljudje, trdni kmetje, obrtniki in nekateri gostilničarji, so zapregli tudi kočije. Z njimi so se pripeljali iz sosednjih vasi in iz krajev, ki od prireditve niso bili dosti oddaljeni in bi lahko prišli tudi peš. Vendar jim je to nudilo možnost, da so se pred ostalimi pobahali in tako poudarili svoj višji družbeni položaj. Več je bilo kolesarjev in zapravljivcev, ki so na družbeni lestvici predstavljali nekoliko nižjo stopnjo kot kočije, a so kljub temu bili ponos in simbol dobro situiranega lastnika. S kočijami in kolesji so na predmestne veselice prihajali tudi Ljubljancani. Največ so zahajali v Šiško, na žegnanjsko nedeljo in na prireditve šišenske čitalnice. Vozili so se tudi do Brezovice, pogosto pa so bili gostje veselic na Ježici, nekateri pa so zašli tudi do Črnuča in Nadgorice. Ljubljancani, predvsem delavci in nekateri uradniki, so na predmestne veselice hodili tudi peš. V pričakovanju prireditve so se sosedje in prijatelji že nekaj dni prej domenili, da bodo skupaj obiskali veselico. Veliko mladih je na veselice hodilo vsako nedeljo, še posebno tisti, ki so imeli kolesa. Iz sosednjih vasi so na prireditve skupaj prihajale cele družine – lahko so šli skupaj skoraj vsi, ki so iz vasi nameravali obiskati veselico.

Obiskovalci so se za prireditve praznje oblekli. »Mladi in stari, vsi so bili zrihtani.« Moški so oblekli suknjiče in si zavezali kravate. Na glavah so nosili klobuke, fantje so si jih okrasili s pušeljci. Imeli so očiščene čevlje in zlikane hlače. Dekleta so za tako priliko morala pokazati kaj »novega«. Na prireditvah v Ljubljani so se predvsem ženske rade ukvarjale z razkazovanjem nove mode.

Ker so obiskovalci veseličnih prireditev poleg tega, da so z obiskovanjem izražali pripadnost svojemu življenjskemu okolju, izražali tudi pripadnost različnim društvom in obenem politično prepričanje, ki so ga ta društva zagovarjala, je bilo število obiskovalcev odvisno tudi od tega, katero društvo je veselico priredilo in koliko je bilo pri ljudeh cenjeno. Dejali smo, da so gasilska društva zbrala okoli sebe vedno največ ljudi, zaradi priljubljenosti pa so bile njihove prireditve tudi najbolj obiskane. Čeprav so nekatera druga društva poudarjala nepolitični značaj, si niso mogla nikoli pridobiti toliko privrženec. Večinoma so ljudje obiskovali veselice kateregakoli društva, tudi tiste, ki so jih organizirale nasprotno usmerjene politične organizacije. Prišli so zato, ker jih je zanimalo kako bo prireditev potekala, niso pa prihajali tako množično kot na gasilske veselice, ki so jih obiskovali že kar iz navade in čuta dolžnosti. Tudi obiskovalcev iz sosednjih vasi je bilo manj. Ljudje so se delili na pristaše različnih političnih strank. Najbolj vidna nasprotja so se odražala med pristaši klerikalne stranke in ljubitelji orlov ter simpatizerji liberalne stranke in njenih društev, predvsem sokolov in društev kmečkih fantov in deklet. V nekaterih vaseh so prevladovali sokoli, v drugih privrženec orlov, tako da so se vasi ponekod delile na orlovske in sokolske.⁶⁰ Ves čas med obema vojnama so imeli sokoli številčno prednost pred orli, predvsem v mestih in nekaterih farnih središčih. Čim bolj se približujemo obdobju pred pričetkom 2. svetovne vojne, tem bolj se je prednost liberalcev večala tudi na podeželju – po zaslugi društev kmečkih fantov in deklet, ki so se začela ustanavljati po letu 1924. Društva Slovenskih fantov, ki so se začela ustanavljati po letu 1935, se niso nikoli opomogla tako kot prejšnja, orlovska, bilo pa jih je tudi manj. Liberalna stranka se je na podeželju utrjevala z mladino, saj so takrat mnogi vaški fantje delo na kmetiji raje zamenjali z delom v tovarnah. Tu se je taka mladina hitro navzela liberalnih idej in se nekako iz revolta »osvobodila« tradicionalnega klerikalnega vaškega načina mišljenja. Čeprav so ljudje simpa-

tizirali s politično različno usmerjenimi društvi (dogajalo se je, da so bili nasprotnega mišljenja člani ene družine; eden od sinov je bil npr. pri orlih, drugi je bil pristaš sokolov), pa večinoma niso bili politično zagrizeni. Često se je dogajalo, da je v vasi delovalo sokolsko in orlovsko društvo, do česar vsekakor ne bi moglo priti, če bi bila nasprotja med ljudmi velika. Zato tudi na prireditvah večinoma ni prihajalo do nasprotij, ker zagrizeni pristaši niso hodili na prireditve drugače mislečega društva. Tudi gasilske prireditve so pokazale, da ljudje politike niso jemali preveč resno. Na te prireditve so prihajali ljudje različnih političnih mišljenj, tudi člani gasilskih društev so bili politično različno nastrojeni. Ker so bila gasilska društva nepolitične organizacije, so se proti političnim razprtijam vztrajno borili vodilni društveni kadri. Do nasprotij je prihajalo samo med nekaterimi posamezniki, ki so postali pod vplivom alkohola politično bolj zagreti. Nekatere so k zdraharstvu vzpodbujali njihovi društveni voditelji.

Značilno je bilo, da so se veselice udeleževali vsi družbeni sloji, približno v takem razmerju, kakršna je bila struktura prebivalcev na področju, kjer se je prireditev odvijala. V mestu se je mešal delavski sloj, obrtniki in vajenci z maloštevilnim slojem višje »mestne gospode«. V okolico Ljubljane je prodrli delavski razred. Največ delavcev je bilo v predmestnih vaseh: v Šiški, Mostah in na Viču, veliko jih je bilo tudi na Brezovici in na Brdu. V vaseh je bilo največ kmetov, bili pa so še trgovci, gostilničarji, mesarji in drugi obrtniki. Medsebojni odnosi ljudi iz različnih družbenih slojev, ki so se odražali v vsakdanjem življenju, so se odražali tudi na teh prireditvah, vendar manj ostro kot sicer. Razlike med stanovi so se nekoliko zabrisale, k čemur so pripomogla društva, predvsem gasilska. Včlanjali so se pripadniki različnih slojev in različnih starosti in so se tako odpravljale razlike med delavci in kmeti, obenem pa so društva pripomogla tudi k razumevanju med starejšimi in mladino.

Nobena prireditev ni ostala brez otrok, ki so bili vedno med prvimi obiskovalci. Prireditelji jim na veselilni prostor niso dovolili, zato so se vedno potikali okoli ograje in rado vedno opazovali dogajanje. Ko je zvonilo Ave Marijo, otrok okoli veselilnega prostora ni bilo več. Ob tem času so morali domov. Če jih niso odpeljali domov starši in če se je kateri še potikal okrog, so ga domov napodili prireditelji. Tudi mlajša dekleta in fantje, ki še niso bili na »štelengi« (vojaškem naboru) in še niso bili sprejeti v fantovsko družbo, so morali biti ob tem času doma. Da so se »zelenci« držali reda, so poskrbeli starejši fantje. Če so koga dobili zunaj ob nepravem času, se mu ni dobro godilo. Včasih je zadoščalo, da so ga starejši kaznovali z brco ali klofuto, če pa je nesrečnež naletel na bolj surove objestneže, je bil deležen hujše kazni. Zgodilo se je, da so fantje »zelenca« potunkali v gnojnico.

Gostje se večinoma niso grupirali po krajih, iz katerih so prišli na prireditev, tudi ne po spolu in starosti. Proti večeru so se vsi pomešali.

»Videl si pred seboj v lepi slogi zbrane ne glede na stan ali poklic mlade in stare...«⁶¹

»Skup so držali predvsem bogati ljudje.« Najbolj so izstopali gruntarji, bogati kmetje. Družabnost teh ljudi je potekala samo v njihovem ožjem krogu. Ljudje jih imajo v spominu kot vzvišene, skopušne in nedružabne ljudi. »Ta veliki pauri te še pogledali niso.« Razen najožjih znancev drugih ljudi niso vabili v svojo družbo. Na prireditvah se niso dolgo zadržali, nekaj malega so popili in odšli. Za pijačo so potrošili malo denarja in ni bilo v njihovi navadi, da bi pogostili še druge. Od gruntarskih deklet so fantje pričakovali največ »korbc«, ker so ta dekleta želela plesati le s sebi enakimi. Če bi dekleta plesalo s fantom revnejšega stanu, bi s tem napravilo sramoto sebi in staršem. Ker so fantje odlike gruntarskih deklet dobro poznali, so jih prišli prosit za ples samo takrat, kadar so hoteli izzivati.

Tudi drugi premožni obiskovalci, npr. gostilničarji, trgovci in razni obrtniki, so na takih prireditvah sestavljali svojo družbo, saj so bili prijatelji tudi v vsakdanjem življenju, ker so jih družili sorodni poklici in interesi. Družbe teh ljudi so bile mnogo bolj odprte kakor gruntarske. Gostilničarji in obrtniki so na veselice prihajali z družinami, zasedali so skupna omizja in so v svojo družbo radi povabili tudi druge. Iz solidarnosti do društva so pokupili največ srečk in od vseh zapravili največ denarja. S pijačo so radi pogostili goste, ki so prisledli k njihovemu omizju, kak liter pa so naročili tudi za drugo omizje, če so zapazili, da tam sedi njihov znanec. S prijaznostjo so si želeli ustvariti ugled in reklamo. Delavci so zapravili več denarja kakor kmetje, saj je delavska mladina pogosto plačevala pijačo kmečki. »Kmetje so imeli denar, ki so ga nameravali zapraviti, odšteti.« S tem pa ne smemo misliti, da drugim niso nikoli plačevali pijače. Če se je kdo zasedel v družbi, ki jo je bolj veselilo pitje kakor ples, je moral imeti običajno pri sebi vsaj toliko denarja, da je lahko naročil »rundo«, ko je prišel na vrsto. Več denarja kot mladina so zapravili starejši. Mladina je imela malo denarja. Fant je običajno zapravil za liter vina, ostalo je porabil za ples. »Če si imel dvajset dinarjev, si šel lahko na veselico z dekletom. Dekleta na veselici običajno niso plačevala.« Če je bila s starši, so ji potrebno plačali oni, sicer pa ji je plačeval fant, ki jo je povabil.

Kasnejša ko je bila ura, živahnije je bilo. »Videl si ob pozni uri že pisane, razigrane in razvnete družbe, ki so bile na vso moč glasne. Harmonika je kar naprej hreščala. Prepevali so in plesali kar do belega dne, podjetnejši pa so jo potegnili še ves naslednji dan.«⁶² Zaživeli so šanki in »turška kavarna«, ki je bila podnevi skoraj vedno prazna. Šank je bil zatočišče predvsem za tiste, ki so na prireditev prišli sami, brez deklet ali svojcev, in za tiste, ki niso plesali. Tu so se drenjali »kakor vinske mušice« in si poiskali sebi primerno družbo. Nekateri so se zatekli k šanku, če so srečali znance, ki so na prireditev prišli s svojo družbo, in niso sedeli pri istem omizju. Tako pri šanku kakor pri mizah je bilo slišati petje različnih družb, predvsem pa vriskanje, vpitje in razne druge vzklrike. »Tudi klelo se je veliko.« Posamezne družbe so lepo zapele, še posebno, če je kdo od njih pel v pevskem zboru. »Če so dobro zapeli, je na mizo hitro padel kak liter.«

Na podeželskih veselicah so ljudje malo jedli. Kmeta je bilo sram kupovati hrano, ker bi izgledalo, da doma niso dovolj pridelali. Zato mu je bilo nerodno jesti v javnosti, npr. v gostilni. Taki odnosi na veselicah niso veljali tako strogo kot sicer, toda kljub temu so nekateri jedli šele zvečer, ko so bili že malo »okajeni«. Ker pa je bila na kmetih stiska za denar vedno prisotna, so se domačini rajši najedli doma, preden so šli na veselico, ali pa so šli med prireditvijo jest domov in se kasneje vrnili.

Če je bilo vzdušje na prireditvi prijetno in »domačno« in ga ni pokvaril pretep, so mnogi obiskovalci ostali čez polnoč, tudi do enih. Po tej uri so začeli v skupinah odhajati domov. Ostali so le »ta glavni« – najbolj vztrajni veseljaki. Ti so običajno z veseljačenjem nadaljevali še naslednje popoldne ob pospravljanju prostora. Skoraj v vsaki vasi so imeli tudi take, ki so se ga napili ob vsaki priliki.

Tistim, ki so se toliko napili, da so hodili nesigurno, so pomagali domov njihovi prijatelji. Če je kdo obležal sam, brez družbe, so zanj poskrbeli prireditelji. Prenočili so ga v kaki šupi ali na skednju. Tiste, ki so se radi prepirali, so pustili pri miru. Spali so kar na veselilnem prostoru, na klopi ali pod mizo.

Mladi so pili manj, posebno, če so bili v družbi z dekleti. Drugi so se napili toliko, da so bili bolj korajžni pred dekleti ali za pretep.

»Če hočeš kožo celo obdržati,
ne smeš se v kmetov ples mešati.«⁶³

Ne glede na to, katero društvo je organiziralo veselico, jo je skoraj obvezno spremljal tepež – zadnja točka sporeda, ko so zabave dosegle svoj višek. Zanj so »poskrbeli« mlajši gostje, običajno tisti, ki so bili po pretepaški dejavnosti okoličarji že dobro znani.

Vzroke pretepev je možno poiskati v medvaških nasprotjih, ki so jih utrjevala sorodstvena razmerja in dejstvo, da so bile vasi precej izolirane. Vaščani sosednjih vasi med seboj niso imeli dosti stikov in pravzaprav niso bili vajeni večjih družb, bili pa so na svojo skupnost navezani in nanjo močno ponosni. To je bil vzrok, da je žalitev sovaščana prizadela ponos cele vasi, in seveda – čast je bilo treba braniti. Za občutljive ljudi – predvsem mlade fante, ki so bili večkrat užaljeni, četudi za to ni bilo pravega vzroka – je majhna napaka, narobe izrečena beseda ali nesporazum v razgovoru, že pomenila žalitev. Seveda je bilo žalitev treba oprati s pestmi, zato skoraj ni bilo vasi, kjer ne bi fantje imeli »smrtnih sovražnikov v sosednjih krajih. Med njimi so nastajale medvaške mržnje, ki so jih fantovske skupnosti krepile. Znani so kraji, katerih fantje so se med seboj nenehno pretepali, če so se le srečali, npr. fantje iz Črne vasi in Tomišlja. V lase so si pogosto skočili fantje iz Črne vasi in Iške vasi. V Notranje gorice so hodili izzivat fantje iz Borovnice. Fantje iz Pirnič, Gameljna in Tacna so si bili stalni nasprotniki. Prav nič prijazno niso bili med seboj nastrojeni fantje iz Ježice in Črnuča. Črnučani so Ježenčanom očitali, da so pomehkuženi, ker jih je pokvarila bližina mesta, in da zato ne morejo biti dobri kmetje. Da to ni res, so jim Ježenčani dokazali samo s pretepom. Zamerili so Črnučanom domišljavost, ker so se imeli za dobre in trdne kmete, »sicer pa to ni čudno«, so dejali, »ker so itak bolj na gorenjski strani.« Nekateri kraji v okolici Ljubljane so po pretepaški dejavnosti še posebej sloveli, npr. Ig, Komenda, Trzin in Podgorica. Fantje teh vasi so bili pretepanja najbolj vešč in so predstavljali pravi strah in trepet, koder koli so se pojavili.

Za take fantovske, medvaške obračune so bile veselice najboljše prilike. Ker pretep ponavadi ni zgledil spora in se pretepači niso pobotali – le redko se je zgodilo, da so fantje po pretepu skupaj pili – so iskali priliko za maščevanje, kar jim je običajno nudila naslednja veselica. Tako so se pretepi nadaljevali iz leta v leto, iz maščevanja v maščevanje in pobotati se skoraj niso mogli. Če so na veselico prišli fantje iz sosednje vasi in imeli v mislih maščevanje, je bilo vzdušje na prireditvi ves čas napeto in prav gotovo se je razvnel pretep. Maščevati so se vedno prišli v skupini, tako da so obiskovalci veselice lahko že od daleč opazovali bližajočo se nevarnost: skupino desetih do dvajsetih borbeno nastrojenih fantov, ki so že s svojim zunanostjo skušali prikazati, kateri vasi pripadajo. Fantje iz Črne vasi so na »bojne pohode« vedno prihajali s kolesi. Od daleč jih je bilo moč spoznati po enakih, izredno dolgih sedežih. »Savce«, fante iz Trboja, so spoznali po klobukih, ki so jih vedno nosili nekoliko postrani. Vodje teh skupin so bili ponavadi najmočnejši fantje in tepeži najbolj izkušeni. Svojo borbenost in sovražno nastrojenost so izražali tudi s tem, če so imeli petelinja peresa za klobuki obrnjena naprej, »na auf biks«. Brez pretepa taka veselica ni minila.

Do razprtij je lahko prišlo ob nedeljah, ko so imeli v vasi žegnanje. Fantje iz sovražne vasi so prišli izzivat, češ da gredo po štruklje – pecivo, ki so ga za to priložnost napekle gospodinje v vasi. »Kar naj pridejo,« so jih pričakovali domači fantje. »Dobili jih bodo z remelnom po buticah ali pa s krempežem po glav.« Tudi niso bile samo grožnje, temveč so se z izzivajočimi resnično spoprijeli s takim orodjem. O medvaških razprtijah, ki so jih poravnávali kmečki fantje, nam priča primer iz Tomišlja, ko je domače gasilsko društ-

vo leta 1936 pripravilo veselico. V času prireditve gostilničar lokala ni zaprl, kot je bilo tedaj v navadi. V gostilno so prišli fantje iz Črne vasi – »šotarji«, organizirali so ples, igral pa jim je gostilniški harmonikar. Želja, da bi s to predrznostjo podražili prireditelje veselice, jim je popolnoma uspela. Fantje iz domače vasi in nekateri močnejši društveni člani so prihiteli v gostilno, da predržeže kaznujejo in napravijo red. Nastalo je napeto vzdušje in pričakovati je bilo, da se bo vnel hud pretep. Fantje iz Črne vasi so bili za boj pripravljeni takoj, ko je njihov vodja zavpil: »Šota zbor!« Boj, ki je zajel kar šestdeset vročerkvnežev, se je razvnel v gostilni in na dvorišču. Mrtvih ni bilo, bilo pa je veliko ranjenih, tako da so nekateri potrebovali zdravniško pomoč. Gostilničar je svojo nepravilnost opravičil, češ da so ga za muziko prosili gostje in je samo ugodil njihovi želji. Domačini se spominjajo, da je bil pretep opisan v časopisu Jutro z naslovom »Silovita bitka«. Povzetek tega članka je izšel celo v enem izmed zagrebških časopisov pod naslovom »Tuklo se šestdeset momka« (teh pričevanj nismo preverili).

Politična nasprotja so bila manj pogost vzrok za pretep kot medvaška nasprotja. Najpogostejše so si med seboj nagajala sokolska in orlovska društva, ko so npr. sokoli kje v bližini organizirali veselico na isti dan kot orli ali obratno. Nasprotniki so med seboj s pestmi poredko obračunavali, ker se je večina izmed njih udeležila prireditve svojega društva. Redki so bili tisti, ki so prišli izzivat na veselico nasprotnega društva in tam izzvali pretep.⁶⁴ Poleg političnih je bilo za pretepe večinoma dovolj drugačnih povodov, pri čemer je lahko iz manjše praske prišlo do srditega spopada fantov iz različnih vasi.

Na vsaki prireditvi so se našli izzivači. Nekateri za začetek pretepa niso rabili nobenega povoda, drugi pa so se stopili še preden so se skregali. Značilno je bilo, da so se vedno topli pijani, sicer pa so bili pretepači še trezni bolj »težki«. Stopili so se ob vsaki priložnosti ali pa so primerno priložnost ustvarili sami.

Pretep se je razvnel tudi, če je kak fant iz sosednje vasi tiščal za domačo punco, še posebno, če je že imela fanta. Namerno podstavljanje noge na plesišču ali namerno zaletavanje je bilo za ogroženega plesalca hujše kot udarec. Če ne bi bilo deklet, bi bilo tudi povodov manj. Do želenega uspeha pa so pripomogli še razni drugi načini izzivanja – obkladanje z raznimi žaljivkami in grožnjami.

Žaljivk, ki so izzvanega »na smrt« užalile in je le-ta moral odgovoriti s pestmi, je bilo veliko. Najbolj so fante prizadeli zaničljivi vzdevki, s katerimi so v sosednjih vaseh zbadali prebivalce njihove vasi. Ob takih vzdevkih je bil uspeh popolnoma zagotovljen in izzivalcem ni bilo treba iskati drugih povodov. Do želenega vrhunca – to je do prvega udarca – so v napetem vzdušju in glasnem rjojenju razgretih fantov pripomogle še razne grožnje: »Ubil te bom, z vilami prebodel« ipd. Nekdo od izzivalcev je zarjul »auf biks«, kar je pomenilo pravi začetek boja. Kar je »aufanju« sledilo za nasprotno stran, je bil zgolj silobran.⁶⁵ »Auf biks« je bil prvi udarec, na katerega je moral izzvani odgovoriti s pestjo, če ni želel sebi in vasi nakopati sramote. Ker je bil to izziv tudi za ostale fante iz iste vasi, so izzvanemu hitro priskočili na pomoč.⁶⁶

Najbolj se je pretepala kmečka mladina, prišlo pa je tudi do spopadov med kmečko, delavsko in mestno mladino. V predmestnih vaseh so se nekateri objestneži in prenapeteži radi spravili nad mestno mladino, na »mestne zalence«. Na mestnih veselicah so se med seboj stopili delavci in vajenci, tudi vojaki so izzvali pretepe,⁶⁷ vednar njihovi pretepi niso bili tako pogost običaj kakor med vaško mladino. »Saj se v mestu živčim niti ne sanja, koliko je prilik in povodov za tepež na deželi.«⁶⁸

Pretep se je razvnel kjerkoli na veseličnem protoru, lahko tudi na plesišču – tam, kjer je prišlo do viška ogorčenosti in se izzivanja ni dalo več mirno prenašati. »Nekdo je najprej

po lampi usekal, da so se v temi topli. » Pretepaško orodje ali orožje pa so udeleženci pretepa dobili kar na kraju samem, medtem ko so nože in boksarje (kovinske nastavke za na roke) za vsak slučaj prinesli s seboj. Po zraku so začeli leteti kozarci, vrčki in druga steklenina. Primerno orodje za tepež so bile tudi klopi in mize. Kadar so bili na prireditvi močni redarji, so v boj posegli kot tretja sila in so skušali pretepače razdvojiti. Zato so fantje, ki so si želeli pohladiti vročo kri, za bojišče izbrali prostor izven veselničnega prostora. Tudi v takem primeru so za pretepaško orodje porabili vse, kar jim je prišlo pod roke. Najbolj običajno orodje so bile razne gorjače, polena, koli in podobno. Dobili so ga iz skladovnice drv ali pa so orožje odlomili iz plota. Če so se stekli v bližini hleva ali kakega gospodarskega poslopja, je bila izbira borilnih predmetov še bolj pestra. V rokah so se jim hitro znašle vile, krampi, motike ali kaj podobnega, predvsem vile so bile ob takih prilikah močno uporabne. Prireditelji veselic so se vztrajno borili, da bi običaj pretepanja omejili. Organizatorjem je bil pretep v sramoto. »Buh varji, da bi kdo iz domačega društva napravil špetir!« Pozvočitelj pretefov je bila večinoma kmečka mladina iz sosednjih vasi. Domači so se pretepa udeležili samo, če so bili izzvani in so morali braniti svojo čast. Pretep, ki se je razvnel na veselničnem prostoru, je pomenil konec veselice. Miroljubni in poštenu ljudje, ki jim za pretep ni bilo mar, so prireditve takoj zapustili. »Razbežali so se in poskrili, da ne bi postali tarče letelih predmetov.« Na vsaki prireditvi pa so se našli taki, ki so ob pretepu uživali in so ga radi gledali. Pretepače so bodrili, mnogi vročekrvneži pa so se pretepu priključili. Ostali so se pretepačev izogibali in z njimi niso želeli imeti opravka. Tudi pri dekletih večinoma niso uživali ugleda in spoštovanja. Velik del mladine pa jih je imel za junake. Pretep je bil osrednji dogodek, okoli katerega so se nekaj dni po prireditvi sukali številni pogovori: kako je potekal, kdo je koga itd. Kvaliteto veselice so nekateri ocenjevali prav po pretepu: »Brez pretepa ni mogla biti dobra veselica.« »Taka veselica je bila, pa nobenega mrtvega,« so bili razočarani.⁶⁹

Prenekateri je iz boja odnesel hujše, včasih trajne posledice – neljub spomin, ki ga je spremljal vse življenje. Iznakaženi obrazi so pričali o udarcih z boksarji in drugimi trdimi predmeti. Močan udarec s kolom je lahko povzročil trajno invalidnost. Tudi boji s smrtnimi izidi niso bili redkost. Marsikateri je dobil v trebuh smrtno rano z nožem ali z vilami. Prebivalci krajev, ki so bili po pretepih najbolj znani, se spominjajo, da »skoraj ni bilo veselice, na kateri ne bi vsaj enega zaštiljali.«⁷⁰

Polijski stražnik, ki je na veselici opravljal svojo dolžnost, se v razprtje raje ni mešal. Pretepačev ni mogel ustrahovati, saj pred njim niso imeli spoštovanja. Zato je dogajanje opazoval »iz zasede« in je »z malico in kozarcem pred seboj« sedel skrit v kotu kuhinje.

»Klobaso in kak liter smo mu dali, pa je dal mir. Tudi če smo prekoračili policijsko uro, nam ni delal sitnosti.«

V interesu prirediteljev je bilo, da se ni kazal med veselimi obiskovalci, ker je s svojo prisotnostjo kvaril njihovo vzdušje. Tudi sam je raje sedel kje na varnem, da se je izognil preveselim družbam, ki so v pijanosti pogosto prekoračile meje razsodnosti. Sam na veselici ni mogel napraviti reda, še posebno, če je prišlo do večjega pretepa. Našli so se tudi taki, ki jim stražnik načelno ni ugajal. »Potrudili« so se, da so ga odstranili. Če je hotel napraviti red, se je včasih zgodilo, da so se spravili nadenj in ga ostalim v posmeh pretepli. Na intervencijsko pomoč ni mogel računati, saj so bile žandarmerijske postaje redke in od kraja veselice lahko precej oddaljene. Policija je posredovala kasneje, čez kak teden, ko se je sovražnost med pretepači že malo poglobila. »Preje si niso upali priti.« Ko so prišli raziskovat, o pretepu ni nihče nič vedel. Tako so bili pretepači redkokdaj kaznovani, kazni same pa so bile bolj simbolične. Kaznovani so bili denarno ali pa z zaporom, ponavadi so dobili do dva

dni, zaprti pa so bili v Ljubljani. Zaporne kazni se je dalo rešiti z odkupnino.

Na mestnih veselich je bilo drugače. Policajev je bilo več, v primeru hujšega izgreda pa so lahko računali na intervencijsko pomoč. Tudi gostje so jih bolj spoštovali. To so bili tudi vzroki, da so se na mestnih veselich topli manj kot na vaških.

10. PO VESELICI

V ponedeljek, ko so se prireditelji oddahnili od skrbi, ki so jih spremljale med veselico, se jim je nudila prilika, da so se lahko tudi sami med pospravljanjem veselničnega prostora bolj sproščeno povsneli, še posebno, če se je veselica dobro iztekla in je bila uspešna. Društveno vodstvo je na ta dan pripravilo skromnejšo pogostitev za tiste, ki so pomagali pri pripravi in na veselici. Ker je bil finančni donos veselice vedno v ospredju, so bili na takih zabavah, če je društvu ostalo veliko hrane in pijače, dobrodošli tudi drugi gostje. Ob takih priložnostih gostov niso postregli pri mizah, temveč so se morali s hrano in pijačo pri šankih oskrbeti sami. Cene so bile enake kot prejšnji dan na veselici. Včasih se je taka zabava sprevrgla v pravo veselico z glasbo in plesom. Če je primanjkovalo vina, so ga še dokupili. Pravo pospravljanje veselničnega prostora se je tako v večini primerov začelo šele v torek. Izposojene stvari so morali vrniti. Plaćati je bilo treba račun za vino, če jim ga je trgovec prodal na zaupanje. Nekaterim veseljakom je tudi ta dan nudil priliko za zabavo.

Nekatera društva so za delavce, ki so sodelovali na veselici, pripravila skromno pogostitev naslednjo nedeljo. V društvenem domu so jih pogostili z nekaj litri vina in s skromno jedajo. Zahvalili so se jim za sodelovanje in pomoč. Druga društva so se sodelujočim oddolžila z organiziranjem krajšega izleta. Včasih pa so se člani društva in tisti, ki so sodelovali na pripravi, domenili, da ostanek vina popijejo kje v gozdu. »S seboj smo vzeli še malo kruha, pa je bila zabava.«

V ponedeljek, dan po veselici Strelske družine iz Medvod, so prireditelji pripravili zabavo v bližnjem gozdu (leta 1934)

11. ODNOS DO VESELICE

Medsebojni odnosi, ki so nastajali ob veselčnih prireditvah, sodijo v določen del kulture in način življenja. Da bi jih osvetlili natančneje, je treba odgovoriti še na nekaj vprašanj: Kakšno vlogo so imele veselice v vsakdanjem življenju, zakaj so se jih ljudje udeleževali in kaj so od njih pričakovali? Treba je povedati, kakšen odnos do teh prireditve so zavzeli oblastni organi, cerkev, nekateri pomembni društveni člani in posamezni »moralisti«. Ko skušamo od-

govoriti na ta vprašanja, ne smemo obravnavati vseh veselčnih prireditvev enotno, temveč jih moramo deliti na vaše in mestne, pomembno pa je bilo tudi to, katero društvo je veselico organiziralo.

Ker je na veselica prihajalo do številnih nepravilnosti – do pretepanja, pijančevanja itd. – so bile te prireditve na slabem glasu. Vedno so se našli posamezniki, ki so vztrajno iskali napake, jih grajali in skušali v slabi luči prikazati celotno društveno dogajanje. Prav podeželske gasilske veselice so slovele po tem, da se je na njih plesalo, pijančevalo in veseljačilo skozi vso noč: »Spet pretep, uboj!« so jih okarakterizirali. Dogajalo se je, da je globoko pogledal v kozarec tudi kdo od društvenih članov. To je »moralneže in lovce na napake« še bolj zbudilo v oči, še posebno, če je bil v uniformi. Zlobne pripombe, da so gasilci predvsem »gasilci žej«, niso bile redke, prav tako namigi, da prirejajo veselice iz potrebe po pijančevanju. Ko so si gasilska društva leta 1921 izposlovala oprostitev veselčnega davka, kadar je šlo za nabavo novega orodja, je ta oprostitev »nekega prijatelja gasilstva tako neprijetno dirnila, da je svojo jezo izlil« v nekem dnevnem časopisu s predlogom, naj se prireditve, katerih dohodke gasilci napravijo s pijančevanjem – bil je namreč mnenja, da so jih prirejali prav iz tega vzroka – občutno obdavči, da bi se število takih veselč zmanjšalo. Po njegovem so prav te veselice povzročale največ surovosti in pobojev.⁷¹ Ljubiteljem gasilstva se je zameril Fridolin Žolna, pisatelj humorističnih in satiričnih zgodb. V tedniku Domovina je 13. marca 1930 izšel članek z naslovom »Novi zakon bo odpravil pretepe z nožem«. Iz Fridolinovega sestavka »Zakaj se naši ljudje tepejo« so v članku navedli nekaj priložnosti, ki ustvarjajo posebno ugodna razpoloženja za tepež. Med te je pisec uvrstil tudi gasilske veselice. Neki ogorčeni pristaša gasilstva je na članek, da bi rešil čast gasilcev in njihovih proslav, med drugimi odgovoril takole: »Tovariši (...) Ali bomo še dolgo gledali, da nas bodo stavljali za zgled pretepačev in pijancev? Tovariši na noge: Dovolj naj bo blatenja nas in naše organizacije ter naših prireditvev!«⁷²

Podobne napake, kakršne so očitali gasilskim veselicam, so se pojavljale tudi na prireditvah drugih društev, a so bile manj zapazene. Vzrok, da so bila gasilska društva najbolj kritizirana, je bil v tem, da so bile njihove veselice najpogostejše.

Tudi oblast je imela o veselicah podobno mnenje, kakor nekateri posamezniki. Z uvedbami visokih taks in davkov je hotela odpraviti kvarne posledice, ki so jih povzročali plesi – v gmotnem, zdravstvenem, kakor tudi v moralnem pogledu. Banska uprava je stremeljenja po odpravljanju »družbenega zla« posredovala občinam, ki naj bi izdajale dovoljenja za tovrstne prireditve samo v primerih, ko so jih društva prirejala za dvig splošne blaginje in družbene koristi. S strožimi pogoji pri izdajanju dovoljenj za veselice in podaljševanju policijske ure bi lahko porast pijančevanja, prekomernega veseljačenja in pretepanja omejili. Po mnenju banske uprave so bile odgovorne občine, ne samo pred nadzornimi oblastmi, temveč pred vsem narodom, za katerega blagostanje so morale skrbeti. S teh vidikov si je oblastni organ zadal nalogo, da omeji ples na najmanjšo mero. Prizadevanjem oblasti za odpravljanje »družbenega zla« lako sledimo daleč nazaj v preteklost, ko o tem še govorijo pisani viri: »Razne predpustne, ženitovanske šale in veselice ob prošenjih, žetvi, košnji, mlačvi in trgatvi so se dostikrat izprevrge v nedostojno razuzdanost.«⁷³ »Naš zgodovinar (Valvasor) obširno opisuje, kolikim nerodnostim, pretepom in pobojem dajo ti plesi povod in kako se trudita duhovska in svetna gosposka, da bi jih odpravila. Včasih so se občine s posebno obljubo zavezale, da ob žeganju ne prirede takih veselč in svojo obljubo ovekovečile s posebnimi slikami.«⁷⁴ V času cesarice Marije Terezije in Jožefa II. so bile vse zabave in plesi na javnih krajih prepovedani. Skrčili so število praznikov in shodi ob takih dne-

vih so bili prepovedani.⁷⁵ Tudi kasneje, ko ti strogi ukrepi niso več veljali, je oblast preganjala ples in igranje po gostilnah in trgih. »Ker so se oglašale pritožbe, da godci s svojim hrupom motijo zbranost pri nedeljski božji službi in so verniki zašli tudi na veselico, namesto da bi bili opravili svojo versko dolžnost, je leta 1827 izdala vlada posebne odredbe glede policijske ure. Plesi z godbo so se ob praznikih začeli šele eno uro po popoldanski službi božji. Nehati je bilo treba v mestih ob polnoči, drugod pa ob desetih zvečer. Ako so »godci in škripači« igrali preko določene ure ali ob nepravem času, so jim takoj naprtli kazen.«⁷⁶

Največji nasprotnik plesa in drugih posvetnih zabav je bila cerkev. Vztrajala je pri mnenju, da pijančevanje, ples in razne svetne zabave niso v skladu z verskim mišljenjem in čustvovanjem naroda in da kvarno vplivajo na udeležence. Naprošala je županstva, naj na dan praznovanja farnega zaščitnika društvom, ki delujejo v fari, ne izdajo dovoljenj za veselice. Ko je blagoslavljala društvena orodja, je sodelovala na mnogih gasilskih veselicah. Zahtevala pa je od društev, da tudi na tak dan ne smejo orgnauzirati plesa. V takem primeru naj bi društvo organiziralo prireditev na kak drug dan ali prazni.⁷⁷ Omejitvam, ki jih je postavljala cerkev, so se društva upirala, ker so bila tako prisiljena organizirati po dve prireditvi. Cerkvenih odredb se niso vedno držala, zato je večkrat prišlo do raznih sporov in pritožb.

V kolikšni meri je kršitev cerkvenih pravil razburila njihove kroge, je bilo odvisno v glavnem od župnika, ki je prišel blagoslavljat – od njegovega odnosa do veselč in plesa. Mnoge župnike veselice niso motile. Če jih je društvo prosilo, da so prišli blagoslavljat, so bili počaščeni. Po blagoslovu so se za kratek čas udeležili tudi družabne prireditve. Bili pa so mnogi, ki plesa niso prenesli. V Zapogah so imeli župnika, ki ni dovolil niti tega, da bi kulturno društvo nastopalo z igrami, v katerih bi skupaj igrali moški in ženske, »kaj šele, da bi dovolil ples.« Cerkev so najbolj motile prireditve Društev kmetijskih fantov in deklet. Ker je vedela, da se v delovanju teh društev skrivajo težnje kominizma, je svarila »pred rdečo nevarnostjo«.

Kritikom veselčnih prireditvev so se priključili še nekateri vodilni društveni funkcionarji. Tudi oni so bili mnenja, da je treba prirejanje veselč skrbiti na najmanjšo mero. Prepogoste veselice, na katerih so mnogi obiskovalci s pijančevanjem »pripomogli k obstoju društva« – tudi njihovi člani so podlegli alkoholu –, so se jim zdele nečastne. Preko društvenih glasil so predlagali, kako naj izgledajo dostojne prireditve, kako se morajo vesti člani, da bodo zgled društvu in svoji okolici. Skratka, skušali so odpraviti nepravilnosti na prireditvah, opozarjali so na kvarne posledice alkohola, na slab vtis, ki ga naredi pijan društveni član, ki s svojim nepravilnim obnašanjem onečašča celotno društveno dogajanje.⁷⁸

Ta prizadevanja so bila »bob ob steno« in dejanskega stanja niso spremenila. Društva so imela pred očmi finančni uspeh prireditve, zato se za etiko in predloge, s katerimi bi preprečili nepravilnosti, niso dosti menila.

Tako kot cerkvene kroge so tudi ostale nasprotnike liberalcev motile prireditve Društev kmetijskih fantov in deklet »Ta rdeči so se skrivali za različnimi imeni.« Zamerili so jim tekmovanja v košnji in žetvah, ki so jih prejali ob nedeljah, ko je cerkvena zapoved velevala, naj ljudje ne opravljajo težjih del. »S tem so izzivali poštene ljudi, ki so se te zapovedi vedno držali.« Kljub temu pa med prireditvijo niso mogli ostati doma, ker jih je zanimalo, kako bo stvar potekala. Če so med gledalci srečali še kakega somišljenika, so skupaj pogodrnjali in si izmenjali negativna mnenja: »To se ne spodobi. Brezbožci! Da jih ni sram!« Po končanem tekmovanju so ostali kratek čas na veselici, vendar niso bili tako sproščeni kot na gasilski.

Prebivalci mesta niso bili tako povezani kot kmetje. Ker so bili večinoma po službah, niso bili tako odvisni od dobrih sosedskih odnosov. V kolikor niso člani društva, ki je ve-

selico priredilo, so se je udeležili samo iz družabnih nagibov.⁷⁹ Imeli so več možnosti za drugačne vrste zabave. Zato so nekateri prišli na prireditve povsem slučajno, medtem ko so bili vaščani o obisku gasilske veselice domenjeni že več dni vnapirej.

»Veselico bi pogrešali, ker nismo imeli drugih možnosti za zabavo, vsak pa se je vsaj enkrat hotel znoret, četudi naslednji dan ni imel za sol.«

Mnoge prireditve so v precejšnji meri vplivale na buditev domoljubne zavesti. Ker so na mestne prireditve prihajali gostje, povabljeni iz vse Slovenije in včasih tudi izven njenih meja, je med njimi prihajalo do novih poznanstev, do utrjevanja prijateljstva in narodne zavesti. Leta 1880, ko je Ljubljanska požarna straža praznovala svojo desetletnico obstoja, je bil komandni jezik v društvu nemški.⁸⁰

»Po čitalnicah, na narodnih veselicah, čuti je zgolj nemške glasove.«⁸¹

Da so se Ljubljančani zavedali svoje narodnosti, nam pove tudi to, da so ob priložnosti proslave pokupili vse blago za slovenske narodne zastave. Podobno je bilo tudi na kasnejših prireditvah – na praznovanjih obletnic raznih ljubljanskih društev. Veselica kateregakoli društva je vsaj delno pripomogla h krepitvi narodne zavesti in pokazala, da je ta zavest pri ljudeh prisotna.

Svoj odnos do prireditev so pokazali tudi ljubljanski »Nemci«. V časopisu Slovenski narod je bil leta 1894 objavljen članek iz nemške revije Südösterreichische Post, v kateri so Nemci na nesramen način napisali svoje mnenje o veseličnih prireditvah. Zbodla jih je prireditev ljubljanskega pevskega društva Slavec:

»Pretečeno nedeljo praznovala se je v Ljubljani jedna tistih šumečih in napihnenih narodnih slovesnostij, kojih smo se vsako poletje do gnjusa že privadili; cestna zabava z usiljujočimi se sprevodi, banket, zelo razpoložena (to se pravi pijana, dostavek stavčev) 'večerna zabava' z navadnim končnim efektom takih narodnih veselic. Tako piše glasilo barona Schwegelja o slavnosti mirnega, priljubljenega delavskega pevskega društva, (...) Ali vendar piše o slavnosti tega društva, ki se je vsa in do dela v najlepšem redu vršila, glasilo naših Nemcev tako pobalinsko in nesramno, kakor da smo mi Slovenci tuji v Ljubljani. (...) Taki so tisti miroljubni, spodobni, in pravični Ljubljanski Nemci, za koje se poteguje ravno sedaj naš 'Slovenec'! Ravno tedaj ko se je izdalo nemško glasilo, pisal je pa tudi 'klerikalno-nemčurski' dnevnik takole: 'veselice, plesi, zastave imajo namestovati pozitivno, varčno, vestno, zasebno in javno gospodarstvo, (...) Pomen teh besed je temen, čitajo se nekaako tako, kakor znani 'des Lebens unverständ', ali vendar sklepamo, da se obračajo proti narodnim veselicam in praznikom. Prav tako, kakor 'Südösterreichische'. Bratca postajata od dne do dne bolj podobna!«⁸²

PO 2. SVETOVNI VOJNI

1. PRIREDITELJI VRTNIH VESELIC

Razne vrste ali tipe veselic najlažje razlikujemo glede na različne prireditelje. Tako govorimo o gasilskih veselicah, ribiških, čebelarških in drugih. Čeprav so si v bistvu podobne, se po posameznih značilnostih vendarle ločijo med seboj. Razlike niso samo v organizacijskem pogledu, temveč tudi v samem poteku, strukturi obiskovalcev in še čem. Prostovoljna gasilska društva so takoj po vojni spet začela redno prirejati veselice in tako nadaljevala z dolgoletno tradicijo, ki jo je vojna prekinila. Med vojno namreč ni bilo nikakršnih veselic. Ponekod je tudi po vojni prvo leto ali dve še niso priredili, ker je bilo težko dobiti večje količine hrane in pijače. Kmalu nato pa tako rekoč ni bilo gasilskega društva, ki ne bi imelo vsaj eno vrtno veselico na leto. Nekako

v šestdesetih letih so začela nekatera društva to opuščati in prirejati veselice samo še ob obletnicah, vsakih pet let. Vendar pa je od 98 prostovoljnih gasilskih društev, kolikor jih je na območju petih ljubljanskih občin, večina še vedno takih, ki priredijo praviloma vsako leto po eno veselico.⁸³ Torej je razumljivo, zakaj je pojem »gasilska veselica« skoraj sinonim za vrtno veselico sploh.

Lovci, ribiči in čebelarji so organizirani v družine, ki le občasno prirejajo vrtno veselice, v glavnem samo ob obletnicah, mnoge pa sploh le izjemoma, npr. ob otvoritvi lovske koče ali ob razvitju prapora.⁸⁴ Podobno velja tudi za planinska društva. Primera dokaj rednih prireditev pa sta Lovsaka družina Medvode in Planinsko društvo Obrtnik iz Ljubljane.

V prvih povojnih letih so bile veselice bolj pogoste kot danes, najbolj pa do okoli leta 1950. V tem času je bilo tudi veliko mitingov, ki so jih prirejale razne družbenopolitične organizacije – enkrat terenski odbor Osvobodilne fronte, drugič Zveza borcev, potem AFŽ, pa SKOJ itd. Neredko se je dogajalo, da je bil v nekem okolišu kar vsakih štirinajst dni kak miting. Čeprav so bile to predvsem prireditve političnega značaja, je programu vedno sledila zabava, ki je bila bolj ali manj podobna običajni, recimo gasilski, veselici.

Tudi še v petdesetih letih so najrazličnejše organizacije kdaj pa kdaj pripravile veselico – od kmetijskih zadrug in športnih društev do vaških odborov za razne akcije in kulturnometniških društev. Danes je takšnih prireditev manj, zato pa tudi vrtnih veselic.

Posebna vrsta veselic so tiste ob občinskih in krajevnih praznikih. Občine prirejajo praznovanja občinskega praznika izmenično v različnih krajih na svojem področju.⁸⁵ Običajno se ponudijo že same krajevne skupnosti, med drugim zato, ker je to priložnost, da se v kraju kaj uredi (asfalt ipd). Občina izbere kraj, ki ima primeren prostor in kjer lahko datum občinskega praznika povežejo s kakim krajevnim dogodkom. Za program in financiranje poskrbi občina, domačini pa skoraj vedno pripravijo veselico, ki sledi svečanemu delu. Običajno izkoristijo to priliko gasilci – ob takem prazniku se nabere množica ljudi in se trud izplača –, pomagajo pa jim tudi druge organizacije. Na podoben način organizira ponekod krajevna skupnost proslavo krajevnega praznika.

Za obdobje zadnjih dveh desetletij velja posebej omeniti še prireditve, katerih avtorji so turistična društva. V mnogih primerih so to samo različice vrtnih veselic, vendar imajo zaradi splošne naravnosti teh društev nekaj svojstvenih značilnosti.

2. VZROKI ZA PRIREJANJE VESELIC

Kakor v stari Jugoslaviji je tudi po vojni pridobivanje finančnih sredstev osnovni motiv pri prirejanju veselic, čeprav je v tem času več tovrstnih prireditev, ki imajo tudi drugačne namene in se običajno začenjajo s kulturnim ali zabavnim programom. Nekateri veselice imajo značaj proslave; takšni so bili nekdanji mitingi s svojim kulturnim in politično-propagandnim programom, podobno vlogo pa imajo tudi veselice, vezane na krajevni, občinski ali kak državni praznik. Za dvig nivoja veselic se trudijo zlasti turistična društva. Tem ne gre toliko za dobiček kot za kulturno dogajanje, popestritev družabnega življenja in ponekod za uvajanje novih tradicij, ki naj bi privabile čim več ljudi in tako obenem dvigovale pomen kraja samega. Tako so »Zbiljska noč« ali »Katarinska pomlad« res postale v neki meri že tradicionalne prireditve. Zanimiv primer prireditelja vsakoletnih veselic je tudi Krajevna skupnost Ladja-Senica (pri Medvodah); denarne potrebe so tu sicer osnovno vodilo, vendar pa se nobena veselica ne začne brez zabavnega ali kulturno-zabavnega programa, kar je zasluga nekaterih prizadevnih posameznikov, ki hočejo poživiti veselice in dogajanje na vasi sploh. Tudi lovske in ribiške vese-

lice ponavadi nimajo zgolj pridobitvenega namena, ampak so obenem prilika za srečanje znancev in kolegov, za zblíževanje ljudi, ki jih družijo skupni interesi.

Še vedno pa se večina veselice prireja samo zaradi finančnih potreb.

Tradicija gasilskih veselice se je brž po vojni obnovila. Seveda pa jih vrli gasilci niso začeli znova prirejati samo tradiciji na ljubo, marveč zlasti zaradi velikih finančnih potreb. Veliko gasilnega orodja je med vojno izginilo, gasilski domovi so bili mnogi uničeni in treba je bilo začeti znova. Izbrali so znano in preizkušeno pot do denarja – veselice. Država ni mogla rešiti finančnih problemov prostovoljnih gasilskih društev; pravzaprav se vprašanje financiranja gasilstva ni ustrezno rešilo tako rekoč do danes.⁸⁶ V zadnjih letih so zakonske spremembe sicer prinesle nekaj izboljšav, vendar je težko reči, ali je novi sistem financiranja dovolj dober, da bo izginila potreba po veselicah. Nekatera društva jih že nekaj časa prirejujejo samo ob proslavah, ne pa vsako leto, ker nimajo več tolikšnih denarnih potreb ali pa so si našla druge vire financ (npr. oddajanje prostorov). Denarja sicer nikoli ni preveč in tako si lahko bolj aktivna društva – kar zadeva veselice – privoščijo boljšo opremo; to pravilo bo gotovo veljalo tudi v naprej. Ker pa je za tako delo v splošnem vedno težje dobiti prostovoljce, je vprašanje nadaljnje usode gasilskih veselice torej vprašanje razmerja med močjo tradicije, potrebami in delovno vneto prirediteljev.

3. VESELICA Z ORGANIZACIJSKE PLATI

Pri obravnavanju organizacijskih problemov bomo vzeli za vzorec gasilske veselice, ker so te pač najbolj razširjene in najbolj tipične. V zvezi z drugimi tipi veselice bomo opozarjali samo na razlike in posebnosti.

3.1. PRIPRAVE

Že pozimi se člani gasilskega društva na seji domenijo, ali bodo imeli veselico in kdaj. Nekatera društva imajo že kar ustaljene dneve, npr. Ig – prvo nedeljo v juniju, Strahomer – konec maja itd. Nekdanja šega, po kateri je bila gasilska veselica na žegnansko nedeljo, torej na prvo nedeljo po prazniku vaškega patrona, je po vojni v nekaj letih zamrla. Redkokje se je namesto tega uveljavil krajevni praznik kot dan za gasilsko veselico.

Še do nedavna je bila nedelja ali praznik edini primerni dan za veselico, zadnja leta pa se vse bolj uveljavlja tudi sobota. Ljudje so zdaj večinoma v službah in lahko v soboto zvečer ostanejo na veselici dalj časa kot v nedeljo. Včasih, ob kakšnem večjem slavlju in če so organizatorji dovolj zagnani, je veselica kar dva dni zapored.

Priprave potekajo tako, kot je bilo to običajno že pred 2. svetovno vojno. Vendar pa se prireditelji pritožujejo, da je zdaj vedno težje dobiti ljudi za delo, zlasti mlajše, pred leti pa da to ni bil noben problem.

»Včasih, če nisi povabil človeka k delu, je zameril.

Danes pa nihče nima časa.«

Sicer še velja, da gasilec ljudje težko odrečejo uslugo, če jih pridejo prositi; marsikdo ne bi šel rad delat, pa se boji zamere. Toda časi, ko je za gasilsko veselico delala tako rekoč vsa vas, so minili. Posledice so vidne tudi na zunaj, npr. na dekoraciji, ki je zdaj bolj siromašna kot nekoč.

Gasilec pri delih pomagajo, kot smo poudarili, tudi krajan, ki sicer niso člani društva. Druga društva pa take pomoči ne morejo pričakovati, ker za lokalno skupnost nimajo tolikšnega pomena kot gasilska. Lovec, ribič, čebelar in podobnim pomagajo pri prirejanju veselice samo svojci, prijatelji in znanci. Zlasti lovci in ribiči imajo običajno s krajem, v katerem imajo sedež, malo skupnega, ker člani v večini niso domačini; v lovske družine v okolici Ljubljane je včlanjenih veliko Ljubljčanov.

Drugačna pa je vloga množičnih organizacij, kakršne so

krajevna skupnost, SZDL ali mladinska organizacija. Če naj se z veselico omogoči asfaltiranje ceste, elektrifikacija vasi, gradnja doma ali kakšna druga lokalno pomembna akcija, je to v interesu krajanov, veselica ima širši pomen in pritegne k sodelovanju več domačinov – podobno kot gasilska. Seveda pa povsod velja, da delajo zmeraj več ali manj eni in isti ljudje, tudi če so formalni prireditelji različni – npr. enkrat socialistična zveza, drugič pa krajevna skupnost. Aktivni posamezniki delujejo v različnih organizacijah.

Še nedavno tega se je med prireditelji veselice našla tudi kakšna zasebna gostilna. Seveda je moral gostilničar ljudi, ki jih je najel za pomoč, plačati. In ker zdaj zahtevajo bistveno več kot svojčas, sploh pa so redki, ki so voljni delati, se veselice gostilnam ne izplačajo več (mnoge gostilne že sicer zaslužijo toliko, da se jim ni treba ubadati s tovrstnimi podvigmi).

3.1.1. Prijava

Veselice je bilo treba vedno prijavljati pristojnim upravnim organom. V času obstoja okrajnih ljudskih odborov je bilo treba vse prijave za prireditve naslavljati nanje.

Od leta 1963 se vse prireditve na področju ljubljanskih občin prijavljajo na Upravi za notranje zadeve Skupščine mesta Ljubljane.

Pismeno prijavo je treba vložiti vsaj 5 dni pred prireditvijo.⁸⁷ Vsaj 8 dni vnaprej pa je treba veselico priglasiti tudi sanitarni inšpekciji.⁸⁸

Kakor že prej je tudi po letu 1963 predpisovanje večine dajatev v pristojnosti občin.⁸⁹ Vendar na ljubljanskem območju razen nizke takse na vlogo ni drugih dajatev.

Veselico je mogoče tudi zavarovati, pri čemer se plača določen odstotek od predvidenega zaslužka. Navedeno vsoto zavarovalnica izplača v primeru dežja, vendar tedaj »ne smeš prodati niti flaše pira«. Sicer pa so mogoči različni dogovori z zavarovalnico. Zavarujejo samo nekateri prireditelji; izplača se zlasti tistim, ki najemajo slavnejše ansamble, ker jih morajo plačati tudi v primeru slabega vremena. Vse glasbene prireditve je treba prijaviti tudi Zavodu za varstvo avtorskih glasbenih pravic (ZAMP), ki deluje v Ljubljani od 1953. leta.⁹⁰

3.1.2. Glasba

»Živa« glasba je na vsaki veselici nepogrešljiva. Pri izbiri godbenikov sta cena in kvaliteta pglavitna kriterija; za nekatere organizatorje je odločilen prvi, za druge pa drugi. Še 10 let po vojni so na veselicah igrali samo domači muzikantje, ki za prireditelja, podobno kot pred vojno, niso predstavljali kdovekakšnega izdatka. Dobili so hrano in pijačo in še nekaj denarja. Pogodb ni bilo treba sklepati. Zatem pa so vse bolj prodirajoči ozvočeni ansambli postajali tudi širše znani in obenem dražji.⁹¹ Slišati je različna mnenja: da je bolje najeti dober, čeprav drag ansambel, ker privabi toliko ljudi, da je dobiček zagotovljen; drugi pa pravijo, da je drag ansambel velik riziko in da si ga lahko privoščijo samo v manj odročnih krajih, kjer lahko pričakujejo več ljudi (npr. Brezovica, ki je ob glavni cesti). Povzamemo lahko nekako tako: priznani ansambli – kot so Slak, Mihelič, sploh pa Avsenik – povsod zelo privabljajo ljudi in prinašajo organizatorjem lep dobiček (tudi v bolj odročnih krajih); res je, da jih je treba plačati tudi ob neugodnem vremenu, vendar se je taki izgubi mogoče izogniti z zavarovanjem veselice. Prestavljanje datuma pa je zaradi zasedenosti takih ansamblov nemogoče. Ponekod jih nočejo najemati tudi zato, ker imajo premajhne prostore in ker je za številen obisk z veselico veliko več dela. Z dobrimi ansambli je zaradi velikega povpraševanja treba narediti pogodbo že več mesecev pred prireditvijo. Z manj znanimi ansambli pa se često dogovarja preko poznanstev.

Če igra drag ansambel, pobirajo na vhodu obvezno vstop-

nino. Denar od vstopnine ali prostovoljnih prispevkov se namreč računa za kritje stroškov za muziko, ti pa lahko znašajo od 5.000 pa tja do 40.000 din (leta 1978).⁹²

3.1.3. Srečelov in tombola

Srečelov na vrtnih veselicah se tudi po 2. svetovni vojni pripravlja in izvaja tako kot pred vojno. Najbolj običajen je pri gasilcih, ki naberejo dobitke pri domačinih v svojem kraju in v okolici. Glavni dobitek je zdaj ponavadi kolo, vreča cementa, tudi hladilnik, pred leti pa je bil to lahko petelin, klafta drv ali kaj podobnega.

Gasilci imajo že od nekdaj najbogatejše srečelove, ker pri vsaki hiši ali gospodinjstvu kaj dobijo – njim se pač nihče noče zameriti.⁹³ Druge organizacije imajo pri tem manjši uspeh, sploh pa lahko pobirajo po hišah samo tiste, katerih člani so domačini, npr. čebelarji, kulturno-umetniška društva, SZDL.⁹⁴ Lovske in ribiške družine ter planinska društva imajo svoje člane iz različnih krajev in tako morajo člani sami prispevati dobitke ali določeno vsoto denarja. Naprošajo tudi podjetja, zlasti seveda tam, kjer lahko računajo na uspeh zaradi poznanstev.

»Lovci so bolj bogati ljudje, ker to je drag šport! To so ponavadi kakšni taki na višjih položajih in jim ni pretežko kaj dobiti v svojem podjetju. V drugih podjetjih imajo pa tudi veze in tudi od drugod kaj dobijo.«

Nekateri dobitki so svojstveni; lovci v Medvodah imajo med dobitki lesoreze z lovsko tematiko, predmete domače obrti, knjige zbirke Zlatorog, čebelarji imajo med in medic. KUD Iška vas pa je za srečelov na svoji veselici leta 1976 nabralo suho robo v okolici Ribnice, manjvredno blago pa so nakupili v Trstu.

Srečelov je lahko tudi tak, da so vse srečke polne; tedaj gre do bolj v prodajo, čeprav so dražje. Vendar organizatorji večinoma menijo, da srečke morajo biti poceni, ker jih največ kupujejo otroci.

Vrednost dobitkov je lahko zelo različna; lahko pa navedemo primer gasilske veselice pred tremi leti na Igu: tu so imeli dobitke v vrednosti 5.000 din. Povprečno število dobitkov je 100, cena srečke pa ok. 10 din (leta 1978!).

Na gasilskih veselicah prodajajo srečke največ otroci, toliko stari, »da že poznajo denar« (nad 10 let), da jih kdo ne ogojufa (seveda se tudi to včasih zgodi, zato nekateri menijo, da naj ne bi otroci prodajali srečk). Na drugih veselicah pa opravljajo to delo pogosteje sami člani organizacije, ki je prireditelj.

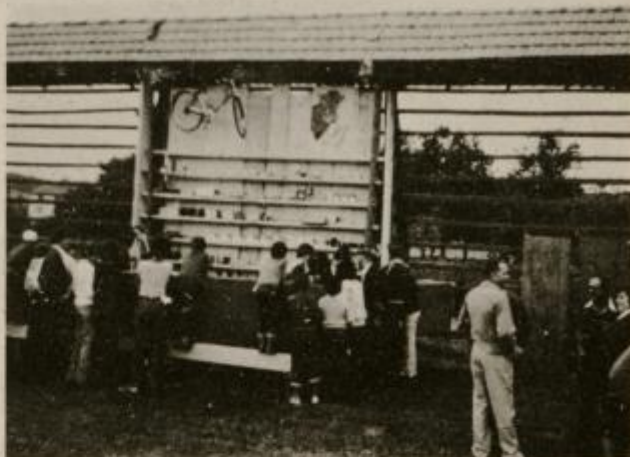
Turistična in druga društva, ki jim ne gre toliko za dobiček, navadno nimajo srečelova. Kot rečeno je najbolj pogost na gasilskih veselicah, ker lahko gasilci zaradi naklonjenosti ljudi veliko iztržijo z njim. Pa tudi pri njih so opazne spremembe. Svojčas ni bilo gasilske veselice brez srečelova, zdaj pa ga ponekod že opuščajo, zlasti v bližini mesta, ker da je članom nerodno prosjčiti za dobitke po hišah; veliko je namreč priseljencev, ki jih ne poznajo. Morda pa v tem opuščanju srečelova odseva tudi zmanjšanje finančnih potreb.

Dosti manj pogosto kot srečelov so z vrtnimi veselicami povezane tombole, predvsem zato, ker je s pripravo tombole veliko več dela (»ljudje so bolj komot ratali«). Dobitkov je več in zlasti glavni dobitki morajo biti večje vrednosti kot pri srečelovu. Na obravnavanem področju so bile tombole razmeroma pogoste pred 2. svetovno vojno in še nekaj časa po njej. Takrat so bili lahko glavni dobitki koštrun, tele, prašič, kuhinjska oprema, radio, kolo ipd. Zdaj pa prirejajo tombole zelo poredkoma, toda v znatno večjem obsegu. Za glavne dobitke dajejo predvsem avtomobile.

Dobitke za tombolo si organizatorji priskrbijo na podoben način kot za srečelov, poleg tega pa so ob nakupu dražjih dobitkov potrebni tudi posebni dogovori s prodajalci. Tombolske tablice je treba začeti prodajati najmanj mesec dni pred prireditvijo, običajno pa jih prodajajo že več mesecev

prej po okoliških krajih in pri sosednjih društvih, pa tudi na sami prireditvi.

Ob gasilskih proslavah ni nikoli tombole, je pa srečelov.

Srečelov je vedno na vidnem mestu. Najbolj privlači otroke. (Gasilska veselica v Kozarjih, 24. jun. 1978.)

3.1.4. Propaganda

Za dober obisk je potrebna učinkovita propaganda. Najpomembnejše je plakativanje. Povsod se najdejo ljudje, ki imajo poznanstva v tiskarnah, tako da dobijo organizatorji plakate zastoj ali za majhno plačilo. Raznosijo jih približno 10 dni pred prireditvijo po okolici, nekako v radiju 5-10 km, lahko pa tudi dlje: če namreč zaradi česar koli računajo na dober obisk, se večja reklama izplača. Posamezniki nesejo plakate v svoja podjetja, videti pa jih je tudi na lokalnih avtobusih. Tri ali štiri dni pred veselico plakativanje ponavadi ponovijo, da tako nadomestijo potrgane plakate. Tiskat dajejo 100-300 plakatov, svojčas pa je zadostovalo precej manjše število. Prva leta po vojni so jih na roko napisali 20-40 in je bilo dovolj – največ je opravilo medsebojno ustno obveščanje. Zdaj napišejo ročno samo še velike panóje, ki jih postvi pred gasilski dom ali ob cesti. Že dolgo mnogi naročajo tudi objave po radiu, manj pa oglašajo v časopisih. Nekateri napravijo obhod z avtomobilom in delajo reklamo po zvočniku.

Tudi ansambli sami včasih poskrbe za propagando s svojimi plakati.

3.1.5. Hrana in pijača

Na veselicah je hrana in pijača precej enolična in za veselice določenega obdobja prav značilna. Skrb organizatorjev za najmanjše stroške je bila pač vedno v ospredju.

Najbolj tradicionalna jed, ki se je ohranila do danes, so kuhane in pečene klobase. Gasilci so kupili dva ali tri prašiče, jih sami zaklali in naredili kranjske klobase, pečenice in kravvice. Včasih so zaklali tudi tele in naredili pečenko in obaro. V prvih povojnih letih, dokler so veljale restrikcije glede mesa in klanja, je bilo težje in so ponekod klali »na črno«. Vendar so društva večinoma dobila dovoljenja za zakol. Gospodinje so napekle kruh, včasih tudi potice ali krofe. Tudi privatni peki so pekli zastoj.

Danes redkokje in redkokdaj še sami koljejo. Za prašiča je treba imeti od sanitarne inšpekcije potrdilo, da je zdrav, in plačati pristojbine. Pa tudi kar zadeva vreme, je manj tveganja s kupljenimi klobasami kot pa s klanjem prašiča. Pred prebližno 10 ali 15 leti pa so se klobasam na veselicah pridružili čevapčiči, brez katerih danes skoraj ni veselice. Poleg čevapčičev in klobas imajo ponekod tudi ražnjiče in hrenovke, pa tudi sendviče napravijo.

Po vino so še nekaj let nazaj hodili na Dolenjsko ali še več na Primorsko.

Prva leta po vojni ga je bilo težko dobiti; še gasilci so morali imeti zveze, da so ga dobili kaj več. Takrat je šlo na veselice izredno v promet.

Lovci in ribiči na svojih veselicah nimajo samo »klasične« veselične hrane, ampak postrežejo tudi z divjačino in ribami. To je za sladokusce seveda posebna atrakcija, vendar pa večina ljudi na divjačino ni navajena. Lovci običajno ustrelijo nekaj srn in napravijo »lovski golaž« ali srno v omaki. Čebelarji prodajajo medico, ki jo sami delajo, včasih pa tudi med v satovju, medeno žganje, medene piškote ipd. Čeprav pri ljudeh naletimo tudi na kritiko in želje po boljši hrani, domačih specialitetah itd., so z izborom hrane in pijače večinoma vendarle zadovoljni in na veselicah niti ne pričakujejo kaj več.

3.1.6. Ureditev veseličnega prostora

Prostor za veselice je v vsakem kraju bolj ali manj stalen. V ta namen lahko služi gostilniški vrt, kmečko dvorišče ali zemljišče v družbeni posesti. Če je veselica pri gostilni, lastnik prepusti prostore gasilcem in sam ne toči. Pa tudi sicer po vaseh še velja: kadar je gasilska veselica, se gostilne solidarnostno zaprejo.

Urejanje veseličnega prostora poteka tako, kot je bilo v navadi pred 2. svetovno vojno.

Provizorično napravljena točilnica.
(Gas. veselica v Sori, 4. junija 1978.)

Treba pa je reči, da so nekoč vlagali veliko več truda v krasenje. Sredi vasi ali pred gasilске domove so postavljali mlaje z zastavami, kar napravijo danes le tu in tam ob proslavah. Veliko dela je bilo tudi s »kranceljni«, ki so krasili mlaje in veselični prostor. To delo je imelo podoben družabni značaj kot npr. ličkanje koruze ali metje prosa. Zbralo se je tudi do 30 ljudi. Toda šestdeseta leta so opravila s to navado; poslej so samo še izjemoma kje pletli venčke, npr. ob večjih proslavah. Vzroke za opuščanje tega načina krasenja lahko zopet iščemo v vse večjem pomanjkanju ljudi, ki bi bili voljni delati. Širše gledano pa so ti vzroki v neposredni zvezi s tistimi, ki so pripomogli tudi k opuščanju drugih podobnih skupnih del in o katerih bomo še spregovorili. Namesto plesišča iz desk imajo zadnje čase marsikje kar betonsko ploščo.

Oder za ansambel je zraven plesišča. Lahko ga naredijo iz lesa ali pa si pomagajo kar z vozom ali prikolico od tovarnjaka. Ansambli zahtevajo, da ima oder streho. Dokler pa

je za veselico zadostoval vaški harmonikaš, so mu naredili manjši oder na visokih kolih.

Stranišče je lahko v bližnjem gasilskem domu ali gostilni ali pa je treba postaviti latrino iz desk. To je zlasti zadnja leta obvezno zaradi strožjih sanitarnih predpisov.⁹⁵

Tipične za vrtno veselico so tudi lesene mize in klopi. Ponekod, če teren dopušča, jih še danes postavljajo na stari način: v zemljo zabijejo kole, čeznje pa deske. Vendar pa si je po vojni sčasoma vse več gasilskih društev omislilo že narejene lesene mize in klopi, ki jih je mogoče prenašati. Med seboj si jih izposojajo, ker jih nobeno društvo samo nima dovolj. Plačajo si morebitni poškodovani inventar, če pa je izposoja samo enostranska, se plačuje tudi izposojnina.

Gasilska veselica v Sori, 4. junija 1978.

Drugi prireditelji pripravijo in okrasijo prostor podobno kot gasilci. Lovske družine obesijo med mlajčka napise kakor »Lovski zdravje« ali »Vabljeni na veselico LD Medvode«, na mitingih so viseli napisi »Zdravo« ali »Smrt fašizmu – svobodo narodu« in podobne parole, še najbolj pogost in za vse vrste veselic primeren napis pa je »Dobrodošli«. Prostor se ne ogradi ob praznovanjih krajevnih in občinskih praznikov, ker pride mnogo ljudi in ni vstopnine.

Lovci in planinci radi izberejo teren nekje v naravi, pri lovski ali planinski koči. To so skromnejše veselice, včasih samo pikniki – brez glasbe in plesa, miz in strežbe.

Mnogi organizatorji ne prirejajo veselic redno in imajo malo lastnega inventarja za te namene. Potrebno opremo si izposojajo, kjer pač morajo – klopi in mize pri gasilcih, krožnike in drugi namizni pribor v menzah, les pri kmetih itd. Ali plačajo izposojnino in koliko, je odvisno od poznanstev in dogovorov; ista načela veljajo tudi pri plačevanju terena, če nimajo svojega.

3.2. DELO NA VESELICI

Posle med veselico si sodelujoči razdelijo glede na sposobnosti, izkušnje in funkcijo v društvu. Nekaj gasilcev je vedno v uniformah, predvsem funkcionarji in tisti na vidnejših mestih, npr. pri vstopnini.

Nekaj gasilcev je določenih za redarje. Za ta posel najrajši izberejo krepkejšie fante in može, ki naj bi obenem znali tudi taktično ukrepati. Njihova naloga je, da nadzorujejo položaj, pazijo na potencialne pobudnike izgrediv in jih v pravem trenutku odstranijo. Če že pride do pretepa, ga skušajo zadušiti sami in samo v hujših primerih kličejo milico. Redarji morajo biti po zakonu označeni,⁹⁶ vendar jih samo nekatera društva opremijo z rdečimi trakovi.

Dokler je bil še bicikel najbolj aktualno prevozno sredstvo, so imeli na veselicah urejen prostor za kolesa, varoval pa jih je posebej določeni čuvaj. Za to uslugo je moral lastnik kolesa nekaj plačati. Danes za avtomobile ni ne parkirnine ne čuvajev (ob večjih prireditvah izjemoma postavijo redarje, ki usmerjajo promet), ker tudi ni urejenih prostorov. Vsa vas je ob veselici polna avtomobilov.

Zadnja leta, ko veljajo strožji sanitarni predpisi, morajo biti ljudje, ki imajo opravka s hrano, torej tudi strežno osebje, zdravniško pregledani. Zato izberejo organizatorji za te posameznike, ki so že zaradi svojega poklica pregledani, tako gostince, trgovke ipd. Vendar pa mednje često vtiho-tapijo tudi nepregledane, kljub temu, da sanitarni inšpektorji zadnja leta zelo pogosto kontrolirajo po veselicah in zahtevajo tudi potrdila o zdravniškem pregledu. Razen tega inšpektorji preverijo potrdila o nakupu živil, ugotovijo, ali ureditev prostora ustreza predpisom, pokusijo meso za čevapčice itd.

Hrano servirajo na papirnatih tasah, prva povojna leta pa si s tem niso delali preglavic: klobaso si dobil kar na kosu papirja. Kadar so pripravili golaž ali obaro, so krožnike posodili domačini in gostilna, kolikor društvo ni imelo svojih. S steklenino je bilo prva leta po vojni težko:

»Kozarec sem kar v žepu s sabo prinesel; na veselici jih ni bilo. Prvič smo pili vino iz kozarcev na veselici v Iški vasi 1949. leta!« (inform. iz Tomišlja)

Ščasoma so si društva nakupila svojo steklenino. Zdaj se uporabljajo večinoma plastični kozarci, steklene imajo samo še ponekod ali samo za častne goste.

Če veselico pokvari dež, ukrepajo organizatorji po svojih močeh. Važno je, da spravijo v promet hitro pokvarljivo robo. Te težave ni tam, kjer imajo možnost, da hrano sproti vozijo od mesarja ali dajo spravijo v zmrazovalnik. Redkokje imajo na razpolago dovolj velike notranje prostore, da lahko veselico prestavijo tja.

Razna društva imajo na veselicah – gasilci samo ob proslavah – svoje povabljenke, katere pogostijo. Lovci vabijo po-bratene lovske družine; oboji – prireditelji in povabljeni – pa so v svojih lovskih uniformah.

3.2.1. »Komeditijantje«

V zvezi s prireditelji in njihovim delom naj omenimo še nekatere igre na srečo, ki jih včasih vidimo na veselicah. Tu gre za razne vrste streljanja, metanje lesenih krogcev na steklenice, zabijanje žeblicev itd. S to obrtjo se bavijo zdaj običajno Romi. Splošno razširjeno ime za take ljudi je »komeditijontarji« ali »komeditijanti«. Kadar pridejo na veselico, se s prirediteljem, če jim dovoli postaviti njihove »štante«, pogodijo za primerno plačilo. Vendar so redki tisti organizatorji, ki se jim zdijo te reči dobrodošla poživitve veselice. Največ je takih, ki »komeditijante« odklonijo. Menijo namreč, da s svojo prisotnostjo na veselicah odžirajo dobiček. »Mi jih kar spodimo, če se pojavijo. Samo enkrat smo jih imeli, pa nikoli več: namesto da bi ljudje jedli, pili in plesali, gredo streljat, pa tam napravljajo.«

3.3. PO VESELICI

Hrano, ki ostane, pokupijo organizatorji in drugi domačini po nabavni ceni (toda ob lepem vremenu je navadno zmanjka že pred koncem). Tudi z vinom, dokler je bilo točeno, so ravnali tako, kolikor seveda niso spili ostankov pri pospravljanju. Zdaj pa lahko polne steklenice vrnejo prodajalcu.

Takoj po veselici postorijo samo najpotrebnejše. Naslednji dan ali dva je treba urediti vse ostalo – pospraviti mize, počistiti prostor, podreti ogrado itd. Med pospravljanjem popijejo vino iz že odprtih steklenic in lahko se razvije manjša zabava. Otroci so zmerom vabljeni, da pridejo na dan po veselici pobirat steklenice in kozarce po veseličnem pro-

storu, deloma pa to opravijo že takrat, ko gre veselica h koncu.

Vsi, ki kakorkoli pomagajo pri realizaciji veselice, delajo to brez vsakega plačila. Organizator jim običajno pripravi zabavo ali pogostitev v ponedeljek ali čez teden dni, včasih gredo na izlet. V krajih severovzhodno od Ljubljane pa je v navadi t. i. »Sejmúla«: na dan po veselici se popoldne dobijo vsi tisti, ki so sodelovali pri delih za veselico – ti dobijo hrano in pijačo zastonj, drugi, ki tudi lahko pridejo, pa plačujejo; ker si organizator običajno priskrbi še muziko, pride neredko toliko ljudi, da se razvije skoraj prava veselica.⁹⁷

3.4. DOBIČEK

Veselica je za organizatorja predvsem prodajanje. Vstopni-na ali prostovoljni prispevki se ponavadi računajo za kritje stroškov za ansambel, ves preostali izkupiček pa pride organizatorju.

Dobiček je najbolj odvisen od števila obiskovalcev. Na obisk pa vpliva vreme, ansambel, reklama, tudi glas o veselici in kraju. Veliko dobička je lahko od srečelova, ker dobikov ni treba kupovati ali se jih kupi z denarjem, prostovoljno prispevanim za srečelov; ves denar od prodanih srečk je torej čisti dobiček organizatorja. Gasilci si z dobičkom veselice pomagajo pri nabavi gasilnega orodja, uniform, pri urejanju in graditvi domov, pri šolanju novih kadrov. Lovske družine porabijo dobiček za gojitev divjadi, za tehnične priprave v loviščih, ribiči za poribljavanje vodá, turistična društva za izvajanje svojih načrtov, vsi pa za urejanje in vzdrževanje svojih prostorov, za razna priznanja, nagrade ipd. Včasih pa se veselica priredi s posebej določenim namenom in je tedaj tudi na plakatih napisano, za kaj se bo porabil dobiček, npr. za dograditev doma, za nabavo gasilskega avtomobila itd. Nekatere organizacije, npr. družbenopolitične, so prirejale veselice samo ob prilikah, ko so potrebovale denar za kakšne večje akcije.

Največ dobička imajo pri veselicah gasilci, pač zaradi naklonjenosti prebivalstva – gasilci so imeli vselej najbolj pogate srečelove in najboljši obisk. Vendar pa so velike razlike tudi med samimi gasilskimi društvi. Tista, ki najemajo znane ansamble, imajo bistveno več dobička. S Slaki je mogoče iztržiti tudi do 70.000 din. Dobiček povprečne veselice pa je okoli 10.000 din. Te razlike se odražajo tudi v opremljenosti društev – nekatera (npr. GD Brezovica, ki vedno najema priznane ansamble) imajo po več brizgaln, po dva avtomobila, celo cisterno, torej že kar profesionalno opremo.

Donosnost veselice se je s časom spremenila. Zdaj so razlike med nabavo in prodajno ceno večje kot nekdaj, z dobrim ansamblom je mogoče privabiti veliko več ljudi. »Danes vržejo veselice sorazmerno precej več kot nekoč.«

4. POTEK VESELICE

V naslednjem bomo skušali slediti dogajanju na povprečni veselici, torej taki brez programa ali drugih posebnosti, kar bomo obravnavali kasneje.

Ura začetka je odvisna od dneva. Nedeljske veselice se začnejo okoli tretje ure popoldne, ob sobotah pa okoli šeste, kajti sobota je za večino ljudi še delovni dan. Na veseličnem prostoru se ljudje počasi zbirajo že pred napovedano uro, vendar začno trumoma prihajati šele potem, ko se zasliši glasba; to je namreč znak, da se je veselica v resnici pričela.

Največ obiskovalcev je nekako med šesto in deveto uro.⁹⁸ Kmetje, ki imajo opravke z živino, pridejo šele zvečer, potem ko vse postorijo; ali pa o mraku odidejo z veselice in se kasneje vrnejo, če so blizu doma. Tako store tudi nekateri starši, ki morajo dati otroke spat – lahko pa to opravi tudi mati sama. Starejši otroci ostanejo na veselici tja do devetih ali desetih, izjemoma tudi dlje. Drugače je bilo v prvih po-

voljnih letih, dokler se ni izgubila tradicija, ki je veljala pred vojno, da namreč morajo otroci o mraku, ko »zvoni Ave-Marijo« domov. Šele približno z 18 leti starosti so se lahko fantje in dekleta zadržali pozno v noč, fantje vsekakor šele potem, ko so bili sprejeti v fantovsko družino. Ta starostna meja se je začela po vojni nižati vzporedno z razpadanjem fantovskih druščin, ki so nekdanje skrbele, da se omenjena določila niso kršila.

Najbolj značilna in nepogrešljiva elementa vsake veselice pa sta seveda glasba in ples.

4.1. Glasba in ples

Muzikantje, ki so igrali na veselicah, so bili prva leta po vojni, tako kot pred njo, vaški godci, ki so sicer igrali tudi na ohceti in jim je bilo godčevstvo vir dodatnega zaslužka. Harmonika na veselici ni smela manjkati, obenem pa je često že kar zadostovala; redkokdaj se ji je pridružil klarinet, bas ali improvizirani bobni.⁹⁹ Tedanje glasbe ni spremljalo petje. Posamezni godci so bili glede na kvaliteto bolj ali manj znani, vendar njihov glas v bistvu ni segel preko domačega teritorija. Bolj znane so sčasoma postale nekatere skupine muzikantov. Iz teh so se po letu 1950 razvili prvi t. i. narodnozabavni ansambli, katerih skupna značilnost je bila, da so igrali z ozvočenjem in da je njihov sloves s pomočjo masovnih medijev prerasel domači okoliš, se razširil po Sloveniji in celo preko meja. Mnogim je tako glasba postala glavni ali edini vir zaslužka. Prvi tak ansambel, ki je postal nekaj vzor za vse kasnejše, je bil ansambel bratov Avsenik, izvirajoč iz okolice Begunj na Gorenjskem. Njegov prvi večji nastop v okolici ljubljane je bil leta 1956 na gasilski veselici na Brezovici; doživeli so izreden uspeh. Podobno uspešen je že vrsto let ansambel Lojzeta Slaka, katerega glasba sloni na dolenskem izročilu. Lahko bi našli še druge ansamble, ki izvajajo lastno glasbo, veliko več pa je seveda tistih, ki svojih kompozicij nimajo in igrajo samo skladbe drugih avtorjev. Narodnozabavni ansambli so v svojem ustvarjanju splošno izhajali iz ljudskega godčevskega izročila. Njihova glasba se je ljudem hitro priljubila, ker je spominjala na stare domače viže, čeprav je bila bolj umetelna in dodelana. Zaradi komercializacije in množične produkcije pa je postajala bolj in bolj šablonska.¹⁰⁰

Glasba na veselici mora biti plesna. Valček in polka sta še vedno najbolj običajna plesa, prva leta pa vojni pa sta bila skoraj edina. Vendar so že nekateri vaški godci znali igrati tudi tuje skladbe. Te so prinesli posamezniki, ki so »vandrili« po tujih deželah¹⁰¹ in ljudje, ki so bili med vojno zdoma. Kmalu so se muzikantje lahko tudi z radia naučili novih skladb, tu in tam pa se je pojavil že kak gramofon. Fantje, ki so služili vojaški rok v naših južnih pokrajinah, so radi zaplesali kolo. Vselej pa je uvajanje glasbenih novosti na veseliceh zaviselo od samega godca. Seveda so plesne novotarije neredko naleteli na odpor pri obiskovalcih, češ »kaj igraš to, ko pa nihče ne zna plesati!« Take glasbe so si želeli predvsem mladi, redki posamezniki so celo že obiskovali plesne vaje v Ljubljani. Čeprav je večina godcev še zmeraj igrala samo valčke in polke, so mrsrskje plesali že tudi tango, swing, »rašpo« ali »rašplo«. Po letu 1960 se je pojavil twist, a je tudi ta kmalu prišel iz mode. V zabavni glasbi, ki jo igrajo na veselicah sedaj, prednjačijo komercialne popevke iz naših južnih republik in razni tuji hiti, pleše pa se poleg valčka in polke še fox-trot, boogie-woogie, angleški valček, ali pa gre za preprosto ritmično gibanje ali sentimentalno stiskanje parov. Zopet se za modernjšo glasbo in ples ogrevajo mladi, starejši pa jo odklanjajo in nekateri celo navajajo prav pomanjkanje »domače« glasbe kot razlog, zaradi katerega nočejo iti na veselico. Organizatorji so večkrat v dilemi, kakšen ansambel naj izberejo, oziroma kakšna zvrst glasbe naj na veselici prevladuje. Eni menijo, da je treba ustreči starejšim, češ da imajo mlajši še druge možnosti zabave. Po drugi strani pa so zdaj tudi mladi ljud-

je dobrodošli gostje, aj ae tui mladina ni več brez denarja. Tipična instrumentalna zasedba ansambla, ki ga označujemo kot »narodnozabavnega«, obsega harmoniko, klarinet, trobento, kitaro in bas ali tubo. V zadnjem času igrajo vsi ansambli tudi zabavno glasbo in imajo zato mnogi v svojem sestavu tudi bobne in električne orgle. Če nimajo posebnih vokalistov, pojejo instrumentalisti sami. Eden od članov ansambla opravlja včasih funkcijo šaljivca. Medtem ko so bili nekdanji vaški godci oblečeni vsakdanje, pa je obleka narodnozabavnih ansamblov velikokrat »slovenska narodna noša«.¹⁰² Glasba je razdeljena na »runde« s 3–5 skladbami, vmes pa morajo biti primerno dolge pavze (»če ima muzika predolgo pavzo, jo že kličejo«). Po rundah se menja zvrst glasbe, lahko pa jo zamenjajo tudi v eni in isti rundi; glede na to menjavanje je včasih opazno izmenjavanje starejših in mlajših na plesišču. Običajno velja, da mine popoldne v znamenju narodnozabavne glasbe, kasneje zvečer pa igrajo vse več zabavne glasbe, kajti najdalje v noč se zadržijo mlajši obiskovalci, ki jim je ta glasba bolj pri srcu. Vendar se tudi med starejšimi najdejo taki, ki jih pijača in vzdušje razvname, tako da (v malo bolj poznih urah) plešejo tudi oni, »pa če je še tako trapasta muzika«. Ansambli igrajo tudi na posebne želje, vendar ne vsi brezplačno.

Ko se glasba in z njo veselica začne, so prvi »plesalci« otroci, ki skačejo po plesišču, vendar se ples ob dobri glasbi kmalu spontano razvije. Če pa je treba, organizatorji s svojim zgledom vzpodbujajo k plesu. Med prvimi začno plesati mlajši pari, pa tudi kasneje prevladuje med plesalci starost nekako do 40. leta. Pravila v zvezi s povabilom na ples so formalno še vedno takšna kot nekoč, vendar zdaj že precej manj stroga. Dekletu, ki zavrne povabilo na ples, se običajno ni treba več bati fantovskega maščevanja. Kljub temu pa še vedno ne velja za korektno, če dekle enega prosilca zavrne in gre potem še v isti rundi plesat z drugim. Plesno vstopnino plačujejo moški, tudi kadar je »damenval« (»dame volijo«).

Solo ples je v zadnjem času silno redek, objavijo ga včasih na slovesnostih za kakega uglednega gosta.

Kadar je vzdušje bolj domače, se pleše tudi kolo, »kača« ali kaj podobnega, sicer pa skupinskih plesov na veselicah ni.

4.2. Razne igre

Dogajanje na veselici večkrat popestrijo razne šaljive igre, ki služijo organizatorju kot dodatni vir dohodka in katerih tradicija je stara verjetno toliko kot same veselice.

Na severnem obrobju Ljubljane je v navadi nagradno kegljanje, ki se odvija med samo veselico ali že pred njo, lahko že prejšnji dan. Tekmovalci, ki se prijavijo in plačajo določeno pristojbino, imajo pravico do treh metov. Tekmujejo lahko tudi po večkrat. Zmaga tisti, ki je v treh metih podrl največ kegljev. Praviloma so tekmovalci moški, gledalcev pa ni prav veliko. Med nagradami se najdejo zaboj vina, zaboj piva, vreča cementa idr., prva nagrada pa je običajno prašič ali tele.

V nasprotju s kegljanjem so druge igre razširjene povsod v okolici Ljubljane. Ena od teh je licitacija, katere izvor lahko iščemo verjetno v dražbi za nevestin venec na ohceti. Prireditelj veselice da na dražbo različne stvari; zdaj je to največkrat torta, ki jo speče doma kakšna gospodinja, ali svinjska glava, pred časom pa so »dali na licitanta« kostruna, žrebeta, prašiča, klaftro drv, kruhasto ali lectovo srce ali kaj drugega.¹⁰³ Velikokrat gre na dražbo kar glavni dobitnik srečelova, ker je »mrtva številka« in ga je na srečelovu nemogoče zadeti.

Le še ponekod (npr. gasilci na Rakitni) imajo na veselicah šaljivi zapor (»zátvor«, »arest«).

Prvih deset ali dvajset let po vojni je bil zapor na veselicah še zelo pogost in je zaradi smešnih prizorov nudil obiskovalcem obilo zabave, večkrat pa je bil tudi odraz nasprotij med posamezniki in povod za prepir. Tako so politična na-

sprotja po vojni prihajala na dan tudi preko šaljivega zapora.

Tudi šaljiva pošta – igra, ki je bila nekdanje zelo popularna – je že pred desetletjem in več izginila z veselice. Organizatorji so začeli opazovati, da nekako »ne pali« več, da se ne izplača. Očitno je bilo pri obeh igrah odločilno dejstvo, da se ljudje na veselici med seboj vedno manj poznajo in torej ne morejo več s tolikšno sproščenostjo zbijati šal na račun drug drugega.

4.3. Konec veselice

Ko se ura nagiba proti polnoči, se začne množica obiskovalcev redčiti. Med prvimi odidejo starejši gostje in tisti, ki so prišli od daleč. Iz razumljivih razlogov se sobotne veselice končajo kasneje kot nedeljske. Tako je na sobotnih glasba včasih tudi do 2h, na nedeljskih pa redkokdaj čez polnoč. Večina odide kmalu potem, ko utihne glasba z odra. Če pa se tedaj pojavi kakšna harmonika med ljudmi, se utegne zabava zavleči. Tudi sam organizator podaljša veselico, kadar je ob uri, ko naj bi se končala, še mnogo ljudi – seveda če je ansambel pripravljen za primerno doplačilo podaljšati igranje.

Najdlje se zadrže na veselici mlajši obiskovalci, čisto na koncu pa ostanejo le še »gobe«, namreč tisti, ki jim še vedno ni dovolj pijače. Tu in tam je videti koga, ki mu je alkohol ohromil noge. Včasih še naslednje jutro pri pospravljanju najdejo koga, ki leži v grmovju, jarku ali pod kakšno mizo. Najhuje se opijejo fantje in pa nekateri moške srednjih let, le-ti ponavadi nižjega socialnega statusa in zmerom isti. Z vzkipljivimi pijanci organizatorji previdno ravna, da ne pride do nezaželenih incidentov.

Pozne večerne in zgodnje jutranje ure so primeren čas ne le za pretepe – teh je v zadnjem času vse manj –, temveč tudi za druge fantovske akcije ali, bolje rečeno, lumparije, bodisi da se znašajo nad stoli, ograjami ipd. bodisi da zagodejo kakšnemu neprijaznemu človeku.

In kakšen je veselični prostor, potem ko je vsega konec?

»Razpadla fronta« ali »kraj, kamor je udarila bomba« – takšne so najpogostejše ilustracije očitnikov, kadar hočejo ponazoriti podobo razdejanja po burni noči. Še bolj plastično nam pogled na prizorišče slikajo tile verzi:

Veselica je minila.

Pohojena trava, polomljene veje,

razbite svetilke,

pohabljeni stoli in koščki nežne tkanine – sledovi vina in urina,

sledovi pretepov in ljubljenja.¹⁰⁴

5. VESELICE S PROGRAMOM, POSEBNE VARIANTE VESELIC

5.1. GASILSKE PROSLAVE

Gasilske veselice so večkrat povezane z različnimi slovesnostmi, kakršne so »praznovanje obletnic, izročitev odlikovanj članom gasilskih organizacij, razvitje gasilskega prapora, prevzem novega gasilnega orodja in opreme, otvoritev gasilskega doma in podobno.«¹⁰⁵ Društvo, ki namerava imeti proslavo, mora o tem pravočasno obvestiti svojo občinsko gasilsko zvezo, ki potem razporedi datume. Nekatera društva sploh prireajo veselice samo še v zvezi s proslavami.

Slavlenci pismeno ali ustno povabijo sosednja društva in ob večjih praznovanjih predstavnike družbenopolitičnih organizacij in skupnosti. Za kakega uglednega posameznika sestavijo deputacijo, ki ga povabi osebno. Iz vsakega povabljenega društva pride okoli 10 ljudi v uniformah. Nekateri, ki se v uniformah ne počutijo dovolj sproščeni, pa se vabilu rajši uradno ne odzovejo in pridejo na veselico kot nepovabljeni, brez uniform.

Zaradi pozitivne proslave so vabljene tudi narodne noše. Pod »narodnimi nošami« se povsod v okolici Ljubljane razumejo dobro znane izpeljanke nekdanje gorenjske noše.¹⁰⁶ Svečani del prireditve se začne popoldne okoli 14. ure in traja uro ali dve, sledi pa vrtna veselica. Na vsaki proslavi imajo na slavnostno okrašeni tribuni govore razni funkcionarji – predsednik domačega društva, predstavniki gasilskih zvez, ob večjih praznovanjih pa tudi predstavniki družbenopolitičnih organizacij in skupnosti. Govorijo o pomembnih dejstvih iz zgodovine društva in o pomenu proslave. Pogoste so tudi parade, ki jih ljudje še posebno radi gledajo. V njih sodelujejo člani domačega in sosednjih gasilskih društev ter narodne noše. Včasih je v program vključena tudi godba na pihala, ki jo gasilci za bolj svečane priložnosti najamejo (redki imajo svojo). Kadar gre za pomembnejše obletnice, poskrbijo običajno tudi za kulturni program, v katerem sodelujejo poleg gasilcev tudi kulturnoumetniške organizacije – pevci, godbe, folklorne skupine, recitatorji itd. Ponekod organizirajo prava praznovanja z različnimi prireditvami, kar lahko traja več dni. Običajne gasilske proslave pa so si med seboj dokaj podobne.

Kadar nabavi gasilsko društvo novo brizgalno ali gasilsko vozilo, ga svečano sprejmejo v uporabo. Še vedno tako kot pred vojno, nekoga izberejo za »kuma« ali »botra« novemu gasilskemu orodju. Ponavadi je to kak privatnik, ki ima kaj več pod palcem. Imeni »kum« in »boter« se zdaj v uradnem govorjenju in pisanju vse bolj nadomeščata s »pokroviteljem«. Eden od razlogov je ta, da vedno česče prevzemajo to vlogo podjetja in nastopa kot formalni boter na proslavi samo predstavnik delovne organizacije, ki je ob zbiranju prostovoljnih prispevkov dala največ denarja. V svečanem programu tudi kum spregovori nekaj besed, zatem pa simbolično otvori uporabo novega orodja, tako da prereže trak, s katerim je opremljena brizgalna ali avtomobil (nekaj let po vojni so bili bolj aktualni še vozovi). Ključke novega avta slovesno izroči predsedniku ali šoferju, ta potem sede za volan, vžge motor, prižge luči, zatrobi in tako prikaže brezhibno delovanje vozila.¹⁰⁷

Sprejem novega gasilskega avtomobila na proslavi v Iški vasi – boter (pokrovitelj) predaja ključke. (Fotografirano okoli leta 1970.)

Kadar nabavlja gasilsko društvo nov prapor, prav tako prosi za prostovoljne prispevke, in sicer tako, da prodaja zlate in srebrne žebličke. Ponudbe pošiljajo zlasti v podjetja in sosednjim društvom, seveda pa jih kupujejo tudi posamezniki. Staro navado, da je vsak darovalec sam zabil svoj žebliček na proslavi, so že pred leti opustili.

Na prve povojne proslave so tu in tam še kdaj poklicali duhovnika, da je blagoslovil novo opremo ali prapor, kakor je bilo v navadi v stari Jugoslaviji. Vendar se je to obredje zelo kmalu povsod ukinilo.

Prevzem novega orodja, prapora ali otvoritev gasilskega doma pogosto združijo z obhajanjem obletnic, zlasti pa ob obletnicah podeljujejo gasilska odlikovanja, značke in diplome domačim gasilcem.

Pred veselico, predvsem ob proslavah, je včasih »mokra vaja« ali, uradno rečeno, tehnični nastop, torej demonstracija gasilnih sposobnosti društva. Ljudje pridejo z zanimanjem gledat svoje gasilce, katerih uspešnost nagradijo s ploskanjem, odobravajočimi vzkliki in žvižganjem, padajo pa tudi zbadljive pripombe. Taka vaja je za vaščane neka sprememba, popestritev vsakdanja in »hec«, vendar v kasnejših pogovorih tudi resno ocenjujejo kvalitete gasilcev. Obliko in potek gasilskih proslav določa poseben pravilnik,¹⁰⁸ ki se ga društva v glavnem drže, kdaj pa kdaj pa predstavniki višjih gasilskih forumov vendarle opazijo odstopanja in pri večjih nepravilnostih tudi opozorijo naprej.¹⁰⁹ Tehi napak je bilo, razumljivo, več v prvih povojnih letih, ko se je bilo treba privaditi na novo ureditev in pravila.

5.2. DRUGE PROSLAVE

Podobno kot gasilci prevzemajo prapor in podeljujejo priznanja tudi drugi, npr. lovci in čebelarji. Sicer pa lahko o proslavah govorimo predvsem v zvezi z mitingi in krajevnimi ter občinskimi prazniki.

Mitingi so se odvijali na privatnih vrtovih ali kjerkoli na travniku in so bili običajnim veselicam zelo podobni. Lahko so bili tudi dokaj improvizirani – z manj bogato okrasitvijo, brez plesnega odra, včasih celo miz in strežbe ni bilo. Še zlasti so mitingi spremljali praznovanja državnih praznikov in datumov, ki so bili zaradi dogodkov med NOB lokalnega pomena. Bistven in za mitinge karakterističen je bil program, ki so ga sestavljale recitacije, petje, skeči, zmeraj pa tudi politični govori.

V osnovi je podoben program pri proslavljanju krajevnih in občinskih praznikov, pri čemer so zlasti ob občinskih praznikih prireditve v večjem obsegu. Nastopajoče dobi organizator med svojimi ljudmi ali jih najame od drugod, predvsem šole večkrat prispevajo svoje točke. Za samo veselico pa najčešče poskrbe gasilci.

Na svojstven in dokaj izviren način so pred nekaj leti proslavili krajevni praznik na Rakitni, ko so pripravili dvodnevno veselico slavlje s kulturnim in zabavnim programom. Prireditelj je bila krajevna skupnost, izvedbo veselice pa so zaradi svojih izkušenj imeli na skrbi gasilci. V soboto popoldne je bil pred veselico kulturni program, v nedeljo pa nogometna tekma med domačini in vikendaši, tekmovanje v vlečenju vrvi med domačimi »vzhoda« in »zahoda« Rakitne ter tekmovanje cicibanov v teku v vrečah.¹¹⁰

5.3. VESELICE TURISTIČNIH DRUŠTEV

Zaradi nekaterih specifičnih dejstev, ki jih opažamo v zvezi z veseliciami turističnih društev, velja posvetiti nekaj pozornosti tudi samemu pojavu tovrstnih društev v okolici Ljubljane. Ustanavljati so se začela že v prvem desetletju po vojni, v njihove programe pa sodi skrb za naravne, kulturne in zgodovinske spomenike, organizirajo razne opeševalne akcije – pogosta so tekmovanja za najlepše urejeni balkoni –, prizadevajo pa si tudi vzbuditi kulturno življenje na vasi, kakršnega je bilo prva leta po vojni in pred njo precej več kot zdaj, in sploh razgibati dogajanje v kraju. V skladu s takimi načrti predstavljajo del njihove dejavnosti veselice ali podobne prireditve. Treba pa je reči, da ta društva delujejo ali so delovala zlasti v krajih, ki imajo že

naravne ugodnosti za razvoj turizma (čeprav so te »naravne« ugodnosti včasih umetno povzročene – tako jezeri v Zbiljah in na Rakitni); zato ni naključje, da najdemo v teh krajih tudi večja ali manjša vikendska naselja.

Tako so na Katarini, izletniški točki v hribih severozahodno od Ljubljane, vikendaši postavili že več kot 50 hišic. Žive v dobrem sožitju z domačini, več kot pol pa jih celo aktivno deluje v Turističnem društvu Topol-Katarina, ki je bilo ustanovljeno leta 1971. Posebnost tega društva so vsakoletne prireditve s kulturnim programom, imenovane »Katarinska pomlad« ali »Katarinska jesen«. Program, za katerega poskrbe izobraženci, sestavljajo poleg pozdravnega govora pevske ali drugačne glasbene točke, recitacije oz. deklamacije, krajše igrice, včasih tudi folklorni nastop, sodelujejo pa razen domačinov – zlasti šolarjev – tudi od drugod povabljene skupine in posamezniki. En dan pred veselico imajo tekmovanje v balinanju in prižgejo kres. Prostor za prireditev je okrašen z zastavami, zelenjem in barvnimi lučkami. Vedno imajo točeno vino, ki ga kupijo pri kmetu na Primorskem, prva leta pa so imeli tudi domače žganje in pelinkovec. Kljub omenjenim posebnostim imajo te prireditve še največ skupnega z vrtnimi veseliciami, vendar te označbe na plakatih zavestno nikoli ne uporabljajo.

Turistično društvo Zadvor je bilo ustanovljeno leta 1973. Za veselice in družabna srečanja ima trajno urejen prostor, ki pa ni ograjen, tako da »lahko greš v hosto s pirom«; namesto vstopnine pobirajo samo prostovoljne prispevke. Zraven je brunarica, kjer je točilnica in prostor za povablence. Razen zastav ni posebne dekoracije. Tako za katarinske prireditve kot za prireditve Turističnega društva Zadvor pa velja, da so po praviloma organizirane v počastitev kakšnega praznika, bodisi državnega bodisi lokalnega, in imajo zatorej nekako značaj proslav.

Posebej zanimiv primer pa so Zbilje, kraj blizu Medvoda, ki se je razvil v zelo popularno »priežališče« Ljubljančanov. Zraslo je precejšnje število vikendov, prihajajo pa tudi tujci. K takemu razvoju kraja je nedvomno pripomogla tudi aktivnost turističnega društva, ki se je formalno 1954. leta, kmalu zatem, ko je zaradi zaježitve Save nastalo Zbiljsko jezero. Društvo je poskrbelo za ureditev kraja, za vodo, vod, asfalt in tlakovanje ceste do jezera. Na obrežju so uredili prostor za prireditve in postavili čolnarno ter druge objekte. Vse to ima zdaj v najemu gostilna, ki že več let prireja ples vsak teden v poletju, turistično društvo pa si je pridržalo pravico, da enkrat na leto priredi svojo tradicionalno »Zbiljsko noč«, ki lahko traja tudi 2 dni.¹¹¹ Prvič so jo izvedli kmalu po ustanovitvi društva, tedaj z imenom »Beneška noč«. Prireditve se zmeraj začne s kulturnozabavnim programom v popoldanskih urah, ko pa se stemni, uprizorijo ognjem na jezeru in prižgejo ogenj v plavajočih sodih. Obiskovalci lahko najamejo čolne in se vozijo z baklami po jezeru. Pri sestavljanju programa, kar se običajno dogaja na seji v gostilni, člani društva pazijo, da uvrstijo vsakič kaj novega in privlačnega, in upoštevajo tudi zgled od drugod. Pri raznih delih za to prireditev pa pomagajo člani nogometnega kluba; tako se namreč oddolžijo za dotacije, ki jih dobivajo od turističnega društva.

Veselice turističnih društev imajo več skupnih značilnosti. Dobiček ni glavni namen – vstopnine nimajo, srečelova tudi ne. Delajo člani s pomočjo sorodnikov in znancev. Turistična društva se trudijo, da bi uvedla prireditve, ki bi bile na višjem kulturnem nivoju kot običajne (beri: gasilske – s prizvokom!) veselice, in jih skušajo popestriti na tak ali drugačen način – z okrasitvijo, s programom in sploh s celotno izvedbo prireditve. Opazno je tudi iskanje nečesa tradicionalnega, tipičnega: vino, ki ga ima TD Katarina na veselicih, je vedno točeno, češ da »prava veselica mora imeti točeno vino«; TD Zadvor je z velikim entuziazmom pripravilo vinsko trgatve »izvirno po starih narodnih običajih.« Oživljanje starih tradicij je tudi sicer vključeno v programe turističnih društev.

Obče tendence turističnih društev torej odsevajo tudi v njihovih prireditvah, omenjena dejstva v zvezi s specifičnim razvojem nekaterih krajev pa, kakor bomo videli, niso ostala brez vpliva na strukturo obiskovalcev veselice v teh krajih.

5.4. KAKŠEN JE ŠE LAHKO PROGRAM NA VESELI-CAH

Kulturni program je skoraj izključno vezan na veselice, ki imajo funkcijo proslave, pa naj bodo to gasilske proslave ali praznovanja krajevnih in občinskih praznikov, ali veselice turističnih društev. Pogostejši je bil kulturni program na veselicah v prvih letih po vojni, tudi če ni šlo za mitinge ali drugačne proslave.¹¹² Tedaj so tu in tam še nastopili tamburaši, dramska skupina ali je zapel pevski zbor, često zelo spontano kar pri omizjih. Delovalo je več kulturnoumetniških društev in nekatera so prirejala tudi veselice s programom – KUD Dolsko je imelo vedno telovadni program. Zdaj je kulturni program na običajnih veselicah silna redkost. Nekoliko pogostejši je zabavni program, seveda pa tudi ta zavisi od aktivnosti in domiselnosti posameznih prirediteljev.

Lovska družina Medvode ima na vsaki veselici program, ki pa se ne odigra ves pred veselico, ampak tudi med pavzami, ki jih ima muzikant. Program pripravijo ljudje, »ki se s takimi rečmi bavijo«, nastopa pa njihov pevski zbor z lovskimi in revolucionarnimi pesmimi, humorist, recitirajo otroci članov, večkrat pa uprizorijo tudi »lovski krst« – v nekakšnem sodnem procesu mladega lovca na šaljiv način sprejmejo v lovsko bratovščino. Nekatera druga lovstva društva imajo pred veselicami tekmovanja v streljanju.

Na Igu je Kmečka zadruga okoli leta 1960 nekajkrat priredila igre z »mostiščarji«. Improvizirali so stavbe na kolenih, igralci pa so bili oblečeni v kožo. Po igri je bila veselica. Gasilci v Notranjih gorah so nekajkrat priredili veselico ob Dnevu vstaje in napravili tekmovanje v plezanju na mlaj, ki so ga bili postavili sredi vasi. Za vzpodbudo so na vrh mlaja obesili klobaso ali steklenico vina.

Med redkimi organizatorji, ki stalno poskrbe za program pred veselico, izstopa Krajevna skupnost Ladja-Senica. Formalno je prireditelj enkrat krajevna skupnost, drugič SZDL ali mladinski aktiv, bistveno pa je, da je tovrstna dejavnost tukajšnjih ljudi že kar tradicija, ki sega tja v prva poveljna leta. Pred veselico se vselej kaj zanimivega dogaja. Imeli so že različne tekme, tako tek z garami, tek v vrečah, dirke z bicikli in skiroji, zmeraj pa so v dogajanje vpletili šaljive prizore, tako da tekmovanja niso izpadla preveč resno (na tekmi z garami je kdo nalašč zapeljal med gledalce ali se ponesrečil, zdravnik se je pripeljal z oslom ali v »šajtrgi«; na dirkah s skiroji so tekmovali celo sedemdesetletniki...). Okoli leta 1962 so uprizorili »Odkritje živega spomenika«, katerega osrednji del je bil pogovor dveh moških, ki sedita na podstavku »živega spomenika« in se prepirata, kajti »spomenik« jima krađe in prestavlja stvari. S to točko so celo gostovali v Zbiljah. Leta 1956 so pripravili kmečko ohcet, jeseni istega leta pa še vinsko trgatve. Ko je 1957. leta Kmetijska zadruga Medvode obhajala svojo 20-letnico, je KS Ladja-Senica organizirala povorko, v kateri so prikazali kmečka dela na star način. Podobna je bila pavorka 1977. leta, ko so na Senici odkrili Finžgarjev spomenik; v 48 prizorih so prikazali kmečka dela v starih in novih oblikah. Tako so sprevod začele volovske in konjske vprege, zaključil pa ga je kombajn. V zadnjih letih redno prirejajo tekmovanja v snemanju vencev. Igro so si zamislili po vzoru sinjske alke.

Zanimiv je tudi star trnovski običaj, ki so ga po vojni obnovili člani Ribiške družine Barje. Nekako med leti 1950 in 1970, ko so imeli še veselice na »Špici« ob Ljubljani, so dopoldne v povorki s konjskimi vpregami vozili »podkovane krapa« po Ljubljani. To je bil vsakoletni praznik Trno-

vega in Krakova. V povorki je nastopalo preko 100 ljudi, bili pa so to krakovski in trnovski ribiči ter njihovi svojci.¹¹³ Razen tega je RD Barje nekajkrat organizirala turnir na vodi: z drogom, ki je bil na koncu ovit s cunjjo, je bilo treba poriniti nasprotnika, tako, da je izgubil ravnotežje in padel s čolna. Zmagovalec je dobil suho gnjat in sod piva.¹¹⁴ Ti turnirji so se kasneje sprevrgli v nekakšne »boje koliščarjev«, vendar s prireditvami niso dolgo nadaljevali, kajti njihova izvedba je zahtevala veliko truda, pa tudi veliko dragega lesa za splave. Prav tako so v šestdesetih letih opustili tradicijo podkovanega krapa, saj spričo naraščajočega prometa niso mogli več s konji na ljubljanske ulice. Tudi z veselicami na Špici so zaradi tehničnih težav prenehali in prešli na t.i. piknike, ki jih prirejajo ob podpeškem jezeru.

Program, le da ni preresen, domačini radi gledajo. Mladina se sicer ne zanima dosti za šablonsko sestavljene kulturne programe,¹¹⁵ vendar pa je v splošnem opaziti, da ljudje na vasi pogrešajo kulturno in zabavno življenje, zlasti v oddaljenih krajih.

Če je program popoldne pred veselico, se začne ob 14. uri ali 15. uri – ob sobotah ob 17. uri ali 18. uri – in traja uro ali dve, lahko pa tudi več, vendar organizatorji ugotavljajo, da tedaj postane utrudljiv in manj učinkovit. Veselica se po programu spontano začne, včasih pa jo kdo od organizatorjev tudi formalno otvori, obiskovalce z obetajočimi besedami obvesti o vseh dobrotah, ki so na razpolago, in jim zaželi obilo zabave.

5.5. VINSKE TRGATVE

Vinske trgatve smo kot posebno obliko plesne zabave s karakterističnim programom že opisali. Bile so zelo pogoste pred 2. svetovno vojno in v nespremenjeni obliki še nekaj časa po vojni, vendar pa so že pred letom 1960 skoraj povsem izumrle. K temu je, poleg pomanjkanja domačega grozdja, odločilno pripomoglo dejstvo, ki velja za veselice sploh, namreč vse večje pomanjkanje ljudi, ki bi bili pripravljeni delati. Prireditve, kakršna je vinska trgatve, zahteva seveda še več truda kot običajna veselica. Kljub temu pa je bilo v zadnjih letih zopet organiziranih nekaj vinskih trgatve. Vendar so bili tu v ospredju drugačni motivi kot nekoč; zdaj je šlo bolj za oživljanje nekdanje šege in za veselje do takega dela, ne pa toliko za dohodek. Leta 1974 je imelo vinsko trgatve Turistično društvo Zadvor (Ljubljana), od 1972. leta naprej pa jih prireja Gasilsko društvo Brest (blizu Iga). Čeprav so oboji skušali bolj ali manj verno posnemati nekdanje vinske trgatve, je prišlo do nekaterih razlik ali novosti.

Turistično društvo Zadvor si je vzelo za zgled trgatve, ki jih je v njihovem kraju pred vojno prirejalo KUD Svoboda. Narodne noše so si izposodili v gledališču, stare gasilske uniforme za policaje pa od gasilskih društev. Nastopajoči so z veseljem odigrali svoje vloge, celo med nečlani je društvo našlo prostovoljce. Za županjo so izbrali bolj prsato, okroglolično in košato žensko, pisar je bil dolg in vitek. Na obhodu se niso ustavljali pri vsaki gostilni, ampak samo enkrat in tam naredili ples. Pred povorko so se na kolesih peljali otroci kot prvi glasniki. V sprevodu so bili domači muzikantje, za popoldanski ples pa so igrali Veseli planšarji. Zadruga dvorana, v kateri je bila popoldanska prireditev, je bila »nabasana« in ljudje navdušeni. Zaradi dragega ansambla so organizatorji z izkupičkom komaj pokrili vse izdatke. Dohodek je bil manjši tudi zato, ker na dopoldanskem obhodu niso zaračunavali nikakršnih glob. Bili pa so zadovoljni, ker je prireditev imela izreden uspeh in je pri ljudeh vzbudila veliko zanimanja. Prav zato kanijo še kdaj organizirati vinsko trgatve.

Tudi Gasilsko društvo Brest si izposoja noše v gledališču. Viničarke oblečejo v belokranjske noše, ker so videti manj bogate kot gorenjske, kakršno ima županjo, policaji pa so v starih gasilskih ali vojaških uniformah. Konje pred vozovi

so zamenjali traktorji, spredaj pa vozi avto z zvočnikom in dela propagando za popoldansko veselico. Tudi paragrafe in vse ostalo objavljajo po zvočniku. Na vozu z viničarji je sod, vendar z vodo napolnjen; vino imajo namreč v steklenicah in ga zaradi tako netradicionalne embalaže nekoliko skrijejo. Po stari navadi vsakomur ponujajo pijačo – ustavljajo celo avtomobile, ki vozijo mimo, in menda tudi ljudje od drugod radi plačajo, celo rajši kot nekateri domačini. Med le-timi pa so poleg premožnih kmetov zdaj tudi privatniki tisti, ki se pri plačevanju izkažejo. V sprevodu je zadnja leta tudi nakladalka za seno, katere funkcijo oznanjajo napisi, npr. »Arest, TOZD Čuza«. Slama na tleh ter obešeno vedro z vodo in zajemalko, to je ves komfort, ki ga imata na voljo dva zapornika, šaljivca zanimivega izgleda.

Ljudje, ki se spominjajo nekdanjih vinskih trgovcev, različno gledajo na to novejšo, modernizirano. Večini so všeč, drugi pa pravijo, da to vendar ni tista »ta prava« trgovci; na vinski trgatvi da morajo biti konji in da je bilo nekdanj vse lepše in bolj skrbno okrašeno, kazni so bile strožje in paragrafov je bilo več.

Vloga tovrstnih prireditelj je v današnjem času popolnoma drugačna kot nekoč – niti niso več šega niti, z vidika prireditelja, pot do denarnih sredstev. Lahko rečemo, da se skozi izražanje reakcija na kulturno mrtvilo in dolgčas na vasi. Sicer pa niso prav vinske trgovatve edina manifestacija takih reakcij; tudi o drugih prizadevanjih v tej smeri smo že govorili.

6. OBISKOVALCI

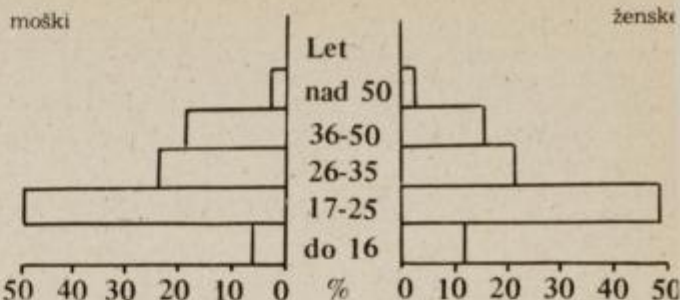
O obiskovalcih veselice bomo najprej spregovorili ob analizi rezultatov anonimne ankete, ki smo jo leta 1978 izvedli na 7 vrtnih veselicih v okolici Ljubljane: na gasilskih veselicih v Nadgorici, Guneljah, Kozarjah (zaselki na obrobju Ljubljane), Sori pri Medvodah, Dobu pri Domžalah,¹¹⁶ na veselici kinološkega društva na Šumberku pri Domžalah in na prireditvi »Zbiljska noč«, ki jo pripravlja Turistično društvo Zbilje.

Vseh anketirancev je bilo preko 1000, uporabnih anketnih listov pa 992. Nekaterih namreč nismo mogli upoštevati zaradi pomanjkljivih ali povsem neresnih podatkov. Vendar pa je bilo takšnih anketnih listov razmeroma malo (okoli 50), vsekakor veliko manj, kot smo pričakovali. Večini podatkov lahko prisodimo dobršno mero zanesljivosti, k čemur nas navaja predvsem dejstvo, da se rezultati za posamezne veselice med seboj dobro ujemajo.

Seveda pa je treba kljub vsemu poudariti, da izid ankete ni kakšna absolutno veljavna statistika: povprečno število anketirancev na vsaki veselici je bilo nekaj manj kot 200 (upoštevaje, da smo na veselicih v Kozarjah in na Šumberku zaradi slabega vremena anketirali vsega le okoli 70 ljudi) in je torej anketa zajela le kakšno tretjino (ali še manj) celotnega števila obiskovalcev; izvajali smo jo sicer v urah največjega navala, vendar s tem nemara nismo dobili verne slike celotnega obiskovalstva na neki veselici (če velja, da sestava obiskovalcev ni ves čas enaka – npr. starejših je v popoldanskih urah več kot zvečer); na mnogih anketnih listih so posamezni podatki manjkali. Taki in podobni zadržki narekujejo previdnost pri vrednotenju rezultatov ankete. Številke, ki smo jih dobili s pomočjo računalniške obdelave podatkov, torej ne morejo imeti v vsakem primeru eksaktne veljave. Kljub temu pa jim določene mere izpovednosti nikakor ne gre odrekati.

Na anketnem listu je bilo treba navesti spol, starost, izobrazbo, način prihoda glede na druženje in prevozno sredstvo, poklic, kraj, od koder je posameznik prišel, in nagib, ki ga je pripeljal na veselico.

Med obiskovalci veselice vsekakor prevladujejo moški, saj predstavljajo 61,2 % vseh anketirancev. Vzrok za to bo nedvomno dejstvo, da pride malo žensk samih na veselico. Glede na starost prevladujejo mladi med 17. in 25. letom,

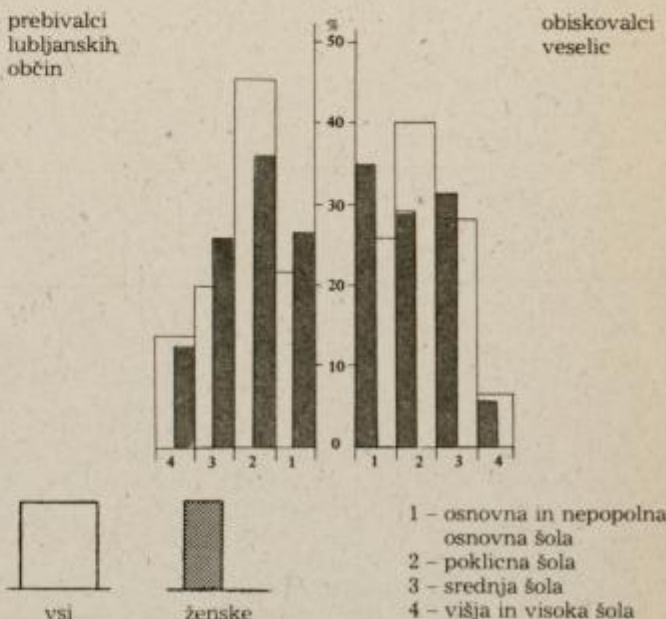

Grafikon 1. Starostna struktura vseh anketiranih obiskovalcev.

teh je kar 49,3 %. Sledijo jim tisti med 26. in 35. letom z 22,4 % in oni med 36. in 50. letom s 17,7 %. Mlajših od 16 let je 8,1 % starejših od 50 let pa le 2,5 %.¹¹⁷ Kakor je razvidno iz grafikona 1, med spoloma v tem pogledu ni bistvenih razlik.

Kaže, da je med starejšimi resnično malo takih, ki hodijo na veselice.¹¹⁸ Vsekakor jih je manj kot nekoč; eni tarnajo, da je glasba »zdaj bolj za ta mlade«, mnogi so sploh rajši doma ob televiziji ali radiu, razen tega pa lahko danes ljudje zaradi povečane mobilnosti gredo tudi kam drugam in ne le na veselico kot edino možno obliko razvedrila.

Odstotek tistih s poklicno šolo prevladuje tako med obiskovalci veselice kot tudi med vsemi prebivalci ljubljanskih občin (39,7 % na veselicih in 45,1 % v ljubljanskih občinah). Da je na veselicih ta izobrazbena skupina zastopana z manjšim odstotkom, je verjetno pogojeno s starostno strukturo, v kateri močno prevladujejo mlajši, ti pa imajo v povprečju višji nivo izobrazbe kot starejši. Tako je delež srednješolsko izobraženih na veselicih (27,8 %) večji kot sicer med prebivalci ljubljanskih občin (19,8 %). Manjši pa je odstotek tistih z višjo ali visoko izobrazbo – na veselicih 6,9 %, v ljubljanskih občinah 13,6 % –, za kar je eden od vzrokov nemara ta, da je bila velika večina obiskovalcev veselice iz okolice Ljubljane, medtem ko v statističnih podatkih za ljubljanske občine odseva prav mesto, in še več – (intelektualna) metropola. Če namreč v tej zvezi pogledamo statistično prognozo za celotno Slovenijo za leto 1980, odpade na visoko in višjo izobrazbo skupaj le 8,6 %.¹²⁰ Kljub temu in poleg tega pa bo najbrž držalo, da izobraženice veselice manj zanimajo.

Grafikon 2. Izobrazbeni strukturi obiskovalcev veselice in zaposlenih prebivalcev petih ljubljanskih občin.

Izobrazbena struktura je po rezultatih ankete takšna: nedokončano osnovno šolo je imelo 6,1 %, dokončano osnovno šolo 19,5 %, poklicno šolo 39,7 %, srednjo šolo 27,8 % in višjo ali visoko šolo 6,9 % vseh obiskovalcev.

Zanimivo je, da se izobrazbeni strukturi žensk v ljubljanskih občinah in tistih, ki so bile anketirane na veselice, dobro ujemata. Pri obeh namreč opazamo, da je odstotek žensk s srednješolsko izobrazbo večji od odstotka vseh s to izobrazbo. Isto velja za osnovno in nepopolno osnovno šolo (oz. nižjo izobrazbo), medtem ko pri ostalih dveh izobrazbenih skupinah prevladujejo moški (grafikon 2)

Na veselico prihajajo ljudje večinoma v družbi. Ponavadi se dogovorijo z znanci in prijatelji in pridejo v skupinah, tudi po dve ali tri družine skupaj. Znotraj skupine običajno ni velikih starostnih razlik. Le 13,4 % naših anketirancev je prišlo posamič, od teh pa je bilo kar 85 % moških. Ženske namreč še zmeraj nerade prihajajo same, nekdanja¹²¹ pa je bilo to sploh izjemno – žensko, ki je prišla sama, so kaj hitro označili, da je »iz ta rumene hiše«. Starejše oz. poročene ženske še danes nikoli ne pridejo same, mlajše pa le iz domačega kraja ali okolice, ker lahko računajo, da jih ljudje poznajo in da bodo našle družbo na veselici. Punci, ki je sama na veselici, se kmalu »prislinijo kaki tipi«, zato je bolje, če pride v družbi, lahko tudi z eno ali več prijateljicami. Nekeč pa tudi to ni bilo sprejemljivo. Ženska je smela iti na veselico samo v moški družbi, vendar dekle s fantom šele potem, ko so bili sprejeti v fantovsko družino. Po vojni so se začela nekdanja ustaljena in splošnoveljavna pravila krhati, fantovske skupnosti so kmalu razpadle; vse bolj je od posameznih staršev zaviselo, koliko svobode so imeli njihovi sinovi in zlasti hčere. Tako je razvoj pripeljal do današnjega stanja, ko so na veselice večkrat tudi otroci brez spremstva; tisti, ki pomagajo organizatorjem pri pobiranju steklenic – ali pa jim je to samo pretveza – ostanejo celó pozno v noč.

Od obiskovalcev, starih več kot 50 let, je prišlo 45,8 % z družino, 41,7 % pa s skupino. Sami so prihajali v večji meri mlajši ljudje.

V prvih letih po vojni so na običajno vaško veselico prišli skoraj izključno le domačini iz same vasi in iz okoliških krajev, oddaljenih nekaj kilometrov, tako da je bilo mogoče priti peš, s kolesom ali z vozom. Od drugod zaradi nerazvitih komunikacij skoraj niso prihajali (izvzemši povabljenec ob proslavi in nekatere neutrudne fante). Današnje stanje nam v tem pogledu nudi povsem drugačno sliko: domačini so na veselice največkrat v manjšini. Iz rezultatov naše ankete sledi, da je bilo od obiskovalcev vseh veselici skupaj le 11,1 % takih iz samega kraja, kjer je bila veselica, 26 % pa jih je prišlo iz bližnje okolice (v »bližnjo okolico« smo všteli kraje, ki so oddaljeni le nekaj kilometrov, običajno ne več kot 5). Torej lahko za 37,1 % vseh obiskovalcev rečemo, da so bili »domačini« na veselice. Ostali so bili iz bolj oddaljenih krajev.

Na posameznih veselice je bil delež donmačinov večji ali manjši, odvisno od različnih vzrokov. Tako je bilo na gasilski veselici v Sori samo 5,2 % obiskovalcev iz same Sore in 18 % iz bližnje okolice. Igral je namreč ansambel Lojzeta Slaka in je organizatorju z učinkovito propagando uspelo privabiti ljudi tudi iz precej oddaljenih krajev. Zaradi številnega obiska se je procent domačinov seveda zmanjšal. V tem primeru je bil torej ansambel tisti, ki je odločilno vplival na obisk. Podobno je bilo na »Zbiljski noči« med obiskovalci le 16,7 % domačinov (4,7 % iz samega kraja in 12 % iz bližnje okolice), vendar tukaj za številni obisk ni bila kri-

va glasba – igral je eden povprečnih, manj znanih ansamblov – marveč nekoliko drugačna oblika veselice in zlasti kraj sam. Zbilje so zaradi umetnega jezera in ugodne lege med Ljubljano, Kranjem in Škofjo Loko že dalj časa mnogim meščanom priljubljen kraj za oddih, raznovrstno rekreacijo in izlete ob koncu tedna, veselica pa je lahko prišlo komu prijeten zaključek dneva. Predvsem Ljubljančani se radi zatekajo sem, kar je bilo opazno tudi na »Zbiljski noči« – kar 25 % obiskovalcev je bilo iz Ljubljane.

Nasprotno pa sta bili gasilski veselici v Nadgorici in Dobu glede obiskovalcev dokaj lokalno omejeni. V Nadgorici je bilo domačinov 47,2 % (14,6 % iz Nadgorice in 32,6 % iz bližnje okolice), v Dobu pa celo 55,4 % (18,2 % iz Doba in 37,2 % iz okoliških krajev).

Omenimo še, da je bilo na vseh sedmih veselice med anketiranimi obiskovalci skupaj 14,4 % Ljubljančanov, katerih dobra tretjina je bila samo v Zbiljah. Razen tega je bilo 1,2 % zdomcev in tujcev – običajno so jih pripeljali sorodniki, da jim »pokažejo šego« –, nekaj obiskovalcev pa je bilo tudi iz drugih pokrajin Slovenije. Včasih pridejo na kakšno veselico vojaki, dokaj redno pa prihajajo tukaj zaposleni delavci iz drugih republik; med našimi anketiranci jih je bilo 4,8 %. To so povečini mlajši moški, ki se »bolj skup držijo«, plešejo pa le tisti, ki so že stalno naseljeni in imajo svoje ženske s seboj.

V zvezi s starostjo obiskovalcev lahko povemo še naslednje: med starejšimi prevladujejo domačini, med mlajšimi pa je več tistih iz drugih krajev.¹²²

Zanimivo je tudi, da je prišlo od domačinov iz samega kraja veselice 45,3 % z družino (od vseh anketirancev jih je prišlo samo 17,7 % z družino), to pa se ujema s podatkom, da je bilo med vsemi domačini kar 25 % otrok do 16. leta starosti (med vsemi anketiranci jih je bilo samo 8,1 %). Skupinskega prihajanja med domačini ni bilo toliko, ker se ponavadi domenijo, da se dobijo kar na veselici.

Večina obiskovalcev je prišla z osebnimi avtomobili – 62,4 %. »Pešci« so bili skoraj izključno le domačini. Tisti redki, ki pridejo z avtobusom, odidejo bolj zgodaj ali prepijo pri sorodnikih ali znanih. Da je avto danes najbolj običajno prevozno sredstvo, je videti ob vsaki veselici, saj je ponavadi vsa vas polna avtomobilov, celo travniki se večkrat spremenijo v parkirne prostore (na večjo ali manjšo jezo lastnikov). Ko pa še ni bilo avtomobilov, so ljudje prihajali ne le peš in s kolesi, temveč tudi z vozovi.

Nagibi, ki pripeljejo ljudi na veselico, so zelo raznoliki. Ljudje prihajajo zaradi hrane in pijače, družbenega vzdušja, podpore društvu, eni slučajno, zaradi dolgočasia in pomanjkanja druge zabave. Največ odgovorov, 45,3 %, je kot vzrok navajalo zabavo, razvedrilo, sprostitve, veselje, družbo.

»Na veselice hodimo zato, da se malo nasmejemo, da se malo sprostimo, malo greš plesat, kakšnega vidiš, mlade zaljubljenice gledaš pa tak naprej...«

5,5 % anketirancev je navedlo, da so prišli zaradi nasprotnega spola, 5,3 % zaradi pijače, v obeh primerih skoraj sami moški. Med zreliimi možmi se najdejo taki, ki jim je veselica dobrodošla pretveza, da »se ga malo nacakajo«; žene jih v gostilno ne pustijo, ne veselico pa. Za ples in glasbo se, kot kaže, bolj ogrevajo ženske. Tak razlog je navedlo 7,5 % anketirancev, med temi tri četrtine žensk. Toda čeprav je ta nagib navedel tako majhen del obiskovalcev, je jasno, da je za mnoge prav kvaliteta ali vrsta glasbe odločilnega pomena za dobro počutje in vzdušje na veselici, saj je prav od ansambla velikokrat odvisno število obiskovalcev. S tem pa smo prešli na vprašanje o dejavnikih, ki vplivajo na množičnost obiska.

Prvi pogoj za dober obisk je seveda ugodno vreme. Nekoliko vpliva tudi propaganda, datum veselice – zaradi plačilnih zmožnosti ljudi –, pa tudi dan v tednu – običajno je ob sobotah več ljudi kot ob nedeljah. Pomembnejši dejavniki pa so glasba, kraj in tip veselice.

Kvalitetna glasba, kot smo videli na primer Sore, privabi veliko ljudi iz širše okolice. Manj se ozirajo nanjo domačini, ker pridejo bolj zaradi šege, podpore društvu (v primeru gasilske veselice), ker so blizu doma in ker se gotovo srečajo z znanci. Vendar v splošnem velja, da so »ljudje postali izbirčni za muziko.«

Obiskovalce lahko privabi tudi sam kraj, v katerem je veselica. Takšna sta Rakitna in Zbilje s svojima jezerima, takšna je tudi Katarina. Ne le da so to privlačne izletniške točke – izlet v naravo marsikdo združi z veselico –, povsod so tudi že vikendski naselja, mnogi vikendaši pa stalni gostje tamkajšnjih veselic.

Kolikor je še mogoče govoriti o tipu veselice kot faktorju, ki vpliva na število obiskovalcev, je treba poudariti predvsem to, da so najbolj obiskane gasilske veselice. Tu je še vedno v ospredju solidarnost domačinov do društva, ki jim utegne v hudi uri priskočiti na pomoč.¹²³ Res pa je, da danes prisotnost na gasilski veselici niti za domačine ni več tako nujno pomembna kot nekoč, ko je »iz vsake hiše vsaj eden prišel«. To je še posebej opazno v krajih, kjer je veliko novih priseljencev, ker se ti seveda ne čutijo tako povezani z naseljem in prebivalci. Nekoliko več domačinov kot sicer je na gasilskih proslavah.

Če govorimo o drugih tipih veselic, ne gre toliko za vpliv na število obiskovalcev kot na sestavo ali tip obiskovalcev. Na lovske, čebelarke in podobne veselice pridejo mnogi člani tovrstnih društev in pristaši. Pri veselicah Lovske družine Medvode na Osolniku, Planinskega društva Obrtnik (iz Ljubljane) na Govejku in Turističnega društva Topol-Katarina pa je poleg tipa veselice zopet odločujoč kraj. Na te lokalitete radi prihajajo izletniki, planinci, ki se po rekreativnem sprehodu okrepčajo na veselici. Med njimi je veliko Ljubljancanov, nekatere prireditelji poznajo že kot stalne goste. Na teh veselicah je več ljudi srednjih let kot na drugih, vrhu tega pa je sestava obiskovalcev v takšnih krajih nekoliko drugačna tudi zaradi vikendašev, med katerimi je veliko izobražencev.

Faktorji, ki smo jih označili kot odločilne za obiskanost veselic, so – izvzemši tip gasilske veselice – aktualni šele v zadnjih desetih ali dvajsetih letih, glasba nekoliko dlje. Prej niso imeli vpliva, saj so na veselico prišli samo domačini z bližnje okolice, tako da se niti število niti struktura obiskovalcev od veselice do veselice nista dosti razlikovali. Velja pa omeniti, da so bile najrazličnejše veselice v prvih letih po vojni izredno dobro obiskane. Dovoljenja za zakol živine in nakup vina so tedaj dobila samo društva (in še ta so marsikdaj ukrepala mimo zakona), tako da so zaradi hrane in pijače množice drle na veselice. »Za klobase je bil včasih tak naval, da so jih morali prodajati skoz gautre«. Tudi vino se je prodajalo v neverjetnih količinah.

Številkam, ki bi ponazarjale boljši ali slabši obisk, smo se doslej izogibali. Različni prireditelji namreč govorijo o »dobrem obisku« v zvezi z različnimi številkami. Na veselici, ki ne izstopa niti zaradi ansambla niti zaradi česa drugega, je običajno le nekaj sto ljudi. Slakova glasba jih lahko privabi krepko čez tisoč, z Avsenikom pa je menda mogoče računati kar na večtisočglavo množico. Prireditelj, kakršna je »Zbiljska noč«, prav tako privabi verjetno čez tisoč obiskovalcev.

Tudi pri ugotavljanju sprememb skozi čas smo glede številčnosti obiskovalcev naleteli na nasprotujoča si mnenja. Zdi se, da so bile povprečne vaške veselice nekoč bolj obiskane, kajti na takšne še danes prihajajo samo domačini iz kraja in bližnje okolice, teh pa je zdaj manj kot nekoč – predvsem zaradi manj številne udeležbe starejših. Vendar pa po drugi strani obisk na mnogih sedanjih veselicah zaradi številnih vzrokov, ki smo jih že navajali, močno preseže nekdanje povprečje.

Število vseh prodanih vstopnic se seveda ne ujema s številom obiskovalcev, ki so v nekem trenutku hkrati na veselici. Danes je namreč – v nasprotju s preteklostjo – prav

značilno, da je zaradi velike mobilnosti mnogo prehodnih gostov, predvsem med mladino.

»Najbolj begajo kakšne skupine fantov, ki hodijo punce lovit. Natrpajo se v kak avto in obhodijo vse veselice v okolici.«

Med fanti se tisti, ki so redni gostje vseh veselic določenega okoliša, med seboj poznajo in tako »že v naprej veš, koga boš na veselici srečal«.

Kakor mnoge stvari v zvezi z veselicami se je v obravnavanem obdobju spremenilo tudi oblačenje. »Spéglana obleka, spúcani čevlji«, za moške kravata, za ženske sveža frizura – to je danes pravilo bolj za starejše in tiste srednjih let, čeprav pridejo tudi mladi na svoj način urejni. Dekleta rada pokažejo, kaj imajo novega, fantje pridejo v novih kavbojkah itd., vendar strožjih pravil v oblačenju ni.

Obiskovalci, ki združijo veselico z izletom v naravo, pa so seveda bolj terensko oblečeni.

7. VESELICE IN MEDSEBOJNI ODNOSI

Nekateri odnosi med ljudmi, veljavni v določenem času in okolju, so prihajali in prihajajo do izraza tudi na veselicah. Spreminjanje teh odnosov kaže na obravnavanem področju bolj ali manj enake tendence, čeprav lahko po drugi strani ugotavljamo v istem času nekatere lokalne razlike. Na najrazličnejše medsebojne odnose smo že opozorili v drugačnih zvezah, zato obsega pričujoče poglavje samo tiste, ki jih velja obravnavati posebej.

Poglejmo najprej, kako je z medsebojnim poznanstvom. Kar zadeva veselico na vasi, je za prva povojna leta še veljalo pravilo izpred vojne, da so se poznali tako rekoč vsi obiskovalci. Zaradi nerazvitih komunikacij so namreč prihajali samo domačini iz bližnje okolice. Kolikor bliže pa je bil kraj veselice urbanemu naselju – torej Ljubljani – toliko več je prišlo ljudi iz mesta, ki jih domačini niso poznali. Če je to veljalo takrat samo za neposredno bližino mesta, je do danes razvoj prometnih zvez razširil to značilnost tudi na širšo okolico Ljubljane. Danes pozna domačin na povprečni vaški veselici komaj kaj več kot polovico obiskovalcev, lahko pa tudi znatno manj, še zlasti, kadar je ob kakšni večji slovesnosti ali zaradi priznanega ansambla posebno veliko tujcev. Sicer pa je treba poudariti, da se danes že tudi prebivalci ene vasi ne poznajo toliko med seboj. To velja zlasti za mlajše in za priseljence, ki jih je ponekod prav veliko. Mnoga poznanstva so danes drugačne narave kot v preteklosti. Nekeč so izvirala iz lokalne skupnosti, danes pa se vežejo bolj na delovna mesta, društva ali skupne interese. Temu ustrezno se formirajo tudi omizja. Socialni status je po vojni nehal biti tako vpliven dejavnik pri grupiranju po omizjih, kot je bil pred vojno. Večji pomen imajo starostne razlike. Po koncu ti osnovni šoli fantje le še redkokdaj sedijo pri mizi s svojimi starši, k njim pridejo samo kdaj pa kdaj, da dobe še 'cak dinar. Dekleta so običajno nekoliko starejša, ko se v tem pogledu osamosvojijo in si najdejo svojo družbo deklet in fantov. Za isto mizo često sédejo sorodniki, sosedje ali znanci.

Če omenjamo navezovanje stikov, ne moremo mimo odnosov med fanti in dekleti. Tu in tam pride kdo na veselico tudi zato, da bi spoznal (a) partnerja nasprotnega spola, dasi nastane na veselicah malo trajnejših zvez. Bolj kot iskanje stalnega partnerja je pri fantih (pa tudi pri nekaterih zrelejših moških) v ospredju želja po avanturi. Ples je za to zelo primeren uvod – sicer pa je to ugotovil že Valvazor:

Če se ponoči prelahko vrti, devica kaj rada venec zgubi.¹²⁴

Za nadaljevanje pa še zmerom dobro služi kak kozolec ali grmovje blizu veseličnega prostora, če seveda ne sedeta kar v avto in se odpeljeta drugam. Tudi med dekleti se najdejo take, ki pridejo z zapeljevalskimi nameni.

Slišati je, da so bili fantje včasih do deklet bolj kavalirji. Morda so bili v resnici bolj uglajeni, a je še vedno res, da

dekleta na veselica nimajo skoraj nobenih izdatkov, razen če so izključno v ženski družbi. Finančno breme torej še vedno nosijo v glavnem moški.

Nasploh pa ugotavljamo, da je v času od 2. svetovne vojne do danes močno popustila formalnost v medsebojnih odnosih. Tako so nazdravljanju nekdanj posvečali veliko več pozornosti, do gostov iz drugih vasi so bili domačini pri postrežbi bolj uslužni. O strogih pravilih, ki so veljala pri plesu in ki so se že precej omajala, smo že govorili.

V obravnavanem obdobju so se bistveno spremenili tudi odnosi med vasmí. Vojna sama pravzaprav ni bila odločilna prelomnica, čeprav je tu in tam prekinila z medvaškimi nasprotji, ki so bila pred vojno še zelo huda in so jih skrbno varovale predvsem fantovske skupnosti. Mnoga posmehljiva domača imena za prebivalce posameznih vasi ali območij so se ohranila do današnjih dni, vendar so izgubila svojo ostrino. Besedam, ki so bile povečini hude žaljivke, je ostal samo še zafrkljiv prizvok. Prva leta po vojni je obkladanje s takimi priimki še lahko bilo primeren povod za pretep. Danes pa se ostanki nasprotij med vasmí izčrpavajo v zajedljivih debatah med vrstniki in znanci – zlasti mlajšimi; če reče Ižanec Barjancu (Črna vas) »Morostar, kje imaš kožco med prsti!«, v tem ni čutiti agresivne ali izzi-valne namere.

Na taka nasprotja v medsebojnih odnosih je bilo treba opozoriti, ker so se izražala tudi na veselicah. Kot rečeno, je NOB nasprotja te vrste ponekod zabilasala ali jih začela ublaževati. Po drugi strani pa sta prav vojna in obnašanje posameznikov v njej ustvarila drugačna nasprotja, ki so se ohranila še precej časa, ponekod tako rekoč do danes. Razkol med »belimi« in »rdečimi« je prišel najbolj do izraza na prvih povojnih veselicah, čeprav so se družine »belih« običajno izolirale in niso prihajale v družbo, kar je bilo najbolj opazno pri mitingih.

V krajih, kjer ni bilo politično kompromitiranih ljudi, razumljivo tudi takih nasprotij ni bilo in je bilo na mitingih celo »bolj lušno« kot sicer na veselicah in niti pretepov ni bilo. Drugod pa je včasih prišlo tudi do hujših konfliktov. Kak prekaljen borec je, potem ko mu je vino stopilo v glavo, rad delil očitke in sploh znal biti »težek«. Ker je takoj po vojni še marsikdo nosil orožje pri sebi, se je tudi zgodilo, da je še kdo koga »počil«. Gasilci v Iški vasi so na svojih veselicah uknili šaljivi zapor, ker je ob tem prihajalo do preprirov in pretepov, katerih vzroki so večkrat bila politična in osebna nasprotja, nastala med vojno.

Odkar prihajajo v Slovenijo delavci iz drugih republik, so prisotni tudi na veselicah. Nasprotja med njimi in domačini so bila sprva hujša kot zdaj.

»Ko so pijani, se obnašajo drugače kot naši ljudje.« Organizatorjem med drugim ni pogodu razbijanje kozarcev – sicer pa je ta navada z množičnim upeljevanjem plastičnih kozarcev že skoraj povsem onemogočena. Zaradi »južnjaške vročernosti« pride kdaj pa kdaj tudi do spora ali celo pretepa na veselici. Vendar pa to niso tisti klasični pretepi, ki v času, odkar prihajajo delavci iz južnih republik v Slovenijo, že močno zamirajo in ki jim bomo posvetili poseben razdelek.

7.1. Pretepi

Svojčas so bili pretepi posebna karakteristika veseličnih prireditev. »Spet se tepo!« je še pred dobrim desetletjem odmevalo povsod, kjer so bile na Slovenskem veselice. Gasilske, ob krajevnih ali občinskih praznikih, skratka zmeraj, kadar so se zbirali ljudje za zabavo in kadar so točili alkoholne pijače.¹²⁵ Pretepi po vojni so ohranili večino svojih značilnosti izpred vojne. Skoraj brez izjeme so bili tisti, ki so se topli, pijani.

»Tepejo se ljudje, ki jim je en kozarec premalo, dva pa preveč za korajžo.«

To so bili fantje, običajno brez deklet, tu in tam pa tudi

možje srednjih let – menda je agresivnost v človekovi podzavesti »največja pri 23 letih življenja in med 35. in 40. letom, ko človek doseže svojo najvišjo ustvarjalno točko. To dokazujejo tudi »pretepaške statistike«.¹²⁶

Pri pretepih je šlo največkrat za nasprotja med fanti iz različnih vasi in za spore zaradi deklet, pogosto pa je bilo oboje povezano. Vzroki so bili torej taki kot že pred vojno, prav tako povodi. Včasih je bila dovolj beseda, ki se sobesedniku tisti trenutek ni zdela primerna, in že je bil ogenj v strehi. Lahko pa je kakršenkoli spor iz verbalne oblike enostavno prerasel v pretep. »Veselice so nekoč pomenile tako rekoč edino množično razvedrilo in priložnost, da so se ljudje pogovorili. Kmet, ki je dneve in dneve sameval na svojih poljih, se je nanadoma znašel v njemu odtujenem okolju, kjer je moral hočeš nočeš komunicirati z drugimi (...) V takem vzdušju so se porojevali pretepi, vedno pa jih je povzročal tisti, ki nevajen nenehnega komuniciranja z drugimi ljudmi ni znal speljati pogovora do konca.«¹²⁷

Še vedno je veljalo, kar je bil zapisal Fran Miličinski že pred vojno: »Vse, kar je, lahko služi tepežu za povod. Ob gotovih okolištnostih že zadošča, če pozdraviš: 'Dober večer!' Ali pa tudi, če nič ne pozdraviš – v obeh primerih se lahko razvije tepež. Niti ni predpisano, da mora biti za tepež sploh kaj povoda, nego se opravi tepež tudi brez povoda – mislim, da se temu reče: 'l'art pour l'art'«.¹²⁸

Skratka, tudi še dolgo časa po 2. svetovni vojni so pretepi na veselicah v celoti potekali tako kot pred vojno. Kaj pa danes?

Še se dogaja, da pride na veselici do pretepa. Vendar to še zdaleč niso več tisti pretepi, ki jim lahko rečemo »klasični«, torej taki, ki so bili množični in so imeli za posledice hujše telesne poškodbe in celo kak smrtni izid. Pretepi te vrste so začeli upadati okoli leta 1960, pri čemer je treba opozoriti, da je letnica močno približna in ne velja za vse kraje enako; ponekod so začeli izginjati že prej, drugod pa so se obdržali še precej dlje. Zdaj je ponavadi tako: če si dva skočita v lase, ju kolegi in redarji brž spravijo narazen in tako pretep ne zavzame večjega razmaha, kakor ga je nekdanj, ko so znanci priskočili nasprotnikom na pomoč. Vedno manj je tudi incidentov, ki jih povzročajo delavci iz drugih republik.

Odnos do veseličnih pretepov in do glavnih akterjev se je spremenil. Kolikor so pred vojno proslavljeni pretepači še uživali ugled junakov, ki da se nikogar ne bojé, se je po vojni tisto strahospoštovanje, s katerim so nekoč gledali nanje, počasi sprevrglo v prezir in obsojanje. Seveda pa o tem nimajo in nikoli niso imeli vsi ljudje enakega mnenja. Tudi dekleta so se različno obnašala do takih fantov. Danes pretepov na veselicah verjetno nihče ne pogreša; pravim »verjetno«, ker tu in tam vendarle še naletimo na mnenje, da »ni dobra veselica, če ni pretepa«. Take izjave lahko jemljemo, upajmo, bolj za šalo kot zares ali vsaj kot izjemne. Gotovo pa v njih odsevajo spomini na čase, ko je bil pretep resnično tako reden spremni pojav veselic, da se je včasih slišalo: »Madona, taka veselica je bila, pa nobenega mrtvega!«

Vzroki za upadanje pretepov so mnogovrstni. Največ je pri tem opravil razvoj komunikacij. Povečana mobilnost, zmanjšana navezanost na domači okoliš, večja ali manjša oddaljenost delovnega mesta od doma, vse to je imelo za posledico, da se je krog poznanstev širil in preraščal domači kraj, ki je s tem nehal biti vse zaprta celota. Zato pri današnji obliki pretepov sploh ni važno, ali sta nasprotnika iz različnih vasi. »Upadanje pretepov gre predvsem na račun novih oblik življenja na vasi, spremenjenih ljudi, ki so okoli sebe podrli vse nekdane komunikacijske ograde.«¹²⁹ Jasno je, da se celotno obravnavano področje ni enakomerno razvijalo. Temu ustrežno so bili v bolj odročnih krajih pretepi še do nedavna precej pogosti. To velja tudi za Ig, ki se ga pretepaška fama pravzaprav še zmerom drži, čeprav zdaj že neupravičeno.

»Ižanci so ponosni, ne dovolijo raniti svojo čast. Zdaj se ljudje med sabo bolj poznajo. So še vročekrvni, ampak se zadržijo.«

V splošnem so ljudje bolj razgledani in enovzročno za vsako malenkost, »znajo požreti žalitve«. Če danes pride na veselico do pretepa, so za to večkrat krivi sami prireditelji. »Na tistih prireditvah, na katere so se organizatorji dobro pripravili in poskrbeli, da je bilo vse storjeno po predpisih, običajno ni nikakršnih izgredev.«¹³⁰ Redarji, ki morajo biti na vsaki veselici, kot domačini »že poznajo tiste ki povsod iščejo špetir«. Take je treba imeti na očesu in jih pravočasno odstraniti. Če za nekoga vedo, da se bo stregel, ko se bo napil, opozorijo sorodnike ali tiste, ki so z njim, da že oni sami pazijo nanj. Pretep pomeni za veselico konec, za prireditelja pa sramoto in neprijetne posledice, še zlasti, če je treba klicati milico. Tega se organizatorji izogibajo in skušajo pretep, kadar kljub vsej preventivi izbruhne, najprej zadušiti sami. Vse to velja seveda za pretep na veseličnem prostoru; za tisto, kar se dogaja zunaj, organizatorji niso odgovorni – in pretepi so vedno bili pogostejši prav zunaj veseličnega prostora. Še zmerom se dogaja, da izzivalci, ki hočejo s kom obračunati, zvabijo žrtev ven s kako pretvezo. Če je treba, so pozno zvečer miličniki kar stalno prisotni. Seveda na razpoloženje zelo slabo vpliva, če čakajo v avtu pred vhodom, tako da so vsem na očeh. Če so znotraj, npr. za šankom in se obnašajo kot gostje, ne kvarijo vzdušja. Kaj počno na veselici, je odvisno od tega, koliko se poznajo z domačini. V neposredni bližini mesta so miličniki bolj uradni in včasih niti ne pridejo na veselični prostor. Drugod pa so bolj ali manj domači. Ponavadi kaj spišejo, se pogovorijo z odgovorno osebo in drugimi znanci.

Danes je mogoče milico hitro poklicati. Ljudje to vedo in tudi zaradi tega je na veselicah kak pretep manj. Denarne kazni za take prekrške so zdaj sicer večje kot pred časom (»Včasih si se lahko za 500 din cel teden tepel«), vendar miličniki ne ukrepajo prestrogo. »Lažje poškodbe obravnavajo na sodišču le na predlog, sicer pa se pretepača lahko poravnata tudi zasebno, doma.«¹³¹ Hujši pretep je (bilo) treba seveda raziskati, najti prave krivce; kazni se odmerijo ustrezno poškodbam in uporabljenemu orožju ali orodju. Treba je tudi ugotoviti, ali je organizator dovolj poskrbel, da do izgredev ne bi prišlo.

Vzporedno z zamiranjem pretepov se je zelo popravil tudi odnos do miličnikov. »Velikokrat smo bili priče, ko je vrnjen ali udeleženec v pretepu žalil miličnika, ki ga je hotel pomiriti. Tudi običnost, ki se kaj hitro zbere okoli takega prizorišča, je bilo praviloma na strani razgrajča.« Zdaj so taki primeri samo še izjemni.

8. VLOGA VESELIC IN ODNOS DO NJIH

Kakor imajo ljudje različne nagibe, ki jih pripeljejo na veselico, pa najsi bo kakršnakoli že, tako ima veselica za vsakogar nekoliko drugačen pomen. Ena vrsta veselic pa je imela in deloma še vedno ima posebej izstopajočo in širše pomembno vlogo, namreč gasilske veselice.

Njihova tradicija je stara toliko kot gasilska društva na Slovenskem, torej več kot stoletje, gasilska društva pa so zmeraj imela poseben pomen na vasi.

V zadnjih letih se ta vloga gasilskih veselic izgublja, vzporedno z različnimi, že nakazanimi pojavi, kakršna sta vedno večje pomanjkanje prostovoljcev za različna dela in vse manjši delež starejših obiskovalcev iz domačega okoliša.

»Solidarnost je bila nekdanj bolj opazna – vasi so bile bolj nase navezane, prihajale so celo družine, tudi starejši.«

»Današnji tempo nas je zamoril. Včasih smo hodili na veselice, a so bile drugačne. Ljudje so bili bolj sproščeni, časa je bilo več.«

Dandanes starejši domačini verjetno ne čutijo več tolikšne obveznosti do gasilske veselice tudi zato, ker vedo, da si

lahko iznajdljiv organizator tudi brez njih zagotovi lep dobitek.

Čeprav so bile za domačine prazničen dogodek, pa so gasilske veselice že pred 2. svetovno vojno dobile tudi slab prizvok. Pojem »gasilska veselica« je nekaterim meščanom in sploh »kulturnejšim« ljudem pomenil in še pomeni toliko kot primitivna zabava za neuke kmete in ljudi brez okusa, za alkoholike in pretepače. Zakaj je do takega gledanja prišlo, glede na vse doslej povedano ni pretežno razumeti. Res je tudi, da so bile »ognjegaške veselice« že kar tradicionalna priložnost za pretep,¹³² vendar je treba poudariti, da še zdaleč ne edina.¹³³ Tudi očitek, češ da veselice pospešujejo alkoholizem, se nam ne zdi utemeljen5gotovo se je na njih veliko pilo in se še, toda zgolj zaradi veselic ljudje verjetno niso postajali alkoholiki. Razen tega je alkohol zvijača, ki so se je posluževali vsi, ki so skušali na podobne načine priti do denarja – tudi sokoli in orli pred vojno, čeprav so sicer v tisku vodili pravo antialkoholno gonjo. Je že tako, da »se pijani ljudje najraje znebijo denarja«.

Gasilci so slabe fame svojih prireditev zavedajo. Že pred vojno so nekateri gasilski veljaki odklanjali veselice, kmalu po vojni pa zopet beremo v Gasilskem vestniku: »Ne bomo pa se oslonili le na dodeljevana finančna sredstva. Naša dolžnost je, da jih ustvarjamo tudi sami. Pri tem pa se ne smemo posluževati prirejanja veselic.«¹³⁴ Toda »dodeljevana finančna sredstva« so bila preslabotna, veselice pa preveč preizkušeni in tradicionalni finančni vir, da bi takšna navodila imela kaj odmeva v praksi. Kasneje ni bilo več nasvetov v tem smislu, opazimo pa, da veselic gasilski tisk v uradnih sestavkih najraje ne omenja, tudi če obširno poroča o dogodkih ob raznih proslavah; marsikdaj namesto o »veselicah« govori o »prireditvah«, ¹³⁵ beremo pa tudi, da brez veselic, čeprav »tako ožigosanih«, očitno ne bo šlo zaradi neustreznosti rešenih problemov financiranja.¹³⁶

Na drugi strani pa v nekaterih literarnih prispevkih v Gasilskem vestniku vendarle zasledimo še drugačno, recimo »romantično« gledanje na gasilske veselice. Tu gre za zgodbe, ki poudarjajo solidarnost vaščanov in njihovo zavest, slikajo praznično vzdušje ob veselici ipd.¹³⁷

Brez dvoma so bile v delovanju prenekaterih gasilskih društev tudi napake, tako npr. dohodki veselic niso bili vselej potrošeni za prave namene. O tovrstnem primeru nepravilnosti govori humorističen, a hkrati hudo kritičen članek v Nedeljskem dnevniku leta 1966,¹³⁸ v zvezi s katerim so v Gasilskem vestniku kmalu izrazili zaskrbljenost.¹³⁹ Kljub takšnim in drugačnim napakam pa je preostala kritičnost pri vrednotenju veselic verjetno prav tako neupravičena kot romantika.

Odnos cerkve do veselic se je po 2. svetovni vojni v primerjavi s predvojnimi obdobjem zelo spremenil. Pred vojno so nekateri duhovniki, predvsem pa verske oblasti, preganjali ples na veselicah. Danes pa se zgodi, da kak duhovnik »naredi rekiamo za veselico na prižnici« in pride tudi sam na veselico, če je povabljen. V Sori je župnik celo pomagal pri pečenju na gasilski veselici. Tudi gasilci na Igu imajo z duhovnikom dobre odnose; če jim za poslovanje na veselici zmanjka drobiža, ga dobijo v »farovžu«.

Kako obiskovalci veselic ocenijo, je odvisno od hrane, pijače, glasbe, prostora, postrežbe, skratka od vseh podrobnosti, ki so vključene v organizacijo veselice. Zelo občutljiva točka je srečelov. »Če društvo proda boljše srečke samim domačinom, je hitro na slabem glasu.« Tudi pretep veselic skvari, čeprav še povsod poznajo nekdanje krilatice o »prima veselici«, v kateri so »enega zaštili, dva pa peljali v bolnico«.

Čeprav so veselice izgubile veliko nekdanjega pomena in četudi je možnosti za zabavo in razvedrilo zdaj dosti več kot nekoč, je še zmeraj zelo običajno slišati: »Bilo bi dolgočasno, če ne bi bilo veselice.« Res pa je to za marsikoga samo še ustaljen običaj, ki pač »mora biti«, kdove zakaj...

»Če ni gasilske veselice, ljudje sprašujejo, zakaj je ni. Pa

kakšen reče: 'Madona, ste zanikrni ...', čeprav ga drugače ni na veselico.'

Toda, po drugi strani je tudi res, da »nekateri celo leto ne pridejo v gostilno, na veselico pa«; toraj ima zanje veselica (gre zlasti za gasilske veselice) vendarle posebno vlogo in pomen, ki nima s potrebo po alkoholu in običajnem veseljačenju ničesar skupnega.

ZAKLJUČEK

»Vrtne veselice« – množične prireditve na prostem, za katere je bilo značilno, da so se jih udeleževali vsi družbeni sloji – so postajale značilne za ljubljansko družabno življenje v 19. stoletju, ko so tu že delovala številna društva, ki so vrtno veselico najpogosteje prirejala. V poletnem obdobju so jih prirejala na gostilniških vrtovih ali pred svojimi društvenimi domovi.

Te prireditve sprva niso imele dosti vpliva na podeželsko družabno življenje, vplivale so predvsem na predmestje. Tudi na podeželju so bile številne priložnosti za zabavo, npr. ob ohceti, žegnjanjih it., vendar so postale »vrtne veselice« značilne za podeželsko družabno življenje kasneje, predvsem konec 19. in v začetku 20. stoletja, ko so se pod vplivom mestnih društev začela ustanavljati društva tudi tu. Za tovrstne spremembe na podeželju so imela največ zaslug gasilska društva, ki so se do 1. svetovne vojne ustanovila skoraj v vsaki večji vasi in so bila od vseh najbolj priljubljena.

Poglaviti vzrok, za mestna društva včasih tudi edini, je bilo pridobivanje finančnih sredstev, saj je bilo delovanje slehernega društva povezano z velikimi denarnimi sredstvi. Omerjene prireditve so si bile med seboj precej podobne. Prostori za zabavo so bili značilno urejeni, gostom pa so vedno postregli s hrano in pijačo, poskrbeli so za glasbo in ples. Kljub temu so se prireditve med seboj razlikovale. Odvisno je bilo od tega, katero društvo je priredilo veselico in kje – v mestu ali na podeželju. Nekatera društva so s svojim programom, pa tudi s hrano in pijačo, želela poudariti značaj svojega delovanja; podeželskega društva so se zgleđovala po mestnih prireditvah, mestna društva pa so na svojih prireditvah želela posnemati način vaškega družabnega življenja.

Treba je poudariti, da je bila za vaščane veselica gasilskega društva praznik. Praznično vzdušje so pokazali vaščani z vnetim sodelovanjem na pripravah, z množičnim obiskom, s prazno obleko itd. Veselica jim ni bila samo družabni dogodek, temveč so že pri pripravah nanjo čutili pripadnost svoji skupnosti in društvu.

Društva sama in njihove prireditve so pripomogle, da so se ublaževale razlike med stanovi, npr. med delavci in kmeti, obenem pa so pripomogle k razumevanju med starejšimi in mladino. Ker pa so obiskovalci s svojim obiskom izražali tudi pripadnost društvu in svojemu okolju, so se na teh prireditvah odražala tudi politična in medvaška nasprotja.

Čeprav so v svojem bistvu vrtno veselice do današnjega dne ostale to, kar so bile, je prišlo v povojnem obdobju do številnih sprememb. To je razumljivo, saj je v zadnjih nekaj desetletjih hiter razvoj na najrazličnejših področjih človekovega udejstvovanja – tako pri nas kot drugod po svetu – vplival na nagle spremembe v načinu življenja ljudi. Razen tega pa se je po 2. svetovni vojni v primeri s predvojnimi časom marsikaj spremenilo zaradi novih političnih in družbeno-ekonomskih razmer.

Razne predvojne politične ali vsaj politično obarvane organizacije so z vojno izginile, z njimi tudi veselice sokolov, orlov, Kmečkih fantov in deklet idr. Po vojni so prirejali veselice ali mitinge terenski odbori OF, Zveza borcev, Zveza mladine in druge družbenopolitične organizacije. Te so bile v tem smislu aktivne predvsem kakšno desetletje po vojni, ko so za zelo različne namene potrebovale finančna sredstva; kasneje so se te potrebe zmanjšale, s tem tudi pogos-

tost veselice. Tradicijo izpred vojne so v prirejanju veselice ohranile nekatere lovske in čebelarke družine in še kakšno drugo apolitično društvo, predvsem pa seveda gasilska društva.

Kar zadeva odnose med ljudmi, so politična nasprotja, čeprav ponavadi ne preostira, obstajala že pred vojno. Medvojne politične opredelitve in aktivnosti posameznikov pa so razdore povečale ali jih celo na novo ustvarile. Z leti so se ta trenja sicer unesla, vendar, resnici na ljubo, še zmeraj niso izginila popolnoma in povsod. Marsikje pa je, po drugi strani, skupna usoda ljudi v NOB ublažila nekdanja navzkrižja, ki so temeljila na lokalnih principih. Obe vrsti posledic sta, kakor smo ugotovili, prihajali do izraza tudi na veselicah.

Vzroke za pravkar našete spremembe lahko skrbimo na zgodovinske dogodke v času 2. svetovne vojne in vzpostavitev novega političnega sistema. Še bolj zanimive pa so verjetno spremembe, ki jim lahko sledimo od konca vojne do danes in ki so odsev zgodovinskih in družbenih procesov tega obdobja.

Razvoj gospodarstva, industrializacije in urbanizacije v povojnem obdobju je imel in ima mnogotere posledice.

Poglejmo, koliko je to spreminjanje načina življenja v agrarnem okolju vplivalo na spremembe v zvezi v vrtnimi veselicami.

Poudarjeno je bilo, da je prostovoljce za razna dela pri realizaciji veselice iz leta v leto težje dobiti. Ker lahko ta dela – kadar ima veselica širši, obči pomen za lokalno skupnost in torej pri delih ne sodelujejo samo člani organizacije, ki je prireditelj – označimo kot obliko medsebojne pomoči, je treba dodati, da se tudi druge oblike medsebojne pomoči na vasi spreminjajo in opuščajo, kakor je v raziskovanju nekaterih slovenskih vasi ugotovila Marija Makarovič¹⁴¹ in navedla več vzrokov, od katerih bi za razlago našega primera prišli v poštev tile: pomanjkanje mladine na vasi, rahljanje komunikativnih odnosov in spreminjanje zakoreninjene tradicionalne in konformistične miselnosti vaščanov.¹⁴²

»(...) vaška mladina se je v preteklosti združevala v sicer neformalne, vendar trdne in stalne družabne enote, ki so se (...) vključevale v najrazličnejša medsebojna sodelovanja.«¹⁴³ »(...) šolanje mladine ter raznovrstne možnosti zabave izven domačega naselja trgajo medsebojna sodelovanja, oziroma vplivajo na manjšanje števila sodelujočih, s tem pa tudi na nižjo intenziteto medsebojne pomoči na vasi.«¹⁴⁴

Rahljanje komunikativnih odnosov¹⁴⁵ ni vplivalo le na opuščanje medsebojne pomoči. Preobremenjeni kmečki in polkmečki prebivalci vasi imajo nasploh malo časa za komuniciranje s sovaščani in »ob nedeljah, če le utegnejo, utrujeni od celotedenskih naporov, raje posedijo doma, kot da bi hodili v vas k sosedom«¹⁴⁶ ali pa, dodajmo, na veselico, zaradi česar je zdaj na veselicah manj domačinov kot nekoč, zlasti starejših. In ne samo zaradi tega. »V večini hiš imajo vsaj radio ali pa tudi že televizijo (...) in raje ob prostem času (...) posedijo doma ob poslušanje glasbe, gledanju filmov itn.«¹⁴⁷ Kakor sploh v vasi, tako se tudi na veselicah ljudje vedno slabše poznajo med seboj, seveda tudi ali predvsem zato, ker je na današnjih veselicah veliko obiskovalcev, ki niso iz domačega okoliša. S tem je povezano tudi opuščanje nekaterih šaljivih iger, ki so temeljile na medsebojnem poznavanju prisotnih (šaljiva pošta, zapor).

V nasprotju s slabljenjem stikov med prebivalci ene vasi se v obdobju po vojni širijo poznavanja med ljudmi iz različnih krajev; vas postaja vse manj zaprta, s tem pa tudi medvaška nasprotja začno izgubljati ostrino. Eden spreminjajoč pojavov tega razvoja je tudi upadanje pretepov na veselicah.

O spreminjanju zakoreninjene tradicionalne in konformistične miselnosti vaščanov pa lahko rečemo, da je prav tako ali še bolj posledica že omenjenih procesov in spre-

memb kot vzrok zanje. Tukaj naj omenimo občutek časti, ki so ga imela dekleta, ki so šla streč na gasilsko veselico, ali denimo, gostilničar, če je odstopil gostilno gasilcem za veselico – občutek, ki je do danes praktično izginil, tako kot izginja občutek dolžnosti posameznika do lokalne skupnosti sploh.

Proces, katerega del je dogajanje, ki smo ga skušali orisati, bi lahko na kratko imenovali razkrajanje vaške skupnosti. Ne glede na to, da ta proces ni potekal povsod z enako intenzivnostjo, v splošnem drži, da je bila vaška skupnost pred 2. svetovno vojno notranje močnejše povezana in navzven dokaj zaprta celota. V prvih povojnih letih, ko je to še veljalo, ni manjkalo navdušenja za razna skupna dela. Različne organizacije, ki so lahko tedaj brez večjih težav pripravljale veselice, so sčasoma to dejavnost opustile; redni prireditelji so zaradi nenehnih finančnih potreb ostala skoraj izključno le še prostovoljna gasilska društva, a je tudi pri njih opazno malenkostno upadanje števila veselic. Seveda pri vsem tem ne gre samo za veselice. Z rahljanjem notranjih vezi v vasi je začelo zamirati kulturno in družabno življenje v celoti. Zaradi vse večje mobilnosti ljudje niso nujno vezani na domači kraj, kadar si žele zabave in razvedrila. Kljub temu pa je očitno, da ta dolgčas na vasi vsem le ni pogodu; ponekod si vendarle prizadevajo, da bi vnesli več življenja in razgibanosti v svoj kraj. Med primere takšnih prizadevanj v zadnjem času nedvomno sodijo tudi prireditve turističnih društev in nekatere druge, npr. vinske trgateve v Brestu. Težnje, ki predstavljajo nekakšno željo po oživitvi družabnega življenja na vasi, se torej kažejo, čeprav so zaenkrat omejene le na manjše skupine ljudi. Četudi si bodo gasilci zaradi nezadostnega financiranja morali gotovo še vedno pomagati z veselicami, pa je verjetno tudi od teh teženj in njihove odmevnosti odvisna nadaljnja usoda vrtnih veselic.¹⁴⁸

Marko Meglič

Ivan Šprajc

¹ M. MEGLIČ, *Vrtne veselice v Ljubljani in okolici pred 2. svetovno vojno*, Ljubljana, 1981; I. ŠPRAJC, *Vrtne veselice v Ljubljani in okolici po 2. svetovni vojni*, Ljubljana, 1981. V obeh delih, ki ju hrani knjižnica PZE za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, je mogoče najti obširnejši prikaz obravnavane tematike z nadrobnejšimi argumentacijami raznih trditev in z obširnejšim slikovnim gradivom.

² Tudi v zavesti informatorjev je bila »gasilska veselica« pojem za veselico nasploh. Želeli smo, naj nam pripovedujejo tudi o veselicih drugih društev, vendar so med razgovorom nevede zašli na »gasilske veselice«. Nekatere je bilo treba večkrat opomniti, da so se držali zaželelene teme.

³ ETSEO:

vpisalnica VII (LJUBLJANA, 1978) – Duša Karnel-Umek, »Krajevna skupnost«, pp. 11–25; Ured. odbor z upoštevanjem osnutka Pavle Štrukelj, »Interetnični odnosi, medkrajevni odnosi in zdmostvo«, pp. 27–36;

vpisalnica VIII (Ljubljana, 1975) – Zmago Šmitek, »Delovne skupnosti«, pp. 1–24; Marija Makarovič, »Medsebojna pomoč«, pp. 25–37; **vpisalnica X** (Ljubljana, 1977) – Valens Vodušek, »Glasba«, pp. 95–104; Mirko Ramovš, »Ples«, pp. 105–127.

⁴ Branka BERCE-BRATKO, »Uporaba računalnika pri preučevanju načina življenja Slovencev XX. STOLETJA«, *Način življenja Slovencev 20. stoletja*, Posvetovanje SED – Nova Gorica, 6. 6. 1980, Ljubljana, 1980, pp. 48–56.

⁵ Staroslav (Iv. Vrhovnik), *Gostilne v stari Ljubljani*: Popravljeni

in pomnoženi ponatis iz »Jutra« 1926, Ljubljana: založilo »Jutro«, 1926, p. 4.

⁶ Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje: Kulturno zgodovinski oris*, Ljubljana: DZS, 1957, pp. 110 s.

⁷ Omembo za tekmovanje iz leta 1092, nam je zapustil Valvasor: »Za čolnarje na L. ljubljani je ljubljanski mestni svet meseca maja 1. 1092. razpisal tri nagrade: prvič tovor vipavca, drugič tri vatle suknâ in tretjič par nogavic. Za dosego prve nagrade se je moral čolnar, stoječ spredaj na čolnu, ki sta ga gnala dva druga, z dolgim drogom zaganjati v nasprotnika; kdor je nasprotnika v vodo vrgel, je moral spet z drugim poskusiti, a tisti, ki je nazadnje obstal, ter se na premcu obdržal, je odnesel vipavca, kot plen in darilo. za drugo in tretjo nagrado pa so določili cilj. K temu so morali hiteti v majhnih ladjah in, kdor je prvi prispel na cilj, tj. k mostu, kjer je viselo suknjo in nogavice, je odnesel obešene dragotine.« (Mirko Rupel, *Valvasorjevo berilo*: druga, izpopolnjena izdaja, Ljubljana, MK, 1969, p. 396)

⁸ *ibid.* p. 458.

⁹ Josip Mal, *Stara Ljubljana* ..., p. 117.

¹⁰ *ibid.* p. 111.

¹¹ V. Steska, »Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718«, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* (Ljubljana), XI/1901, p. 95.

¹² Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda: Najnovejša doba*, Celje: Družba sv. Mohorja, 1928, p. 616.

¹³ Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje: Družba sv. Mohorja, 1938, p. 1069.

¹⁴ V. Steska, »Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718«, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* (Ljubljana), XI/1901, pp. 27s.

¹⁵ Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje: Kulturnozgodovinski oris*, Ljubljana: DZS, 1957, pp. 108ss.

¹⁶ *ibid.*, p. 111.

¹⁷ »Ljubljanska prostovoljna požarna straža«, kakor se je društvo imenovalo, je bila ustanovljena 1870. leta (SN, XIII/1880, št. 187/17. avg., p. 2.), takoj za njo pa so se v okolici Ljubljane začela ustanavljati še druga. Gasilsko društvo na Viču je bilo ustanovljeno 1872. leta, na Igu 1883, v Dobu leta 1892, v Dobrovi 1897, v Tacnu 1899, v Gamelnah 1901, v Sori leta 1905, v Vižmarjih in v Stožicah 1907. leta, v Črnučah in Nadgorici leta 1912, na Brezovici in na Brdu so gasilska društva ustanovili po vojni, na Brezovici leta 1919 in na Brdu 1921. leta.

¹⁸ SN, XLIV/1911, št. 154/4. julij

¹⁹ Drago Stepišnik, *Telovadba na Slovenskem*, DZS, Ljubljana 1974, p. 214.

²⁰ Fran Erjavec, »Naše društveno življenje«, in: *Slovenci v desetletju 1918–1928: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Leonova družba, Ljubljana 1928, p. 745.

²¹ Drago Stepišnik, *Telovadba na Slovenskem*, ..., pp. 214s.

²² Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Prosветna zveza, Ljubljana 1928, p. 327.

²³ Leta 1920 je imela Ljubljanska Sokolska župa odseke v Ljubljani, Šiški, Viču, Brezovici, Notranjih gorah, Kamnik – Preserje, Igu, Vrhniki, Domžalah in Radomljah. (*Sokolski glasnik*, II/1920, p. 175.)

²⁴ Arhiv SR Slovenije: Društva

²⁵ Drago Stepišnik, *Telovadba na Slovenskem*, ..., p. 223²⁶ Drago Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*, DZS, Ljubljana 1968, p. 188.

- ²⁷ *ibid.*
- ²⁸ **Slovenski čebelar**, XLII/1939, št. 6, p. 97.
- ²⁹ Tanja Tomažič, »Gostilne v Šiški«, **Slovenski etnograf**, 25-26/172-73 (1974), p. 72.
- ³⁰ Arhiv SR Slovenije, Zbirka društvenih pravil.
- ³¹ Dobiček veselice ob priliki praznovanja petdesetletnice ustanovitve prostovoljnega gasilskega društva v Ljubljani leta 1920 je bil v celoti namenjen žrtvam velikega požara v Ljubljani. (Branko Božič, »Iz zgodovine gasilstva: prireditve in proslave od 1919 do 1929«, **GV**, XV/1961, št. 6, pp. 174s.)
- ³² Škerl Vinko, **Prostovoljno gasilsko društvo Stožice: Ob petdesetletnici svojega obstoja 1907–1957**, Po društveni kroniki in sejh-nih zapisnikih napisal Vinko Škerl, PGD Stožice, Ljubljana 1957, p. 7.
- ³³ Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, Občina Ježica, fasc. 72, društva.
- ³⁴ Arhiv SR Slovenije, društva.
- ³⁵ S kumovanjem se je večkrat izkazal minister Pucelj. Društvom v Šiški je pred začetkom dvajsetega stoletja kumovala gospa Koslerjeva. Ko so leta 1933 tacenski gasilci blagoslovljali novo motorno brizgalno, so za kumovanje zaprosili Vido Novakovo, hčer takratnega ministra.
- ³⁷ **Gasilec**, XLI/1937, št. 8, p. 188.
- ³⁸ Iz Brda so jih nosili v Dobrovo, Podutik, Vič, Šiško, Kozarje. Gasilci iz Dolskega so jih raznašali do Litije, v Domžale in do Kamnika. Gasilci iz Iške vasi in iz Iške so jih nosili v krogu od Ljubljane do Rakitne – v Podpeč, Barje, Škofljico itd.
- ³⁹ Predvsem v dnevniku **Slovenski narod**, v **Slovincu** in v **Jutru**. V omenjenih glasilih so največ obveščala kulturnometriška in prosvetna društva, ki svojih glasil niso imela. Gasilska društva so imela časopis **Gasilec**, sokolska glasila so bila **Sokolski glasnik**, **Vestnik sokol**, **Slovenski sokol** in **Sokolski vestnik**. Glasilo slovenskih Orlov je bil časopis **Mladost**, glasilo Zveze kmetijskih fantov in deklet v Ljubljani pa mesečnik **Gruda**, ki je začel izhajati 1924. leta.
- ⁴⁰ **Gasilec**, XXIV/1920, št. 3/1. dec.
- ⁴¹ Branko Božič, **Razvoj gasilstva na Slovenskem**, Gasilska zveza Slovenije, Ljubljana 1968, p. 162.
- ⁴² **Gasilec**, XXV/1921, št. 5/10. dec., p. 12.
- ⁴³ **Gasilec**, XXVI/1922, št. 3/21. oktober, p. 2.
- ⁴⁴ **Gasilec**, XXXIV/1930, št. 4/1. junij, p. 1.
- ⁴⁵ **Gasilec**, XLI/1937, št. 9, p. 211.
- ⁴⁶ **Gasilec**, XL/1936, št. 6/20. junij, p. 61.
- ⁴⁷ **Gasilec**, XLI/1937, št. 9, pp. 213 s.
- ⁴⁸ **Gasilec**, XLI/1937, št. 9, p. 214.
- ⁴⁹ Prošnja je bila zavržena leta 1939. (Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, občina Ježica, fasc. 72, društva.) Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane hrani še nekaj zavrženih društvenih prošelj, npr.: Sresko načelstvo v Ljubljani Delavski kulturni zvezi »Vzajemnost« v Zalogu leta 1938 ni dovolilo prirediti veselice, na kateri je društvo želelo uprizoriti Cankarjeve »Hlapce«. Prošnjo je načelstvo zavrnilo »iz ozirov na javni red in mir«, verjetno iz političnih vzrokov. (Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, občina Ježica, fasc. 39, plesna dovoljenja.) Znana sta tudi primera, ko je policijska direkcija v Ljubljani leta 1929 zahtevala od županstva občine Moste, naj ne izdaja dovoljenj za prireditve društvoma S. K. Svoboda in Tamburaškemu društvu, ker nista redno plačevala veseličnih taks. Omenjena društva so bila na dolgu za vse veselične takse iz leta 1928. (Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, Občina Moste, fasc. 65)
- ⁵⁰ V mislih imamo veselico, ki je potekala brez kulturnega programa in ni bila združena s praznovanjem kakega društvenega jubileja.
- ⁵¹ **Uradni list**, št. 13/26 z dne 11. februarja 1922, člen 13.
- ⁵² *ibid.*
- ⁵³ **SN XLIV/1911**, št. 148/30. junij, p. 4.
- ⁵⁴ Ob žegnanjih v Šiški so bile hkrati zasedene gostilne pri Koslerju, Virčniku, Ančniku, Kankrtu, pri Raci in drugod.
- ⁵⁵ Pevsko društvo Ljubljana je 12. okrobra, leta 1902 v Sokolovi dvorani Narodnega doma priredilo vinsko trgatv, ki jo je poimenovalo »I. narodna vinska trgatv«. Obetali so, da se bo prireditve vršila izključno po naših narodnih običajih, in v starem, pristnem doljenjskem slogu. (**SN**, XXX/1902, št. 234/11. oktober, p. 5. Trgatv verjetno ni bila prva tovrstna prireditve v Ljubljani, verjetno pa je bila to prva taka prireditve pevskega društva.
- ⁵⁶ Tacenski prireditelji so obhodili Vižmarje, Savlje, Kleče, Ježico, Črnuče, Gameljne. Iz Brda so hodili v Mateno, Loko, Ig, Iško vas, Strahomer, Vrblenje, Tomišelj, Jezero, Podpeč, Presejce, Borovnico, Gorice, Črno vas in nazaj v Brest. Prireditelji iz Brda so se vozili po Rožni dolini, Tržaški cesti in po Šiški. Iz Dobrove so napravili odhod do Viča, vedno do gostilne Gorjanc.
- ⁵⁷ Če sta se kulturni program ali telovadba odvijala blizu veseličnega prostora, so se obiskovalci lahko poslužili paviljonov že prej, pred pričetkom zabavne prireditve. Sokolska in orlovska etika je sicer opozarjala, naj prireditelji v času telovadnega nastopa obiskovalcem ne strežejo z alkoholnimi pijačami, temveč šele po končanem nastopu. Te odredbe se prireditelji niso držali strogo, ker je bil finančni uspeh prireditve mnogokrat važnejši od etike.
- ⁵⁸ Harmoniko je prvi izdelal berlinski izdelovalec glasbil F. Buschmann okrog leta 1822. (L. M. Škerjanc, **Glasbeni slovarček**, Ljubljana: MK, 1962, p. 190.)
- ⁵⁹ Modic, godec iz Bresta, je dobil gramofon leta 1928. Podaril mu ga je stric, ki je bil na delu v Ameriki.
- ⁶⁰ Ta delitev je bila najbolj očitna v okolici Medvod. Sokoli so imeli dom v Medvodah, orli pa v Preski. Številčno so prevladovali sokoli. Največ jih je bilo v krajih na levi strani Sore, orli pa so bili po vaseh na desnem bregu reke, v Sori, Goričanah itd.
- ⁶¹ »Danes pa nad komarja v Šiško!«, **Jutro**, XVII/1936, št. 200/30. avg., p. 5.
- ⁶² *ibid.*
- ⁶³ Mirko Rupel, **Valvasorjevo berilo** (druga, izpopolnjena izdaja, ur. Branko Reisp), Ljubljana: MK, 1969, p. 181.
- ⁶⁴ Julija leta 1911 so na Viču, na vrtu g. Mirčnika, priredili slavlje tamkajšnji gasilci, na katerega so povabili tudi orle. Okoli desete ure zvečer se je na veselični prostor vsula toča gnilih jajc in kame-rnja. Na lovu za napadalci so jih nekaj prepoznali. Bili so sokoli (**Slovenec**, XXXIX/1911, št. 150/4. jul., p. 2).
- ⁶⁵ F. Žolna, »Beležke o kranjskem tepežu«, **Življenje in svet**, III/1929, št. 3, p. 91.
- ⁶⁶ »Njega dni se je še našel kak fant, ki je namesto tujega »auf« lepo po domače zarjul: »Kdo?« Sedaj pa ne le, da je prijazni »kdo« že do-cela pozabljen v krogih, upoštevanih za tepež, nego je žalibog tudi »auf« že skoraj iztrebljen do korenine – izpodrinil ga je neokusni »auf biks« ki se je bil med svetovno vojno semkaj pritepel iz Štajerske. Ni treba poudariti, da tudi »auf biks« ni oljka miru, nego je nedvorn-i začetek sovražnosti.« (Fr. Žolna. l.c., pp 91s.)
- ⁶⁷ »Kakor že večkrat omenjeno, ni je skoraj nedelje, da bi se v Ljubljani ne ponavljali po vojaštvu provocirani veliki ekscesi. Tudi sinoči proti 10. uri nastal je blizu Koslerjevega vrta velik pretep, ka-

terega so povzročili peki vojaškega oskrbovališča, vračajoči se pijani iz Šiške v Ljubljano, ter izzivajoči mirno občinstvo. Pri pretepu je bil Koslerjev kočijaž z vojaško sabljo na glavi močno ranjen ter so ga morali prepeljati v bolnico. Tudi nekatere druge osebe bile so lahko ranjene. Zandarmerija aretovala je dva vojaška peka ter ju izročila pristojnemu sodišču, ostali pa so pobegli. Vojaške oblasti naj bi vendar storile potrebne korake, da se že jedenkrat stori konec vedno se ponavljajočim izgreedom.« (SN, XXVII/1894, št. 189/20. avg., p.3).

⁶⁸ »Novi zakon bo odpravil pretepe z nožem«, **Domovina** (Ljubljana), XIII/1930, 13. marca, p.3.

⁶⁹ Opomniti je treba, da so pričevanja o tovrstnem ocenjevanju kvalitete veselice odraz nostalgčnih spominov na »dobre stare čase« nekaterih posameznikov, ki so se radi udejstvovali v raznih prepirih in pretepih. Drugi so o tem pravili s priokusom grenkobe ali pa za šalo, kot zanimivost – tako je pač bilo. Vsekakor so imeli ljudje o pretepih različna mnenja, taki, ki so jih pogrešali, so bili v manjšini.

⁷⁰ »Tu in tam je prišlo do prepira. Dobili so se tudi takl, ki so izzvali pretepe. Po takem ni bilo nič čudnega, če so drugi dan po žegnanju skoro vsako leto po Ljubljani krožile vznemirljive vesti, da je bil v Šiški spet eden 'mrzel', kar je bilo tedaj splošen običaj in navada, saj brez poboja ni minila nobena komarjeva nedelja v Šiški.« (»Danes pa nad komarja v Šiško!«, **Jutro**, XVII/1936, št. 200/30. avg., p. 5).

⁷¹ **Gasilec**, XXV/1921, št. 5/10. dec., p. 6.

⁷² »Novi zakon bo odpravil pretepe z nožem«, **Gasilec**, XXIV/1930, št. 3/1. maj, pp. 7s.

⁷³ Josip Mal, **Zgodovina slovenskega naroda: najnovejša doba**, Celje: Družba sv. Mohorja, 1928. p.616

⁷⁴ Josip Gruden, **Zgodovina slovenskega naroda**, Celje: Družba sv. Mohorja 1938, p.1069.

⁷⁵ *ibid.*

⁷⁶ J. Mal, o.c., p.628.

⁷⁷ »Cerkveno blagoslovljanje gasilskih domov in gasilskega orodja«, **Gasilec**, XXIX/1925, št. 4-5/26. sept., p.9.

⁷⁸ »Sokolske prireditve naj imajo izbran, okusen izobraževalen spored. Izogibajte se zakotnih veselic in prireditiv, pri katerih igra večjo vlogo alkohol nego razum (vinske trgatve brez sporeda itd.). Veselice, pri katerih blagajnik lokavo s pomočjo opojne pijače in plesa iztisne iz občinstva nekaj kronic, so nemoralne in društvu škodujejo.« (**Sokolski vestnik**, II/1911, št. 3, p.57). »Veselica po javni telovadbi naj bo razvedrilo po končanem trudu. Ta ne sme trajati pozno v noč; na veselici naj se ne odira izletnikov. Pavilioni za opojne pijače naj bodo zelo majhni, da ne rečemo: naj kratkomalo izostanejo. Brezalkoholni oddelki naj bodo prostorni, ker res nudijo okrepčila. Na veselici se moramo obnašati dostojno in trezno. Vesela pesem naj odmeva iz vseh kotov. V prijaznem razgovoru z došlimi brati naj mine čas, ko pride ura za odhod. Naj se na naših prireditvah ne opazi opotekajočih se senc!« (**Mladost**, XIII/1920, št. 4. pp. 57s).

⁷⁹ Zaradi stalnega dotoka novih prebivalcev v Šiško je pri Šiškarjih začel slabeti občutek medsebojne povezanosti in pripadnosti svojemu okolju. Iz teh razlogov je po letu 1930 začelo zamirati znamenito šeganje na komarjevo nedeljo. Prav tako je po tem letu propadla šišenska čitalnica. »Komarjeve nedelje so bile leto za letom dobro pripravljene, kar je bilo Šiškarjem v čast in slavo. Toda časi se izpreminjajo in mi v njih: (...) Dandanašnji ne najdeš v Šiški na komarjevo nedeljo več tistega hrupnega življenja, kakor je vladalo v prejšnjih dobrih časih.« (»Danes pa nad komarja v Šiško!«, **Jutro**, XVII/1936, št. 200/30. avg., p.5)

⁸⁰ SN XIII/1880, št. 187/17. avg.,

⁸¹ J. Stritar, »Pogovori«, **Zvon** (Dunaj), 5/1876, št. 7/1. apr., p.109.

⁸² SN. XXVII/1894, št. 160/16. jul., p.2

⁸³ Razen vrtno veselice poleti je marsikje običajna tudi veselica o pustu ali Novem letu, seveda kjer imajo primerne prostore.

⁸⁴ Za primerjavo omenimo, da so vsakoletne lovske veselice zelo običajne drugod, npr. v severovzhodni Sloveniji.

⁸⁵ Sprva to ni bilo v navadi; primer: občina Ljubljana Vič-Rudnik praznuje od leta 1966, ko je bila proslava v dvorani kina Vič, prva proslava zunaj Ljubljane pa je bila v Polhovem Gradcu leta 1968.

⁸⁶ V **Gasilskih vestnikih** je vse polno člankov in zapisnikov raznih sej, ki govorijo o slabem finančnem stanju, se pritožujejo, da občine ne izpolnjujejo svojih obveznosti, in predlagajo izboljšave. Dejstvo, da so gasilske veselice še danes aktualne in da skoraj ne upadajo, lahko le deloma pripišemo tradiciji, v največji meri pa prav pomankljivemu financiranju.

⁸⁷ »Zakon o javnih shodih in javnih prireditvah«, **Ur. list SRS**, št. 20-169/73, 10. člen. Če je na napovedani datum slabo vreme, se lahko veselica prestavi z istim dovoljenjem, treba je samo obvestiti UNZ.

⁸⁸ »Odločba o minimalnih tehničnih pogojih za opravljanje gostinskih storitev na priložnostnih prireditvah in shodih« (ljublanske občine), **Ur. list SRS**, št. 15-164/70, 10. člen.

⁸⁹ cf. »Pojasnilo sevnškim in drugim gasilcem«, **GV**, XXII/1968, št. 10., p. 293.

⁹⁰ **Ur. list SRFJ**, št. 19-318/78. **Ur. list SFRJ**, št. 46-661/75.

⁹¹ Že leta 1958 je bila v GV, XII, št. 5, na str. 160 šala: »Plesni orkester bratov Avsenikov ne slovi samo po kvaliteti, temveč tudi po ceni. PGD Škofja vas pri Celju je povabilo brate Avsenike, da igrajo na veselici. Na predvečer so odborniki modrovali: Če bo lepo vreme in pridejo bratje Avseniki, bo nova brigalna. Če pa pridejo, in bo grdo vreme, bomo morali še staro prodati.«

⁹² Pravilo, da danes na veselici igrajo samo še ansamblji in ne več posamezniki, ni brez izjeme; Lovska družina Medvode z glasbo nimajo stroškov, ker ima med člani dva veseljaka, ki igrata harmoniko. Vednar so to veselice manjšega obsega kot gasilske.

⁹³ Gasilci na Igu imajo teren za nabiranje dobitkov razdeljen na tri konce, ki med seboj kar tekmujejo, kateri bo več dal.

⁹⁴ Tudi na mitingih je bil srečelov.

⁹⁵ »Odločba o minimalnih tehničnih pogojih za opravljanje gostinskih storitev na priložnostnih prireditvah in shodih« (ljublanske občine), **Ur. list SRS** št. 15-164/70, 8. člen.

⁹⁶ 22. člen »Zakona o javnih shodih in javnih prireditvah«, **Ur. list SRS**, št. 20-169/73.

⁹⁷ Po gasilski veselici v Nadgorici leta 1978 je bila v ponedeljek zvečer sejmula in se je od veselice prejšnjega dne razlikovala pravzaprav samo po tem, da ni bilo strežbe pri mizah.

⁹⁸ Ponekod se veselice nehajo bolj zgodaj in je največja gneča pred osmo uro; to velja za višje ležeče kraje, kot so Rakitna ali Katarina, kjer je ob tej uri že dokaj mrzlo.

⁹⁹ Izjemoma je za ples igrala godba na pihala; večja gasilska društva so imela v stari Jugoslaviji svoje godbe, po vojni pa so bile sila redke, ker so med vojno mnoge izgubile instrumente. Podobna izjema so bili tamburaši; ti so bili neprimerni tudi zato, ker se jih je zaradi »šundra« slabo slišalo. Pogosteje pa so godbe in tamburaši nastopali v programu.

¹⁰⁰ O nakazanih problemih piše Zmaga KUMER, »Godčevstvo in sodobni instrumentalni ansamblji na Slovenskem«, in: **Pogledi na etnologijo**, Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978, pp. 365-378.

¹⁰¹ *ibid.*, pp. 369s.

¹⁰² cf. Z. KUMER, l.c., p. 375.

¹⁰³ Lovska družina ig ima ribogojnico in je na svoji veselici pred

nekaj leti dala na dražbo največjega krapa.

¹⁰⁴ Neža MAURER, *Skorja dlani in skorja kruha*, Maribor: Založba Obzorja, 1969, p. 67.

¹⁰⁵ 2. člen »Pravilnika o gasilskih prireditvah na javnem kraju«, *GV XXII/1968*, št. 7-8, p. 211.

¹⁰⁶ Tudi v teh nošah, ki so narejene v novejšem času, so opazne razlike skozi čas. »Ženske so prej imele bolj aptahe, avbe so bile redke«, zdaj pa avbe prevladujejo. Žensk v nošah je več kot moških, »ker se pač ženske tudi drugače rajši zrihtajo; ampak zdaj so se tudi moški začeli gvanat«.

¹⁰⁷ Ponekod uvajajo novosti v to šego: v Tacnu in Dornžalah razbijajo ali odpro steklenico šampanjca ob novem orodju ali avtomobilu. Nemara je bil zgled za to običaj ob splovitvi ladje? Na gasilskih proslavah je to vsekakor izjemno.

¹⁰⁸ »Pravilnik o gasilskih prireditvah na javnem kraju«, *GV XXII/1968*, št. 7-8, pp. 211-215.

¹⁰⁹ cf.: »Kaj je narobe pri gasilskih paradah?«, *GV XXV/1971*, št. 9, pp. 292 ss.

¹¹⁰ Najbrž ne bo odveč, če v zvezi s to prireditvijo in omenjenimi vikendaši opozorimo na nekaj dejstev. Bržkone ni naključje, da so si takšno prireditev izmislili prav na Rakitni; kraj namreč ni brez izkušenj v turistični dejavnosti (gl. poglavje 5.3.). Med leti 1960 in 1965 je tu delovalo turistično društvo, katerega ustanovitev sovпада z zaježitvijo potoka in nastankom umetnega jezera. Pokrajina je izredno privlačna za turizem in oddih in je pritegnila Ljubljance h gradnji vikendskih hišic, ki jih je zdaj že več kot sto. Prva je bila zgrajena leta 1960, po 1965. letu pa se je začelo vikendsko naselje naglo večati (cf.: V. KLEMENČIČ - M. PAK, »Nekateri elementi gospodarsko-geografskega razvoja Rakitne«, *Geografski vestnik* (Ljubljana), XLI/1969, pp. 39 ss). Med obiskovalci veselice se tako redno najdejo tudi vikendaši.

¹¹¹ Tudi gasilci smejo enkrat letno pripraviti veselico na tem prostoru, prav tako ribiči, vendar le-ti odstopijo dogovorjeni del izkupčka turističnemu društvu.

¹¹² Na primer: poročilo o kulturno-prosvetnih prireditvah v mesecu juliju 1947 navaja, da je 13. 7. Pevski zbor Vrhovci sodeloval pri gasilski veselici na Kozarjih v dveh točkah z 8 pesmimi, 20. 7. je isti zbor sodeloval na veselici terena OF s 6 pesmimi, 6. 7. pa je bila na Viču velika gasilska prireditev, v kateri so sodelovali godbe in orkestri okoliških gasilskih edinic (ZAL, RLO IV/fasc. 76).

¹¹³ Na čelu spreveda so šli ribiči, oblečeni kakor za ribolov, za njimi voz z godbo - najeli so kak kmečki ansambel ali godbo na prihaja -, sledili so možje, ženske in otroci, oblečeni v narodne noše, na enem od voz je bil tudi transparent, ki je vabil na popoldansko veselico. Nekaj skopih podatkov o tej šegi najdemo v sestavku Petra ZMAJA (Peter PAVŠIČ), »Podkovani, karf«, *Ribič XVI/1957*, št. 7-8, pp. 235 s; št. 9-10, pp. 288-290. »Ribiška družina Barje« je obnovila starožitni običaj »podkovanega karfa« kot edinstveno ribiško-folklorno posebnost ob vsakoletni svoji prireditvi. V nekoliko resnem in še bolj šegavem sprevodu vozijo velikanskega »karfa«, ki ga spremljajo razne skupine in posamezniki, kateri predstavljajo izmišljene in resnične osebnosti iz dogodkov pretekle in komaj minule lokalne zgodovine Krakova in Trnovega. (l. c., p. 288).

¹¹⁴ Predloga za to igro je v: J. W. VALVASOR, *Die Ehre des hertzogthums Crain*, III. Teil/XI. Buch, Laybach-Nürnberg, 1689, p. 685; p. 710 - opisana sta turnirja na Ljubljani, ki sta se odigrala v letih 1092 in 1143.

¹¹⁵ Na »Katarinski pomladi« opažajo, da se po programu »pomladi« (oz. zamenja) garnitura obiskovalcev.

¹¹⁶ Veselica v Dobu je bila povezana s tekmovanjem traktoristov; bila je dvodnevna - v soboto in nedeljo -, anketo smo delali v nedeljo.

¹¹⁷ Podatke o starosti smo zaradi lažje obdelave uvrstili v starostne skupine.

¹¹⁸ N. B.: V letu 1971 je bilo v ljubljanskih občinah prebivalstva, starega preko 50 let, 22 %! (*Statistični letopis Ljubljane (pet ljubljanskih občin)*, Ljubljana: Zavod za družbeni razvoj Ljubljane, TOZD Družbeno planiranje, 1979, p.33)

¹¹⁹ Tu je treba opozoriti na nekaj dejstev. Možne odgovore v zvezi z izobrazbo na anketi šal nismo formulirali tako, da bi jih bilo mogoče natančno primerjati s statističnimi podatki za ljubljanske občine, kakršne smo dobili v *Statističnem letopisu* ... cit v op. 118), p.55 (veljajo za leto 1976). Tu so namreč stopnje izobrazbe razdeljene tako: visoka, višja, srednja, nižja, VKV, KV, PKV, NKV. Da bi bila primerjava vendarle mogoča, smo odstotke nižje izobrazbe in NKV sešteli in jih primerjali s seštetimi odstotki osnovne in nepopolne osnovne šole z naše ankete. Prav tako smo sešteli procenete VKV, KV in PKV in vsoto primerjali z deležem naše poklicne šole. Tudi višjo in visoko izobrazbo smo na ta način združili. Zaradi teh manipulacij in ker so v statističnih podatkih upoštevani samo zaposleni prebivalci (v našo skupino z nepopolno osnovno šolo spada tako tudi nekaj osnovnošolskih otrok), primerjava ni povsem ustrezna.

¹²⁰ Janez JEROVŠEK, »Trg« delovne sile za zdaj ne išče doktorjev znanosti: Kakšna bo izobrazbena in kvalifikacijska struktura zaposlenih v prihodnjem letu?, *Delo*, 6. jan. 1979, pp. 22s. Morda je pomembljivo tudi to, da je bil delež tistih z višjo in visoko izobrazbo večji na veselicah v neposredni bližini Ljubljane - v Nadgorici 11,9 % in v Guncijah 7,9 %. V Sori in Dobu pa je bil odstotek nižje izobrazbe večji kot odstotek srednje.

¹²¹ Ta »nekdanj«, ki ga večkrat uporabljamo, velja za čas, ko so v notranje bolj povezani vaški skupnosti še veljale strožje moralne norme in ki ga je nemogoče natančno opredeliti; vsekakor je to veljalo zlasti pred vojno, v povojnem času pa so se razmere začele spreminjati, ne povsod z enakim tempom.

¹²² Tako je bila v Zbiljah in Sori, kjer je bilo veliko prišlekov od drugod, starostna struktura izredno »mlada«. Skupina med 17. in 25. letom je bila zastopana v Zbiljah s 60,9 %, v Sori pa z 51,7 %. Delež iste starostne skupine na drugih veselicah: 41,2 %, 47,7 %, 36,5 %, 42,4 %, 44,5 %.

¹²³ Na Igu so na prireditvi ob prazniku občine Ljubljana Vič-Rudnik imeli prodajne strojnice gasilci in podjetje Mercator. Dobiček gasilcev je bil veliko večji, ker so ljudje rajši kupovali pri njih (27. aprila 1978).

¹²⁴ Mirko RUPEL, *Valvazorjevo berilo* (druga, izpopolnjena izdaja), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969, p. 184.

¹²⁵ Matija DERMASTIA, »Aufbiks' ni več slovenska folklor«, *Teleks*, 34/1978, št. 38/22. sept., p.10.

¹²⁶ *ibid.*, p.13

¹²⁷ *ibid.*, p.12

¹²⁸ Fr. ŽOLNA, »Beležke o kranjskem tepežu: zakaj se naši ljudje tepejo?«, *Življenje in svet*, III/1929, št. 2/11. jan., p.54.

¹²⁹ M. DERMASTIA, l.c., p.12.

¹³⁰ *ibid.*, p.11

¹³¹ *ibid.*, p.13

¹³² Fr. ŽOLNA, »Beležke o kranjskem tepežu«, *Življenje in svet*, III/129, št. 2/11. jan., p.54

¹³³ *ibid.*

¹³⁴ Milan VRHOVEC »Naša finančna sredstva«, *GV III/1949*, št. 6, p. 90.

¹³⁵ e.g.: *GV*, XI/1957, št. 5-6, p. 151; *GV XIX/165*, št.12, p.269.

¹³⁶ Alojz LESAR, »Ali bomo napredovali?«, *GV XXIV/1970*, št. 1, pp. 25 s.

¹³⁷ cf.: Matevž HACE, »Novo življenje na vasi«, *GV XII/1958*, št. 4,

pp. 103–106; id., »Gasilski načelnik prihaja«, GV XXXI/1977, št. 7–8, pp. 236–239.

¹³⁸ »Ribničar Urban pa tkule misli!« *Nedeljski dnevnik*, 14. avg. 1966, p. 6.

¹³⁹ »Ali smo res taki?« GV XX/1966, št. 9, p. 165.

¹⁴⁰ cf. Zdravko MLINAR, *Izbrana poglavja iz sociologije lokalnih skupnosti*, Ljubljana: FSPN, 1971, pp. 196ss – vendar se ne moremo strinjati s trditvijo, da »zaposlitev izven kmetijstva in modernizacija kmetijske proizvodnje tudi podeželskemu prebivalstvu nudita več prostega časa« to velja kvečjemu za tiste, ki so ali samo redno zaposleni ali se bavijo samo s kmetovanjem – takšni podeželan pa so (vsaj med starejšimi) v manjšini.

¹⁴¹ **Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem**, Ljubljana, 1979; ead., »Medsebojna pomoč na vasi v vzhodni Sloveniji«, in: **Pogledi na etnologijo**, Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978, pp. 237–273.

¹⁴² o.c. (1979), p. 151.

¹⁴³ *ibid.*, p. 158.

¹⁴⁴ *ibid.* Zanimivo pa je, da je avtorica navedenega dela opazila nekaj več sodelovanja med vaščani, zlasti moškimi, »v Predgradu v času priprav na gasilsko veselico, na katerih se člani društva že približno en teden prej pogovorijo, kako bodo opravili vrsto del, ki so povezana s pripravami na veselico (vožnja drv, košnja travnika, postavljanje klopi, nabavljanje jestvin itn.)« (*ibid.*, p. 161). Morda pa v tem vendarle odseva zavest ljudi o posebej izstopajoči in še vedno aktualni vlogi prostovoljnega gasilstva na vasi?

¹⁴⁵ *ibid.*, pp. 159–161

¹⁴⁶ *ibid.*, p. 160

¹⁴⁷ *ibid.*, p. 169

¹⁴⁸ V raziskavi nismo upoštevali nekaterih oblik zabav, ki so deloma sicer podobne vrnim veselicam, a bi jih zaradi očitnih posebnosti vendarle težko uvrstili mednje.

V rekreacijskem centru Mostec (v gozdu pod Šišenskim hribom) je gostilna, ki jo nekatera podjetja in športni klubi najamejo in organizirajo nekakšne veselice, bodisi ob gramofonskih ploščah bodisi z živo glasbo. O obiskovalcih ne moremo reči nič določenega, vendar lahko ugibamo, da prevladujejo (kadar ne gre za interne zabave) tisti, ki tudi sicer zahajajo v Mostec, to pa so družine z otroki (zanje je tam urejeno igrišče) in upokojenci. Vsekakor so to prireditve v manjšem obsegu kot sicer veselice. Svojevsebo so tudi vsakoletne prireditve na Rožniku 30. aprila. Prvomajska praznovanja na Rožniku imajo dolgoletno tradicijo. Že pred vojno so 1. maja navsezgodaj prihajali z nageljni okrašeni delavci na hrib in se tam zbirali. Deloma se ta navada še danes drži, vendar se je praznovanje v večji meri prestavilo na večer 30. aprila. Pri gostilni se zbirajo večinoma starejši, glasbe ni, razen če je kak harmonikar med obiskovalci. V parku pri razgledanem stolpu pa se odvija prireditev v večjem obsegu, kakršne organizira v zandjih letih Mestni svet Zveze sindikatov Slovenije, predvsem s politično-propagandnimi nameni. Tu se zbirajo skoraj izključno mladi, njim so te prireditve, sodeč po glasbi, ki jo igrajo razni ansambli za ples, tudi v resnici namenjene. Tako po glasbi in ureditvi prostora kot po sestavi obiskovalcev se te prireditve precej razlikujejo od veselic. Pa še to: toliko pijanih ljudi in razbite steklenine na enem mestu je težko videti še ob kakšni drugi priliki – posebnost, ki jo samo omenjamo, vsemu granjanju veselice na rob, ne da bi se spuščali v ugotavljanje vzrokov, ker jih pač ni mogoče vzporejati z vzroki za izgrede na veselicah.

Omenimo le še prireditve ob Vinskem sejmu, ki ga vsako leto (nekako od konca 50. let) konec avgusta ali v začetku septembra prirejajo na Gospodarskem razstavišču in traja en teden. Na več prostorih igrajo istočasno različni »narodni« ansambli, tako iz Slovenije kot iz drugih republik. Če je vreme ugodno, je ves teden vsak večer množičen obisk, kar očitno kaže na pomanjkanje tovrstnih prireditev v Ljubljani.

KRATICE

GD Gasilsko društvo
GV **Gasilski vestnik** (Ljubljana)
JGZ Jugoslovanska gasilska zveza
KFD Društvo kmetijskih fantov in deklet
LZ **Ljubljanski Zvon**
OLO Okrajni ljudski odbor
PGD Prostovoljno gasilsko društvo
RLO Rajonski ljudski odbor
SE **Slovenski etnograf** (Ljubljana)
SF Društvo Slovenskih fantov
SN **Slovenski narod** (Ljubljana)
TD Turistično društvo
ZAL Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZAMP Zavod za varstvo avtorskih glasbenih pravic

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo:

Arhiv SR Slovenije: Društva.
Zavod za varstvo avtorskih glasbenih pravic (ZAMP), Ljubljana: kartoteka prijav glasbenih prireditev.
Zgodovinski arhiv Ljubljana: Občina Črnuče/fasc. 13; Občina Ježica/fasc. 39, fasc. 72; Občina Moste/fasc. 65; Občina Vič/fasc. 43; PO II – Zg. Šiška/fasc. 7, fasc. 11, fasc. 12; OLO Ljubljana okolica/fasc. 638, fasc. 659; RLO III (Moste)/fasc. 66; RLO IV (Vič)/fasc. 76; Peter Grasselli/fasc. 6.

Periodika:

Gasilec (Ljubljana) I/1897 – XLIV/1940
Gasilski vestnik (Ljubljana) I/1947 – XXXI/1977 (do tega letnika pregledano).
Nekateri letniki naslednjih revij in časopisov: **Gruda**, **Ljubljanski Zvon**, **Mladost**, **Novice**, **Slovenec**, **Slovenski čebelar**, **Slovenski narod**, **Slovenski Sokol**, **Sokolski glasnik**, **Sokolski vestnik**.

Dela in članki:

BOŽIČ Branko, »Iz zgodovine gasilstva: Gospodarski problemi gasilskih organizacij po letu 1930«, GV, XXI/1967, št. 5–6, pp. 156–158.

– »Iz zgodovine gasilstva: Prireditve in proslave od 1919 do 1929«, GV, XV/1961, št. 6, pp. 174–176.

– **Razvoj gasilstva na Slovenskem**. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1968.

– **Sto let Gasilskega društva Ljubljana-Vič: 1872–1972**. Ljubljana: GD Ljubljana-Vič, 1972.

Črnuče nekdanj, danes in jutri (ur. Andrej KOVAČ). Ljubljana: Krajevna skupnost Črnuče-Nadgorica, 1974.

»Danes pa nad komarja v Šiško! Znamenitosti nekdanjega žegnanja pri Šiškarjih«. **Jutro**, XVII/1936, št. 200/30. avg., p. 5.

»Der grosse Markt in Šiška«. **Laibacher Zeitung**, 130/1911, Nr. 147/30. jun., p. 1404.

DERMASTIA Matija, »Aufbiks' ni več slovenska folklor«, **Teleks** (Ljubljana), 34/1978, št. 38/22. sept., pp. 10–13.

DIMITZ August, **Geschichte Krains vorder ältesten Zeit bis auf das Jahr 1913**. Vierter Theil/Achtes Buch: Vom Regierungsantritt Leopold I. (1867) bis auf das Ende der Französischen Herrschaft in Illyrien (1813). Laibach, 1876.

ERJAVEC Fran, »Naše društveno življenje«. In: **Slovinci v desetletju 1918–1928** (Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine). Ljubljana: Leonova družba, 1928.

– **Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem**. Ljubljana: Prosvedna zveza, 1928.

GRUDEN Josip, **Zgodovina slovenskega naroda**. Celje: Družba sv. Mohorja, 1938.

HÖFLER Janez, **Tokovi glasbene kulture na Slovenskem od začetkov do 19. stoletja**. Ljubljana: MK, 1970.

KAVČIČ Milojka, **Primerjava načina življenja v sokolskih društvi Mariborski Sokol – Maribor Matica in Studenci**. Ljubljana, 1976 (seminarska naloga, tipkopis na PZE za etnologijo FF v Ljubljani).

KOŠIR Maks, **Življenje in delo gasilcev v Gasilskem društvu Tacen**. Ljubljana, 1978 (proseminarska naloga, tipkopis na PZE za etnologijo FF v Ljubljani).

KUMER Zmaga, »Godčevstvo in sodobni instrumentalni ansambli na Slovenskem«. In: **Pogledi na etnologijo** (»Pogledi«, 3), Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978, pp. 365–378.

MAKAROVIĆ Marija, **Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem**. Ljubljana, 1979.

MAL Josip, **Stara Ljubljana in njeni ljudje: Kulturnozgodovinski oris**. Ljubljana: DZS, 1957.

– **Zgodovina slovenskega naroda: najnovejša doba**. Celje: Družba sv. Mohorja, 1928.

Organizacija gasilstva v Kraljevini Jugoslaviji: I. Knjiga. Ljubljana: Gasilska zajednica Dravske banovine, 1934.

OVSEC Damjan, **Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne** (izdano kot 40–41. redna številka Arhitektovega biltena). Ljubljana, 1979.

RUTAR Simon, »Zur Schiffahrt auf der Laibach«. **Mittheilungen des Musealvereines für Krain** (Ljubljana), 5/1982, Erste Abtheilung: Historischer Theil, pp. 65–82.

STAROSLAV (Ivan VRHOVNIK), **Gostilne v stari Ljubljani**.

Popravljeni in pomnoženi ponatis iz »Jutra« 1926.

Ljubljana: založilo »Jutra«, 1926.

STĖPIŠNIK Drago, **Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem**. Ljubljana: DZS, 1968.

– **Telovadba na Slovenskem**. Ljubljana: DZS, 1974.

STESKA V(iktor), »Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718«. **Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko** (Ljubljana), XI/1901, pp. 18–32, 69–98, 141–186.

ŠKERL Vinko, **Prostovoljno gasilsko društvo Stožice ob 50-letnici svojega obstoja: 1907–1957**. Ljubljana, 1957.

ŠMID Walter, »Aus Alt Laibach«. **Carniola** (Ljubljana), II/1909, pp. 143–153.

TOMAŽIČ Tanja, »Gostilne v Šiški«. **SE** 25–26/1972–1973 (1974).

VRHOVEC Ivan, »Iz domače zgodovine: I. Zabave v stari Ljubljani«. **LZ**, VI/1886, št. 1, pp. 29–36.

– **Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih** (Kulturnohistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva). Ljubljana: Matica Slovenska, 1886.

ZMAJ Peter (Peter PAVŠIČ), »Podkovani ,karf« **Ribič**, list za sladkovodno ribištvo (Ljubljana: Ribiška zveza Slovenije), XVI/1975, št. 7–8, pp. 235 s; št. 9–10, pp. 288–290.

ŽOLNA Fridolin (Fran MILČINSKI), »Beleške o kranjskem tepežu«, **Življenje in svet**, III/1929, št. 2/11. jan., pp. 54–56; št. 3/18. jan., pp. 91 s; št. 4/25. jan., pp. 121 s; št. 5/1. feb., pp. 158 s; št. 6/8. feb., pp. 186 s; št. 7/17. feb., pp. 215 s; št. 8/22. feb., pp. 251 s; št. 9/1. mar., pp. 282–284.

STENSKO OKRASJE – EDEN RAZPOZNAVNIH ZNAKOV NAČINA ŽIVLJENJA¹

Stensko okrasje je še dokaj neobdelana etnološka tema.² Slovenski etnologi se z njim doslej niso veliko ukvarjali, v kolikor pa so se, so iskali v njem večinoma umetnostne in folklorne vrednote (npr. slike na steklo, vezanine ipd.).³ Po mnenju S. Kremenška pa so etnološko zanimive vse kulturne sestavine, ki dajejo tej ali oni skupini v določenem zgodovinskem trenutku značilno obeležje. Le-te pa so prav lahko tudi plaža ali kič brez vsake umetniške vrednosti.⁴ Raziskava stenskega okrasja, katere rezultati so najbolj zgovorni ravno za danes, za sedanjí čas, ima metodološko »hrbtenico« v sodobni usmeritvi slovenske etnologije, ki kot svoj sestavni del vključuje tudi etnologijo sedanjosti. Menimo, da si te skoraj ni mogoče zamisliti brez vključitve proučevanja tako imenovane masovne, oziroma popularne kulture. Del le-te pa je poleg ostalih kulturnih sestavin v življenju tudi stensko okrasje.

Na pojave tako imenovane masovne kulture je pred petnajstimi leti opozarjal S. Erixon v svojem članku: *European Ethnology in our Time*⁵, H. Bausinger pa je problemom sodobne etnologije in pojavi tako imenovane popularne kulture posvetil več teoretičnih razmišljanj. Njegovo tozadevno pomembno delo: *Volkskunde in der technisches Welt*, je izšlo že pred enaindvajsetimi leti.

Po Bausingerjevem mnenju naj bi bilo raziskovanje odzivnosti ljudi na posamezne kulturne vrednote bistvena dolžnost etnologov, pri čemer ni tako pomembno, ali so za nas te vrednote »pristine« ali ne.⁶ Ta »pristnost« je v glavnem izginila ob »razpoložljivosti dobrin« – »Verfügbarkeit der Güter«⁷, pojmu, ki je, po Bausingerju, navodilo za razumevanje sprememb. Kot pravi, tako imenovana ljudska kultura ni mogla več vztrajati sama na sebi in živeti le od zgodovinskih pobud, temveč se je usmerila na oblike in vsebine, ki jih je ponujala tako imenovana visoka kultura s pomočjo tehnike hitreje in v večjem številu kot kdajkoli. In ker so se horizonti odprli, je bila ta ponudba večkrat nekritično sprejeta. Kulturne vrednote se tako večinoma niso več aktivno preoblikovale, ampak so na poti do »ljudstva« skusile le razredčenje.⁸

Po teh etnoloških teoretičnih mislih o »razpoložljivosti dobrin«, ki merijo na tako imenovano masovno, popularno kulturo, oziroma »kulturno industrijo«, se zdi potrebno omenjene pojme in termine osvetliti z njim namenjenimi mislimi iz tozadevno bogatejše sociološke in filozofske literature.

Ameriški sociolog D. MacDonald npr. meni, da je med rabljenima izrazoma »popularna kultura« in »masovna kultura« slednji primernejši, ker je njegova značilna oznaka, da je edinole in direktno stvar za množično potrošnjo – kot zvečilna guma.⁹

Tretji rabljeni termin »kulturna industrija«, ki sta ga prvič uporabila M. Horkheimer in T. Adorno v delu »Dialektika razsvetljenstva«, je njun nadomestni izraz za »masovno kulturo«, ki jo njeni zagovorniki razlagajo kot nekakšno spontano in iz množic samih rastočo kulturo, za sodobno podobo ljudske umetnosti. Od takšne umetnosti pa se po njunem mnenju kulturna industrija popolnoma razlikuje, saj je vsiljena »od zgoraj«.¹⁰ (Isto mnenje ima tudi D. MacDonald.¹¹)

Za etnologa pa je ljudskost umetnostnih pojavov določena po njihovi funkciji, po tem, koliko so med širokimi ljudskimi plastmi razširjeni, živi, odmevni.¹² Menimo, da je ob takem stališču mesto »množične kulture«¹³ v etnološkem proučevanju zagotovljeno.

V prid razumevanju je potrebno razjasniti še pojem »kiča«¹⁴, kot ga je označil A. Moles. V svojem delu »Kič, umetnost sreče« predstavlja razne primere kiča skozi najrazličnejše vidike množične kulture: vizualne umetnosti, slikarstva, kiparstva, književnosti, predmetov, glasbe in arhitekture. Vsi ti so lahko »nosilci kiča«.¹⁵ Kič je vrsta odnosa, oziroma stil odnosa do stvari in predmetov v družbi, katere simbola sta veleblagovnica in supermarket.¹⁶ Molesova osnovna trditev je torej: Kič je odnos človeka (»kič – subjekta«) in stvari (»kič – objekta«) in ne sama stvar.¹⁷

Človek in svet predmetov. V etnoloških delih je slednji neredko prevladoval. Izraz novejših metodoloških pogledov pa je proučevanje načina življenja, življenjskega stila, vsakdanjega življenja in to v svoji celovitosti. Zanimanje je torej preneseno od kulturnih sestavin na njihove nosilce, na odnos med človekom in njegovim kulturnim ter naravnim okoljem.¹⁸ Tema o stenskem okrasju bi se lahko zdela protislovna, saj je le-to, skopo dojeto, le ena od kulturnih sestavin, le svet predmetov. Vendar menimo, da smo se takšnemu pojmovanju izognili že v samem naslovu, ki vsebuje hipotezo, da je (tudi) stensko okrasje razpoznavni znak načina življenja. Oziroma, da iz odnosa med človekom in njegovimi »štirimi stenami« (njegovim kulturnim okoljem) lahko spoznavamo tudi njegov način življenja.

Potrditve te hipoteze je bil glavni namen empirične raziskave.¹⁹ S tem v zvezi so se pojavile še predpostavke o ekonomski, socialni, časovni (starostni) ter veroizpovedni pogojenosti stenskega okrasja, o funkciji, ki jo ima v življenju ljudi ter o okusu, za katerega menimo, da se sooblikuje v odnosu: človek – kulturno okolje, pojavi množične kulture in je iz tega odnosa, npr.: človek – njegovo stensko okrasje, tudi razpoznaven.

Čeprav je stensko okrasje samo precej zgovorna kulturna sestavina, smo razširili obseg raziskave na pojave, za katere smo predpostavljali, da so z osnovnim v bolj ali manj tesni zvezi. Menili smo, da je takšna povezava možna z izrabo prostega časa in z obdarovanjem. Časovno smo skušali zaobseči obdobje pred drugo vojno, vojni in povojni čas, sedanost ter morda bližnjo prihodnost. Vendar so se v tem pogledu izkazali kot realni le podatki za sedanjost; celo ožje – le za čas terenskega dela.

Za objektivni prikaz razvoja stenskega okrasja bi bilo potrebno raziskavo ponavljati v nekajletnih časovnih razdobjih. Delo je tako osredotočeno na »danes«, spreminjanje stenskega okrasja v času pa je zajeto v posebnem poglavju. Za izbiro konkretnega kraja je bil kriterij naslednji: iskali smo kraj, ki naj ne bi bil preveč oddaljen od industrijskih, trgovskih in kulturnih centrov, prebivalstvo pa naj bi sestavljali različni družbeni sloji (kmetje, kmetje – delavci, delavci, ostalo). Izbrane so bile Artiče na Bizeljskem,²⁰ razloženo naselje večinoma moderniziranih hiš, oddaljeno od Brežic 5 kilometrov, za katero se zdi, da je povprečen kraj v urbanizirani slovenski pokrajini. Delovna sila je povečini zaposlena v Brežicah in Krškem. V oba kraja so zadnji dve leti vsako uro redne avtobusne zveze, ki omogočajo komuniciranje. Naselje ima krajevni urad, pošto, trgovino, osnovno šolo, prosvetni dom ter cerkev z župniščem. V okviru krajevne skupnosti delujejo razne družbenopolitične organizacije in društva. Le-te vsako leto skupaj pripravijo prireditve (npr. »Artiče78«), ki vključuje tudi likovno razstavo posameznika slikarja ali kiparja amaterja. Krajinai imajo tako v okviru svoje KS močnost zadovoljevanja različnih potreb. Od skupno 63-tih smo se omejili na 40 gospo-

dinjtsev oziroma hišnih števil. Kriterij je bil naslednji: v raziskavo zajeta gospodinjstva naj bi sestavljala več generacij in različni družbeni sloji. Tako smo izbrali enajst enogeneracijskih, sedemnajst dvogeneracijskih ter dvanajst trogeneracijskih gospodinjstev. Kriterij o večgeneracijski sestavi gospodinjstev je bil postavljen v skladu s predvidevanjem, da bodo tako najbolj vidne razlike v sestavi stenskega okrasja, ki jih pogojuje starost lastnika, hitre spremembe, ki jih narekuje naš čas in morda celo določene razvojne poteze. Pri izbiri gospodinjstev oziroma družin, ki naj bi pripadale različnim, vendar točno določenim družbenim slojem, je bilo težje. Čista kmečka so med izbranimi štiridesetimi le tri gospodinjstva, kmečko-delavskih je pet in delavskih šest. Člani ostalih petindvajsetih gospodinjstev pa imajo tako različno poklicno strukturo (trgovec, poštni uslužbenec, obrtnik, pedagoški delavec, kurir ipd.), da jih je bilo težko uvrstiti v neko enotno socialno kategorijo. V tekstu smo se tako odločili za navajanje pripadnosti določenemu poklicnemu sloju v primerih, v katerih le-ta označuje pojavnost določenega stenskega okrasja.

Ker stensko okrasje pojmujemo kot kulturno sestavino, ki pomaga razkrivati način življenja, je način življenja tako tisti širši in končni pojem, ki smo ga skušali s delom orisati. V tem smislu je potrebna predstavitev nekaterih osnovnih dejstev, kot so:

a). Narodnost:

Vsi Artičani so po narodnosti Slovenci, razen dveh primozenih Hrvatov. Celo ožje – vsi so domačini (v smislu širše posavske regije), razen priženjenih: Dolenjca, Primorca in Štajerca, ter primožene Notranjke. Različna pokrajinska pripadnost pa na kulturno sestavino kot je današnje stensko okrasje nima vpliva, saj je le-to postalo večinoma potrošniški artikel, razširjen po vsej Sloveniji.

b). Starost:

Od 143 članov v izbranih gospodinjstvih jih je 42 starih do 18 let. 33 jih spada v mlajšo generacijo (do 35 let), 39 v srednjo (od 35–55 let), 29 pa v starejšo generacijo (od 55 let naprej).

c). Izobrazba:

Skoraj polovica vseh, ki delajo ali so delali, 49, ima dokončano osemletko ali pa štiri razrede osnovne šole. Med njimi je največ (24) pripadnikov starejše generacije. S to izobrazbo so vsi kmetovalci in nekvalificirani delavci (snažilka, perica, servirka, skladiščnik, kurir ipd.). Skoraj polovica (25 P + 20 S) jih je z različnimi poklicnimi šolami (tečajji) ter s srednješolsko izobrazbo. Šest jih ima višjo izobrazbo in eden visoko.

d). Poklic:

Pri večini aktivnih članov gospodinjstev mlajše in srednje generacije so tako razen kmeta in nekvalificiranega delavca zastopani predvsem naslednji poklici: strojni ključavničar, elektrotehnik, zidar, šofer, trgovec, uslužbenec, učitelj (česta je zakonska zveza učiteljice s strojnimi ključavničarjem – 3, krojačem – 1, trgovcem – 1 ipd.).

e). Veroizpoved:

Po veroizpovedi so vsi, razen 21 »nereligioznih« in ateistov, katoliki. V tej številčni razmejitvi pa obstajajo določene variacije. Predvsem jih je nekaj katolikov le še »na papirju«, k službi božji le redko hodijo. »Nemamo kajt molt,« pravijo. Obratno pa se zgodi, da spremlja k maši svojo ženo kak ateist.

f). Vrsta in obseg kmetijske dejavnosti:

Kot je bilo že omenjeno, so čista kmečka gospodinjstva od vseh štiridesetih le tri. Ena je usmerjena kmetija, drugi dve bolj životarita.

Zemlja, ki jo obdelujejo, pa ni edina obdelana zemlja v Artičah. Razen kmečko-delavskih gospodinjstev, katerih člani se ob rednem delu ukvarjajo še z rejo živine, oddajanjem mleka in prodajo raznih pridelkov (krompir, koruza, pšenica), ali pa v skromnejših razmerah to pridelujejo le za lastno uporabo, imajo tudi skoraj vsa ostala gospodinjstva vsaj

hektar ali pa po nekaj arov zemlje.

Izjemi brez posesti sta le dve mladi gospodinjstvi, katerih člani imajo možnost uživati sadove zemlje svojih staršev, živečih v istem kraju. Izjemnejša so še štiri gospodinjstva, ki imajo v Artičah le vrt z nekaj zelenjave. Razen tistih, ki se s kmetijstvom izključno ali ob delu aktivno ukvarjajo, imajo pa vsi ostali »kmetovalci v prostem času«, poleg zelenjavnega in cvetličnega vrta vsaj malo sadovnjaka, kak vinograd ali njivico in nekaj kur. Vse to je za lastno uporabo in užitek.

Artiška zemlja tako ni neizkoriščena. Eni od nje živijo, drugim pa daje domačo ozimnico, marmelade in kompote na police shramb in svežo solato z drobnjakom na mizo.

g). Mesto zaposlitve in šolanja:

Razen kmetovalcev in 12 Artičanov, ki imajo svoje delovno mesto v samem kraju, so vsi ostali zaposleni v glavnem v Brežicah in v Krškem.

Po obveznih osmih razredih nadaljuje večina mladih Artičanov šolanje na raznih srednjih in poklicnih šolah. Od 8 srednješolcev iz 40 gospodinjstev trenutno 2 obiskujeta brežiško gimnazijo, 1 trgovsko in 1 srednjo ekonomsko šolo v Brežicah; 2 hodita v Novo mesto – 1 na srednjo kmetijsko in 1 na upravno administrativno šolo; v Ljubljani 1 obiskuje pedagoško gimnazijo ter 1 v Postojni srednjo gozdarsko šolo. Večina hiti do poklica, na svoje in potem proti hiši in višjemu standardu.

h). Standard:

Med Artičani kar se »osnovnega« standarda tiče ni bistvenega razlikovanja. Kot osnovni standard pojmujemo:

pralni stroj	37	
hladilnik, skrinja	38	
TV	36	
radio	38	
prevozna	avto	30
sredstva	motor. kolo	17

Razen prevoznih sredstev je v zgornjem številčnem prikazu mišljen na vsako gospodinjstvo po eden pokazatelj osnovnega standarda.

Za vsa našeta dejstva pa menimo, da so tudi v ožji, v posredni ali celo neposredni zvezi s stenskim okrasjem. V posredni zvezi naj bi bila narodnost (kulturni vplivi), izobrazba, poklic, vrsta in obseg kmetijske dejavnosti, mesto zaposlitve in šolanja ter standard. Slednji pa je nedvomno tudi v neposredni zvezi s stenskim okrasjem, kadar so pogoste besede: »Ah, kje pa smo mi prišli še do sten.« Najprej hiša s pohištvom in osnovni standard, potem šele pride na vrsto kakšna slika ali okras, ki ga je treba kupiti. V neposredni zvezi naj bi bila starost in veroizpoved, brez dvoma pa je tudi mesto zaposlitve, kadar kak trgovski potnik prinese na prodaj v tovarno reprodukcije.

IZRABA PROSTEGA ČASA, pojav, za katerega smo predpostavljali, da je s stenskim okrasjem v bolj ali manj tesni zvezi, ima veliko oblik. V delu so upoštevane tiste, ki naj bi to neposredno ali posredno zvezo prikazale. Takšne so: 1. Branje: knjig, časnikov, revij (izrezana slika ali poster priljubljenega pevc, igralca, nogometnega kluba); 2. Poslušanje glasbe in aktivno glasbeno udejstvovanje (posredna povezava je razpoznavna le pri mlajši generaciji, ki si, če sme, nalepi na steno poster ali sliko interpretira glasbe, ki jo najraje posluša); 3. Gledanje TV, kina (oddaje o likovnih in njihovih stvaritvah); 4. Sodelovanje v družbenopolitičnih organizacijah in društvih (priznanje za sodelovanje je neredko delo kakega likovnega amaterja); 5. Ročna dela (izdelovanje stenskih prtičev in gobelinov); 6. Potovanja, izleti: a) Obiski sorodnikov, b) Individualni izleti, poti, c) Izleti z delovnimi organizacijami, z župnikom, ostalo, d) Romanja (raznovrstni spominki s poti, ki jih obešajo večinoma na stene hodnikov, vež in verand). Poglavja o ome-

Artičanka (bivša poštarica) v prostem času »na sončku« pred hišo izdeluje gobelin (foto: Inja Smerdel, septembra 1978)

njenih načinov izrabe prostega časa delno odgovarjajo na nekatera vprašanja, ki se pojavijo pri posameznem stenskem okrasu: Od kod je? Kdo ga je prinesel? Zakaj ga je prinesel, dobil? Razjasni se del načina življenja, ki posredno ali neposredno pripelje do določenega stenskega okrasa.

OB DAROVANJE. Ob predpostavki, da je marsikak stenski okras sad obdarovanja, smo le-to skušali proučiti na način, ki naj bi razjasnil obstoječo povezavo. Na vprašanje, ali so kdaj dobili za darilo kak stenski okras, je večina odgovarjala negativno. Ob prehodu preko sten pa se je izkazalo, da je nemalo okrasnih predmetov in celo slik pravzaprav daril. Zanimale so nas: 1. Priložnosti, 2. Darila in 3. Odnos do daril. Kot primerne priložnosti, odvisne od materialnega stanja darovalca, od odnosov med sorodniki, sosedi in prijatelji ter od raznih aktivnosti, so se izkazala praznična, vsakoletna obdarovanja: za rojstni dan, za god, za božič, za Novo leto in za Dan žena ter ostala: ob rojstvu, ob poroki, ob vselitvi v novo hišo ali v stanovanje, ob obisku sorodnika; za uspešno delo v kakšnem društvu, v krajevni skupnosti, ob koncu šolskega leta in ob odhodu v pokoj. Ob vseh naštetih priložnostih je darilo pogosto tudi stenski okras. Od odnosov do darila (a – darilo – stenski okras se obesi, ker se mora videti, ne glede na to, ali ugaja; b – se ne obesi, če ne ugaja; c – se obesi, ker pristaja na steno, v prostor; d – se obesi le zato, ker je vredno) je prevladujoč (3/4) odnos -a. Podarjen stenski okras večina primarno dojema kot darilo in šele sekundarno kot predmet določene estetske vrednosti. Odnos do darila je pravzaprav odnos do darovalca. S tem, ko ga človek obesi na steno, pokaže, da je darilo zares sprejel in da ceni darovalca. S proučitvijo obdarovanja se tako izpopolni odgovor na vprašanja o izvoru posameznega stenskega okrasa ter ugotovi eden od vzrokov, zakaj je na steni.

ANALIZA STENSKEGA OKRASJA

Poimenovanje tistega, kar je na stenah

Izraz »stensko okrasje« je prevod istopomenskega nemškega izraza »Wandschmuck«. V svojem poročilu »Stensko okrasje v Halozah« sta ga uporabila Z. Šmitek in M. Sterle. N. Križnar pa je v študiji »Stanovanjska kultura na Gori v luči spreminjanja hišnih oblik« uporabil izraz »stanovanjski okras«, nedvomno širši pojem, ki vključuje tudi razne predmete iz plastike in mavčne figure, razmeščene po »kredencah«, nočnih omaricah ipd., pri materialno bolj stojčih gospodinjstvih okrasne svečnike, vaze, kipce in morda celo kak poseben kos pohištva. Ob vsej tej, včasih že kar nepregledni množici predmetov, s katerimi se obdaja človek v svojem domovanju, je omejitev na stene, ki s svojim okrasjem pričajo na svoj način, razumljiva.

Primernejši je torej izraz »stensko okrasje«. Njegova vsebina je vse, kar je na stenah: nabožne slike in predmeti, družinske, osebne fotografije, reprezentančne slike (originali, gobelini, reprodukcije), spominki, priznanja in diplome, razni okrasni in okrasno uporabni (ure, zrcala, koledarji) predmeti ter ostalo (uokvirjene slike iz koledarjev, posterji). Iz stenskega okrasja pa so izločeni, kot le uporabni predmeti, radio in tranzistor, ki sta včasih na stenski polici ter obešalniki za obleke.

Stensko okrasje je torej vse tisto na stenah, česar zunanja, vidna, delna funkcija, vsebovana v samem pojmu »okrasje«, je krašenje.

Artičani poimenujejo tisto, kar imajo na stenah, večinoma z dvema izrazoma: slike in okras, okraski, okrasni predmeti; slike in dekoracija; slike in spominki; slike in podobe. »Podoba« je starejši izraz za nabožno sliko (danes kar »slika«), ki ga nekateri (starejša generacija) še uporabljajo. Omenili so še izraz »tabla«, ki naj bi bil v rabi za večjo »podobo«. Večina torej označuje stensko okrasje kot: slike in ostalo. Z besedami ene njih je to: »Tistim, ki v okvirjih, pravimo slike, drugo je okrasek.«

Nabožne slike in predmeti

J. Karlovšek v svojem delu o slovenski hiši iz leta 1928 pravi: »Na obeh straneh križa so pritrjene ena poleg druge podobe, prvotno slikane na steklo, a sedaj so večinoma papirnate.«²¹ Te »podobe, prvotno slikane na steklo,« so se širile po Evropi v 18. stol. Prodajali so jih trgovci in raznašali krošnjarji. Slike na steklo iz domačih delavnic smo dobili v drugi četrtini 19. stol.²² Kot »sedaj so večinoma papirnate,« so mišljene litografije, razširjene v začetku 20. stol. Danes se nabožne slike še širijo, tiskane v sodobnih tiskarskih tehnikah.

S tehniko izdelave so se spreminjali tudi motivi. Motive posameznih svetnikov – zaščitnikov na slikah na steklo, so na litografijah zamenjali motivi večjih, poučnih biblijskih prizorov. Artiški primeri pa kažejo na raznolikost današnjih motivov.

Od štiridesetih artiških gospodinjstev jih ima 21 vsaj eno ali več nabožnih slik in predmetov, niti eno izmed njih pa nima več »kota« in »bogca« v njem. Analiza števila podob in predmetov glede na socialni položaj in generacijo je pokazala, da prevladuje starejša generacija in gospodinjstva, ki se delno ukvarjajo s kmetijem ter čista kmečka. Številčno imajo le-ta skupaj 56 nabožnih slik in predmetov, delavska in ostala pa 37.

Podobe in nabožni predmeti visijo na stenah različnih prostorov. V glavnem so se umaknili v spalne prostore, v zakonske spalnice ter sobe starih mam. Kadar pa vise že v kuhinjah ali v dnevnih prostorih gospodinjstev, kjer živita skupaj dve generaciji različnih nazorov, lahko pride do konfliktov. V kuhinji kmečko uslužbenskega gospodinj-

stva npr., visi na steni podoba sv. Antona z živalmi, ki jo hči stalno »meče dol«, mati pa jo vrača na njeno mesto. Podobe so vse barve reprodukcije, tiki na papirju ali lepenki. Nekaj se jih je ohranilo še iz predvojnega časa, na »dilah«. Med vojno »so jih mende Hočevarji ke gor zapodili«. Tiste, ki so bile še »lepe«, so po vojni (do danes) ponovno našle svoje mesto na steni.

V povojnem času do danes so si nabožne slike kupovali od potujočih krmarjev ter na »štantih« raznih romarskih poti ali sejmov. Razen večjih, podolgovatih podob, primernih za nad vzglavje zakonske postelje, so se razširile predvsem manjše, v pozlačenih kovinskih okvirjih, ki bi se jih dalo poimenovati kar »štantne« podobe.

med »štantnimi« je precej črnih marij s podnapisom »Uspomena iz Marije Bistrice«; večkrat se pojavi sladkast motiv Angela varuha, ki bdi nad otročičema na brvi čez deročo vodo; pogosta je tudi »Poslednja večerja« (po Leonardu da Vinciju); redek, a najbolj sladek pa je motiv treh teoloških kreposti: Vere, Upanja in Ljubezni (Fides, Spes, Caritas), upodobljenih kot tri sladke, debelušne deklice.

Poslednja večerja je pogost motiv tudi na večjih, podolžnih podobah. Motiv, ki se največkrat najde nad vzglavji zakonskih postelj pa je SVETA DRUŽINA. Na to mesto ponavadi pidejo nabožne slike, ki so bile darovane ob poroki. Pevki in pevci na koru npr. je zbor daroval podobo Jezusa, ki kliče k sebi otroke, z napotilom, naj dobro preštejeta otroke na sliki.

Na stenah je tudi nemalo Spominov na 1. Sveto obhajilo iz predvojnega in današnjega časa.

Nabožni predmeti so v glavnem treh vrst: razna razpela, lesni prerezi in »štantni« predmeti. Razpel je vseh vrst: večja lai manjša lesena, kovinska ter plastična. Posebnega mesta na steni razpelo nima. Enkrat visi kje v kotu na hodniku, drugič v kuhinji, tretjič ob postelji. Leseni prerezi so vsi s sliko cerkve Marije pomagaj z Brezij. »Štantni« predmeti so raznovrstni. Osnova vsem pa je plastika, barvna ali pozlačena. To so: »Zlata« srca, ključi in sidra s termometrom in podobico, kropilniki s podobico ter svetniki v kape-licah.

Vse omenjene nabožne slike in predmeti so množični produkti in kot taki, lahko nosilci kiča. Religiozni kič je po mnenju A. Molesa eden od pomembnih aspektov kiča. V isti meri, kot svetovna religija po svoji ustaljeni tradiciji izkorišča estetsko emocijo in jo obrača sebi v prid, je tudi umerjena, da se zaradi učinkovitosti nagiba k množičnosti in tako prilagaja umetniške norme skritim željam množice takrat, ko jih dojamemo.²³

Najizrazitejši religiozni kič so »štantni« nabožni predmeti. »Zlata srca (atribut Vere in Ljubezni), sidra (atribut Upanja) in ključi (atribut sv. Petra) so ljudem všeč, »pa še toplomer imaš«. Navdušeni so nad novostjo s termometrom, ki jih pritegne k nakupu. Tako dobijo hkrati uporaben predmet in spomin na romarsko pot. Pritegne pa jih tudi »zlata« izvedba, posnemajoča bogatost baroka, blišč, ki so ga poprej občudovali v cerkvah.

Družinske, osebne fotografije

V tretji četrtini 19. stol. in v začetku 20. stol. se je jela po kmečkih domovih širiti tudi fotografija. S pomočjo fotografske tehnike je lahko vsak prišel do družinskega ali osebnega portreta, prej privilegija višjih slojev. Fotografi so se pojavljali (in se še) na porokah, birmah, obhajilih in pogrebi. Iz vseh teh fotografij so nastajali pravi stenski albumi v lesenih okvirjih.

V Artiče še danes pride kak fotograf iz Zagreba in ponudi svoje usluge: fotografira, poveča staro fotografijo in jo po želji obarva. Enake usluge nudi tudi fotograf v Brežicah. Pojavljale so se še »neke ženske«, po pripovedovanju hrvaške narodnosti, ki so odnesle majhne fotografije in jih vr-nile uokvirjene ter obslikane z belimi brezami, zelenjem in

potočki. Ker so že »hodile po hišah«, so jim dali. Učence pa, za spomin na šolsko leto, slika njihov učitelj – fotograf amater.

Kljub temu, da marsikak Artičan pravi, da je že zastarelo imeti družinsko ali osebno fotografijo na steni, jih ima od 40 gospodinjstev 27 vsaj eno. Pri ostalih so se preselile v predale, škatle ali albume.

Že sama prisotnost družinskih fotografij na stenah prosto-rov kaže na način življenja, vezan za družinski krog (podobno kot nabožne slike in predmeti kažejo na prisotnost religije v življenju). Iz analize njihovega števila kot pokazatelja navezanosti na družino izhaja ugotovitev, da je leta najmočnejša pri kmečko delavskih gospodinjstvih in pri starejši generaciji. Osebne fotografije pa so številne tudi pri mlajši generaciji, vendar gre v tem primeru, kot kaže, za prebujanje individualnosti v letih odrasčanja, ko si dekle in fant želita imeti na steni svoj fotografski portret.

Moja soba

22.9.1983

(Spis)

U moji sobi spimo: oti, mama, sestri in brat. Poleg mene imamo z velenom. Na steni so slike: bošja podoba, moja in atilova in mamina. Spimo na razen. Zvečer gledamo televizijo, ko gremo spat. Najbolj všeč mi je moja slika. Gledali smo jo v drugem razredu. Gledal naj je tovarniški paparnice. Črna je nad mojo posteljo.

Spis, ki so ga pisali otroci v 4. razredu artiške OŠ (deček)

Prostor, kjer je mesto fotografije, je predvsem spalni.

Družinska in osebna fotografija imata tako predvsem intimen značaj.

Na stenah vise le črnebele fotografije in med njimi nekaj naknadno obarvanih.

Fotografski portret se pojavlja kot ženski, kot moški, često v vojaški uniformi, in kot otroški, v spomin na šolo ali na še bolj rano obdobje. Trije otroci iz delavskega gospodinjstva npr. imajo nad posteljami vsak svojo veliko obarvano fotografijo, na kateri, stari eno leto, stojijo ob torti. Na svoje portrete so neizmerno ponosni.

Portretne fotografije so neredke nad vzglavji zakonskih postelj, kjer je alternativa: ali sliki moža in žene druga ob drugi, ali poročna fotografija, ki je pogostejša. Pod le-to se včasih pojavi še portret moža v uniformi.

Prostori, ki dajo vpogled v preteklo obdobje pa so sobe starih mam. V njih videne poročne fotografije ali družinski portreti segajo v predvojni čas, v dvajseta, trideseta leta našega stoletja. Čeprav prenesene v nov prostor, so se ponovno znašle nad vzglavji ali vzdolž postelj.

V kuhinjah in na hodnikih visi le nekaj posamičnih manjših fotografij.

Na stenah dnevnih prostorov se fotografije pojavijo le pri treh gospodinjstvih. V trogeneracijskem delavskem gospodinjstvu je dnevna soba hkrati spalni prostor stare mame, ki si je nad vzglavje kavča obesila družinski portret – sebe in moža z otroki. Tu ponovno prihaja do generacijskega konflikta, saj se »mladi« jezijo, da takšna slika ne sodi v dnevno sobo. V drugih dveh dnevnih sobah pa fotografije pričajo o delu življenja, ki ni vezano le za družinski krog in o ljudeh, ki se s tem na nek način postavljajo, kažejo kaj so, ali kaj so bili. Fotografij niso umaknili v intimne spalne prostore, ampak so jih dali vsem na oči. Prvi je primer artistskega partizana, ki je v dnevno sobo obesil fotografije sebe v partizanski uniformi ter sebe s prijateljem partizanom. Drugi je primer strastnega lovca, ki je med trofeje in diplome obesil tudi fotografijo sebe in sinka ob ubitem srnjaku.

Razen navedenih izjem je fotografija intimnejši stenski okras, katerega funkcija je, s preselitvijo v glavnem v spalne prostore, prenehala biti reprezentančna. V času svojega razcveta se je zdel ljudem imenitna, danes pa je zastarela in »ne paše« več v dnevne prostore. Njena funkcija je spominska.

Reprezentančne slike

Kot »reprezentančne slike« so upoštevanji originali, gobelini in umetniške reprodukcije, ne glede na prostor v katerem visijo, čeprav so reprezentančne le tiste, ki vise v prostorih, kjer lahko reprezentirajo domačina gostu. Takšen prostor je predvsem dnevna soba ali kak drug dnevni prostor (npr. jedilni kot), delno hodnik ter pri nekaterih zaprta veranda.

Od štiridesetih artistskih gospodinjstev jih ima reprezentančne slike 28. Le-teh v prvi, drugi ali tretji obliki nima niti eno čisto kmečko gospodinjstvo. Največ (skupaj 74 = 36 originalov + 27 gobelinov + 11 reprodukcij) jih posedujejo gospodinjstva z različno, vendar z ne-kmečko ter z ne-nekvalificirano delavsko poklicno strukturo, označena kot »ostalo« (med njimi prevladujejo gospodinjstva, kjer je vsaj eden od članov pedagoški delavec). Delavska gospodinjstva posedujejo skupaj le 8 reprezentančnih slik (2 originala + 4 gobeline + 2 reprodukciji), gospodinjstva, ki se delno ukvarjajo s kmetijstvom pa 18 (4 originale + 6 gobelinov + 8 reprodukcij). Ekonomska in socialna pogojenost sta pri reprezentančnih slikah najbolj očitni.

Da so dnevne sobe najbolj reprezentančni prostori se vidi po številu originalov in gobelinov, ki vise na njihovih stenah.

V 20 dnevnih sobah je zastopanih 22 originalov, 15 gobelinov in le 5 reprodukcij. Kot najmanj reprezentančen prostor se pokaže kuhinja, ki jo ima vsaka hiša, original (2), gobelin (1) in reprodukcija (1) pa se pojavijo le v treh. Nereprezentančni v svojem bistvu so spalni prostori, čeprav v 20 spalnicah visi na stenah 9 originalov, 5 gobelinov in 12 reprodukcij ter v 8 otroških sobah 1 original in 7 gobelinov. V spalnicah se je ta tip stenskega okrasja uveljavil kot tretja možnost (poleg podobe in fotografije) nad vzglavjem zakonske postelje. Otroci pa imajo v svojih sobah v glavnem lastne izdelke, gobelinčke z motivi živali (mucke, zajčki, Miki miške) in cvetja.

Med motivi so priljubljeni: pokrajinski, tihožitja, portreti in motivi iz živalskega sveta. Analiza bolj konkretne motivne razdelitve je pokazala, da sta najpogostejša motiva »človek« in »cvetje«. Vendar so za večino Artičanov motivi: narava, človek in narava, mesto in vas, stare stavbe, cvetje, vsi na istem imenovalcu kot »pokrajinski, narava« in tako prevladujejo.

Za reprezentančno dnevno sobo, kjer stensko okrasje »komunicira« z obiskovalcem in naj bi mu sporočalo tudi o tako imenovanem »dobrem okusu« domačina, je pogostnost določenega motiva zgovorna. Največ slik je z motivom

cvetja (v 20 dnevnih sobah jih je 13). Cvetje je univerzalen motiv, brezčasen, nevsihljiv, dopadljiv. Motiv, ki ne more porušiti zaželenih predstav o »dobrem okusu«.

Povprečna dnevna soba z regalom, mizico, dvema ali tremi fotelji ter kavčem ima ponavadi na stenah dve reprezentančni sliki (eno obvezno nad kavčem). V sedmih gospodinjstvih se ponovi kombinacija dveh motivov: »narave« ali »človeka in narave« s »cvetjem«. Zgodi se celo, da se pri dveh gospodinjstvih v dnevni sobi pojavi identična kombinacija. Primer sta sosedata (ženi obe pedagoški delavki) z gobelinoma enakih motivov (Cvetje v vazi in Sončni zahod).

Nasprotje dnevni sobi je nereprezentančen, intimen spalni prostor. Motiv, ki v njem visi, je morda najbolj individualno izbran. V spalnicah je največ motivov sožitja človeka z naravo (7), narave same (6) ter človeka (5). V tem smislu je ilustrativen primer zakoncev (oba pedagoška delavca), ki sta si nad vzglavje zakonske postelje obesila gobelin z motivom po Boucherju, idiličen parček v gozdu. »Nekaj sanjskega je,« intimen motiv in ženi, kot pravi, kompenzacija za poročno fotografijo, ki je ne mara imeti. Najbolj ilustrativen za individualno izbiro motiva je primer mladeniča iz kmečko delavske družine, ki si je nad posteljo obesil reprodukcijo starinske jadrnice, ker ima rad morje in ladje (po lastni izbiri je celo služil vojsko pri mornarici). Otroške sobe, kjer se srečajo želje otrok z voljo staršev, pa so poseben problem.

Motivi slik, ki si jih ljudje obešajo v določene prostore, so lahko pokazatelj dela njihovega načina življenja, okusa, mišljenja. Primer za prvo je motiv akta, ki visi na steni delovne sobe slikarja amaterja (delavca zdomca) in je sploh edini tak motiv v Artičah. Že samo ta motiv, ostalim tuj, priča o delu njegovega načina življenja, posvečenem slikarju. Primer, ki priča o tako imenovanem »kič okusu«, visi na hodniku delavsko pedagoškega gospodinjstva. Gre za sladek gobelin fantka z golo »ritko« in z eno roko spredaj v hlačkah. Hči, srednjeolka, ki ga je naredila, mora dokončati še »bebo«, nakar si bo oba, enega ob drugem, obesila v svojo sobo.

Primer za razširjeno mišljenje, da pristaja na kuhinjske stene kot okras le kak krožnik, deščica ali slika z motivom tihožitja (sadje, hrana) je pedagoško gospodinjstvo. Žena z gobelinom z motivom sprehajalk sredi makovega polja ni zadovoljna in pravi, da ve, da bi v kuhinjo bolj sodilo tihožitje.

Ali original, ali gobelin, ali umetniška reprodukcija, ne le tisti, ki visi nad kavčem v dnevni sobi s funkcijo reprezentiranja, ampak vsi, so osnovno stensko okrasje »sodobnega Artičana«. V novo hišo, v dnevno sobo in spalnico, pride najprej cenejša reprodukcija, ki jo v dnevni sobi kmalu nadomesti gobelin, lasten, ponavadi kar družinski izdelek, ali pa original.

Motivi ostajajo enaki. Original kot višek, kot zadnja želja je v večini primerov sad obdarovanja. Kupili in kupijo si ga le redki, tisti, ki jim hiša že stoji in ki ob določenem interesu presežna sredstva investirajo v slike;

Večini tako preostane gobelin,²⁴ v upanju, da le ni nosilec kiča, saj so jih imeli po gradovih in jih danes ljudem predstavljajo kot umetnine.

Spominki

Kot spominek je upoštevano tisto stensko okrasje, za katerega so ljudje poudarili, da je kupljeno ali dobljeno za spomin. Spomini so sicer še nekatere nabožne slike, spomini na prvo Sveto obhajilo ter fotografije.

Spominki vise na stenah 22 od štiridesetih gospodinjstev le v 2 dnevnih sobah, 3 ostalih dnevnih prostorih, 4 verandah, 8 hodnikih, 4 kuhinjah, 2 sobah starih mam ter 6 spalnih prostorih.

Prostor, kjer je večina spominkov, je hodnik. Za dnevno

sobo so precenen okras, hodnik pa poživijo in hkrati pričajo, kje vse je že kdo bil. Spominek, ki ljudem nekaj pomeni, pa dobi svoje mesto v spalnem prostoru ali celo v dnevni sobi.

Glede na to, od kod so, se delijo na spominke: z romanj (9), s skupinskih izletov (19), z morja (5), iz Šlezije (2) ter darila (5).

Ena od značilnosti (večjih) romanj in skupinskih izletov je množičnost. V vzdušju, ko se množično nekam gre, ljudje tudi množično kupujejo spominke. Nekateri jih potem spravijo v predal, drugi jih, če že kupijo, tudi obesijo. Spominki z romanj so dveh tipov: »zlati« ključi, srca in sidra s podobico in termometrom ter lesni prerezi s sliko (npr. z Brezja in isti tip iz Višarj v Italiji). Z izletov so treh tipov: lesni prerezi s sliko (npr. iz Vintgarja, Bleda), spominki s sličico kraja in termometrom v raznih izvedbah (npr. »zlat« oval iz San Marina) ter ostalo: majhni cepini, gojzerji, klobuki iz filca ter značke. Spominki z morja so po navadi posledica prvih počitnic ob njem. Njihova posebnost je izvedba, ki že brez slik in napisov izdaja izvor. Takšni so npr.: razglednica v okvirju iz školjk, na školjkah narisana palma, ter posušena zvezda. Iz Šlezije, kjer so nekateri obiskali svoj »lager«, sta dva spominka: lesen krožniček s sliko šlezjske hiše in termometrom ter vrvice in klini na lesenem cepinu, hkrati svinčniku in termometru. Darovani spominki so darilo sorodnika ali sosedu s poti, z izleta ali z romanja in po tipu enaki zgoraj omenjenim.

Spominek v sebi združuje tri funkcije: 1. krasi steno, 2. ljudje se ob njem spominjajo, kdo ga je dal ali kje so bili ter 3. dajo to videti in vedeti tudi drugim.

Kamorkoli gredo, tudi v tujino, sežejo po enakem tipu spominka. Pri nas, v Italiji, v Avstriji, povsod najraje kupijo ali lesni prerez, ker je leseno »jako lepo«, ali pa spominek s termometrom, ker je zraven še uporaben.

Tipu spominka, ki združuje okrasno in uporabno funkcijo, odgovarja definicija »gadžeta«, kot jo navaja A. Moles. Gadžet je bistroumno narejen predmet, namenjen zadovoljevanju posebnih, drobnih funkcij v vsakdanjem življenju; dekorativnost je pri njem le postranska funkcija; pojavlja se kot določena bolezen funkcionalnosti.²⁵

Spominek pa ni samo »gadžet«. Ljudem pomeni najprej predmet, okras ob katerem se spominjajo. Res pa je verjetno očaranost nad bistroumnostjo, s katero je predmet narejen in misel, da ga bodo lahko tudi uporabljali, povod, da kupijo prav takšnega.

Priznanja, diplome in druga obeležja pripadnosti

Priznanje in diploma sta obeležji pripadnosti določeni profesionalni (npr. učitelji) ali kakšni drugi (npr. lovci) skupini ljudi. Obeležja pripadnosti ima na stenah 6 artistskih gospodinjev. Vdova ima v veži možovo priznanje za dolgoletno sodelovanje v amaterskih dejavnostih, delavec ima v zakonski spalnici priznanje za desetletno delo v podjetju, industrijski krojač pa ima doma v delavnici diplomsko modno modelarsko šolo. V ostalih treh gospodinjstvih obeležja vise na stenah dnevnih sob. Bivša poštarica je obesila bratovo priznanje za ljudsko prosvetno delo, bivši partizan ima priznanje OF slovenskega naroda ter priznanje za delo v podjetju, navdušeni lovec pa si je dal na steno kar štiri: spričevalo o lovskem izpitu, priznanje lovske družine, diplomu za 1. mesto v streljanju na glinaste golobe ter potrdilo o dovršeni politični šoli.

Teksti omenjenih obeležij sami pričajo o delu načina življenja njihovih lastnikov, ki se odvija v šolah, službah, društvih ipd. Prisotnost priznanj, diplom, spričeval ipd. na stenah določenih prostorov pa priča o večji ali manjši pomembnosti tega dela v celotnem načinu življenja, v vsakdanjem življenju.

Stena dnevne sobe, reprezentančnega prostora, z obeležji pripadnosti na sebi pravzaprav postane osebna izkaznica

gospodarja. Očitna primera za to sta dnevni sobi partizana in lovca.

Priznanja, diplome in druga obeležja pripadnosti so prej »stenski razglas« kot pa okras. Njihov okrasni del je lahko le okvir; funkcija je reprezentiranje, predstavljanje bivših in sedanjih aktivnosti, uspehov, s katerimi se ponaša njihov lastnik.

Razni okrasni in okrasno uporabni predmeti

Razni okrasni in okrasno uporabni predmeti predstavljajo velik del celotnega stenskega okrasja. V primerjavi z drugimi tipi so najštevilnejši. Zastopani so v vseh štiridesetih artistskih gospodinjstvih.

Ob naslovu se verjetno pojavi vprašanje, kaj in kateri so okrasno uporabni predmeti. Kot takšne pojmuje: ure, zrcala, koledarje. Primarna funkcija vseh treh je uporabnost in četudi visijo na stenah, v tem smislu tako ne bi predstavljali stenskega okrasja. Vendar so vse ure in večina koledarjev ter zrcal hkrati tudi okrasni predmeti. Na železnih urah se poigravajo pozlačeni okrasni, na lesenih leseni ali kovinski, plastične krasijo s svojo barvo ali obliko; koledarji imajo različne motive; nekatera zrcala so v lesenih, kovinskih ali plastičnih okrasnih okvirjih. Ljudje si npr. ne kupijo prve ure, ki jo vidijo. Izberejo jo po materialu, po okrasnih elementih na njej, po barvi. Predmet je že določen, kupili ga bodo zaradi njegove funkcije. Vendar je za to, katerega izmed predmetov, ki opravljajo isto funkcijo, bodo izbrali, odločilna njegova zunanjsčina.

Razni okrasni predmeti so širok pojem, ki razen izključno okrasnih vključuje tudi predmete, ki združujejo okrasnost z uporabnostjo (npr. železni pajek – nočna lučka, stenska preproga, izrezljan lesen ključ z obešalniki za kuhinjske krpe). Kljub različnim izvedbam se jih da uvrstiti v nekaj skupin. Izključno okrasni predmeti so: plastične glave jelenov, lovske trofeje, glave iz mavca, mavčni reliefi, stenski krožniki, okrasne deščice, stenski prtiči, pavja peresa (morske zvezde in koruzice), prave rože in plastične rože.

Predmeti, ki združujejo okrasnost z uporabnostjo so: stenske preproge, kovinski pajki, okrasje iz blaga ali na blagu ter lesene podkve (ključi, hišice in izrezljane luči).

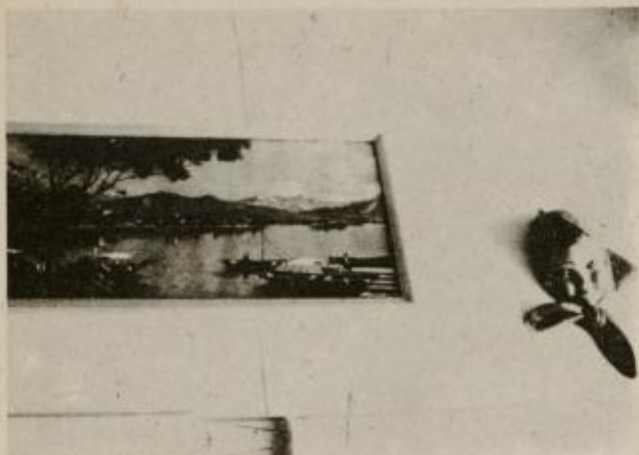
Prostor, kjer imajo ljudje največ okrasnih in okrasno uporabnih predmetov je kuhinja (111), sledita ji veranda (59) in hodnik (58). V največjem številu so zastopani koledarji (74) in od tega jih je kar več kot polovica po kuhinjah. Sledijo jim stenski krožniki (34) in pravo rastlinje (32).

Pričujoči tip stenskega okrasja ima po stenah svojih bivališč vseh štirideset gospodinjev, vendar se npr. skupine: plastične glave jelenov, glave iz mavca, plastične rože, stenski prtiči ter stenske preproge, pojavijo le pri nekaterih, v glavnem pri kmečkih in kmečkih delavskih gospodinjstvih.

Plastične glave jelenov so čest okras tudi v raznih delavskih gospodinjstvih. Kupijo si jih po navadi na stojnicah. Mlada žena npr. si je v hodnik obesila glavo, ki ima spodaj v medaljonu v srcu glavi moškega in ženske s tekstom: »Seti se uvijek ljubavi, da te mnogo volim«. Želje nekaterih so od plastičnih usmerjene k pravim, nagačenim živalim. Del motivacije je verjetno ta, da lovstvo in lovci uživajo ugled in da prave trofeje, ki jih lahko le vidijo pri kakšnem sosedu, nedvomno delujejo impozantno in hkrati sugestivno. To je le domneva, njihov odgovor pa je enostaven: glave jelenov so jim »lepe«.

Tudi glave iz mavca si kupijo na stojnicah. Možnost se jim ponuja vsako leto v samih Artičah, za binkošti. Vse glave so reliefni ženski profili z rdečimi pikčastimi rutami.

Plastičnih rož je po stenah malo. Izredno priljubljene so prave, ki si jih razmestijo po hodnikih in verandah, po dve na vsaki strani vrat, po kuhinjah in celo v dnevne prostore. Cvetja je povsod veliko, saj ženske v prostem času rade vrtnarijo in ga gojijo tudi na stenah.

Barvna reprodukcija s posvetnim motivom (olepšana pokrajina) in mavčna ženska glava z rdečo pikčasto ruto v veži kmečko-uslužbenskega gospodinjstva (foto: Inja Smerdel, september 1978)

Stenski prtiči so izključno kuhinjski okras in to le v gospodinjstvih starejše generacije. Ženske so si jih same izvezle, ali pa kupile od potujočih kramarjev.

Več je stenskih preprog (v kmečkih in kmečko delavskih gospodinjstvih), strojno tkanih ali tiskanih, ki se ponujajo na policah trgovin in med blagom potujočih kramarjev. Ljudje si jih radi dajo na steno ob ležišču ali klopi (največkrat v kuhinji). Pravijo, da jim hkrati steno ščiti ter krasi. Prevladujeta dve vrsti motivov: Lovski in pisani motivi pavov z dvorci v ozadju. Lovski so privlačni in vsem dojemljivi, pavi pa jim morda predstavljajo sanje o razkošju. Tudi na stenskih preprogah z motivom lova je pogosto v ozadju grad. Kmetovalci, ki jo ima, je prav takšen motiv všeč: »To zgleda, ko da bi šli na lov – tista prejšnja gospoda.« Občuduje prizor, ki ji je postal dostopen z razvojem množične produkcije.

Med ostalimi skupinami okrasja so po svoji številnosti izjemni koledarji. Ni kuhinje ali jedilnega kota, ki ga ne bi imela. Ljudje jih dobijo po navadi več – in potem med njimi izberejo tistega, ki ima njim lepe slike. Priljubljeni so tudi koledarčki na trganje dni, za katerimi ob koncu leta ostane lesen okrasni predmet.

Ur je največ kovinskih, črnih z »zlatimi« številkami in ornamentami. Takšne so jim všeč. Zrcal je po stenah veliko, vendar jih je od vseh le nekaj v okrasnih okvirjih. Sami že ure večinoma ne pojmujejo kot okrasni predmet, zrcalo pa še manj. »To nucamo.« Koledar je okrasen, saj ima »slike«. Če je med njimi kakšna, ki jim je všeč, jo shranijo in včasih celo uokvirijo.

Leseni okrasni predmeti so vseh vrst, razmeščeni v glavnem po hodnikih, kuhinjah in dnevnih sobah. Med njimi je veliko »gadžetov«, npr.: lesena hišica z napisom »Brežice« ter z žeblički za obešanje ključev.

Hkrati okrasni in uporabni so tudi razni kužki, muce ali medvedki iz blaga, ki imajo na sebi svinčnik in blok za pisanje obvestil. Ljudje si jih dajo na primerno mesto v kuhinjo ali v otroško sobo (ti primerki so v glavnem v gospodinjstvih učiteljic).

Bakreni in črni železni pajki čepijo v glavnem na stenah spalnic. Nekateri imajo vgrajeno nočno lučko in »ta kombinacija« ljudem ugaja. Večini je le okras, stare ženske pa pravijo, da: »velijo po starem, da srečo prinaša«.

Za primeren okras kuhinje pojmujejo plastične in lesene deščice z motivi sadja, zelenjave, klobas ipd. Med motivi sta dva izjemna. Delavsko gospodinjstvo ima nad kuhinjskimi vrati leseno deščico z, lahko bi se reklo, »nacionalnim slovenskim motivom«, parom v narodni noši pod »parazolom«, z napisom Slovenija. Zdomsko gospodinjstvo pa ima

plastično deščico, ki jo je možu daroval nemški sodelavec z motivom žene, ki ukazuje možu in s tekstom v verzih pod naslovom: »Haus Ordnung – so hat Sie's gern.« »Nacionalni slovenski« motiv (npr. plešoč par v narodni noši) se pojavi tudi na nekaterih stenskih krožnikih. Na drugih se zvrste motivi: od Knorčka s kuhalnico, cvetja, grozdja, divjih svinj v gozdu, do brežiškega gradu. Največ krožnikov je keramičnih. Prostor, kamor si jih večina obesi, je kuhinja, ali pa jedilni kot. Nekaj lesenih primerkov visi tudi v spalnica mlajših zakoncev. To so tako imenovani »Zakonski barometri«, šaljiva poročna darila, izdelki delavnic suhe robe. Pogost okras hodnikov so barvni mavčni reljefi različnih oblik ter motivov, npr.: Lovci strelja srne, Kitajec in Kitajka, Fantek »lula«. Bolj poceni izvedbe prodajajo Hrvati na stojnicah za binkošti, dražje, bleščeče pa so na prodaj v brežiški cvetličarni.

Lovske trofeje so med omenjenimi izjemen okras. Vendar so kot izjemne pojmovane le tiste, ki vise na stenah pri lovcu, kajti pri njemu postanejo dokaz njegove sposobnosti, njegove veljave. Njihova funkcija ni le krašenje, ampak tudi reprezentiranje. Ilustrativna primera za to sta dva. Prvi lovec ima steno verande, kjer posedi s svojimi prijatelji, dobesedno prekrte s trofejami (33).

Drugi lovec pa je dnevno sobo spremenil v pravi kultni prostor, posvečen lovstvu ter lovcu, družinskemu poglavarju. Na reprezentančnem mestu nad kavčem so na velikih pozlačenih lesenih črkah SLD (Slovensko lovsko društvo) nabiti rogovi srnjakov, nagačena sova in fazan, zraven pa je na leseni plošči nad zbirko čekanov, velika merjaščeva glava. Pod njo visi še fotografija z lova ter na nasprotni steni lovška priznanja in diplome. Takšne stene so prepričljiv odsev pomembnega dela načina življenja.

Trofeje nad kavčem v dnevni sobi strastnega lovca (foto: Inja Smerdel, september 1978)

Razni okrasni in delno tudi okrasno uporabni predmeti (npr. ure), z izjemo lovskih trofej in pravih rož, so bolj ali manj odkriti nosilci kiča. Vsi so industrijski in obrtni množični proizvodi, razen nekaj lastnih izdelkov (npr. kak pajek, izvezen prtič ali okrasek iz blaga), ki pa so narejeni po vzorih, prekopirani, šablonizirani. Vendar so ljudem všeč; nekateri, ker so tako »domači«, drugi, ker naj bi bili duhoviti in ostali, enostavno zato, ker so »dekoracija«. Vsi ti predmeti pa jim predvsem ustvarjajo tople dom.

Ostalo

Kot ostalo pojmujejo: barvne reprodukcije s posvetnimi motivi (tiski na papirju ali lepenki), slike iz koledarjev, slike iz revij, posterje, slike na plastiki, pokrove bombonier, vokvirjene tekstilne tapete, reklamne prospekte, razglednice, nalepke, zastavice ter značke na blazinicah ali na stiroporju. Okrasje iz posameznih od naštetih skupin ima 32 artistskih gospodinjstev.

Analiza je pokazala, da je največ slik iz koledarjev (31) in barvnih reprodukcij s posvetnimi motivi (23). Prostor, kjer je »ostalo« stensko okrasje najštevilneje zastopano je hodnik (42). Številno je tudi v otroških sobah (27), kjer imajo, če ga dobijo, svoje mesto razni posterji.

Barvne reprodukcije s posvetnimi motivi so po tehniki izdelane in po formatih enake nabožnim slikam, ki jih danes prodajajo na stojnicah ali pa jih ponujajo potujoči kramarji. Sirijo se na enak način kot nabožne reprodukcije. Motovi so: romantični, salonski, sladki, lovski ter motivi pokrajin, prežetih z nenaravno lepoto.

Primer za romantičen motiv so tri nimfe, ki se, ovite v tančice, igrajo v potoku, četrta pa jih gleda z brega. Slika visi v kuhinji zakoncev srednje generacije. Kupila sta si jo na stojnici, ker je bila všeč možu: »je rekel, pa kaj da ne bi ona tisto odkrila«. Ni ga privabila »pravljica«, kot je enak motiv označila ena od gospodinj, temveč delna zastrtost ženskega telesa, skrita erotika.

Primer za salonski motiv je mladenič s kitaro, ki dvori mladenki. Te sanje o ljubezni vise na steni kuhinje dveh starejših sester. Drugi primer so tri salonske dame, ki jih portretira slikar. Sliko si je obesila v »štiblc« hči, delavka, ki je pred nedavnim zapustila domačijo in odšla v mesto. Ob tej podobi nekdanjega »boljšega življenja«, si je nalepila piramidalno sestavljene slike iz modne revije, na katerih manekeni v krznu, v večernih oblekah in športno opremljeni pozirajo pred dragim avtomobilom, v lokalu ter v zimskem Bledu. Zraven piše: Prijetne večerne ure ... Nekaj romantike ... Proti Bledu ... Bleščeča podoba današnjega »boljšega življenja«.

Primer za sladek motiv je hiška, topel domek ob bregu jezera, po katerem srečna plavata dva laboda. Krasi steno sobe mladega dekleta.

Primer z lovskim motivom, z lovcem, ki strelja srne, pa si je obesil v verando »raubšic«.

Nenaravni, olepšani pokrajinski motivi so spoznavni po podnapisih. Večinoma gre za italijanske vedute (npr. Isola di Capri).

Barvne reprodukcije z naštetimi motivi so cenen stenski okras prostorov nekaterih kmečkih, kmečko delavskih in delavskih gospodinjstev. O načinu življenja so pričevalni predvsem: romantični, sladki ter salonski motivi, vendar ne predstavljajo stanja, temveč želje: po vzponu v družbi, po ljubezni.

Slike iz koledarjev in iz revij si ljudje večinoma sami vokvirijo, da dobijo okras po lastni izbiri in poceni za prostor, kjer so stene še gole ali kjer kaj manjka. Ponavljajo se motivi: narava, cvetje in živali.

Posterjev v otroških sobah ni veliko, ker so nekateri starši odkriti nasprotniki le-teh. Prepovedujejo jih lepiti po stenah, ki naj bi se s tem uničevale, ne odgovarjajo jim motivi.

Ponudba trgovine Barve-laki (slike na plastiki)
(foto: Inja Smerdel, september 1978)

Med starši so le redke izjeme. Mati učiteljica npr. je svojemu osnovnošolcu dovolila polepiti s posterji (8) vrata njegove sobe. Na njih se srečajo ansambli in pevci (Bonny M., Abba, Aleksander Mežek) s športniki (Bojan Križaj, Nenad Stekić).

Kot slike na plastiko sta mišljeni dve iz prešane plastike, z motivoma Miki miške in Racmana ter dve, natisnjeni na plastični ploščici, z motivom punčke, lutke v srežežljivi drži in z velikimi očmi. Visijo v otroških sobah. Vse štiri primere so prinesli in dali otrokom na stene starši.

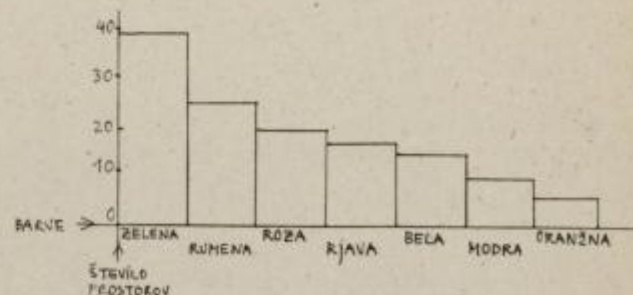
Nekateri kot okras izrabijo tudi pokrove od bonbonier. Tiste, ki jih proizvaja zagrebški »Josip Kraš« imajo pokrove celo prirejene za obešanje in motive na njih že vokvirjene v narisnem robu.

Vse naštetu in s primeri predstavljeno stensko okrasje pod »ostalo« je produkt množične kulture in tako lahko bolj ali manj odkrit nosilec kiča. V svoji raznovrstni sestavi so namenjene krašenju: barvne reprodukcije s posvetnimi motivi, slike iz koledarjev, slike iz revij, slike na plastiki, pokrovi bonbonier ter uokvirjene tekstilne tapete. Njihova pričevalnost je manj v samem okrasu (razen njegovega izvora), kot v izbranem motivu. Posterji ansamblov, pevcev in športnikov so na steni zaradi priljubljenosti določene glasbe in občudovanja športnih uspehov, zaradi dogajanja, pojavov, s katerimi se najstnik trenutno identificira. S tem, da si nalepi določen poster, izpričuje svoje trenutno zanimanje in si hkrati okraši steno. Reklamni prospekt ne krasi, temveč izpričuje določeno željo. Razglednice so spomin, ki uokvirjen ali posebno razvrščen tudi krasi. Nalepke so zbirka in okras. Zastavice podobno kot poster izpričujejo (trenutno) zanimanje za nekaj ali nekoga, krašenje je drugotnega pomena. Še manj okrasne so značke, zbrane na blazincah ali stiroporju, ki morda pričajo o zbiratelju, ki se rad postavlja s številno zbirko ali o modnosti takšnega načina zbiranja.

Stena kot okrasna površina

K stenskemu okrasju naj bi se vključevale tudi stene same. Prostor, ki ga obdajajo, krasijo s svojimi barvami, vzorci in stenskimi slikami.

Artičani imajo svoje stene beljene enobarvno, »valcnane« (beljene z vzorci), poslikane (1 primer) in preplepljene s tapetami. V prostorih, ki so beljeni enobarvno ali »valcnani«, se ponavljajo določene barve:

Iz grafikona je razvidno, da je večina beljenih prostorov obarvano zeleno (svetlo zeleno). Zelena barva je skupaj z rumeno česta v kuhinjah, prevladuje pa v spalnih prostorih, kjer je priljubljena tudi roza. Pogostnost zelene barve na stenah se ujema z njeno priljubljenostjo pri ljudeh (15 je najljubša, vseč zelena, 5 rdeča in 5 modra, 4 rumena, ostali odgovori pa so: od rjave do oranžne, bolj nežni toni - roza, bolj umirjene barve, vse barve ipd.).

»Valcen« je običajen način beljenja predvsem kmečkih, kmečko delavskih in nekaterih delavskih domov, ali pa domov starejše generacije. Od 40 gospodinjstev jih ima 14 na vseh stenah izključno »valcen«. Pravijo, da so »navajeni tako – drugače prazne stene«, da jim je »valcen všeč in trpežno«, da »se tako muhe ne poznajo« in da »valcen« prekrije stare, vlažne stene. Ta način beljenja ima torej predvsem praktičen pomen, navajeni so ga in še všeč jim je. Najpogostejši vzorec je cvetlični.

8 gospodinjstev ima na stenah nekaterih prostorov »valcen«, drugih tapete. »Valcnane« stene svojih sob so želele imeti 4 stare mame, ker so bile tako navajene »od prej«. Ta način beljenja pa so nekateri obdržali še za verando, hodnik in spalnico.

Ostalih 18 gospodinjstev ima stene beljene enobarvno (kuhinja, hodnik) in preplepljene s tapetami (dnevni in spalnici prostori). Do tapet so odklonilna le 4 gospodinjstva, ker »se jih naveličaš« in ker jim enostavno niso všeč. Eno (oba pedagoška delavca) se zanje ni odločilo prav zaradi stenskega okrasja, zaradi zbiranja slik. Med ostalimi pa so raznobarvne tapete geometrijskih, cvetličnih in »baročnih« vzorcev priljubljene. »Tapete so praktične«, sten ni treba beliti, lepše so kot sam zid, »ki je pust«, zapolnijo steno, da »manj pogrešaš sliko«. Po svoji praktičnosti so tapete v novih hišah pendant »valcnu« v starih. Same po sebi pa ugaajo in so celo nadomestek za ostalo stensko okrasje. »Tukej so pa te tapete rožaste, pa ni treba nič za na steno.« S tapetami starši uničujejo tudi ustvarjalnost otrok. Ilustrativen je primer osnovnošolca, ki je imel najprej vse stene polne posterjev in svojih slik, ker je rad risal, potem pa so mu dali starši v sobo »zaradi praktičnosti« tapete, na katere ne sm več lepiti po svoji želji. Mati (pedagoška delavka) se spruše, zakaj sin ne mara več svoje sobe.

Primer stenske slike je v Artičah le eden. Celo steno o stopnicah v trgovsko pedagoškem gospodinjstvu je z jeztrom pod hribi poslikal znanec, slikar amater. Na veliki, prazni steni so si želeli imeti prav stensko sliko. Radi imajo »po svoje«, drugače od drugih.

Stene tako prostore nedvomno tudi krasijo. Hkrati vplivajo na ostalo stensko okrasje. Beljenje sten, ko ljudje snemajo okrasje z žeblicev, povzroči, da marsičesa ne obesijo več nazaj ali pa spremenijo sestavo okrasja. Na tapete, v katere »ne zabijaš žeblica vanjo, če le ni nujno«, pa ne obesijo drugega, kot reprezentančne slike.

Spreminjanje stenskega okrasja

Kot spreminjanje stenskega okrasja ni mišljeno njegovo formalno spreminjanje, temveč menjavanje določenih tipov okrasja na stenah. Le-ti se dajo ugotoviti za čas pred II. svetovno vojno, za povojni čas in za danes. Pojav novega tipa okrasja pri Artičanih v prihodnosti je morda razpoznaven iz želja.

Znotraj posameznega tipa okrasja so spremembe hitre. Eno reprezentančno sliko npr. nadomesti druga, ali pa jo premestijo v drug prostor, poveča se število okrasja ipd. Da so tozadevno realni in pričevalni le podatki za sedanjost, ožje – za čas terenskega dela, priča primer gospodinjstva, ki je imelo ob fotografiranju, le teden dni po intervjuju, kar 3 nove stenske okrase. V prid raziskave sedanjega stanja na stenah govori tudi to, da se ljudje za preteklost spomnijo le dveh ali treh glavnih tipov stenskega okrasja (npr. nabožnih slik in fotografij), ne pa tudi ostalega, drobnega okrasja, ki je včasih še bolj pričevalno.

a) čas pred II. svetovno vojno

Po pripovedovanju večine ljudi, o svojih ali o domovih svojih staršev, sta pred vojno prevladovala dva tipa okrasja – nabožne slike in predmeti ter družinske fotografije. »Onde je blo tistih pobožnih – ni skor druga vislo – kaka družinska

in konc.« Viselo je veliko »cerkvenih slik«, »tistih tab'le (velikih), družinske fotografije v okvirjih in poročne slike »ateta in mame«. »Ta bolj bogati so imeli vse stene polne podob – revni tu pa tam kero.«

V kotu »hiše«, »kotku«, je imel svoje mesto »bogec«. Pri učiteljici, ki se natančneje spomni rojstne hiše, je bil v kotu »dolnje hiše« Križani z venčkom (iz papirnatih rož), levo in desno od njega so se zvrstile podobe in vmes spomini na obhajilo, poročna fotografija staršev in nad vzglavjem zakonske postelje podoba Poslednje večerje. Ena od starih mam pa je povedala, da so morali ob »bogcu« vsak večer, zjutraj in opoldne moliti. Pred vojno je imel tako »kotek« še vlogo hišnega oltarja.

»Kotek« v eni od hiš, obiskanih med sondažno raziskavo julija 1978 v Zabukovju nad Sevnico. Primerjava: Zabukovje danes – Artič pred drugo svetovno vojno (foto: Inja Smerdel, julij 1978)

b) povojni čas do danes

Za ta čas je pomemben podatek, da je bila večina Artičanov med vojno izseljena v Nemčijo in da se je večina vrnila v izpraznjene ali celo požgane domove. Prepričani, da se le selijo so nekateri s seboj vzeli marsikaj, tudi stensko okrasje. Ena od starih mam npr., ki je imela »cel kup« podob, jih je »v eni kišti nosila sabo ke po Nemčiji«. Od odnesenega so le malo prinesli nazaj. Nekateri pa so se vrnili z v Nemčiji kupljenimi podobami in drugim okrasjem.

Na prazne stene starih hiš je tako prišlo okrasje, ki se je ohranilo »na dilah«, ki je slučajno ostalo po Kočevarjih in ki so ga prinesli s seboj iz Nemčije. V takih primerih so se tipi predvojne okrasja nadaljevali. Na stenah so še vedno visele nabožne slike in predmeti ter fotografije, le »bogci« so večinoma izginili iz »kotkov«, ker so jih pobrali Kočevarji, kot pravijo.

Večina pa je imela po vojni bolj prazne stene. Morali so skrbeti za hrano, za obleko in za šolanje otrok, kot pravijo, ne pa misliti na stensko okrasje. Nekateri pa so si morali sploh šele postaviti hišo, ker je bila stara požgana.

»Ko se je malo umirilo«, pravijo, so prišle tudi stene na vrsto. Vendar so v novo zgrajenih hišah stari tipi okrasja v glavnem izginili. Mož trgovke npr., je »pobožne« slike in fotografije iz stare hiše dal v novi kar »na dile«. »Sprememba je z novo hišo«. Kakšna nabožna slika ali fotografija se je še ohranila v spalnem prostoru, v drugih pa so se počasi pojavljale: reprodukcije, gobelini, originali, razni okrasni predmeti ipd.

Stari tipi okrasja so se ohranjali predvsem v starih hišah, v kmečkih in kmečko delavskih gospodinjstvih ter pri starejših ljudeh. Nabožne slike npr., so se nadaljevale v novih oblikah, kakršne so že kmalu po vojni, kot pravijo, nosili po hišah kramarji. Bolj razširjene, tudi pri drugih slojih, so ostale fotografije.

Od raznega stenskega okrasja se za povojni čas spomnijo še vezenih stenskih prtičev, ki jih je danes le malo, ženske pa so jih vezle že pred vojno. Verjetno pa so imeli tudi tkane stenske preproge, kakšne rože in koledarje.

c) danes

Današnje stanje in tipi stenskega okrasja so razvidni iz raziskave. Nekateri so s tistim, kar imajo na stenah, zadovoljni: »Nimaš kaj več gor devat. Bi imela kak original, vendar ne bi šlo z gobleni,« drugi niso: »O ja, še bi spremenili,« pa »za tisto je zmeri škoda gnarja.« »Kaj bi blo sredstva, bi dodali. Smisel imamo, samo ni finans ministra.«

d) jutri (želje)

Tisti, ki nimajo gobelinov, si želijo le-te, tisti, ki jih imajo, si želijo kak original. Želje nekaterih so celo zelo konkretne: osnovnošolec si želi posterje junakov v stripih, če bi imel svojo sobo (spi v kuhinji); delavka si želi kakšno lepo pokrajinsko sliko »za na verando«; učiteljica si želi »eno lepo starinsko uro, pa kak motiv, ki bi 'pasal' v kak lep starinski, dragocen okvir«; mlada žena pa si želi novo hišo in v njej povsod slike, kuhinjo s cvetjem in vzpenjalkami.

Vse te želje so v okviru že omenjenih tipov stenskega okrasja. V štirih gospodinjstvih, ki le-te že imajo, pa se pojavi želja po tapiseriji. V trgovsko pedagoškem gospodinjstvu je npr. mesto tapiserije že določeno: visela bo nad trosedom v dnevni sobi. V ostalih treh (v 1 žena, v 2 oba zakonca pedagoška delavca) je zaenkrat jasna le želja.

Na menjavanje tipov stenskega okrasja na vpliva toliko sem čas, kot družbeno ekonomske spremembe v njem. V sedanosti so istočasno na stenah sodobni tipi stenskega okrasja in tipi iz preteklega in polpreteklega obdobja, vendar pri različnih slojih in tudi pri različnih generacijah.

»Nova hiša« kot vzrok spremembam je torej že posledica globljega in širšega vzroka, družbenoekonomskih sprememb, ki so pogojevale spremembe v načinu življenja posameznikov in njihovega stenskega okrasja.

Odločilni dejavniki pri izboru – nakupu stenskega okrasja

Kot odločilni dejavniki, zaradi katerih posameznik izbere in kupi stenski okras, predvsem sliko, so mišljeni: »lepota« (»lep« motiv, ki ugaja), »namembnost« (mora se vklapljati v prostor) in »vrednost« (materialna). Ti dejavniki se nanašajo na odnos človek – slika. Pri izboru in ob nakupu pa so važni tudi odnosi v gospodinjstvu, kdo izmed zakoncev je tisti, ki odloča.

Izmed lepote, namembnosti in vrednosti je za večino odločilna prva (27) ter za nekatere vrednost (7) in namembnost (6). Vsi pa postavljajo kot odločilni dejavnik še denar, ki pravzaprav resnično odloči ali bo izbrana slika, okras, tudi kupljena.

Denar omenjajo kot odločilni dejavnik tako tisti, katerih stanje priča o materialnem pomanjkanju, kot tisti, katerih stanje priča o obratnem. Vendar se kljub stalnemu pouvarjanju odvisnosti od denarja in besedam: »ah, kje pa smo mi prišli še do sten!«, kakšen okras na stenah le pojavi. Ali je darilo, slika iz koledarja ali pa na izletu, na poti, na romanju kupljen cenen spominek. Popolnoma praznih sten zaradi omenjene odvisnosti od denarja nimajo.

Mož in žena izbirata in se odločata večinoma skupaj. Nekateri pravijo, da se sicer zmenijo skupaj, vendar bolj zaupajo v ženino izbiro, nekaj pa jih odločitev povsem prepusti ženi, »on se ne vtika«.

Po nakupu je urejanje in razmeščanje v glavnem le žensko opravilo.

Pri izbiri – nakupu stenskega okrasja se večinoma zaradi »lepote« odločata oba zakonca. Vrednost je odločujoča pri

tistih, ki so imeli ali imajo večje materialne možnosti; vklapljanje v prostor pa pri tistih, ki novo hišo imajo, ali pa bi si jo želeli imeti sodobno opremljeno. Slika naj bi po »stilu« odgovarjala pohištvu in se v barvah ujemala z zavesami ali samimi stenami.

PONUDBA

Na stenah artistskih domov visi v glavnem podarjeno in kupljeno okrasje. Ponudba je široka. Stensko okrasje je moč kupiti: doma od potujočih kramarjev; na stojnicah na raznih romarskih poteh, ob dnevih cerkvenih zaščitnikov ter ob tržnih dnevih; v delovnih organizacijah od trgovskih potnikov; v raznih prodajalnah in na prodajnih razstavah.

Kramarji se v Artičah še pojavljajo, čeprav je prodaja po hišah zakonsko preganjana. »Hrvatice« so nosile in nosijo po hišah »razne tkanine za na steno«. Slike, podobe »so nosili okol tisti Bosanci«, »cigani«, »tisti iz donjih krajev«.

Množična so romanja na bližnje Svete gore, komor gredo romarji častit Devico Marijo. Na stojnicah se ponujajo njene slike v medaljonu pod plastično jelenovo glavo, v »zlatem« okvirju za na nočno omarico, v »zlatih« srcih, ključih, na krpilnikih ipd. Lastniki »štantov« so iz Zagorja, v glavnem iz Marije Bistrice ob Sotli. Večje podobe, barvne reprodukcije prinesejo iz Italije in jih potem doma vokvirijo. Stojnice »Hrvati postavijo« tudi ob Binkošti, za praznik sv. Duha, zaščitnika artistske cerkve. Ponujajo se enaki proizvodi kot na romanjih, dodatek so mavčni okras, zadetki na loteriji.

»Štanti« stoje tudi vsako soboto na brežiškem trgu. »Plastičarji« prodajajo značke, plastične jelenove glave, zastavice, lesene prereze ipd. Pridejo iz okolice Zagreba.

Sugestivna je ponudba raznih trgovskih potnikov, ki v delovnih organizacijah prodajajo umetniške reprodukcije same ali pa ob knjigah. »V podjetju pridejo včasih prodajat slike – bi dali na obroke«.

Raznoliko stensko okrasje ponujajo različne trgovine v Brežicah in v Krškem. Ponudba trgovin v Krškem: Galantarije, prodajalne tobaka in veleblagovnice »Preskrba«, je enaka ponudbi brežiških trgovin, kjer se da kupiti: v knjigarni umetniške reprodukcije in posterje, kateri gredo bolj v promet; v Salonu pohištva uvožene stenske preproge z lovskimi motivi; v trgovini Barve-laki plastične slike z motivi Disneyevih junakov, v trgovini Kera commerce najrazličnejše keramične stenske krožnike, ki jih ljudje precej kupujejo za darila; v Trafiki razne lesene okrase (»zakonski barometri«, lesene hiške), ki »dobro grejo«; v Železnini kovinske emajlirane in keramične stenske krožnike ter oglekala s plastičnimi in z bakrenimi okvirji; v cvetličarni »Agararia« kovinske emajl. stenske krožnike in sadrene reljefe

Ponudbe brežiške cvetličarne – sadrena reljefa »Fantek gre na lov« in »Fantek lula«

(foto: Inja Smerdel, september 1978)

raznih motivov, izmed katerih »prodamo največ teh Picasovih« (motiv matere z otrokom – po Picassu), »največ za darilo« ter v Galanteriji manjše in večje predloge za gobeline, ki so jih imeli na zalogi že prej, vendar zanimanje raste. »Gobleni gredo naravnost masovno v potrošnje.« Cene naštetega stenskega okrasja, ki se ponuja potrošnikom, nihajo od 25,95 dinarjev (plastične slike z motivi Disneyevih junakov) do 650,00 dinarjev (ogledala z bakrenimi okvirji). Stensko okrasje pa je končno moč kupiti tudi na raznih razstavah del slikarjev amaterjev, gobelinov ipd. Po hišah, na stojnicah, v delovnih organizacijah, v trgovinah in delno na razstavah, povsod se ponujajo produkti množične kulture, kot nosilci ali religioznega kiča, ali kiča veleblagovnic ali ostalih oblik kiča. »Pri nas se ne znajdeš več,« pravi prodajalka, »ne moreš več vedeti, kaj je kič, ko pravijo, da je vse.« Ni pomembno ugotavljanje, katero stensko okrasje, ki se ponuja, je in katero ni kič. Pomembno je, da so ljudje odvisni od množične kulture, ki jo podpira potrošniška miselnost, da je večini dostopna le množična kultura kot manjvreden nadomestek avtentične kulture²⁶ in da večino njeni produkti, neproblematični, delujoči na čustva, vsečni, tudi zadovoljujejo.

Likovno obzorje in ustvarjalnost

Pojem likovno obzorje zajema likovno umetnost, ki jo percipira raziskovana družbena skupina.²⁷ V okviru naloge je upoštevano širjenje likovnega obzorja Artičanov z obiskovanjem likovnih razstav in z zasledovanjem dogajanj (v tisku in na TV) na likovnem področju. Upoštevana pa je tudi njihova kakršnakoli lastna ustvarjalnost na tem področju.

Razstave likovnih del slikarjev amaterjev, ki jih priredijo v času artistskega festivala, si ogledajo vsi Artičani. Skoraj polovici so to edine razstave slik ali kipov, ki so jih kdajkoli videli in so jim zelo všeč. »Takšne umetne slike – to je pa zelo lepo.«

Posavski muzej v 6 km oddaljenih Brežicah, ki ima stalno galerijo in občasne razstave, so obiskali člani 19 artistskih gospodinjstev, od tega le 4 kmečkih, kmečko delavskih in delavskih gospodinjstev.

Bolj kot izletniška točka je za nekatere (za člane 10 od omenjenih 19 gospodinjstev) privlačna Kostanjevica s Formo vivo in stalno galerijo. Ogledajo pa si tudi slike in kipe. »Tam se je veliko tega videlo.«

Še kakšno drugo, stalno ali občasno razstavo, so obiskali člani 12 artistskih gospodinjstev (v glavnem tistih, kjer sta eden ali pa oba zakonca pedagoška delavca).

Nekateri so bili s prosvetnim društvom na razstavi v velenjski galeriji; tisti, ki pridejo kdaj v Ljubljano, poznajo narodno galerijo; bivši in sedanji srednješolci so si ogledali in si gredo pogledati razstave v mestu svoješolstva, v Novem mestu, v Mariboru; zakonca, ki gresta večkrat v Zagreb, se sprehodita »čez tisti hodnik«, pasažo, kjer so v izloži prodajalne stalno razstavljene slike; zdomec amater slikar, pa si je v času bivanja v Münchenu ogledal vse takajšnje muzeje in galerije ter načrtoval še ogled Louvra.

Večini je »bilo všeč« tisto, kar so videli, »lepe pokrajine« in slike »iz prejšnjega življenja«. Če je viselo kaj »modernega«, so pogledali le »gredoč«. Tako večina tudi zasleduje dogajanje na likovnem področju. Niti v tisku, niti na televiziji mu ne sledijo, ker bi jih resnično zanimalo (razen treh, štirih posameznikov). Med gledanjem ostalih oddaj mimogrede pogledajo tudi kakšno o likovni umetnosti. »Včasih je kaj zanimivega, o kakem slikarju.«

Širjenje likovnega obzorja z ogledovanjem stalnih in obasnih razstav, z zasledovanjem dogajanja s tega področja v tisku in na TV pri večini tako ni preveč aktivno, temveč bolj pasivno, »gredoč«.

Lastna likovna ustvarjalnost se kot vodena aktivnost v

glavnem konča z osnovno šolo. Tisti otroci, ki imajo z risanjem in slikanjem veselje, si včasih tudi doma, po vratih ali na okna nalepijo svoje šolske risbe. Veliko pa se jih izgovarja, da nimajo talenta ali da jih to ne privlači. Redki rišejo ali slikajo tudi izven šole. Veselje do »črgutarja« s srednjo šolo splahne.

Za večino starejših je risanje ali slikanje pozabljena, s šolo zaključena večšina. Matere, za katere otroci zvedo, da so v mladosti rade risale, neredko postanejo ilustratorke spominskih knjig. Iz zadrege se izvelečijo s kopiranjem.

Sad kopiranja ali izdelovanja po vzorih so tudi z lastnimi rokami izdelani kovinski pajki in končno tudi gobelini. Ob motivu, ki je že narisano, ob barvah, ki so že določene, ostane le še mehanično delo rok. Ljudje pa ravno v tem uživajo. Mišljenja ni treba uporabljati, takšno »lastno delo« jih sprošča.

Likovno so lahko ljudje ustvarjalni tudi pri samem nameščanju in razporejanju okrasja na stene, pri komponiranju barv v prostorih. Vendar so pri nameščanju reprezentančnih slik (pri ostalem okrasju ni teh omejitev) vezani v glavnem na vzorec: v spalnici pride slika nad vzglavje zakonske postelje in v dnevni sobi nad kavč. Ustvarjalno pa je npr. razporejanje dekleta, ki si je sestavilo razglednice na steni svojega »štibla« v stopničasto piramido in celo dejanje zakoncev, ki sta, ker jima ne odgovarja takšna oblika, ovalni gobelin obrezala v kvadratnega.

Večina Artičanov tako ni povsem neustvarjalna. Stenskega okrasja za svoje domove jim sicer ni treba kreirati, ker jim je velik del ponudbe dostopen, radi pa kaj prekrojijo ter razporedijo in namestijo po svoje, »po svojem okusu«.

Okus

Okus je kulturnozgodovinski in individualno psihološki fenomen.²⁸

Če je iz stenskega okrasja proučevane skupine ljudi, v danem primeru Artičanov, razpoznaven njihov okus in če je isti tip okusa razpoznaven npr. tudi iz glasbe, ki jo poslušajo ali iz knjig, ki jih prebirajo, ima ta prevladujoči, poseben tip okusa nedvomno določen vpliv na njihov način življenja in obratno.

Iz gradiva, predstavljenega v raziskavi, od treh tipov okusa: tradicionalističnega, avantgardnega in konformističnega²⁹, razpoznaven tudi iz priljubljenosti določenih motivov oziroma iz priljubljenosti določene slikarske usmeritve.

Slik »iz fantazije« ne marajo preveč. Realistično slikarstvo jim je bolj všeč kot »tiste nakazane oblike«. »Mora nekaj predstavljati. Da ni taka, da moraš naslov prebrati, da sploh veš, kaj predstavlja.« Na abstrakcijo se eden njih dobesedno »popiše«. Sodobno slikarstvo, »ta packarija«, jim ni všeč. »Preveč je treba misliti zraven.«

Razen pri dveh starejših kmetovalkah, ki dajeta prednost religioznim motivom, so pri vseh priljubljeni motivi iz narave (pokrajine, cvetje, živali). »Kakšna narava je najlepša.« »Pokrajinsko – to men paše.« »Priroda je lepa.« »Tako naravno, pristnega nekaj.« »Pogled na pokrajino me pomirja. Čutim do tega.«

Pojavlja pa se priljubljenost »starinskih« motivov, »takih starinskih slik«, motivov iz kmečkega življenja (hrami, kozolci), »vse, kar je bolj vezano na to kmečko«. Tovrstno zanimanje verjetno ne izpričuje toliko tradicionalistični okus »artistske inteligence« (takšni motivi so namreč priljubljeni predvsem pri pedagoških delavcih), kot je odsev širše nostalgije za »dobrimi starimi časi«, ki se pojavlja pri določenih plasteh in zanimanja za vse vrste starin. Tako je tudi iz priljubljenosti »starinskih motivov« razpoznaven konformistični okus. Dojemajo jih čutno, »dajo lep občutek«.

Všečnost, prijetnost, nič razmišljanja, lepi občutki – vse to so oznake konformističnega okusa. Tovrsten tip okusa in način življenja Artičanov, ki ga označujejo: zaslužek, mit hiše, topel dom v obkroženosti z »domačim«, prijetnim

(»Gemütlichkeit«), miselno nezahtevna ročna dela, lahka zabava ob »dormači« glasbi, popevkah ipd., ob televiziji in ob branju »šunda«, pa sta medsebojno povezana. Uporabno postane geslo, ki ga je za moto svojega dela: »Kič – umetnost sreče« vzel A. Moles: »Ljudje bi se odrekli tudi svojim najljubšim užitkom, če bi morali zaradi njih razmišljati.«

SKLEPNE UGOTOVITVE

Delo zaključujemo z uvodnimi mislimi Hannesa Sturzeneggerja: »Stensko okrasje se spreminja z ljudmi; njegov sestoj se prilagaja vsakemu življenjskemu obdobju. Enako kot zrcalo spada k resničnostim življenja; le-to o sebi meče senčne slike, bogate pojasnil, dobesedno na steno«.

S citiranimi besedami potrjujemo osnovno hipotezo, da je tudi stensko okrasje razpoznavni znak načina življenja, oziroma, da iz odnosa med človekom in njegovimi »štirimi stenami« lahko spoznavamo tudi njegov način življenja.

Ta odnos, pojmovan ožje, kot odnos do okrasja na stenah, razkriva, da Artičani ne marajo praznih sten, ki »so obupne«. »Imaš veselje, ko so lepe slike po stenah.« Stavek prikazuje odnos večine, ki si zavestno krasi stene svojega domovanja.

V hišah ali stanovanjih 40 artičkih gospodinjstev so center, kjer se odvija življenje v okviru družine, dnevni prostori: dnevna soba, kuhinja in ostali dnevni prostori. Temu primerno so le-ti najbolj izdatno okrašeni. V dnevne sobe, hkrati reprezentančne prostore, kjer sprejemajo goste, pride glavčina reprezentančnih slik; na steno nad kavčem obesijo ponavadi tisto, ki predstavlja vrednost (original, gobelin) ali tisto, ki priča o tako imenovanem dobrem okusu (všečen motiv cvetja).

Na stenah spalnih prostorov, že po svoji naravi intimnejših, visi tudi intimnejše stensko okrasje: slike z bolj subjektivno izbranimi motivi, družinske in osebne fotografije, ki pričajo o navezanosti na družinski krog, nabožne slike, ki kažejo na večjo ali manjšo prisotnost religije v življenju in razni spominki.

V predprostorih je najmanj, vendar ne malo stenskega okrasja. V glavnem je to razno »manjvredno« okrasje: razni okrasni predmeti, spominki in okrasje pod »ostalo«. Nekaj od teh je tudi daril, ki so obvisela v hodniku, ker nekje morajo viseti, da ni zamere.

Ker je glavčina stenskega okrasja industrijski ali obrtni proizvod, so formalne spremembe istega tipa okrasja v skladu s sočasno tehnologijo. Časovno pogojeno pa je spreminjanje oziroma menjavanje tipov stenskega okrasja. Vendar nanj ne vpliva toliko sam čas, kot družbeno ekonomske spremembe v njem.

O družbenoekonomski pogojenosti stenskega okrasja najbolj ilustrativno pričajo reprezentančne slike. Na dnu lestvice so kmečka gospodinjstva in nekatera delavska, na vrhu pa gospodinjstva pedagoških delavcev.

Prisotna je tudi veroizpovedna pogojenost stenskega okrasja, sama pogojena družbenoekonomsko (kmetovalci) in starostno (starejša generacija). Verni so vsi ali vsaj eden od članov 32 od 40 artičkih gospodinjstev, nabožne slike in predmeti pa se pojavijo le v 21, v glavnem pri starejši generaciji. Besede »nimamo kajta molt« se odražajo tudi na stenah.

Sestava stenskega okrasja se spreminja, kot se spreminja človek (njegove vrednote in interesi) iz enega življenjskega obdobja v drugo. Otroci si po lastni izbiri in delno pod vplivom staršev kot prvo okrasje obesijo slike priljubljenih živali. Večina si želi v času odrasčanja svoj fotografski portret, kot odraz samozavedanja. Iz posterjev, ki si jih najlepši najstniki je razpoznavno njihovo trenutno zanimanje. Stensko okrasje mladih, predvsem iz kmečko delavskih gospodinjstev, ki so že zaposleni, priča o ljubezenskih in o željah po vzponu v družbi. Pri srednji generaciji, ki je

22.9.98

Moja soba

(Spis)

Imam svojo sobo. Tko gleda proti
vhodu. Ker je ta soba na podstrežju,
je iz nje daleč navzven lep razgled.
V sobi imam udobno posteljo, pisalno
mizo, stol in veliko omaro.

Na steni nasproti postelji imo ob
postelji, sem nalepila postere, ki sem
jih izrezala iz Pionirkega lista.
Te plakati predstavljajo slike: gomaa
v skalah, cvrtja, ki raste v goratih
hrvskih, Kocnika in močvaluba,
Londokaba, nad pisalno mizo pa
imam sliko tor. Tita iz II. rodednja
AVNOSA. Vsem tem slikam pa se bo

kmale (vichrad) vichrad
gobelin cvrtja, ki ga bom v kratke
moneta.

Spis, ki so ga pisali otroci v 4. razredu artičke osnovne šole (deklica)

v življenju že nekaj dosegla, si morda zgradila hišo, visi na stenah okrasje, ki daje domu toplino in okrasje (slike), ki naj bi jih predstavljalo navzven in je v reprezentančnem prostoru, na določenem mestu, tudi statusni simbol. Starejša generacija pa se zateka v glavnem k spominom in k veri, o čemer priča tudi njihovo stensko okrasje. Osnovna funkcija, ki jo ima stensko okrasje v življenju ljudi, je krašenje, s katerim je tesno povezano tudi reprezentiranje (podobno kot pri noši). Pri nekaterem okrasju se krašenju pridruži uporabnost (razni gadžeti), ali pa celo nastopi kot osnovna funkcija (okrasno uporabni predmeti, npr. ure).

Funkcija stenskega okrasja je tudi spominjanje. Marsikomu razen okrasa pomeni spominek, ob katerem se lahko spominja ljudi ali dogodkov iz svojega življenja.

Okus Artičanov, razpoznaven iz okrasja, ki ga imajo na svojih stenah ter iz pojavov, ki so z njim v bolj ali manj tesni zvezi (branje knjig, poslušanje glasbe, gledanje TV), je konformistični ali množični okus. Nanaša se na produkte množične kulture, katerih potrošniki so.

Stensko okrasje samo priča o času, o družbenem, ekonomskem položaju ljudi in o njihovih tovrstnih željah, o pomeni religije v njihovem življenju, o njihovi navezanosti na družino, o tem, s čim se ukvarjajo in kaj jih zanima ter o njihovem okusu.

Izvor stenskega okrasja glede na to, odkod je, kdo ga je prinesel, kdaj in zakaj, pa razkriva medsebojne odnose v družini in odnose med sorodniki (obdarovanje ob raznih priložnostih), sosedske odnose (darovanja ob vselitvi, pomoč pri izdelavi gobelinov), odnose s prijatelji, sodelavci (tudi razna obdarovanja) ter priča o izrabi prostega časa. Velik del okrasja na stenah je predvsem posledica vsemogočih dejavnosti v prostem času: od raznih izletov in poti (spominki), ročnega dela (gobelin) do sodelovanja v družbenopolitičnih organizacijah in društvih (original kot priznanje za sodelovanje).

Tako tudi stensko okrasje kot eden izmed produktov množične kulture, pojava, značilnega za sodobni čas, razkriva način življenja ljudi tega časa, samih potrošnikov in odvisnih od potrošniške miselnosti, ki usmerja množično kulturo.

Inja Smerdel

OPOMBE:

¹ Pričujoči tekst (v razširjeni obliki) je bil leta 1979 predstavljen na PZE za etnologijo kot diplomski naloga.

² Kar se slovenske etnološke literature tiče prav stenskemu okrasju, razen poročila Z. Šmitka in M. Sterle s terenskih vaj v Podlehniku l. 1973, z naslovom: »Stensko okrasje v Halozah«, ni posvečeno nobeno delo. Nekatere tipe stenskega okrasja obravnava kot nosilce kiča G. Makarovič, v svojem tekstu – v vodniku po razstavi »Kič« v SEM l. 1971. Celotno stensko okrasje v posameznih bivalnih prostorih naštevata: N. Križnar v svoji študiji »Stanovanjska kultura na Gori v luči spreminjanja hišnih oblik« (1975) in Ž. Črnič v delu »Kulturna podoba marginalne družbe na območju mesta Ljubljane« (1975). Opise in naštevajo posameznih predmetov (stenskega okrasja »kota« »hiše«) pa vsebujejo vrstice v Vurnikovem, Ložarjevem, Karlovškovem in Predanovem delu o slovenski kmečki hiši in njeni notranji opre. Podobne vrstice kot v slovenski literaturi se pojavijo tudi v delih avtorjev iz drugih republik. Tudi tuja etnološka dela, ki se posvečajo prav stenskemu okrasju, so še redka. Leta 1970 je več avtorjev objavilo teoretične prispevke na to temo v »Zeitschrift für Volkskunde«, Bd 6: Istega leta je v zbirki »Europäische Hochschulschriften« izšlo delo Švicarja Hannesa Sturzeneggerja: »Volkstümlicher Wandschmuck in Zürcher Familien« in leto kasneje v isti zbirki delo Nemca Heinza Schillinga: »Wandschmuck unterer Sozialschichten«. Sturzenegger proučuje stensko okrasje različnih družbenih slojev v samem mestu Zürichu, Schilling pa le-to obravnava pri spodnjih socialnih plasteh v petih krajih v okolici Frankfurta na Maini.

³ Zmago Šmitek in Marjeta Sterle, Stensko okrasje v Halozah, Poročilo s terenskih vaj v Podlehniku 1973, str. 2

⁴ Slavko Kremenšek, Obča etnologija, Ljubljana 1973, str. 244

⁵ Sigurd Erixon, European Ethnology in our Time, Ethnologica Europaea I, Paris 1967, str. 11

⁶ Zmago Šmitek in Marjeta Sterle, Stensko okrasje v Halozah, Poročilo s terenskih vaj v Podlehniku 1973, str. 2

⁷ Herman Bausinger, Volkskultur in der technischen Welt, Stuttgart 1961, str. 75

⁸ ib. id., str. 145

⁹ Dwight MacDonald, A Theory of Mass Culture, Mass Culture, The Free Press, Illinois 1958, str. 59

¹⁰ Theodor W. Adorno, Rezime o kulturni industriji, Časopis za kritiko znanosti 1977, št. 21–22, str. 271

¹¹ Dwight MacDonald, A Theory of Mass Culture, Mass Culture, The Free Press, Illinois 1958, str. 60

¹² Slavko Kremenšek, Obča etnologija, Ljubljana 1973, str. 250

¹³ Namesto termina »masovna kultura« nameravamo uporabljati izraz »množična kultura«, ki se nam zdi primernejši za slovensko rabo. »Masa« je enako »množica«, vendar je to bolj beseda, značilna za dnevni in revijski tisk.

¹⁴ Beseda »kič« se v sedanjem pojmovanju pojavi v Münchnu okrog l. 1860. »Kitschen« je dobro znana južno nemška beseda, izraz iz vsakdanjega govora, ki pomeni sklepati, delati novo opremo iz stare. »Verkitschen« pomeni sklepati, delati novo opremo iz stare. »Verkitschen« pomeni nekaj na skrivaj podtakniti, prodati nekaj drugega namesto zaželenega. V vsemu temu obstaja neko določeno negiranje originalnega. (Abraham Moles, Kič – umetnost sreče, Gradina 1973, str. 37)

¹⁵ Abraham Moles, Kič – umetnost sreče, Gradina 1973, str. 38–39

¹⁶ ib. id., str. 11

¹⁷ ib. id., str. 13

¹⁸ Slavko Kremenšek, Uvod, ETSEO, Ljubljana 1976, str. 37

¹⁹ Pogoj za začetek konkretne raziskave je bila sestava vprašalnice. Vodilo pri sestavi le-te sta bili deli H. Schillinga ter H. Sturzeneggerja. Z vprašalnice ter z izkušnjami sondažne raziskave (Zabukovje nad Sevnico, od 1. do 10. julija 1978) smo se odpravili v izbrani kraj. V Artičah smo bivali od 3. do 24. septembra 1978. Stacionarna metoda se je v povsem tujem kraju izkazala za zelo učinkovito. Sodelovanje krajanov je bilo izredno. Metode dela so bile: obisk izbranega gospodinjstva, intervju s prisotnimi člani, popis stenskega okrasja po vseh prostorih (opažanja), pogovor ob tem in fotografiranje. Ankete nismo izvajali, ker je stensko okrasje kulturna sestavina, ki jo je najbolje videti ter se ob njej pogovarjati.

²⁰ Regionalno je bila izbira kraja že določena zaradi sodelovanja s Posavskim muzejem v Brežicah kot »naročnikom«.

²¹ Jože Karlovšek, Slovenska hiša II, Ljubljana 1928, str. 9–10

²² Gorazd Makarovič, Ljudsko slikarstvo na Slovenskem, vodnik po razstavi SEM, Ljubljana 1963, str. 3

²³ Abraham Moles, Kič – umetnost sreče, Gradina 1973, str. 72–73

²⁴ Današnji izdelki le stežka zaslužijo to ime. Po Enciklopediji likovnih umetnosti (ELU II, Zagreb 1962, str. 395) je gobelin naziv za tapiserije, izdelane v pariški manufakturi bratov Gobelin in pogosto tudi naziv za tapiserije izvedene v drugih manufakturah.

²⁵ Abraham Moles, Kič – umetnost sreče, Gradina 1973, str. 218–219. Cit: »Gadžet, ameriška reč koja znači oštromno napravljeni predmet, a mechanical contrivance or device (od francuske reči gachette) ...«

²⁶ Sveta Lukič, Umetnost na mostu, Beograd 1975, str. 81

²⁷ Gorazd Makarovič, Likovno obzorje, ETSEO, vprašalnica X, Ljubljana 1977, str. 129

²⁸ Sreten Petrović, Filozofija ukusa, Treći program, Radio Beograd 1977, broj 3, str. 170

²⁹ ib. id., str. 193

³⁰ ib. id., str. 194

USTNI VIRI (informatorji):

Vseh informatorjev je bilo 69, (po eden ali več članov iz vsakega od 40 izbranih artistskih gospodinjstev), žensk in moških, starih od 8 do 75 let. Njihovi podatki so v terenskem gradivu, ki ga hrani avtor.

LITERATURA:

Adorno W. Theodor, Rezime o kulturni industriji. Časopis za kritiko znanosti 1977, št. 21–22

Bausinger Hermann, Volkskultur in der technischen Welt, Stuttgart 1961

Boh Katja, Saksida Stane, Način in vrsta porabe prostega časa pri različnih socialnih kategorijah, Ljubljana 1967

Craven Ida, »Leisure«, According to the Encyclopedia of the Social Sciences. Mass Leisure, The Free Press, Illinois 1961

Črnivec Živka, Kulturna podoba marginalne družbe na območju mesta Ljubljane, Ljubljana 1975
 Erixon Sigurd, European Ethnology in our Time. Ethnologia Europaea I, Paris 1967
 Guiraud Pierre, Semiologija, Beograd 1975
 Karlavari Bogomil, Likovna kultura i radnička klasa. Radnička klasa i kultura, Savetovanje u Zenici, Beograd 1974
 Karlovšek Jože, Slovenska hiša II, Ljubljana 1928
 Kavčič Bojan, Etnologija in vprašanja sodobnega okusa. Etnologija in sodobna slovenska družba, Posavski muzej Brežice, knjiga 5, Brežice 1978
 Kerševan Marko, Religija kot družbeni pojav, Ljubljana 1975
 Kitsch - Lexicon von A bis Z, Berlin, München, Wien 1972
 Kremensšek Slavko, Obča etnologija, Ljubljana 1973
 id., Uvod. ETSEO, Ljubljana 1976
 Križnar Naško, Stanovanjska kultura na Gori v luči spreminjanja hišnih oblik. Goriški letnik 2, Zbornik goriškega muzeja 1975
 Lowenthal Leo, Historical perspectives of Popular Culture. Mass Culture, The Free Press, Illinois 1958
 Ložar Rajko, Kmečki dom in kmečka hiša. Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944
 Lukič Sveta, Umetnost na mostu, Beograd 1975
 MacDonald Dwight, A Theory of Mass Culture. Mass Culture, the Free Press, Illinois 1958
 Makarović Gorazd, Kič. Vodnik po razstavi SEM, Ljubljana 1971

id., Likovno obzorje. ETSEO, vprašalnica X, Ljubljana 1977
 id., Ljudsko slikarstvo na Slovenskem. Vodnik po razstavi SEM, Ljubljana 1963
 Mandić Igor, Mitologija svakidašnjeg života, Pula 1976
 Mauss Marcel, The Gift, London 1970
 Moles Abraham, Kič - umetnost sreče, Gradina 1973
 Petrović Sreten, Filozofija ukusa. Treći program, Radio Beograd 1977
 Predan Drago, Kmečki domovi in hišna oprema. Kotnikov zbornik, Celje 1956
 Schilling Heinz, Wandschmuck unterer Sozialschichten, Bern, Frankfurt/M 1971
 Sturzenegger Hannes, Volkstümlicher Wandschmuck in Zürcher Familien, Bern 1970
 Šmitek Zmago, Sterle Marjeta, Stensko okrasje v Halozah. Poročilo s terenskih vaj v Podlehniku 1973
 Varga Laslo, Radni čovek na periferiji kulture. Radnička klasa i kultura, Savetovanje u Zenici, Beograd 1974
 Vurnik Stanko, Kmečka hiša Slovencev na JV pobočju Alp. Etnolog IV, Ljubljana 1930/31.
 Wandschmuckforschung am Tübinger Ludwig - Umland - Institut. Zeitschrift für Volkskunde, Bd 66, 1970, I/II
 White Clyde, Social Class Differences in the Uses of Leisure. Mass Leisure, The Free Press, Illinois 1961

VEROVANJE V VASI NA DOLENJSKEM¹

Cilj, ki si ga ta spis zastavlja, je na kratko naslednji: raziskati, kakšno vlogo ima verovanje v načinu življenja dolenske vasi-Zagradca pri Grosuplju. Kaj pomeni ljudem vera in kaj Cerkev, zakaj jim je potrebna, če gre sploh za potrebo, ali pa je morda le navada, katera področja svojega življenja z njo zapolnjujejo, kako vpliva na način življenja, ali se ta bistveno razlikuje od načina nevernika, in če se, kje se to kaže, in kaj vse je vplivalo na morebitne spremembe v odnosu do vere in Cerkve v zadnjih 60 letih? K takšni raziskavi pa me je vzpodbudila tudi že večkrat ponovljena misel, da je danes vera oziroma obiskovanje Cerkve le še stvar navade in tradicije-takšna naziranja so se mi zdela preveč enostranska in površna. Bila sem mnenja, da morajo obstajati še drugi vzroki in vplivi za tako velik odstotek vernikov-vsaj formalnih-na Slovenskem.

Pri iskanju vzrokov za posamezne pojave in spremembe v okviru religije same in pri prikazovanju njene povezanosti s celotnim načinom življenja se pojavlja več zornih kotov, poleg etnološkega še historični, sociološki, psihološki. Zato nobeno vprašanje ne more dobiti nekega točnega odgovora in lahko le nakazuje nekaj smernic za nadaljnje razmišljanje.

Razpravljanje o samem pojmu verske zavesti ne sodi v okvir tega spisa. Obstaja namreč veliko število najrazličnejših interpretacij in definicij, marksističnih, idealističnih, psiholoških, in se bom ob tem ustavljala, le kolikor bo potrebno ob konkretnih problemih.

Ker je vpliv Cerkve vsaj na zunaj na podeželju bolj očiten, sem se odločila za raziskavo na vasi. Zagradec pri Grosuplju pa sem izbrala zato, ker imam v vasi znance, kjer sem lahko večkrat občasno bivala in prišla lažje do stika z ljudmi in tako spoznavala življenje in vzdušje v vasi.

Izbrala sem si okolje, ki mi je bilo bolj ali manj tuje. Ker sem vedno živevala v mestu, mi je vaško življenje manj poznano. V začetku sem bila mnenja, da je možna večja objektivnost, če ne izviram iz tega okolja, saj se s tem izognem čustvenemu odnosu, ki pride hote ali nehote do izraza, zlasti pri takšnih vprašanjih, kot je verovanje. Vendar se je pokazalo, da je takšna objektivnost zelo vprašljiva (ali je sploh nujna in mogoča?), kajti tudi jaz sem pristopala s svojega stališča, verjetno tudi s svojimi predsodki in sem težje prodirala v notranjo strukturo vasi in Cerkve. In ker gre pri verovanju tudi za čustveno doživljanje, sem lahko marsikje tudi napačno sklepala. Nedvomno pa je bila moja prednost v tem, da sem zaradi poznavanja drugega okolja, drugih socialnih plasti in druge miselnosti lažje delala primerjave in s tem morda opazila več vprašanj in problemov. Tudi pri samem delu na terenu sem imela v marsičem kot tujka prednost. Ker nisem iz njihove sredine, so mi marsikaj povedali, kar se med seboj ne pogovarjajo iz strahu, da bi se kaj neprimernega razvedelo po vasi, škodovalo njihovem ugledu in s tem vplivalo na njihove medsebojne odnose. Med seboj namreč o veri praktično ne govorijo.

ČASOVNA DOLOČITEV IN ORIS NASELJA

Poskusila sem zaobjeti obdobje od konca 1. svetovne vojne do danes. Ker pa sem se morala za obdobje med obema vojnama in čas 2. vojne zadovoljiti s skromnimi viri in ustnim pričevanjem, iščem v tem času predvsem vzroke in povezanosti s povojnim stanjem, obdobje kot tako pa manj prikazujem. Le na kratko lahko ugotavljam, da ni imel Zagradec v času med obema vojnama kakšnih specifičnih lastnosti. Bil je precej zaostala vas z izrazito kmečkim prebivalstvom in kot je za Dolenjsko precej značilno, je vladala več-

ja izoliranost, zaostalost, skoraj absolutni vpliv klerikalizma in močni ostanki fevdalne miselnosti in ni bilo večjih vzrokov ali povodov za ostrejšše družbene konflikte. Več se ustavljam v povojnem obdobju, ki nosi v sebi odraz vojne in sprememb, ki so ji sledile, in povzročile v vasi konflikt, ki ga opazovalec začuti v samem vzdušju, pasivnem, s tendenco, da se problemi molče obidejo v nepripravljenosti na dialog, sodelovanje.

Prebivalcev je 132, pred vojno jih je bilo več, vzrok za ta padec je v manjšem številu otrok, pa tudi v precejšnjem številu padlih med vojno. To se odraža tudi v visokem procentu starih vdov in samskih žensk, katerih število presega 20. Zagradec že ves čas sodi v župnijo sv. Lovrenca s sedežem v sosednji vasi Zalni, oddaljeni pol ure hoda. Danes je v vasi en sam čisti kmet, ostali prebivalci pa se le delno ukvarjajo s kmetijstvom. Poklicna, socialna struktura, izobrazba – to je bolj ali manj enotno pri posameznih skupinah, ki sem jih razdelila po spolu in starosti. Tako so moški predstavniki predvojne generacije upokojeanci, dosti jih je zadnjih 5 let zaposlenih v varnostnih službah, prej pa so delali pri železnici ali v industriji, medtem ko so ženske gospodinje ali upokojenke. Pri povojni generaciji so moški povečini visokokvalificirani delavci, zaposleni v industriji ali podjetjih v Grosuplju ali Ljubljani, ženske pa uslužbenke ali tudi delavke.

Zaposlovati so se začeli nekje v šestdesetih letih, vidna rast osebnega standarda pa je opazna šele zadnjih 10 let.²

Značilna je izredno majhna družbena aktivnost, sodelujejo le ob nekaterih skupnih ekonomskih vprašanjih (npr. vodovod, kanalizacija, asfaltiranje). Sodelovanje z zadrugo je na zelo nizki ravni in tudi družabno življenje je močno upadlo v primerjavi s predvojnimi časi. V OOKZ Krajevne skupnosti je le en član iz Zagradca, če je še kdo (lahko bi bil v okviru delovne organizacije), pa se ne ve.³ O tem nihče ne sprašuje in ne govori, torej spet eno od področij, ki se jih v medsebojnih odnosih ne dotikajo.

V začetku raziskave sem bila mnenja, da je Zagradec bolj ali manj povprečna vas, da ne izstopa od drugih dolenskih vasi. Vendar se je pokazalo to mnenje za napačno in ugotovitev ne smemo posploševati na širši prostor.

CERKVENOST

Kot je raziskava pokazala, je nujno potrebno ločevati med pojmom cerkvenost in vernost, saj se prav tu kažejo velike razlike. Zato bom najprej obravnavala vsakega zase. Če bi namreč sledila kriterijem, ki jih za vitalnost vernosti navaja Krošl v svojem Uvodu,⁴ torej obisk verouka, širjenje verskega tiska, stališče župljanov do verskih vrednot in nauk, itd. – skratka, versko prakso, bi prišla do precej zgrešenega sklepa o zelo visoki vitalnosti vernosti v Zagradcu danes. Zato so mi nakazane verske prakse kriterij za cerkvenost in ne za vernost.

Za obdobje med obema vojnama lahko ugotavljam, da sta bili vernost in cerkvenost vključeni v celoten način življenja. Ob izoliranosti in absolutnem vplivu klerikalizma si ljudje življenje brez vere oziroma brez rednega udejstvovanja v Cerkvi sploh niso predstavljali. To se odraža še danes pri stari generaciji, zlasti pri ženskah. Naj navedem izjavo 60-letne gospodinje: »Vsak človek mora biti nekje veren, nekaj mora biti«. Torej, tudi če bi šlo za navado, je ta navada tako globoko ukoreninjena, da predstavlja že potrebo, je del načina življenja. Vsak dvom, ki se kaže tudi v tej izjavi, se odriva in če se morda izraža v vernosti, se nikakor ne v

cerkvenosti, v verski praksi. Tak odnos do vere, ki je vladal v predvojnem času, kaže poteze fevdalne miselnosti, kjer so nemogoče izstopanja iz danih okvirjev, iz danih norm in vrednot, kar pa jim daje občutek večje povezanosti, pripadnosti in s tem varnosti. Taka miselnost se kaže tudi v odnosu do eksploatacije: v tem obdobju je bil Zagradec zelo povezan z bližjim boštanjским gradom, kjer je živel baron in tam so tudi pogosto obiskovali cerkev sv. Martina, čeprav je bil sedež župnije ves čas v Žalni. Delali so na baronovih posestvih, vendar se niso zavedali izkoriščanja, baron je bil zelo priljubljen in se ga še danes starejša generacija rada spominja. Bilo je normalno, da je bil baron bogat, da so zanj veljale drugačne norme, tudi v zvezi s Cerkvijo. Kmeta bi sovaščani ostro obsojali, če ne bi hodil redno v cerkev, medtem ko si je baron to lahko privoščil, kar je podpiral tudi župnik. Isti odnos so imeli tudi do dela na cerkvenih posestvih in pri delu za župnika.⁵ Vendar je bil župnik manj priljubljen kot baron, ker je bil zelo strog in jih je pogosto kregal (npr. če niso prinesli zanj drv). Strogost pa je lastnost, ki je še danes pri duhovniku ne marajo, čeprav si starejši ne upajo tega direktno izjaviti. Cerkev se je v tem pogledu po vojni spremenila in ne dela več razlik v odnosu do posameznih socialnih plasti, vendar je ostala ta sprememba pri ljudeh tako rekoč nezapažena. Upoštevati pa je treba, da danes v Zagradcu ni večje socialne razslojenosti, primerjav s preteklostjo pa ne delajo.

Med pojavi, ki jih vključujem v pojem cerkvenosti, bi se najprej ustavila ob verouku. Vse do danes je udeležba otrok pri verouku skoraj stoodstotna. Za predvojno obdobje je to povsem razumljivo, saj je bilo šolstvo, kot tudi druga področja življenja, tesno povezano s Cerkvijo.

Verouk začnejo obiskovati vsi otroci, ko se vpišejo v prvi razred osnovne šole in v razdobju prvih štirih razredov ga tudi vsi redno obiskujejo. Izjemo predstavljajo le otroci komunistov in otroci zidarja iz Bosne, ki se je tu naselil pred šestimi leti. Do teh kažejo vaščani veliko strpnost, sploh je nemogoče govoriti o kakršnihkoli konfliktih na osnovi religije, celo nasprotno, obsojali bi npr. komuniste, ki bi pošiljal otroke v Cerkev, to bi smatrali za dvoličnost. Torej vera ni merilo za sojenje človeka, na to mesto so stopile nove vrednote (delavnost, položaj, »zveze«, itd.). Toda če bi katoliška družina zanemarjala versko vzgojo otrok, bi to vsaj na tiho obsojali, zlasti stara generacija. V okviru lastne verske skupnosti veljajo drugačna merila kot pri ostalih. Spet smo nalešli na podobno ločevanje med pravili za lastno skupino in za druge, kot smo videli prej v odnosu do barona. Sprememba pa je danes v tem, da tudi v okviru lastne skupnosti ne ocenjujejo človeka več po cerkvenosti, temveč po drugih vrednotah. Tu že opažamo prvo protislovje: na eni strani veliko oklepanje na cerkvenost, na drugi pa je cerkvenost kot merilo za vrednotenje človeka nepomembna.

Tako kot so krst, prvo obhajilo in birma nekaj samo ob sebi umevnega, to velja tudi za verouk. Na direktno vprašanje, zakaj pošiljajo otroke v verouk, sem dobila podobne odgovore: »Slabega jih tam ne bodo učili« ali »Vcepili jim bodo moralno obnašanje«. Starši čutijo, da je obiskovanje verouka tudi eno od sredstev, da otroke obvarujejo pred »slabimi« vplivi.⁶

Ob vedno večji zaposlenosti imajo starši občutek, da so otroci pri verouku »na varnem«, da tam dobijo moralno vzgojo. Upoštevati je treba še močan vpliv stare generacije, s katero pogosto mladi živijo v skupnem gospodinjstvu, in kot je znano, je vpliv staršev na podeželju močnejši kot v mestu. Verjetno gre še za strah pred župnikom, ki bi okregal matere, če ne bi skrbele za verouk. Ženske namreč skoraj vse hodijo v cerkev in so glavne nosilke vzgoje otrok. Župnik je, kot pravijo, zelo strog.⁷ Tik pred začetkom šolskega leta sem bila prisotna pri maši, kjer je župnik v pridigi okregal starše, češ da je še nekaj otrok, ki jih še niso vpisali k verouku.

Poleg družinske vzgoje, ki je versko usmerjena, pa so otroci deležni še vzgoje v šoli. Prva štiri leta obiskujejo podružnično šolo v Žalni, višje razrede pa v Grosuplju. Tudi učitelj, ki tu uči od leta 1961, potrjuje tako visoko udeležbo pri verouku in izraža začudenje ob primerjavi z dosti nižjo udeležbo na Štajerskem, kjer je prej služboval. Prva štiri leta obiskovanje verouka ne upada, šele v višjih razredih, ko hodijo na osemletke v Grosuplje, se opazi določen upad. V šoli ne pride do razgovora o veri in Cerkvi, otroci že v začetku šolanja ločijo Cerkev in šolo, vedo, da se v šoli ne govori o Cerkvi. Tudi učitelj ne načenna takih razgovorov, vsaj direktno ne. Če se na roditeljskem sestanku dotakne te teme, starši (v glavnem so to matere) ne reagirajo. Ob verskih praznikih otroci normalno pridejo v šolo, po vojni so bili še praznično oblečeni, danes pa ne več. Otroci kažejo večji strah pred izostankom od verouka kot pa od pouka v šoli. Župnik je, kot se je pokazalo v vseh izjavah, zelo strog in baje uporabi pri verouku tudi palico, vendar starši to tolerirajo, medtem ko telesne kazni v šoli ne bi. Do direktnih konfliktov med šolo in Cerkvijo nikoli ne pride, vse se tiho obide, latentna nasprotja nikoli ne izbruhnejo, tudi v obliki pogovora ne. Ob protislovju, ki ga otrok doživlja v vzgoji, se nezavedno nauči, da so to vprašanja, kjer se ne vzpostavlja dialoga. Tu je razlika v primerjavi s predvojnimi časom, ko je bila osnovna šola v Žalni tesno povezana s Cerkvijo. To očitno vstopa v oči ob prebiranju šolske kronike, kjer so zapisovali razne slovesnosti in maše ob cerkvenih praznikih, delovanje raznih društev (Marijina družba, dekliška odsek Orlov, fantovski odseki). Seveda je bilo vse strogo klerikalno usmerjeno. Med vojno so šolo ukinili in začeli ponovno s poukom tik pred osvoboditvijo. Torej je bila pred vojno vsa vzgoja enotna, v verskem duhu, klerikalno usmerjene in šele povojno obdobje je prineslo spremembe z dvotirno vzgojo.

Ob ločitvi Cerkve od države je ostala Cerkvi le družina kot edina družbena skupina, na katero se lahko opira. Kot pravi Krošl v svojem Uvodu: »Najmočnejša sociološka vez med župnijo in družbenim okoljem bi po svojem položaju v družbi in cerkveni skupnosti morala biti družina.«⁸ To nam kaže tudi bežen pogled na današnji verski tisk, ki poudarja trdnost družine, na kateri edino sloni danes verska usmeritev otrok in s tem igra bistveno vlogo pri obstoju Cerkve. Že pred vojno je bil verski tisk zelo razširjen in priljubljen, med ženskami zlasti Bogoljub, Misijon. Vse do danes popularnost verskega tiska ni upadla, verniki so naročeni vsaj na eno revijo ali časopis, predvsem sta to Ognjišče in tednik Družina, in kjer so otroci, tam je še veroučna revija Mavrica. Občasno kupujejo tudi knjige Mohorjeve družbe.⁹ Kar sem ugotavljala za verouk, velja tudi za verski tisk. Naročniki so takorekoč vsi, to je nekaj normalnega in poleg tega, da radi berejo versko čtivo,¹⁰ ima pri tem vpliv tudi župnik, ki skrbi za redno naročanje na verski tisk in to večkrat v pridigah poudarja. Verski tisk predstavlja še enega izmed kriterijev, ki kažejo visoko stopnjo cerkvenosti. Na družini leži tudi sprejemanje zakramentov. Krščeni so vsi, razen že v začetku omenjenih izjem, podobno velja tudi za prvo obhajilo in birmo. Tudi cerkvena poroka je takorekoč pravilo, cerkveno se poročijo tudi tisti, ki le redko hodijo v Cerkev, isto velja za cerkveni pogreb. Poleg močne tradicije in vpliva stare generacije in še precej ohranjene klerikalne miselnosti se tu morda kaže še nezavedna potreba, da se življenske prelomnice (npr. poroka) doživlja še na drugem nivoju, drugačnem od vsakdanjega, kot neke vrste iniciacijo, vstop v novo življenje, kar lahko do neke mere nudi religija. To se vidi v izjavi 26-letne uslužbenke, ki ji daje cerkvena poroka občutek, kot pravi: »Da bo bolj držalo«. Tudi pri praznovanju cerkvenih praznikov, ki dobivajo čedalje bolj sekularne poteze, se poleg tradicije, družabnosti in splošne potrebe po praznikih morda kaže še stara nezavedna potreba po mitološkem doživljanju novega, seveda pa se vse odvija na sekularnem nivoju. Čeprav v primer-

javi s predvojnimi obdobjem ni opaziti posebnega upadanja v številu cerkvenih porok in sprejemanju drugih zakramentov ter v praznovanju verskih praznikov, je danes praznovanje samo v veliko manjšem obsegu, bolj ali manj v okviru družine. To je že splošno znan pojav ob vse manjši medsebojni povezanosti ljudi in naraščajoči privatizaciji, vendar se v Zagradcu opaža šele zadnjih deset let. To je čas, ko so se vsi zaposlili, prišli v stik z drugačnim okoljem, postali manj odvisni od zemlje.

VERNOST

Že v začetku sem ločila pojma cerkvenost in vernost, ker je namreč ob sorazmerno visoko ohranjeni cerkvenosti sama vernost močno upadla. Eno izmed področij, kjer lahko ta padec opazujemo, je udeležba pri nedeljskih mašah. Če bi delala primerjavo s predvojnimi obdobjem, ko je bila udeležba pri maši nekaj normalnega in celo nujnega, opazim vidno razliko neke v šestdesetih letih in to pri moških. Pri udeležbi maši ni posebnih razlik po generacijah, temveč so po spolu. V zadnjih 10–15 letih se je udeležba moških znižala vsaj za 50 %.¹¹ To se časovno ujema z zaposlovanjem moških in po besedah 33-letnega predsednika krajevnih skupnosti: »Nimajo več kaj prositi, prej je bil odvisen od zemlje, danes pa ma zasigurno plačo«. Sploh so mi vsi na vprašanje, zakaj je upadla udeležba pri mašah, podobno odgovarjali. Vzrok vidijo v višjem standardu, 62-letna gospodinja navaja znan pregovor, kako je lažje priti kameli skozi šivankino uho kot pa bogatino v nebesa. Tudi župnik poudarja, kako »kvarno« vpliva na župljane porast standarda: »Materialni standard je smrt za vero«. Pritožuje se, da celo ob nedeljah delajo in pogosto niti ne pridejo prosit za dovoljenje. Iz tega bi torej sklepali, da je bila revščina in stiska, odvisnost od zemlje tista, ki je povzročila iskanje zatočišča v Cerkvi. Poleg materialnih stisk so to bile lahko tudi duhovne, ob soočanju s smrtjo, boleznijo, nesrečami, vojno – v času vojne se je zelo povečalo obiskovanje Cerkve.

Verovanje samo, če ga gledamo kot odgovor na eksistenčno ali »poslednja« vprašanja, kot osmišljanje življenja, ni imelo vloge in je tudi danes nima. Ljudje se o vsem tem ne sprašujejo, kar pa še ne pomeni, da ne obstaja podzavesten strah pred smrtjo in človeško nemočjo, ki ga doživljajo le ob neposrednem soočanju in spet pozabijo. Pretiranih posploševanj pa ne smem delati, obstajajo tudi individualna odstopanja. To ilustrira izjava 28-letne uslužbenke: »Cerkve mi daje občutek, da je še nek drug svet, da ni vse samo to, kar me vsak dan obdaja.« Torej Cerkev lahko pomeni poleg navade, tradicije podrejanja javnemu mnenju, družabnosti, še notranjo potrebo po odmiku (ali pobegu) iz vsakdanjega življenja in skrbi, od minljivosti. Tak beg se lahko dogaja tudi na sekularnem nivoju/televizija, branje, filmi, itd.).

Religija pa ne daje le odgovorov na »eksistenčna vprašanja«, temveč nudi tudi nekakšne modele ali vzore za človekovo ravnanje, norme, vrednote, za način življenja. V tem smislu pa je imela veliko vlogo. Pred vojno so verske in družbene vrednote živele v harmoniji in šele po vojni, zlasti ko so se ljudje zaposlili zunaj vasi, so se zgodile bistvene spremembe. Začeli so živeti v dveh stvarnostih, katerih vrednote so se razhajale. Skoraj z gotovostjo lahko trdim, da so materialne vrednote dobile najvišjo veljavo. S tem se je končala življenjska povezanost s Cerkvijo in vero – prišlo je do pojava, ki ga imenujem upadanje vernosti. Odrasli manjše vernosti pa je tudi manjša udeležba v Cerkvi. Vprašamo se lahko, zakaj to velja le za moške. Ženske, ki so tudi zaposlene in se tako soočajo s podobnimi vplivi kot moški, še vedno redno hodijo v Cerkev. Pojav sploh ni specifičen za Zagradec, skoraj povsod so ženske glavne nosilke religije oziroma cerkvenosti. Že v predvojnem času se je gledalo na Cerkev kot na nekaj, kar je bolj za ženske, ženskam se

je spodobilo, da so na zunaj kazale večjo vernost, ponižnost, kljub temu, da so tudi moški redno hodili v Cerkev.¹² Vse do danes je ostala udeležba žensk v Cerkvi velika.¹³ Župnik pravi: »Ženske so bolj pridne, bolj poznajo trpljenje in so zato bolj verne.« Zato se obrača k njim, ve, da na njih leži verska vzgoja otrok. In spet smo pri paradoksu, če se le spomnimo, kakšno mesto je krščanstvo skozi vso svojo zgodovino dajalo ženskam. Predsednik krajevnih skupnosti pravi: »Ženske so še vedno bolj odvisne, manj jih je zaposlenih, še vendar imajo nižji položaj kot moški. V cerkvi iščejo tolažbo, kot jo je včasih iskal revež.« Ženske tudi sodelujejo pri vzdrževanju in krašenju cerkve.¹⁴ Skrbijo tudi za »primerno« obnašanje, za »dostojno« obleko.¹⁵ Nedvomno lahko pri ženskah ugotovljamo večjo cerkvenost, za vernost pa bi to težje trdili. Potemtakem bolj skrbijo za zunanji videz in so glavne nosilke tradicije.¹⁶

Cerkvenost in posredno vernost lahko opazujemo tudi na področju moralnih norm. Obenem pa se nekatere spremembe v normah in vrednotah, ki so nastale po vojni, odražajo v cerkvi sami, v njenih poskusih prilagajanja. To prilagajanje naj bi bilo, kot pravi Krošl v Uvodu¹⁷ le v nebištvinih stvareh, kajti krščanske norme naj bi bile večne in s tem brez družbenih korenin. Vendar je težko ugotoviti, kje je ta meja med »bištvem« in »nebištvem«. Prilagajanje zunanje strukture po mojem mnenju vpliva tudi na notranjo in s tem pada cerkev v mnoga protislovja.¹⁸

Kljub nekaterim spremembam v cerkvi, zlasti po sklepih zadnjega koncila, pa tega ni opaziti v Zagradcu. Ljudje o sklepih skoraj nič ne vedo, izjema so mogoče le razprave o splavu. Ne zanimajo se za te spremembe in odnos do morale je še v veliki meri »po starem«. Sekularizacija, mestni vplivi, socialistična miselnost skoraj ne vplivajo na moralne norme. Edini močan odraz teh vplivov je potrošniška miselnost. Sprejeli so le ekonomske spremembe, socialne in duhovne pa veliko manj. Vsaj na zunaj se še oklepajo cerkvenih norm (za ljudi je sploh bistveno, da se držijo norm na zunaj, pred javnostjo). Ker pa ekonomske spremembe vplivajo tudi na socialno in duhovno življenje, pri naša oklepanje starih norm nezaveden konflikt in dvom, s tem pa nobene vrednote in norme niso več trdne. Zunanja podoba pa ostaja precej nespremenjena. Prav tako kot pred vojno še danes obsojajo ločitev zakona, najbolj nasprotujejo (tudi mladi) splavu, medtem ko je že od predvojnega časa pogost pojav, da nevesta ob poroki pričakuje otroka. To se ne obsoja, izjema so stare ženske in duhovniki. Spremenil pa se je odnos do nezakonskih mater. Njihovo število se v primerjavi s predvojnimi časi ni bistveno spremenilo, kolikor sem lahko razbrala iz krstnih knjig. Včasih so jih obsojali, danes pa imajo do njih, vsaj na zunaj, nekam sočuten odnos. Če je sicer »pridna«, delavna, verna in ne izstopa iz svoje okolice. Torej pri vrednotenju izstopa delavnost. Delo zavzema med vrednotami visoko mesto, s tem pa pridobivanje materialnih dobrin, ki je v precejšnji meri samo sebi namen. Način življenja ni bistveno bolj razkošen, ne v hrani, ne v obleki (bogastvo se skuša pred ljudmi celo prikriti), torej ni toliko važna uporaba kot pa pridobivanje samega.

Človeka ne sodijo več po pobožnosti, ne samo mlajša generacija, temveč tudi starejši. Važna je njegova delavnost, vplivnost, pripravljenost pomagati.¹⁹ Takšno vrednotenje lahko vidimo tudi v odnosu do pripadnikov drugih ver. V vasi že pet let živi Bosanec z družino. Ker je delaven in rad prisrčno na pomoč (po poklicu je zidar), so ga sprejeli v svojo skupnost in ne kažejo tudi nobenih nacionalnih nasprotij. Le do Jehovih prič, ki jih nekaj živi v sosednjih vaseh, imajo bolj negativen odnos, ki pa je pod vplivom Cerkve. Župnik ima namreč do njih odklonilen odnos in jih je, kot je pravil, nekoč spodil iz cerkve, ko so se vmešale in dajale opazke med mašo. Negativen odnos kažejo vaščani tudi do Romov, vendar ne na podlagi vere, temveč zato, ker Romi ne delajo, včasih kaj ukradejo, imajo bolj »ohlapne« moral-

ne norme in se jih ljudje bojijo.²⁰ Tudi župnik ima do njih odklonilen odnos in zadnja leta noče več krstiti njihovih otrok. Romi nikoli ne hodijo v cerkev, vendar hočejo krstiti svoje otroke in prosijo tudi za cerkven pogreb. Do takšnih problemov pred vojno ni prihajalo, ker v Zagradcu ni bilo pripadnikov drugih verskih skupnosti.

Pobožnost torej ne predstavlja več vrednote. Danes ljudje tudi ločijo Cerkev in vero, za razliko od predvojnega obdobja, ko sta bila oba pojma združena. Pri tem pa so mnenja župnika in župljanov nasprotna. Župnik meni, da je nemogoče, da bi bil človek veren in ne bi hodil v cerkev, dal je celo primerjavo: »To je tako, kot da bi hodil v šolo in se ne bi učil.« Torej na mesto institucije postavlja vero in obratno. Vaščani, razen starejših žensk, pa so drugačnega mnenja. Pravijo, da je človek lahko veren, a ne hodi v Cerkev in celo obsojajo tiste, ki so, kot pravijo, stalno v cerkvi, a pri tem živijo dvolično, grešijo. Vse take lastnosti si predstavljajo pod besedo »tercijalka« in predvsem so take obsodbe »tercijalstva« prišle iz moške strani. »Tercijalke« so bile tudi pred vojno nepriljubljene, pri njih je vsakršna dvoličnost še bolj bodla v oči.

Posebni novosti v okvirih Cerkve v Zagradcu ni. Še vedno se držijo prepovedi dela ob nedeljah in praznikih.²¹ Tudi posta se še držijo, čeprav prepoved mesa ne velja več, to velja zlasti za starejšo generacijo, a s tem tudi za mlajšo, ker pogosto živijo v skupnem gospodinjstvu. Razne samoodpovedi ali dobra dela, ki naj bi nadomestila prej obvezno prepoved mesa, pa ne sprejemajo. Samoodpoved kot vrednota je izgubila svojo veljavo, tudi zato, ker je v očitnem nasprotju z vedno močnejšimi potrošniškimi vrednotami.

Vendar je nekaj poskusov »posodobljanja« Cerkve, ki se po mojem mnenju poslužujejo »potrošniških« prijemov, le prišlo tudi do njihove župnije.²² Predstavljajo eno do treh reakcij na sekularizacijo, ki jih opisuje Krošl v svojem Uvodu.²³ Reakcije starih ljudi in duhovnika so drugačne, mnenja so, da bi se morala poostriži disciplina in izpolnjevanje verskih dolžnosti. 63-letni upokojenec pravi: »Cerkev bo lahko zaradi »komunizma« upadala, a se bo spet dvignila, saj pravi sv. Pismo: »Ti si, Peter, skala!«.« Mlajši pa mislijo, da bi s posodobljanjem Cerkev dobila večjo veljavo in jo tudi v bodočnosti ne izključujejo. Mnenja so, da bi ob stiskah ali zatiranju vera spet narasla, sedanja mlačnost pa je le posledica udobnega življenja. 27-letna uslužbenka pravi: »Država bi si lahko pomagala v vero, lažje je ljudem vcepiti moralne norme z vero, kot pa z zakoni. Cerkev se mora približati ljudem, potreben je duhovnik, ki bi pritegnil mladih tudi drugače, ne le z mašo.«

Verska praksa, zunanja podoba vere, priča torej o sorazmerno visoki cerkvenosti v Zagradcu, kar pa ne velja za vernost, kot sem že skušala nakazati ob spremembah vrednot in načina mišljenja.²⁴ Če vernost močno upada, pa to še ne pomeni nevernosti ali celo ateizma. Gre le za odmik vere iz življenja, iz zavestnega doživljanja, verovanje ni več to, kar pravi Čimić v svoji Drami ateizacije: »Verovanje je v nasprotju z običaji sprejemanje nadnaravnega kot stvarnega.«²⁵ Religija več ne prežema celotnega načina življenja, postala je le eno od njegovih področij. V tem spremenjenem odnosu se zrcali prodor nove miselnosti – to je večje zaupanje v lastne moči, večje ekonomska neodvisnost, potrošništva in do neke meje tudi znanost. Še enkrat poudarjam, da so vsi ti pojavi v Zagradcu manj izraziti kot drugod, opaža se jih le zadnjih 10 let. Prodor znanosti vidimo tudi v nejasnem odnosu do verskih dogem, posmrtnega življenja, do Boga.²⁶

Mlajši gledajo na življenje biološko, ne verjamejo, da bi Bog ustvaril človeka, vsaj dobesedno ne. Mnenja starejših pa ilustrira izjava 63-letne upokojenke: »Morali bi verjeti, da je Bog ustvaril človeka, danes znanost tako napreduje, da bodo morda nekoč dokazali, da se lahko človeka ustvari tudi iz rebra.« V tej izjavi je več kot očitno, kako visoko se že vrednoti znanost.

Sklep

Ugotovili smo torej precej splošen pojav za današnji čas: močno upadnje vernosti, sekularizacijo, ki ima svoje korenine predvsem v vključevanju v industrijo in vplivih, ki jih ta prinese, ne pa toliko v novih socialističnih odnosih. Podobno sekularizacijo namreč lahko ugotavljamo tudi v industrijsko razvitih kapitalističnih deželah. Vendar bi ob tem pričakovali tudi znaten padec cerkvenosti, kar pa za Zagradec ne velja. Že župnik in učitelj – oba sta namreč prej službovala na Štajerskem – omenjata očitne razlike prav na tem področju. Cerkvenost je še vedno visoka, kljub temu, da jim tako malo pomeni pri vrednotenju človeka in igra tako majhno vlogo v medsebojnih odnosih. Gotovo se zaradi izrazitega klerikalizma, ki je tu še nedavno vladal, mora ohraniti nekaj njegovih potez. Gotovo je tudi to, da še vedno živijo v isti vaški skupnosti, ki jo ločujejo od svojega delovnega okolja in s tem igra tudi tradicija svojo vlogo. Vendar bi podobne razloge verjetno našli tudi drugod na Slovenskem, kjer le ni tako močne cerkvenosti. Zato igra tu, po mojem mnenju, svojo vlogo tudi druga svetovna vojna, ki se ji v pogovorih tako radi izognejo.

Kot je znano, je na tem področju že tako rekoč od začetka vojne delovala bela garda in imela močan vpliv na prebivalstvo.²⁷ Veliko vlogo je pri tem odigral boštanjski grad v neposredni bližini Zagradca, kjer je baron Lazzarini aktivno sodeloval z okupatorjem. Na gradu je bila močna postojanka bele garde oziroma kasnejših domobrancev. Če upoštevamo baronov izredni gospodarski in politični vpliv na okoliške vasi, zlasti na Zagradec, se ni čuditi, da je med vaščani našel mnogo svojih pristašev ob močni klerikalnosti, navezanosti ljudi na barona, pa tudi slabo razviti nacionalni zavesti. Medtem ko župnik v žalni ni sodeloval z belo gardo in je bil kolikor se je le dalo nevtralen, je bil na boštanjskem gradu kurat Pintarič eden glavnih organizatorjev bele garde in se je za svoje delovanje posluževal tudi cerkve, spovednic.

Številne žrtve na obeh straneh, medsebojna obračunavanja, ovadbe, vse je moralo vtisniti svoj pečat celotni vasi in se mora odražati vsaj pri starejši generaciji, s tem pa indirektno tudi pri mlajši. Od tod izvira tudi odpor, da bi govorili o vojni, o zgodovini, odtod morda tudi velika pasivnost, ki lahko kaže tih odpor, občutljivost in prizadetost starejših ljudi, skratka, »težko« vzdusje, kjer ne pride do odprtega dialoga. Omenila bi tudi zelo razširjen alkoholizem in precej visok odstotek samomorov.²⁸

Predvojni način življenja v eni sami in s tem edini stvarnosti, ki se je oslanjal na avtoriteto – cerkev in barona, sta po vojni, med katero so si predstavljali, da se borijo za to avtoriteto – »vero in državo«, zamenjali dve stvarnosti, dva pogleda, ki sta bila nezdružljiva. Star način in nov – nova družbena ureditev, novi ekonomski odnosi, nove vrednote in docela drugačno vrednotenje vojne, ob katerem so postali negativni junaki. Zato niso mogli sprejeti nove stvarnosti, že zaradi vojnihkušenj in osebne prizadetosti z njimi v zvezi. Od starih avtoritet pa jim je ostala le Cerkev, ki so se je lahko oprijeli. Vendar nikakor ne iz nostalgije (ta je bolj tipična za mestnega človeka), temveč bolj iz tihega odpora, pa tudi iz strahu pred samostojnim izbiranjem in odločanjem, zato so se raje naslonili na staro avtoriteto.

Kljub temu pa so kasneje (zadnjih 10–15 let) začeli sprejemati tudi nove vrednote, zavestno predvsem ekonomske in s tem je prišlo do protislovja. Zunanja podoba – cerkvenost, se je malo spremenila, notranja podoba – vernost, pa je doživela velike spremembe. Pri povojni generaciji se je ta konflikt morda še ohranil, vendar ne tako močno, ker pač ni bil osebno doživet in verjetno bo šele tretja generacija nosilec sprememb tudi na zunaj.

¹ Proseminarska naloga na PZE za etnologijo, FF, Ljubljana, 1979

² Povezana je z boljšimi komunikacijami in splošnim gospodarskim napredkom vasi in se kaže v gradnji zasebnih hiš, porastu osebnih avtomobilov, televizorjev, itd.

³ O tem sem spraševala na Krajevni skupnosti in med ljudmi in in na teh mestih nisem dobila podatkov.

⁴ Krošl Jože, Uvod v pastoralno sociologijo. Celje 1973, s. 197

⁵ V Zagradcu sta bili 2 cerkveni posestvi, ljudi so jih obdelovali in dajali »bero« za župnika in mežnarja v obliki žita, včasih pa tudi denar. Še danes nosijo take prispevke, vendar prostovoljno, čeprav s tem še ni rečeno, da ni več pritiska s strani Cerkve.

⁶ V zadnjih letih predstavlja enega od takih strahov pred slabimi vplivi tudi bližnje naselje Romov.

⁷ Župnik je starejši, nad 60 let, kmalu se bo upokojil. V Žalni službuje 20 let.

⁸ Krošl Jože, Uvod v pastoralno sociologijo. Celje 1973, s. 165

⁹ Ob verskem tisku bi samo opozorila na zanimivo nalogo – analizo verskega tiska iz vsebinske strani, pa tudi samega specifičnega stila in jezika skozi neko časovno obdobje in pa na morebitno primerjavo s »posvetnim tiskom« (npr. reševanje podobnih problemov, način prilagajanja različnim nivojem bralcev, podobni prijem – v obliki stripov za otroke, vse to ob različnem metodološkem ozadju).

¹⁰ Prav Ognjišče in Družina predstavljata izredno nezahtevno branje, ljudje najraje berejo razne zgodbe z idealiziranimi junaki, novice, zaupna vprašanja, ipd.

¹¹ Danes hodijo redno k maši le trije starejši moški in eden mlajši, ostali le občasno. Samo ob cerkvenih praznikih pridejo vsi. Upoštevati je treba, da so to le ocene, vsak informator mi je dal nekoliko drugačne podatke, natančnejše evidence pa ne vodi nihče.

¹² Vendar so se moški raji zbirali in zadrževali pred cerkvijo, nedeljska maša je imela tudi družben značaj, po maši so se brali pred cerkvijo oglasi. Med mašo so se pogosto dolgočasili, pravijo, da je marsikdo zaspal.

¹³ Še vedno je leva – ženska stran v cerkvi nabito polna, tako da se nekaj starih žensk vsede v sprednje klopi na desni – moški strani.

¹⁴ Všeč jim je, če je cerkev zelo okrašena, pravijo, da se s tem pokaže spoštovanje do cerkve.

¹⁵ Še vedno je navada, da se ob nedeljah za mašo »boljše« oblečejo, poudarek je tudi na »dostojnosti« obleke, ne le v okviru cerkve, ampak na sploh.

¹⁶ Še danes je doma pogosta skupna molitev. Skoraj v vsakem domu je kakšna slika z nabožno vsebino ali križ. Vendar je v kotu, kjer je bila včasih Marijina podoba ali križ, danes skoraj povsod TV.

¹⁷ Krošl Jože, Uvod v pastoralno sociologijo. Celje 1973, s. 178

¹⁸ Pogosto ljudje sodijo po župniku samo Cerkev. V cerkvi ne marajo karanja in strogosti. Želijo si tolažbe in pohvale, nekakšen občutek varnosti. Odkar imajo v Zagradcu nekateri osebne avtomobile,

se peljejo raje k maši v Grosuplje. Tam je duhovnik bolj iniciativen, »sodoben« in privlači mladino. Tudi cerkev je »lepša«, ima centralno kurjavo.

¹⁹ Medsebojna pomoč je danes predvsem v gradbenih delih, ne pa v kmečkih opravilih, tu je prav nasprotno: vsak hoče imeti svoj traktor, kooperacije takorekoč ni.

²⁰ Pred približno 10 leti so se naselili v bližini Zagradca. Zadnje čase predstavljajo enega največjih problemov, pravijo, da imajo slab vpliv na mladino. Poleti se jim pridružijo nekateri vaški fantje, baje bo prišlo celo do poroke z Romko.

²¹ Izjema so gradbena dela in pa sušenje sena, kar je Cerkev dovolila že pred vojno.

²² Tako se v cerkvi gradi centralna kurjava, za katero dajejo ljudje denar, saj jih je več omenilo, da gredo raje k maši v Grosuplje, kjer ima cerkev centralno kurjavo. Še enemu takemu poskusu sem prisostvovala ob »žegnanju«. V cerkvi je po maši nastopil ansambel električnih kitar Jerihon, ki je izvedel nekaj pesmi nabožne vsebine. Ena je bila posvečena desetim božjim zapovednim, ki jih je član ansambla takole komentiral: »Če veste, da se morate držati pravila za parne in neparne avtomobilske številke, sicer bi vas doletela kazen, in se tega tudi dajte, kakšna bo šele kazen, če se ne boste držali božjih zapovedi, zato boste plačali še večje denarce!«

²³ Krošl Jože, Uvod v pastoralno sociologijo. Celje 1973, s. 82

²⁴ To sta področji, ki se mi zdita najpomembnejši za ugotavljanje vernosti – direktno je ne moremo opazovati.

²⁵ Čimić Esad, Drama ateizacije. Ljubljana 1972, s. 32

²⁶ Bog jim predstavlja nekaj oddaljenega, abstraktnega, nanj so se obračali le v največjih stiskah, ker mu predpisujejo najvišjo moč. Sicer pa so se tudi v preteklosti bolj obračali na svetnike, ki naj bi imeli bolj konkretne moči in vplive v vsakdanjem življenju.

²⁷ Večino podatkov o vojnem obdobju navajam iz Zbornika občine Grosuplje 9, Grosuplje 1977, s. 11–28

²⁸ V zadnjih 15–20 letih 3 samomori, 2 od teh nedavno.

Viri in literatura

1. Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937
2. Oklicne knjige. Župnijski arhiv, Žalna 1861–1955
3. Oznanične knjige. Župnijski arhiv, Žalna 1882–1979
4. Krstne knjige. Župnijski arhiv, Žalna 1941–1979
5. Poročne knjige. Župnijski arhiv, Žalna 1941–1979
6. Mrliške knjige. Župnijski arhiv, Žalna 1941–1979
7. Opravilni zapisnik. Župnijski arhiv, Žalna 1937–1979
8. Status animarum župnije v Žalni. Škofjski arhiv v Ljubljani, Žalna 1821–1951
9. Šolska kronika. Podružnična šola v Žalni, Žalna 1927–1941, 1945–1979
10. Krnel-Umek Duša, Vas kot skupnost na Krasu. Magistrska naloga na PZE za etnologijo FF, Ljubljana 1976, s. 76–79
11. Fikfak Jurij, Vrednote, moralne norme in verovanje v Gorenji vasi in okolici. Proseminarska naloga na PZE za etnologijo FF, Ljubljana 1977, 27 s.
12. Zbornik občine Grosuplje 9. Grosuplje 1977, s. 11–28
13. Krošl Jože, Uvod v pastoralno sociologijo. Celje 1973
14. Kerševan Marko, Religija kot družbeni pojav. Ljubljana 1974
15. Čimić Esad, Drama ateizacije. Ljubljana 1972
16. Fromm Erich, Bekstvo od slobode. Beograd 1978
17. Eliade Mircea, Myths, Dreams & Mysteries. Glasgow 1977

ETNOLOŠKI PRIKAZ ODDAJE »NAŠI POSLUŠALCI ČESTITAJO IN POZDRAVLJAJO«

Oddaja je prišla na program Radia Ljubljana neka let po osvoboditvi. Pobudniki za uvrstitev le te v redni spored so bili poslušalci, ki so spremljali podobno oddajo na valovih avstrijskega radia. Oddaja je bila spočetka brezplačna. Naročnike so predstavljali predvsem poslušalci, ki so svoje želje naročali pismeno ali osebno. Velik odstotek pozdravov so preko tega medija pošiljali tudi sami uslužbenci Radia. Njihove želje so bile največkrat namenjene njihovim poklicnim kolegom v različnih življenjskih situacijah; primeri: snubljenje – dekletu so poslali skladbo s spremnim besedilom in včasih s skritimi namigi; poroka – o tem strojepiska pravi »Kolegi z Radia so mi za poroko pred 29 leti poslali čestitko v oddaji. Bilo mi je všeč«.

Motivacija za voščila v oddaji so bili še dogodki kot okrevanje v zdravilišču, rojstni dan in podobne priložnosti.

Po letu 1952 so morali poslušalci svoja naročila plačevati. Za uslužbenca Radia pa je še naprej ostajala, sicer ne uradno, brezplačna. Naročniki so svoje želje naročali v ustanovi Radia Ljubljana na Tavčarjevi ulici 17, kamor so se leta 1950 preselili uslužbenci Radia. Oddaja je že od samega nastanka na sporedu ob ponedeljkih, sredah in petkih med 14.30 in 15. uro ter ob nedeljah med 11. in 13. uro. Tudi v programskem smislu ni doživela velikih sprememb. Izjema je leto 1974, ko so v celotni instituciji RTV Ljubljana sprejeli nova programska načela in usmeritve. Le ta naj bi pomenila kvalitativen premik predvsem na področju narodno zabavne glasbe. Njen delež je bil do tedaj dominanten v glasbenih programih radia in televizije. Znižali naj bi ga na čim manjšo možno mero in namesto nje predvajali zabavno, plesno in druge zvrsti glasbe. Narodno zabavna glasba, ki pa bi ostala, pa naj bi presegla nivo kičastih in plehkkih besedil. Z realizacijo tega načrta je prišlo do ostrega odziva poslušalcev. Sledile so pritožbe v pismih, ki pa po letu 1976 prenehajo. Tem spremembam je sledila tudi oddaja »Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo«. Njen urednik je postal prej poklicni glasbenik Kajetan Zupan, do leta 1974 so oddajo v celoti s čestitkami in glasbo oblikovali naročniki. Naročali so glasbo, ki so jo želeli, če jo pa glasbeni arhiv Radia ni imel, so jo lahko prinesli s seboj. Zaradi tega se je glasba v oddaji ponavljala vsak teden, poleg tega pa je bila kvalitetno povsem na neustreznem nivoju. Nova programska načela Radia pa so prinesla spremembe tudi v to oddajo. Da bi odpravili vsaj delno ponavljanje melodij iz tedna v teden in obenem skrbeli za določeno spodnjo mejo kvalitete besedil ter glasbe, so začeli oddajo programirati vnaprej. Za tematski izbor glasbe je odgovoren njen urednik, ki šest tednov vnaprej pripravi program skladb, ki bodo na sporedu. V oddajo uvršča glasbo izključno iz arhiva Radia. Tako naj bi se posamezne skladbe ponovile v oddaji najprej čez dva meseca. Sprava so poskusili v programski list oddaje vključevati čim večji del glasbe, ki ni bila narodno zabavne zvrsti. To so bile zabavne melodije, plesne melodije itd.. Zopet so sledili protesti, naročniki želja tovrstne glasbe niso morali. Zato so želje za oddajo ostajale nezasedene. Prisiljeni so bili spremeniti dogovor. Tako je programski list oddaje za določen dan sestavljen danes iz približno 80 odstotkov narodno zabavne glasbe ter iz 20 odstotkov drugih zvrsti glasbe. Velikokrat se zgodi, da ljudje negodujejo tudi nad temi 20-timi odstotki in zaradi tega včasih zamenjajo glasbo drugih zvrsti z narodno zabavno. To sicer ni praksa, vendar se to največkrat primeri, če ostane nezasedena le ena skladba v oddaji. Primer: Na voljo je le še skladba Sreča na vrhovi, nekdo bi pa rad voščil ma-

mi za 80 letnico. V takem primeru ustrežejo naročniku in glasbo s programskega list nadomestijo z željeno, praviloma je to narodno zabavna. Sicer take zamenjave niso možne in naj bi izdelan program glasbe veljal kot dokončen in nespremenljiv program za določen dan. Izjeme so poznavstva med naročnikov in urednikom. Značilno za vse naročnike je, da si želijo pesmi z veselo, vedro vsebino, v kateri bi prevladoval optimistične misli.

Naročanje in sprejemanje želja za oddajo »Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo« poteka pri okencu RTV centra. Uradne ure za stranke so vsak delovni dan od 7 do 11. ure. Ob ponedeljkih je na voljo nov program glasbe za oddajo, ki bo na sporedu čez 6 tednov. Zato je to dan, ko je največja gneča. Ljudje se začno zbirati v avli RTV centra že ob 6. uri zjutraj, kajti za motivacijo jim je novi in še nezaseden program glasbe, ki bo na sporedu čez 6 tednov. Program je ponavadi še istega dne zaseden. Želje po sodelovanju v oddaji presegajo ponudbo predvsem v zimski polovici leta. Ekstreme največjega povpraševanja pa pomenijo dnevi s slovenskimi imeni, npr. Jože. Ob teh dnevih so želje le skupinske, kar pomeni, da pride na en glasbeni vložek več prebranih želja. Zanimanje naročnikov za določene dneve nam pokaže tudi pomembno vlogo godu v življenju naročnikov. Le ta je pomembnejša od rojstnega dneva. V radijskem jeziku se za god uporablja beseda praznik.

CENIK

Ob delavnikih: ponedeljek, sredo, petek so možne le »solo« želje, cena 200 din.

Nedelja: »solo« 400 din, skupinska 150 din.

Tekst – besedilo voščila oblikujejo naročniki sami. Najpogostejše prinesejo s seboj že napisano besedilo. Če je nečitljivo, ga mora še enkrat prepisati. Vsebinsko in slovnično so mnogokrat neustrezna. Zato referentka strankam svetuje spremembe, vendar ljudje negodujejo. Teksti so slovnično okorni in predolgi. Naročniki želijo navajati socialni status slavljenca, na primer avtoprevozniku..., ali pa je v njih prisotno vsiljivo vzgojno sporočilo. Primer: »Vnučki Andrejki, da bi bila še naprej v šoli tako pridna, še bolj ubogala mamico ter večkrat obiskala staro mamo«. Objave takih besedil se izogibajo. Naročniki se zato pritožujejo in pišejo pritožbe v pismih poslušalcev. Pritožbe sledijo tudi zaradi slovničnih popravkov, kajti ni jim všeč, da slovnično pravilno sklanjajo ime in na primer zahtevajo prebrano ima Jankotu in ne Janku. Pred tem, ko gre besedilo v objavo, ga pregleda tudi lektor.

Lokalne radijske postaje Jesenice, Tržič, Brežice, Celje itd. pomenijo veliko razbremenitev za Radio Ljubljana, vsaj v oddaji »Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo«. Omenjene postaje zaradi pomanjkanja drugih zvrsti oddaj ter omejenih finančnih zmožnosti namenijo največ prostora oddaji »Po željah poslušalcev«. Njen časovni interval je mnogo daljši kot na prvem programu Radia Ljubljane. Večkrat se zgodi, da oddaja ob nedeljah traja celo do 18. ure. Poleg tega ne vodijo kontrole nad glasbo, lektoriranje besedil pa skoraj ni. Zato prihaja do ponavljanja, enoličnosti, vendar pa so naročniki zadovoljni, kajti sami so neposredni kreatorji želja.

Oddajo »Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo« na prvem programu Radia Ljubljana uporabljajo predvsem poslušalci Dolenjske, Bele krajine, okolice Domžal in Kamnina ter drugih področjih, kjer ni lokalnih radijskih postaj.

Redko se zgodi, da ostane oddaja nerazprodana. Včasih se to pripeti v poletnih mesecih, a le v oddajah, ki so na sporedu med tednom. Časovni termin oddaje se v tej primerih ne skrajša, temveč si preprosto izmislijo čestitko s približno podobno vsebino: »Dragemu Marjanu za 15. rojstni dan vse najlepše, kdo pa naj sam ugane«. Na ta način zapolnijo programirani čas oddaje. Anonimno sodelovanje v željah na naveden način je zagotovljeno. Informacijo oziroma naslov naročnika in plačnika želje, tipa »kdo pa naj sam ugane« lahko dobi le tisti, kateremu je bila želja namenjena. Zato mora ob eventualnem poizvedovanju z naročnikom obiskati okence naročnin in se sam legitimirati. Včasih se namreč zgodi, da želja oblike »kdo pa naj sam ugane« izzove burne reakcije. Največkrat je to primer žene, ki pride poizvedovat za naročnikom, ki naj bi poslal čestitko njenemu možu. V takem primeru ona ne dobi informacij. Cena solo pozdrava ob nedeljah je 400 din, vendar cena ne pomeni nikakršne ovire naročnikom in takšne oblike želja prevladujejo. Pri okencu v istem prostoru pa je negodovanje za previsoko mesečno radijsko naročnino nenehno.

Naročniki se pričnejo zbirati najbolj zgodaj zjutraj ob ponedeljkih okrog 6. ure zjutraj. To je dan, ko imajo največ možnosti za izbor glasbe. Ob 7. uri se odprejo vrata naročniškega oddelka. Ljudje se sprva prerivajo, nato pa se počasi postavijo v vrsto. Prvi ima na razpolago 30 skladb v nedeljski oddaji. Naročniki pridejo z različnih področij, veliko jih je z Dolenjske ter širše okolice Ljubljane. Ponavadi je prvih pet naročnikov še zadovoljnih z izborom glasbe. Le ta pa se čedalje bolj krči. Poslednji v vrsti ne dobijo več glasbe, ki bi jo želeli, to je predvsem tistih 20 odstotkov, ki ni narodno zabavne zvrsti. V takem primeru nekaj časa negodujejo, potem pa se odločijo za oddajo med tednom. Med naročniki prevladujejo ženske, njihova noša je preprosta, s trenutnimi modnimi tokovi nima ničesar skupnega. Že po načinu govora in njihovem naglasu spoznamo, da niso iz Ljubljane. Prišle so z jutranjim vlakom ali avtobusom v mesto predvsem zaradi želje sodelovanja v oddaji in morda tudi po drugih opravkih. Med njimi se pojavijo tudi prodajalke in snažilke. Poklic izdaja njihova obleka. Pri okencu so tudi delavke iz bližnjih delovnih organizacij. Upokojenke so med naročniki prav tako zastopane. Kako močna mora biti motivacija za sodelovanje v oddaji – navajam primer 70 letne upokojenke iz Mirne peči na Dolenjskem: »Od doma sem odšla ob 4. uri zjutraj, da sem v grdem vremenu pripešala do železniške postaje in nato z vlakom v Ljubljano.« Včasih pridejo tudi naročnice kot posredniki za prijatelja, sorodnika, soseda, ki sam zaradi delovnih obveznosti ne more ali pa zato, ker se pri urejanju takih zadev ne znajde.

Vsem naročnikom oddaja ugaja. Spremljajo jo predvsem ob nedeljah, ker je to pogosto edini dan v tednu, ko nimajo večjih delovnih obveznosti. Na podeželju se nedeljska oddaja časovno vključuje v sestavni del duhovno kulturnega življenja kmeta in polkmeta – delavca. Ta duhovno kulturna podoba življenja na podeželju je danes sestavljena iz jutranje maše, krajših razgovorov med posamezniki po njej in vrnitvi domov. Tu se nadaljuje izraba prostega časa ali manjših opravil ob prižganem radijskem sprejemniku in poslušanju oddaje. Nedeljsko kosilo, ob katerem se zbere družina, poteka ob omenjeni oddaji. Namenijo ji glavno pozornost, ker jih glasba v oddaji razvedri. Med tednom jo poslušajo manj, kajti takrat se ukvarjajo z različnimi opravili, ki so vezana na delo izven doma. Pozornost v poslušanju oddaje naraste tedaj, ko je na sporedu želja za znanca, sorodnika ali soseda v vasi. O dogodku nato govorijo, pohvalijo glasbo ali pa so do nje skeptični, predvsem takrat, če ni narodnozabavne zvrsti. Ugled omenjenega v oddaji na vasi nekoliko naraste, saj še nekaj dni po njegovem prazniku radi govorijo o njem, ki je bil za god »na radiu«. Največkrat so naročniki želje staršem otroci, ki živijo ponavadi ločeno od njih in so sami finančno neodvisni. Največkrat živijo v

urbanah področjih, kjer si tudi ustvarijo družino. Za praznik staršem namenijo željo po radiu. Na dan praznovanja se vsi zberejo doma, že zaradi tega je vzdušje prijetno. Radijski sprejemnik imajo prižgan, velikokrat pa višek doseže slavlje, ko je imenovan slavljeneč, in ob glasbi, ki mu je namenjena. To se odvija med nedeljskim prazničnim kosilom. Darila otrok staršem zaradi oddaje niso skromnejša. Slavljencu največkrat povejo ali vsaj namignejo in mu dajo s tem vedeti, da bo želja zanj po radiu. Le redki pustijo to za presenečenje. Mnogi slavljenci sami prosijo svoje otroke, bližnje ali sosede za darilo v tej obliki. To so predvsem starejši, ki se čutijo osamljene ter odrinjene od vsakdanjega življenja. Doživljanje lastnega praznovanja ob omenjeni oddaji izzove v poslušalcih pogosto čustveno vznemirljivost, ki se večkrat konča v solzah. Dogodki, ki so povod za naročilo, so največkrat: god, rojstni dan in obletnica poroke. Po številu ponavljanja pa sledijo voščila za rojstva, zahvale za uspešno zdravljenje ter čestitke ob prihodu z dela v tujini in podobno. Zanimivo je, da se oddaje poslužujejo tudi razne družbene organizacije. To so gasilska društva in združenja obrtnikov. Njihova udeležba v oddaji je največja v dnevnih pred in po novem letu in ob zaključku raznih uspešnih akcij, kot je prostovoljno zbiranje sredstev, dograditev novega gasilskega doma in podobno.

Podatki zbrani z anketo službe za študij programa RTV Ljubljana nudijo natančen prikaz populacije poslušalcev oddaje. Z vprašanji je bilo zajetih 1420 poslušalcev iz vse Slovenije. Anketa je izvedena po običaj statističnih metodah, zato vzorec ustrezno reprezentira dejansko stanje celotne slovenske populacije.

V nedeljo je poslušalo oddajo 409.000 ljudi oz. 36,4 odstotka vseh Slovencev. Najmočnejše je v tem številu zastopana starostna skupina med 31 in 50-tim letom. Le ta tvori 37,8 odstotka vseh poslušalcev oddaje. Pri delitvi poslušalcev po spolu predstavljajo poslušalke večji odstotek kot moški. Izmed vseh 409.000 poslušalcev oddaje skoraj v polovici primerov ali v 49,3 odstotkih dosega njihova izobrazba nivo končane ali nedokončane osnovne šole. Interes za poslušanje oddaje vпада s stopnjo dosežene izobrazbe. Iz analize poklicne strukture poslušalcev lahko sklepamo, da jih je največ med kvalificiranimi in visoko kvalificiranimi delavci, zastopani so z 20,2 odstotka udeležbe. Sledijo jim uslužbenci z nižjo in srednjo izobrazbo in sicer s 15,3 % udeležbe, nato skupina nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev s 15,1 %. Z 13 % udeležbe pa so zastopani dijaki in študentje pred kmeti z 10,7 % udeležbe, upokojenici 9,6 % udeležbe in gospodinjami z 8,2 % udeležbe. Najnižji odstotek udeležbe med poslušalci imajo uslužbenci z višjo in visoko izobrazbo.

Poklicna struktura prikazuje, da je največ poslušalcev oddaje med kvalificiranimi in visokokvalificiranimi delavci, uslužbenci z nižjo in srednjo izobrazbo ter nekvalificiranimi in polkvalificiranimi delavci. To so poklici, ki so pri nas zastopani najbolj množično. Predstavljajo jedro slovenske delovne sile, po številu zaposlenih in produkcijski moči. To so delavci v industriji, trgovini, obrtni, servisu, prometu, komunalni in v administraciji. Starostna struktura prikazuje največji odstotek poslušalcev v razredu med 41 in 50-timi leti.

»60 % prebivalcev mest izvira s podeželja, od koder so prišli zaradi družbenih procesov, industrializacije ter urbanizacije.« (RTV-Teorija in praksa št. 6, RTV Beograd, 1977)

Nagel prehod iz ruralnega v urbano okolje povzroči tudi korenite spremembe v načinu življenja. V kratkih tečajih so dosegli novi prebivalci mest strokovno kvalifikacijo za najpotrebnejše poklice. Kulturnega obzorja jim ti tečaji niso bistveno razširili. Odnosi v mestu so specifični, mnogokrat povsem drugačni in v nasprotju s tistimi, ki so vladali v ruralnem okolju. Boj za zadovoljitev primarnih življenjskih potreb jim ni dopuščal veliko časa za vzdrževanje sorodstvenih odnosov ter navezovanje novih poznanstev.

/vmes ob 12.00 - Vremenska napoved,
Poročila, Na današnji dan,/

1. V.S.Avsenik-Arr.isti: NA MARTINOVO, polka
Izvaža ans. bratov Avsenik
3-N-41 Trak št. NZ-2705 2.27
2. T.Kmetec,I.Sivec: ZIDANICA
Pojeta Marija Kmetec in Ivan Švajgl,
ansambel Toneta Kmetca
3-N-41-Y-3 Trak št.NZ-2966 2.30
3. Sl.nar.-arr.J.Kampič: DELAJ DELAJ DEKLE PUŠELJC
Poje Kvartet Do, ans. Kampič
3-N-41-Y-3 Trak št. NZ-2281 2.30
4. L.Slak-F.Požek: POZDRAV Z DOLENJSKE, valček
Poje Fantje s Praprotna, ans. Slak
3-N-41-Y-3 Trak št. NZ-1766 2.02
5. J.Privšek-arr.isti-bes.B.Budau: ZIMZELEN
Poje Janko Ropret, pl.ork.RT^V Ljubljana,
dirigira Jože Privšek /beat/
3-I-41-Y-3 Trak tš. Z-65657 2.50
6. T.Mancini-J.Golob-S.Makarovič: BELA JADRNICA
Poje Alfi Nipič, zabavni orkester /valček/
3-I-41-Y-3 Trak št.Z-69583 3.11
7. Sl.nar.-prir.M.Hočevar: MAMICA, RECI MI
Pojeta Branka Stergar in G.Ložar, ans.
Frank /valček/
3-N-41-Y-3 Trak št. NZ-1626 2.25

Sčasoma, ko so zadovoljili osnovne materialne potrebe, je narasla tudi potreba za duhovno kulturno življenje. Vzporodno z nekoliko večjimi finančnimi možnostmi so lahko obiskali kulturne institucije v mestu. Program filmskih in gladaliških predstav se jim zdi težko razumljiv. Zato se teh predstav ne udeležujejo. Močna je potreba po nečem preprostem in vedrem. Tu pa se pojavijo tvorci in posredniki množične kulture. Radio z oddajami narodno zabavne glasbe zadovolji velik del njihovih potreb po razvedrilu. Oddaja, ki poleg narodno zabavne glasbe vsebuje še želje in pozdrave poslušalcev, pa jim hkrati pomeni svojevrstnega posrednika med prijatelji in znanci.

Razmeroma visok delež med poslušalci oddaje predstavljajo dijaki in študenti. V opazovanju naročanja in v razgovoru z referentko za sprejemanje naročil pri okencu nisem opazil nobene povezave med podatkom v tabeli in dejanskimi naročniki. Po mojem mnenju gre za poslušalce, dižake in študente, ki živijo doma pri starših in prisostvujejo oddaji večinoma zgolj pri kosilu, ko je na sporedu obravnavana oddaja. Populacija študentov v Ljubljanskem študentskem naselju prav gotovo ni vključena v omenjeni podatek.

Procesa industrializacije ter urbanizacije sta močna spremenila tudi podobo in način življenja na vasi. Odhajanje z dežele v mesto, izboljšanje komunikacijskih zvez, splošen razvoj v mehanizaciji kmetijstva ter prehod v komercializirano kmetijstvo za potrebe mesta popravi standard na vasi. Selitev manjših industrijskih obratov na podeželje prav tako pripomore k izboljšanju materialne osnove prebivalcev vasi, zdaj le še polkmetov oziroma kmetov – delavcev. Razlike med mestom in vasjo izginjajo. Prav tako se spreminja kulturna podoba vasi v materialnem, socialnem in kulturnem smislu, največkrat v želji, da bi čim verneje imitirala mesto. S tehničnim razvojem, komercializirano usmerjenim kmetijstvom za potrebe mesta, se spreminjajo tudi medsebojni odnosi. Spreminja se tradicionalna podoba vasi, nespremenjena in olepšana ostaja le še v besedilih glasbe narodnozabavnih ansamblov. Moda postaja posnemanje življenja v mestu. S spremenjeno materialno podobo se spreminjajo tudi socialni odnosi. Zaradi želje biti moderen, poleg tega pa ohraniti še družinske in sosedske vezi, se povečuje želja za sodelovanje v oddaji »Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo«. Izbor glasbe v oddaji jim ugaja in pomeni mnogokrat tudi edino zabavo.

Glasba v oddaji je sestavljena iz novih narodnozabavnih melodij, katerih glavni poudarek v besedilih je nostalgichen odnos do časov, ki so vladali na vasi. Mnogokrat so namenjene točno določenim dogodkom: rojstvu, poroki in raznim obletnicam. Iskane so najbolj melodije, ki v svojih besedilih čim večkrat omenjajo mame. Popularnost oddaje

na podeželju je razumljiva, kajti njihova vsebina ne zahteva pozornega poslušanja in tako ob njej nemoteno opravljajo različna opravila. Vse to daje radiu kot mediju in oddaji prednost pred TV in časopisi.

Gospodinjam in upokojencem poleg informacij nudi radio in omenjena oddaja del zabave, poleg tega pa sodelovanje v njej oblaži občutke osamljenosti ter nepotrebnosti. Mnogim se zazdi ob imenovanju njihovega imena v oddaji, da so s tem premagali meje pozabljenosti.

Radio je danes zaradi svoje razširjenosti postal poglavitni komunikacijski medij v prenašanju informacij ter duhovno kulturnih dobrin, ki jih je moč posredovati preko etra. Zaradi svojih karakterističnih lastnosti in prednosti prevzema tudi nekatere funkcije časopisa in PTT. Zato ima danes pomembno vlogo v oblikovanju življenjskega stila posameznika in družbenih skupin.

Oddaja »Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo« je odraz današnjih sorodstvenih odnosov, ki jih pogojujejo družbeno ekonomske razmere. Procesa industrializacije ter urbanizacije sta zaznavano vplivala tudi na to področje. Odseľjevanje iz vasi, praznenje podeželja na eni strani ter nagla rast mest na drugi strani, so spremljale tudi socialne spremembe. Sorodstveni odnosi, sosedske in prijateljske vezi so se razrahljale. Spremenila se je tudi oblika družine. Kmečka družina, za katero je bilo značilno skupno življenje treh generacij, je zaradi spremenjenih družbenih razmer in odnosov začela danes razpadati. Mlajše generacije so se selile v mesto. Priseljenci so si v novih razmerah, ki jih pogojuje mesto, ustvarjali malo ali nuklearno družino. Povezana s starši na podeželju ni bila več kompaktna.

Oddaja »Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo« je danes še vedno v pretežni meri namenjena komunikiranju med mestom, kjer živijo otroci, in podeželjem, kjer so ostali njihovi starši. Glavna motivacija za posredovanje želje preko radia je največkrat pomembnejši dogodek v življenju posameznikov v sorodstveni skupini. Namen praznovanja in posredovanje želje imata skrito socialno funkcijo, kajti v novih življenjskih razmerah je sorodstvena skupnost dokaj ogrožena. Z javno poslanim pozdravom naročnik sporoča drugim, hkrati pa predstavlja tudi sebe in slavljenca, torej njuno socialno vez. S tem dejanjem vzpostavljajo pretrgane in oslABLJENE socialne vezi in jačajo lastni družbeni položaj v sorodstveni skupnosti. Pozdrav torej ni namenjen izključno naslovniku, temveč tudi širši skupnosti, v kateri on živi. Pomen želje je poleg krepitve medsebojnih odnosov tudi v tem, da pripomore k ugledu posameznika in socialnemu prestižu v okolici. To pa jim oddaja kot je »Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo« tudi omogoča.

Mitja Bricelj

DRUŽINSKO ŽIVLJENJE V TRNOVEM PRED VOJNO IN DANES

Družina predstavlja tisto socialno oziroma kulturno okolje, v katerega je vključen človek ponavadi vse svoje življenje, ga spreminja, in v okviru katerega se odvija precejšen del njegovega vsakdanjega življenja. Družina kot socialna enota ima različne funkcije:¹

- ekonomsko (gospodarsko), ki se deli na proizvodno in porabniško;
- funkcijo rojevanja otrok;
- seksualno;
- izobraževalno (socializacija osebnosti); funkcijo ohranjanja in izročanja kulturnih in etničnih tradicij;
- religiozno;
- emocionalno-psihološko (družinska prijetnost, cona od-dih);
- pravno.

Preučevanje družinskega življenja se mora tako vključevati razen v socialno še v področja materialne in duhovne kultu-re.¹

V namen raziskave je bil ugotoviti:

- način življenja družin in razlike v njem, ki so povezane z različnim socialnim položajem njenih članov: Trnovo je namreč imelo in še ima raznoliko socialno sestavo;
- spremembe, ki so se pojavile v družinskem življenju kot posledica novih povojnih družbeno-ekonomskih razmer,
- osrednji cilj pa je bil ugotoviti, kakšen je bil, je, in kako se je spreminjal položaj žene v zakonu oziroma družini.

Glede na vsebino družinskega življenja me je na eni strani zanimala njena notranja organizacija, na drugi strani pa njeni stiki in povezovanje z okoljem. Pri tem sem si zaradi namena primerjave začrtala dva časovna okvira in sicer od leta 1918 – ko se je po prvi svetovni vojni povečalo priseljevanje ljudi v Trnovo, le ti so spremenili njegovo socialno podobo in značaj – do začetka druge vojne. Drugo proučevano obdobje pa zajema čas po drugi svetovni vojni, ko so se začele uveljavljati velike družbene in ekonomske spremembe.

Trnovo je bilo do prve svetovne vojne predmestna vas, zaprtega značaja. Bilo je »zaprto z barjem, zato se je mesto sem najmanj širilo.«² V obdobju med svetovnima vojnima predvsem v času konjunktura, se je povečal priliv prebivalstva in Trnovo se je začelo širiti. Pretežni del prebivalstva, ki se je prej še ukvarjal s kmetijstvom, se je preusmeril v vrtnarstvo, ki je tako dobilo prevladujoč gospodarski značaj. Novi naseljenci, kakor tudi trnovski otroci so se začeli v vedno večjem številu odločati za razne meščanske poklice in so hodili na delo v mesto.

Ta svoj nekoliko specifični značaj je ohranilo naselje, ki je po drugi svetovni vojni postalo del mesta, vse do sedaj. Kmetijska dejavnost je danes gospodarska osnova le še treh družin. Ostale so jo opustile v 60-letih zaradi visokih davkov, pomanjkanja delovne sile in preusmerjanja otrok v nekmečke poklice. Na nazadovanje kmetijstva prav tako kakor tudi vrtnarstva je močno vplivala poleg drugih vzrokov predvsem urbanizacija. Vrtnarstvo pomeni večji vir dohodka le še maloštevilnim starejšim ljudem. Mladi imajo vsi svoj poklic in se z delom na vrtu ukvarjajo le za zabavo. Vozijo se na delo v mesto, saj v naselju nimajo možnosti, da bi se lahko zaposlili.

V delu Trnovca, ki sem si ga izbrala za preučevanje je živelo po dodatkih iz popisa prebivalstva za leto 1971 133 družin, danes pa jih je zaradi stalnega odseljevanja gotovo manj. Od vseh družin je bilo 76 skupnosti staršev in otrok,

57 družin pa je bilo nepopolnih.³ Ob začetku dela je velik problem predstavljalo vprašanje kolikšno število družin naj se vključi v raziskavo, da bodo podatki, pokazali resnično stanje. Ob delu in opazovanju na terenu se je izoblikoval vzorec, ki je zajel približno eno tretjino (po popisu), to je 44 družin. Prav tako eno tretjino od tega števila predstavljajo družinski člani, ki so se priselili v Trnovo kmalu po prvi svetovni vojni, ali pa so že pred njo živeli tu. Kljub temu, da je število omejeno, sem na njegovi podlagi vseeno lahko ugotovila nekatere skupne poteze, ki so bile, oziroma so značilne za družinsko življenje pripadnikov različnih socialnih skupin, njihovo vključevanje navzven in odražajo njihov živlinski stil. Obenem pa se zavedam, da bi širše zastavljeno raziskovanje gotovo prineslo številne dopolnitve. Termin družina je v tekstu uporabljen v skladu z njegovo opredelitvijo v vprašalnici št. VI v poglavju Terminologija in struktura sorodstva, ki pravi: »izraz družina ... danes največkrat slišimo v pomenu za nuklearno ali malo družino«⁴ kakor tudi za tiste primere, kjer žive skupaj z zakonskim parom in otroki še sorodniki, ter za nepopolne družine.

OBDOBJE MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Družbena struktura

Poklicna struktura prebivalcev je bila leta 1931 navedena za 359 naseljencev:

poklic	moški	ženske	%
kmetje	15	12	7,5
nekvalificirani delavci	50	74	34,6
profesionisti	117	32	41,5
uradniki	21	11	9,0
drugo (3 profesorji, učitelji, učiteljica, nadučitelj, višji inšpektor, računski ravnatelj, višji policijski nadzornik, 3 gradbeniki)			

Če podatke pregledamo, vidimo, da je bilo v Trnovem med moškimi prebivalstvom največ profesionistov (čevljarjev, krojačev, mizarjev,). Od tega je bilo 7 večjih obrtnikov in 4 trgovci. Drugo večjo skupino so predstavljali neizučeni delavci, med katere sem štela še pomožne uslužbence (sluge, čuvaje) in hlapce. Med ženami, ki jih je bilo v tej skupini največ, so prevladovala služkinje, kuharice in postrežnice. Ženske, ki so bile zaposlene, so bile predvsem samske, ločene ali vdove. V 86 nekmečkih družinah, kolikor jih je v tem času živelo v Trnovem, je bilo v službi le 17 žena, ostale (69) so bile gospodinje. Poleg teh, je v Trnovem živelo tudi 12 kmečkih družin, ki so imele vsaka nad 30 ha zemlje (njiv, travnikov, gozda). Poleg delitve na kmečke- nekmečke so družine v tekstu razdeljene tudi glede na njihov različen gmoten položaj v dve skupini;

- manj premožne: družine industrijskih delavcev, delavcev v obrti, pri železnici, pomožnih uslužbencev, dekel, hlapcev in zasebnikov, ki so imeli vrtove.
- premožnejše: kmečke, trgovske, obrtniške (tistih, ki so zaposlovali tuje delovno silo), uradniške in izobraženske.

zakonski stan prebivalcev:

spol	poročeni	ločeni	ovdoveli	samski
moški	94	3	2	64
ženske	94	6	15	70

Pod samske sem štela vsa tista dekleta, ki so bila ob popisu stara nad 24 let in fante, ki so imeli več kot 26 let.⁵ Vidimo, da je bilo število neporočenih deklet in fantov precejšnje. Vzrok za to je bilo dejstvo, da so si mladi morali še pred poroko zagotoviti materialno neodvisnost in samostojnost.

Struktura družin:

nekmečke:

- starši in otroci - 42
- mož in žena - 3
- starši, otroci in sorodniki - 8
- starši, otroci in sorodniki - 8
- starši, otroci in nesorodniki - 11
- vdove (-ci) in otroci - 4
- vdove (-ci) z otroki in sorodniki - 2
- ločeni z otroki - 3
- ločeni z otroki, sorodniki in nesorodniki - 1
- ločeni z otroki in nesorodniki - 1

kmečke:

- starši, otroci in sorodniki - 2
- starši, otroci, sorodniki in nesorodniki - 3
- starši, otroci in nesorodniki - 5
- vdova, otroci in nesorodniki - 2

V Trnovem je živelo leta 1931 96 družin. Od tega je bilo od nekmečkih družin 64 popolnih in 22 nepopolnih. Če pogledamo njihovo strukturo, vidimo, da so v nekmečkih živeli skupaj pretežno le starši in otroci. Nekaj več je bilo tudi skupnosti z nesorodniki katere so predstavljali podnajemniki, služkinje in kuharice. Kmečke družine pa so živele skupaj s sorodniki.

(starši, neporočenimi sestrami, brati) in ali z nesorodniki (hlapci, deklami in služkinjami). Podatki tudi potrjujejo domnevo, da v teh družinah ni bilo ločitev.

Družinski člani so bili v glavnem Slovenci, le po eden je bil Nemec, Avstrijec in Madžar, 5 pa je bilo Čehov. Po prvi svetovni vojni je prišlo v naselje največ priseljencev iz bližnje okolice ljubljane (41), Dolenjske (28) in iz Primorske (13). Razen v treh pravoslavnih družinah so bili ostali člani družin rimsko-katoliške vere.

Število družinskih članov:

- dva člana - 17
- trije člani - 29
- štirje člani - 27
- pet članov - 13
- šest članov - 12
- sedem članov - 4
- osem članov - 3

Družine so bile razmeroma majhne in so štele v večini 3 oziroma 4 člane. Starostna struktura prebivalcev v naselju je bila naslednja:

starost prebivalcev	število prebivalcev	%
0-10	80	13,5
11-20	97	16,4
21-30	165	28,0
31-40	77	13,0
41-50	65	11,0
51-	107	18,0

V tem delu Trnovega je živelo leta 1931 največ prebivalcev starih od 21 do 30 let, vseh skupaj pa je bilo 591.

Vstop v družinsko življenje

V času med vojnama so se resnejše zveze med mladimi sklepale večinoma po dopolnjenem 18 oziroma 20 letu. Šele takrat so starši dovolili otrokom, da so lahko sami ali v družbi z njimi hodili v kino, na promenado ali na ples. Razen ob delu so bile to najboljše priložnosti za navezavo poznanstev med fanti in dekleti.

Življenjskega sopotnika so si mladi praviloma poiskali znotraj svoje socialne skupine, nekateri kar v naselju. Otroci iz manj premožnih družin so si izbrali partnerja dokaj svobodno. Starši se v njihovi izbiri niso vmešavali. Vzrok je bil verjetno v tem, ker so bili ti otroci takrat večinoma že neodvisni - vsaj denarno, saj so bili zaposleni. Pri izbiri so razen na simpatijo, dekleta gledala, da bo bodoči mož gospodar, fantje pa, da bo žena pridna in dobra gospodinja, saj je po poroki to delo postalo njen »poklic.« V okviru te socialne skupine so hodili pari skupaj v mnogih primerih veliko let (povprečno 6), saj so si morali sami, ker od doma niso mogli pričakovati pomoči, »iz nič ustvariti pogoje za začetek skupnega življenja« si poiskati službo, najti stanovanje - saj pri starših zaradi prezasedenosti stanovanj navadno niso mogli ostati. Držali so se načela: »najprej štalca, potem kravca«.

V tem času imeli priložnost, da so se dobro spoznali, nekateri so imeli že intimne odnose.

Mladi so se videvali včasih med tednom, največ pa so bili skupaj ob nedeljah, ko ni bilo službe. Hodili so na sprehode po bližnji okolici, potem pa so šli v gostilno »le na pol litra vina. Ob njem sva sedela celo popoldne.« V kino, na ples so šli malokdaj »saj je bilo škoda vsakega dinarja. Skromna sredstva so vplivala tako na pogostnost kot na raznovrstnost zabave.

K poroki sta povabila fant in dekle manjše število svatov (2-6), le najbližje sorodnike in prijatelje, ki so jima bili obenem za pričo. Gledala sta, da je bila organizirana s čim manj stroški, ker sta jo plačala sama. Priredila sta le svetovsko kosilo - navadno v gostilni.

Balo so si dekleta, če so znale, naredile, drugače pa nakupile samce. Mladoporočenca sta nekaj dobila od svatov, redkeje od doma. Doto, ki je večina zaradi slabih gmotnih razmer doma ni dobila, so nadomestili prihranki. Skupno življenje so tako začeli v skromnih pogojih.

Premožni trnovski fantje in dekleta, so si v večini tudi sami izbirali bodočega moža, ženo, a so pri tem gledali ne le na simpatijo, temveč tudi, da je bil primernega položaja, ker »če je eden imel več, se z nižjim od sebe ni poročil«. Dekleta so gledala, da bo mož lahko sam vzdrževal družino, da se jim ne bo treba zaposliti. Svoj družbeni položaj so gradile na osnovi položaja svojega moža. Seveda pa so tu določen nadzor vršili tudi starši.

Številna dekleta so se poročila z mladimi Ljubljanskimi izobraženci, ki so si v tem času radi izbirali neveste med njimi. Med temi pari je bila običajna zaroka. Ob poroki mlada dva nista imela ne stroškov, ne skrbi, saj so jima jo praviloma priredili nevestini starši doma, ali pa so jo naročili v gostilni. Povabili so sorodnike in prijatelje. Naslednji dan sta se mlada zakonca odpeljala na poročno potovanje, kamor »so šli bolj inteligantni«. Nevestina obsežna bala, bogata darila svatov in denar, ki sta ga dobila od doma, so jima zagotovili ob vstopu v zakon dobro materialno preskrbljenost.

Sinov in hčere trnovskih kmetov predvsem tisti, ki so jim starši namenili posestvo, so se poročili z dekletom - fantom z bogatih kmetij iz okolice Ljubljane. Ženina - nevesto so mladim svetovali starši. Zanje so zvedeli preko »potovk«. Staršem je bilo vodilo pri izbiri materialni položaj ženinove

– nevestine družine, ki naj zagotovi mladima tudi dober start v življenje. Tako je bilo res, da »to niso bile poroke iz ljubezni, to so bile pogodbe, ki so jih sklenili med seboj starši, ki so tudi zglihali za doto. Gledali so, da je nevesta toliko prinesla k hiši, da so s tem izplačali ostale brate in sestre. Včasih so rekli boljše je prižent kot prigarat«.

Odločitvi staršev se otroci nevedno niso upirali, še predvsem ne dekleta, ki so bila prepričana o svoji popolni podrejenosti. Tudi zoperstavljanje sinov, ki so jim starši namenili posestvo (najstarejši oz. najbolj priden) je imelo za posledico, da so posestvo predali drugemu in je neposlušnež »moral v Ameriko«, ali pa so mu ob poroki dali le majhno doto. Mlada dva sta se pred poroko videla le nekajkrat in se tako nista dobro poznala. Ohceti, ki so jo spremljali nekateri običaji: prevoz bale »baliča«, šranga trnovskih fantov, so priredili na nevestinem domu njeni starši. Kmečke poroke so pomenile družaben dogodek širšega obsega, saj so nanje povabili sorodnike in sode« nikogar se ni smelo prezreti, drugače je bila huda zamera. »Veliko število povabljenih in trajanje poročnega slavlja, sta bila izraza imenitnosti.

Drugače pa je bilo z ostalimi kmečkimi otroki. Tisti, ki so bili usposobljeni za kakšen poklic, se navadno niso poročili s kmečkim fantom, dekletom, ampak so si izbrali zakonca sami v okviru svoje nove socialne skupne.

Stanovanjske razmere

V Trnovem je bilo po podpisu prebivalstva iz leta 1921 zasedenih 164 stanovanj, od tega je bilo 70 lastniških in 94 najemniških. Kakšna so bila, lahko delno sklepamo po navedbi, ki pravi, da je trnovska hiša: »majhna hiša, ne široka, pa tudi ne kaj prida dolga, v celem ne hudo prostorna«.⁷

Vste stanovanj:

Vsta stanovanja	število	št. ljudi v njih	št. ljudi v eni sobi
soba	15	40	2,6
soba s soup. kuhinje	8	13	1,6
enosobna	78	395	5,0
dvosobna	35	207	3,0
trisobna	23	136	2,0
štirisobna	2	15	1,8
petsobna	2	15	1,8
šestsobna	1	10	1,6

Ko vidimo, je največ trnovskih družin živelo v enosobnih stanovanjih. Ta in še slabša (samo sobo ali s souporabo kopalnice) so najemale manj premožne družine. Tudi v primeru, da so bili ti ljudje lastniki hiše, so uporabljali sami le majhno stanovanje, druga so oddajali. Dvosobna so imeli v lasti oziroma v najemu uradniki, učitelji, profesorji in majhni obrtniki, največ čevljarji, ki so imeli v eni sobi svojo obrtno delavnico. V večjih stanovanjih pa so prebivale družine večjih obrtnikov, trgovcev, višjih državnih uradnikov, izobražencev in tudi kmečke družine. V več primerih (17) so imele svoje hiše, v katerih pa so živele same.

Število oseb – glede na število sob je bilo največje v enosobnih stanovanjih. Del tega prebivalstva so sestavljali tudi podnajemniki, ki pa jih v glavnem niso jemale družine, pač pa predvsem samski ljudje, ločeni in vdove, da so lažje plačevali najemnino. Stanovanja so bila razen enega brez kopalnice.

Stranišča so bila ponekod v hišah, drugje zunaj njih in so bila skupna za več sosedov.

Elektriko so napeljali v Trnovo v letu 1898⁸ vodovod pa, 1896.⁹ V hiše so ju začeli napeljevati, po izjavah ljudi, šele po prvi svetovni vojni.

Delitev dela in odnosi med možem in ženo

Večje razlike na tem področju so se v Trnovem pokazale med kmečkimi in nekmečkimi zakonci.

Za ženo je v času med svetovnima vojnama veljalo načelo meščanske miselnosti – ali poklic ali družina – ki je poudarjalo, da je njeno mesto v hiši. Žene so po poroki, oziroma najkasneje po rojstvu prvega otroka ostale doma. Tako je bil v nekmečkih družinah – razen v nekaterih obrtnišk in delavskih – zaposlen le mož.

V premožnejših družinah je bilo res, da je »žena lahko ostala doma, ker je mož toliko zaslužil, da je družina lahko živela«. Te žene so vse svoje sile posvetile le »domačemu ognjišču« in vzgoji otrok. Nekatere so imele celo za stalno ali občasno pomoč pri domačem delu služkinjo.

V manj premožnih družinah pa so tako ali drugače prispevale k družinskemu proračunu tudi mnoge žene. Nekatere, ki so bile usposobljene za kakšen poklic, so delale doma za stranke in domače (predvsem šivilje in pletilje). Ob delu so belele pozno v noč, po vseh opravljenih gospodinskih opravilih. Tiste, ki so imele večje vrtove ali kakšno njivo so s pridelkom razbremenile družinski proračun, ali so celo zaslužile s prodajo vrtnin. Ostale maloštevilne pa so se zaposlile največ v Tobačni tovarni ali v obrti. Če pa dela niso dobile – kar se je dogajalo v času gospodarske krize po letu 1930 – so hodile v »tabrh« na velika kmečka posestva. Občasno kadar je bilo veliko dela ali stalno so bile zaposlene tudi žene večjih obrtnikov (gostilničarjev, krojačev), ki so pomagale pri delu možem. Te žene so tako poleg gospodinske imele še gospodarsko funkcijo.

Možje so ponekod dajali ženam večino plače – del so zadržali za svoje potrebe – s katero so skrbele za gospodinjstvo in ob posvetovanju z možem tudi gospodarile. Nekatere pa so dobile denar le za gospodinjstvo, z ostalim je upravljali mož. V primeru, da niso imele svojega lastnega dohodka, so bile za »vsak dinar« odvisne od moža. Denar so družine porabile največ za hrano, najemnino za stanovanje, šolanje otrok in obleko. Nasploh pa so v vseh družinah gledali, da so čimbolje gospodarili z denarjem, to je pomenilo, da so tudi kaj prihranili.

Organizacija domačega dela in sploh notranjega življenja družine je bila, tudi če so bile v službi, stvar žena. Mož se v to delo ni vključeval, saj je bil večino dneva odsoten in ker se mu je to delo zdelo zanj neprimerno. Takšno mišljenje je imelo korenine v takratnem modelu družinskega življenja in z njim povezano ženino ekonomsko nesamostojnostjo ter v načinu vzgoje, ki je poudarjala neenakost med spoloma. Tudi žene se za možovo delo v službi niso zanimale. Trudile so se le, da bi mu, ko je bil doma, čimbolj ugodile: »stregla sem ga od spredaj in od zadaj.«

Položaj moža (očeta) je bil v družini prevladujoč. Kljub temu, da so notranje družinsko življenje vodile žene, je bil poglavar družine, ker je prinesel domov glavni zaslužek, saj je žena tudi če je bila zaposlena, imela manjšo plačo. Razen tega so bile žene vzgojene v duhu, da v zakonu (in nasploh) nimajo take veljave kot on. Seveda je bilo v nekaterih družinah drugače, a te so bile maloštevilne. To ženino podrejenost moževi avtoriteti so utrjevale takratne družbene norme pravne in običajske. V vsakdanjem življenju se je kazalo na to na primer v tem, da so žene možu pripravljale posebne jedi, da je imel svoje mesto na čelu mize, kakor tudi v pogovoru.

Možje in žene so se med seboj pogovarjali le »domače stvari«. O medsebojnih odnosih, nepravilnostih pa so se žene »ženirale« pogovarjati. Prav tako ni bilo v navadi izkazovanje medsebojni čustev.

Običajno so v zakonu več potrpele žene, če so hotele, da je bil pri hiši mir. Na to jih je pripravljala že vzgoja doma. »Mati mi je vedno pravila, da bom morala v zakonu jaz popustiti, če bom hotela, da se bova z možem razumela in res

je tako». Če je bila žena skrbna mati in dobra gospodinja, kjer so imeli dovolj denarja vsaj za skromno življenje in če se mož ni vdajal pijači, so se zakonci razumeli. Slednji dejstvu pa sta bili med seboj večkrat povezani: denarja za kaj kupiti so imeli premalo, za zapiti pa ga je bilo preveč. Te družine so živele v bedi. Žene so kupovale v trgovini na puf. Ko ji v eni niso več hoteli dati, je šla prosit v drugo. Tudi v takšnih primerih so žene zaradi objektivnih razlogov (malo možnosti zaposlitve, vpliva cerkve, ki je bila proti ločitvi zakona) in subjektivnih (neizšolanost, neosveščenost) vztrajale v zakonu.

V kmečkih družinah, ki so v nasprotju s prejšnjimi nekmečkimi predstavljale ne le potrošno ampak tudi še proizvodno skupnost, delo ni bilo razdeljeno le med moža in ženo, temveč še med moževe-ženine brate, sestre in posle: dekle in hlapce.

Gospodinje so ob moči dekel skrbele za vrt, prodajo vrtnin, gospodinjstvo in otroke. Kmečki gospodarji so se tu v Trnovem ukvarjali predvsem s prevozništvom. Vozili so kamenje, opeko, les, ki so ga pripeljali po Ljubljani iz Podpeči, Vrhnike, pozimi pa led, ki so ga sekali na bližnjih bajerjih. Delo na njivah, travnikih in v gozdu so puščali hlapcem. Pomagali so jim le ob večjem nujnem delu. Može so bili tako cele dni zdoma. Z ostalimi člani družine so se videvali le zjutraj ob zajtrku, kjer so se dogovorili, kaj vse je treba opraviti. Vsakdanje življenje je bilo tu popolnoma podrejeno načelom ekonomije, ki je tudi odredila dnevni tok dogodkov. Delovni dan je trajal poleti od 4. ure zjutraj do 22. ure zvečer, pozimi pa od 6. ure do 5. ure.

Gospodarjevi dohodki so se stekali od prevoznništva, prodaje živine in pridelka, ženini pa od prodaje vrtnin. Kjer sta se z možem ekonomsko in duhovno odvisna od moža. Žena je iz nje jemala za potrebe gospodinjstva in otrok, mož pa za potrebe gospodarstva in svoje lastne. Drugače je imela žena svoj denar posebej.

V kmečkih družinah je bila še bolj kot v nekmečkih utrjena patriarhalna predstava o vlogi spolov. Žena je bila bila v veliki meri ekonomsko in duhovno odvisna od moža.

Na njune odnose je vplivalo dejstvo, da zakon v večini primerov ni bil sklenjen na čustveni temveč na pridobitniški osnovi. Za srečo v njem je moralo biti izpolnjenih več pogojev. Tako med zakoncema ni bilo vedno simpatije in spoštovanja. Ponekod se je temu priključil še alkohol. To medsebojno nerazumevanje se je kazalo tudi v številnih prepirih.

Žene so tudi v tem zakonu več potrpele. Pod vplivom vrednotenja okolice, ki jih je obravnavala kot povsem odvisne osebe, so postale o tem prepričane tudi same, kot kaže izjava: »kam pa naj bi šla? Domov me ne bi vzeli, bi bila prevelika sramota«. Tako na ločitev, odselitev od moža, niso pomislile.

Veljava žene v kmečkem zakonu je bila odvisna tudi od višine dote, ki jo je prinesla s seboj. Če ta ni bila velika, je bila seveda manj upoštevana.

Razen tega je na medsebojne odnose in na položaj žene moža vplivalo dejstvo, da je družina takrat pomenila »gospodarsko in življenjsko skupnost sorodnikov in nesorodnikov«. Mlada zakonca sta živela skupaj s starši, sorodniki (bratje, sestre) in posli.

V kmečkih družinah je praviloma živelo skupaj več generacij. Starši so si ob predaji posestva, ki je navadno sovpadala s poroko bodočega gospodarja, zagotovili preskrbljenost do smrti »prežitek«: hrano pri isti mizi, del gozda in kakšno njihov. Mlado ženo (moža) so moževi (ženini) starši nadzorovali in ocenjevali pri delu. Do preprirov med njimi je prišlo, kadar so želeli starši pri delu še vedno imeti glavno besedo kljub temu, da so opravljali lažja dela, pazili na vnuke ali le »ksihte prodajali«.

Doma so navadno za pomoč pri delu ostali neporočeni bratje in sestre. Novo gospodinj (gospodarja) so vsej v začetku vsi gledali postrani, ker jih je spodrinila (-1) in jim odredila (-1) delo.

V »familijo« so spadali tudi posli. Dejstvo, da so »tisti hlapci, ki so bili pri družini že več deset let, imeli pri hiši več besede kot gospodinja«, kaže, da je bila žena, včasih podrejena celo njim.

V tem obdobju so imele kmečke družine povprečno po štiri, ostale pa po dva otroke. To razmeroma majhno število je bilo posledica vpliva bližnjega mesta na mišljenje ljudi, kot pravi tudi Ivan Vrhovnik (po prvi svetovni vojni): »Pada naraščaj vzrok moderni nazori glede števila otrok in ženska bolnica, kamor hodijo zakonske in nezakonske žene roditi«. O tem, kakšno zaščito pred nosečnostjo so uporabljali, pove izjava: »Če nočeš otroka, se ne smeš peljat v Ljubljano, ampak moraš it na Brezovci dol«. Vendar je bila ob tem načinu odločitev še vedno v rokah moža. Stalen strah pred nezaželenim spočetjem je gotovo vplival tudi na ženin odnos do moža. Nezaželeno nosečnost so nekatere žene prekinile s splavom, ki so jim ga običajno naredila neizšolane ženske.

kmečke žene so ob pomoči babice rodile doma. Po porodu so dva, tri dni počivale, nato pa so postopoma zopet prevzele vse svoje obveze – lotile so se tudi težkih del.

Za razliko pa so nekmečke žene rodile v bolnici, kjer so ostale teden dni. Po prihodu domov so kar hitro spet opravljale vse svoje funkcije.

Otroke so starši kmalu po rojstvo nesli h krstu. Za botra in botro, ki sta otroku prinesla darilo npr. hranilno knjižico, so pripravili praznično kosilo. Imena so otroci večinoma dobivali po starših ali starih starših.

Vzgoja in izobraževanje

V vseh družinah je bila v obdobju med vojnami glede na takraten način delitve dela med zaposlenim možem in ženo – gospodinjjo vzgoja otrok stvar matere. Več nadzora nad njimi so imele matere v nekmečkih družinah, niso pa jih vzgajale načrtno. V teh družinah so se otrokom včasih posvetili tudi očetje, ko so jih peljali na popoldanski sprehod. Da pa bi se z njimi kaj več poigrali niso imeli ne časa, ne interesa. V kmečkih, obrtniških in tistih delavskih družinah, kjer sta bila v službi oba zakonca, pa so bile žene preobremenjene z delom in so otroke dosti manj nadzirale. Če so živeli skupaj s starimi starši, so ti pazili nanje, drugje so prikočile na pomoč sosedu ali pa so bili prepuščeni sami sebi. Pri vzgoji so se starši zanašali »na lastno pamet«, kar je pomenilo, da so otroke vzgajali tako, kakor so bili vzgojeni sami po načelu »če je mene mama prav vzgojila jih bom tudi jaz«. Poštenost, pridnost, ubogljivost, olika in obiskovanje cerkve so bile osnovne lastnosti lepo vzgojenega otroka. To so starši dosegli z besedo, nemalokrat pa tudi z tepežem. Kaznovali so večkrat matere, saj očetu to niti ni bilo potrebno, ker so že na njegov mig otroci naredili, kar je bilo treba. Razen tega ga velikokrat ni bilo doma, tako, da za lumparije ni niti izvedel.

Navadno je mati kaznovala večkrat sproti, na hitro, oče pa malokdaj, pa takrat pošteno. Pretirane kazni nad otroki so bile večinoma posledica preveč popitega alkohola in so se nad njimi vsi zgražali.

Poleg ostrih besed in tepeža so starši vplivali na otroke tudi s prigovarjanjem in vzgledom.

Starši so menili, da je njihov vpliv na otroka najpomembnejši v rani mladosti, ker se potem »itak vzgaja sam«. Otroke so imeli radi, a jim tega niso preveč pokazali. Redke nežnosti so jim izkazovale predvsem matere.

Na splošno so se otroci in starši med seboj malo pogovarjali »ker ni bilo časa«. Več stika so imeli z materjo, ker jim je bilo z očetom nerodno govoriti.

Pogovarjali so se največ domače stvari. O denarju, razumevanju med starši, o odnosih med spoloma niso razpravljali. »Pogovarjali smo se o kuhi, o spolnosti pa nikoli, smo bili v teh stvareh zadržani«. Vendar dejstvo, da so v številnih primerih vsi člani družine spali v enem prostoru, da so star-

ši otroke občasno nagnali ven iz sobe, da misliti, da otroci v teh stvareh niso bili nevedni.

Pri delu doma so začeli otroci pomagati na različne načine in pri različni starosti. V kmečkih družinah je veljalo »čim prej mogoče«.

V nekmečkih družinah pa so začeli otroci pomagati kasneje, po vstopu v šolo. Še manj so bili vključeni v delo doma pri tistih premožnejših družinah, ki so imele služkinjo. Tu so bili otroci zaposleni predvsem z delom za šolo in učenjem kakega instrumenta, »kajti družina, ki je kaj dala nase, je glasbeno šolala svoje otroke«¹² Kakor pri vzgojnih načelih nasploh (dvojna vzgoja), so bile tudi tu razlike med fanti in dekleti. Povsod so hčere več sodelovale pri gospodinjanskem delu.

Dekleta, katerih življenjski cilj je bila v tem času poroka, dom in otroci, so se tega morale naučiti. Sinovi so opravili le kaj težjega: nosili drva in kjer so imeli vrtove, pomagali pri delu na njih. V izrednih primerih predvsem nepopolnih družinah je bilo ponekod drugače. Za opravljeno delo so otroci običajno dobili kakšen dinar. Največ so denar porabili za sladkarije in za kino.

Fante so vzgajali manj strogo kot dekleta – patriarhalna naravnost vzgoje – kar se je kazalo tudi pri pravilih, ki so urejala druženje z nasprotnim spolom. Fantje so imeli več svobode in so morali obenem popaziti na sestre.

Dekleta se s fanti niso družila do 18–20 leta. Tudi kasneje so se z njimi večkrat dobivala tako, da so odšli z doma s kakšno pretvezo.

Navadbe v popisu prebivalstva iz leta 1931 pokažejo, da je od 82 otrok, rojenih med leti 1907–1916, starih od 15 do 24let, bilo med fanti 4 nekvalificiranih delavcev, 2 sta ostala za pomoč doma na kmetiji, 19 vajencev in pomočnikov (kolarski, krojaški, mizarški, urarski), 11 dijakov, 1 gradbeni tehnik, 2 študenta. Od deklet jih je ostalo doma za pomoč pri delu 12, 4 so bile nekvalificirane delavke, 19 je bilo vajenk oziroma pomočnic največ pletilj in šivilj, 5 je bilo dijakinj, 3 dekleta pa so bile uradnice.

Otroci manj premožnih staršev so po končani ljudski šoli na Grabnu odšli v uk, kajti starši so večinoma želeli, da pridejo čim prej do lastnih sredstev, da jih ne bo treba več vzdrževati. Ti niso imeli za šolanje ne denarne, ne moralne podpore staršev. nekateri, predvsem otroci obrtnikov, so sledili poklicu očeta in so se zaposlili v njegovi delavnici, kjer so že prej pomagali. Ni bilo namreč redko, da so obrtniki že kmalu začeli izkoriščati delo svojih otrok.

Posamezni kmečki otroci, dekleta in fantje, so nadaljevali šolanje v meščanski šoli na Prulah ali v gimnaziji, tehnični srednji šoli ali so odšli v uk. Seveda je o tem odločala predvsem njihova nadarjenost in pridnost.

»Želeli smo si v šolo, saj tisti, ki je bil v službi, je bil gospod, ker po službi ni imel več dela«.

Ker so bili kmetje premožni, so nudili otrokom predvsem denarno podporo pri šolanju. Nekateri pa tudi moralno: »želeli smo dati otrokom boljši kos kruha«.

V zgoraj navedenih podatkih iz popisa prebivalstva smo videli, da so dekleta v nekoliko večji meri ostajala brez kvalifikacij. Razen tega so zanje pri izbiri poklica veljale še norme o spodobnosti oziroma nespodobnosti nekaterih poklicev (npr: igralka).

Otroci, ki so imeli daljšo brezskrbno mladost, so izhajali iz premožnejših družin. Starši so njihovi izobrazbi posvetili več pozornosti. Po opravljeni meščanski šoli so svoje hčere pošiljali v Avstrijo v internat oziroma v gospodinjstvo šolo v Marija Zel, kjer so se učile kuhati, šivati, in jezike, da so se dobro pripravile na zakon. Sinove pa so pošiljali v srednje, višje in visoke šole (trgovska akademija, učiteljske, pravo).

Čprav so starši zatrdili, da so otroci, ko so se zaposlili, postali samostojni, temu vedno ni bilo tako. navadno se je to zgodilo šele, ko so se poročili oziroma odselili od doma. Tisti, ki so ostali sami, so praviloma živeli doma in so staršem

ob mesecu izročili del zaslužka. V kmečkih družinah so samski otroci predstavljali dodatno pomoč pri delu, za kar so dobili stanovanje, hrano in obleko. Ti so bili tako od staršev tudi ekonomsko odvisni. Otroci so se, če so živeli pri starših, podrejali njihovi avtoriteti.

Poleg vzgojne je imela družina v tem času tudi zdravstveno funkcijo. Otroke so zdravili predvsem z raznimi čaji, zdravnikarja so poklicali le ob hudi bolezni. »Če je zbodel kakšen otrok, niso poklicali zdravnikarja, za žival pa takoj«. V številnih družinah je bila slaba tudi nega otrok. »ko smo bili majhni, smo imeli uši, garje. Namazali so nas z maslom, razkužili ni bilo«. Takšna je bila situacija predvsem v kmečkih in manj premožnih družinah.

Preživljanje prostega časa in praznovanja

V Trnovem so bile razlike v načinu preživljanja prostega časa vezane na spol, starost in tudi na socialno pripadnost. Prosti čas je bil povezan z družabnim življenjem in rekreacijo v naravi.

Odraslim članom nekmečkih družin je že sobotno popoldne pomenilo čas počitka. Med tednom niso šli nikamor, ker ni bilo ne časa, ne denarja.

Ob nedeljah so se odpravile družine peš na sprehode ali izlete po bližnji okolici: na Rožnik, »v Murve«, na Šmarno gor, v mesto, nekateri pa so odšli tudi v hribe. Ti izleti so se končali v gostilni. Da je bilo manj stroškov, so hrano navadno prinesli s seboj in so naročili le pijačo. Poleg tega so moške ta dan radi zahajali na nogometne tekme, na igrišča na bližnji Opekarski cesti, za Bežigrad ali k pivovarni Union. Med tem ko so oni navijali, so se žene z otroci sprehajale v bližini. Ob koncu tekme so jih prišle počakat, da so skupaj odšli domov. Premožnejše družine so se ob nedeljah vozile z zapravljenimi tudi na daljše izlete. Ob sobotnih oziroma nedeljskih večerih pa so hodile v gostilno na večerjo ali v gledališče.

Kadar niso šle ven, so se družine dobile doma s prijatelji ali sosedi in preživele popoldne in večer ob družabnih igrah. Radi so igrali karte: »šnops«, »eins«, »lustig«, »durek«, tombolo in domine.

Marsikatero nedeljo, kakor tudi prosti čas med tednom so moške preživele sami ali s prijatelji. Hodili so kegljat, v gostilno »na kozarček«, na lov ali ribolov. Žene so šle v tem primeru z otroki popoldne k maši, potem pa so poselele pred hišo in poklepetale s sosedami, ali se lotile ročnega dela. »Včasih za ženske ob nedeljah (in tudi drugače) v prostem času ni bilo drugega, kot da so kvačkale, pletle ali štikale čipke za prte in kapne«.

Če je imela družina vrt, je mož v prostem času pomagal ženi pri njegovem obdelovanju. Temu skupnem veselju je bila osnova predvsem želja po stiku z naravo, ki je imela korenine tudi v kmečkem poreklu številnih zakoncev.

Razen nekaterih premožnejših družin, ki so v času dopusta hodile na morje ali na Gorenjsko, drugi dopusta niso imeli redno, kadar pa so ga imeli, so bili doma, ali so obiskali sorodnike.

V kmečkih družinah je bilo prostega časa, razen pozimi, manj. Takrat so žene šivale, pomagale deklam zbirati fižol, pospravljale hišo. Moški pa so popravljali orodje in hodili v gozd po drva. Takrat je bilo tudi več časa, da »smo šli sosed k sosedu na klepet. včasih smo se šli rihtarja bit, drugič pa tombolo ali špano«. Tudi kadar so imeli čas, pogosto niso šli nikamor iz Trnovega, saj niso čutili potrebe »smo se raje držali doma«.

Kmečki gospodarji so ob nedeljah po maši zavili v gostilno »Tenente«, kjer se je zbiral njihov »parlament«, da so kaj popili in se pogovorili. Popoldne so se zbirali »pr Jernač« in balinali. Radi so hodili ob nedeljah tudi na lov – priljubljen je bil lov na šoje. Ta dan so včasih vozili z bagreom na lov ljubljansko gospodo, da so kaj zaslužili in ker se je tam »ve-

liko pilo in dobro jedlo. Redkeje so hodili ob nedeljah dopoldne sami ali z otroki v mesto na promenado.

Preden so odšli domov, so se obvezno ustavili v gostilni, vendar so gledali v kateri. »Hodili smo samo v najboljše lokale v navadne gostilne nismo šli, ker smo nekaj dali nase«. Bolj pestro so preživljali svoj prosti čas otroci, ki so se pogosto družili v igri. Okoliški travniki, bajerji, Gradaščica in Ljubljana so jim nudili številne možnosti zabave. Ob bajerjih so lovili žabe in divje race. Poleti so se v njih kopali, pozimi pa na njih drsali. V Mestni log so hodili po ptičja jajca, stikali so za zapuščenim vojaškim plenom, ki ga je bilo po prvi svetovni vojni povsod veliko, vozili so se s čolni po Ljubljani in pomagali v njej prat konje. Kupljenih igrač so imeli malo, več so si jih naredili sami: drsalke »šlitšue«, sanke, žoge iz platna ali prašičjega mehurja. Veliko otrok je hodilo dvakrat tedensko k telovadbi k Sokolu II ali Orlom, odvisno od političnega prepričanja staršev. To je bila za večino edina organizirana oblika preživljanja prostega časa. Mladi fantje in dekleta so v prostem času zelo radi obiskovali pevske vaje cerkvenega zbora, saj so bile povezane z družabnostjo, poleg tega pa so imeli priložnost z njim nekajkrat na leto oditi na izlete. Drugače se je fantovska družba ob popoldnevih in večerih najraje zbirala na mostu pred cerkvijo: »pogovarjali smo se o svojih dogodivščinah in željah. Gledali smo, če bo šlo mimo kakšno lepo dekle. Radi smo tudi kakšno zapeli, potem pa smo zavili še v gostilno«. Dekleta so bila zaradi večje obremenjenosti z delom in strožje vzgoje veliko doma, kjer so se v prostem času ukvarjala z ročnimi deli. Ob koncu tedna pa so s prijateljicami ali brati hodile v kino na popoldanske predstave. Otroci iz premožnejših družin so hodili predvsem v predpustnem in pustnem času na ples v mesto. Manj premožni so hodili več na razne veselice, na primer na »vinsko trgatve«.

Trnovo je imelo tudi svojo kulturno ustanovo prosvetni dom, ki je deloval med leti 1920–1927, ko se je preimenoval v Orlovski dom, in je bil ukinjen leta 1932.¹⁵ Njegove predstave, ki so jih prirejali domačini – amaterji, so pridno obiskovali predvsem klerikalno usmerjeni Trnovčani. Druga kulturna prireditelja, ki je privabila veliko Trnovčanov, starih in mladih, so bili koncerti pevskega zbora »Krakovo – Trnovo« v kinu Matica.

Z branjem so se ljudje bolj malo kulturno bogatili. Redno so prebirali možje le časopisa Jutro in Slovenec, žene pa predvsem revijo Dom in svet. Njihovo zanimanje za knjigo, razen med izobraženci, je bilo dosti manjše, čeprav so sami zatrili »da za knjige ni bilo (le) časa«. Če pa so brali, so bile to Mohorjeve knjige, na katere je bil po Ivanu Vrhovniku naročen »vsak deseti Trnovčan«.¹⁶ Otroci so domov prinašali reviji Vrtec, ki so jo manj premožni dobivali v šoli za stonj, in Naš dom.

Praznovanje Miklavža, Novega leta in Pusta je bilo povezano z obiskom ene od petih trnovskih gostlin. Starši so vzeli s seboj tudi otroke, starejše od 20 let, mlajše pa so pustili doma, »da so čuvali hišo«. Ti so se doma igrali: ulivali svinec, se šli »koza – klamf« ali špano. Odrasli so si v gostilni rezervirali mizo. »Vsi smo se med seboj poznali, smo bili ena velika družina. Včasih je bilo to praznovanje bolj slovesno kot danes. Največ smo se hecali«. Bila pa je to tudi priložnost, ko so se sklepali dogovori med starši za poroke otrok in priložnost za medsebojna poznanstva med mladimi. Nekatere premožnejše družine so šle na praznovanje v mesto, v Union, Kazino ali kakšno kavarno.

Praznovanje je bilo vezano še na »žegnanjsko nedeljo«. 24. junija, takrat se je večina članov trnovskih družin udeležila dopoldanske maše in procesije popoldne pa so se, oblečeni v narodne noše odpravili na veselico, ki jo je prirejalo pevsko društvo Krakovo-Trnovo vsako leto v Hribarjevem gaju (Kolezija), kjer je bil ples, srečolov in nastop telovadcev. Predvsem kmečke družine so rade hodile poleti na romanja. S kolesjem, lastnim ali sposojenim, so se peljali v Dobrovo, Crn grob ali Skaručno. Tradicionalno je bilo vsako-

letno romanje na Brezje (z vozovi). Romanja so se najbolj veselili otroci, ker so tako šli kam od doma »drugače smo bili ob počitnicah doma. Natančno smo vedeli datum, kdaj se kam gre«. Delavske družine pa so za prvi maj hodile na Rožnik.

Godove so praznovali doma, v okviru družine in sorodnikov. Odrasli si med seboj niso dajali večjih daril. Ta dan so imeli le »boljše kosilo, glaž vina in smo kaj zapeli«. Otroci pa so dobivali predvsem praktična darila: obleko, čevlje, stvari za šolo, sladkarije, mlajši kakšno igračo.

Komuniciranje navzven

Osrednja priložnost, kjer so se srečevali znanci iz soseske, je bila nedeljska maša, kamor so zahajali večinoma vsi. Otroci, ker so morali, saj so kateheti vršili strog nadzor nad njihovimi obiski šolskih maš, odrasli pa zato, »da si videl poznanega, ne le iz gorečnosti«. Po njej so si ljudje izmenjali novice o dogodkih, tudi tistih, ki so se nanašali na družinsko življenje sosedov, in jih prekomentirali. Može so se dobivali po 10. maši, žene pa po 6., saj jih je potem doma čakalo delo. Tudi ob tem dogodku je sosedje razdruževalo različno politično prepričanje, kar se je kazalo v tem, da so se klerikalci pred mašo zbirali na eni strani mostu, liberalci pa na drugi. Po maši pa so zavili vsak v svojo gostilno.

Kmečke družine so imele v času med vojnami največ izvendružinskih stikov v sosedih, ki so pomenili obenem tudi prijatelje »saj smo se z njimi vse pomenili«. Tako veliko vlogo so imeli ti odnosi zato, ker so si med seboj izmenjavali najrazličnejše oblike pomoči vezana na gospodarsko leto kmetov: pomoč ob košnji, mlačvi, zmetavanju krme, posojanje živine, vozov in zato, ker so družine večino časa preživele v okviru Trnovega, saj jim je to narekoval značaj njihovega dela. Največ so se družili med seboj najbližji sosedje »mejaši«. Zvečer so se obiskali in si pomagali obrezovati korenje, peso ali luščiti fižol. Razen ob delu pa so se dobivali tudi ob prostem času. Do »špetirjev« med njimi je prišlo najpogosteje zaradi opravljanja, včasih pa tudi zaradi otrok. Stiske s sorodniki, ki niso živeli doma ali v sosedstvu, so imeli predvsem ob vseh večjih praznovanjih v družinskem življenju: poroki, krstu, ob smrti, in na »žegnanjsko nedeljo«. Tu je bilo njihovo sodelovanje obvezno.

Z nekmečkimi družinami se kmetje, kljub temu, da so se vsi poznali, niso družili. Med seboj so se le pozdravljali in poklepetali. Prav tako niso imeli veliko stikov s priseljenimi prebivalci, »ker smo bili zelo ponosni na to, da smo Trnovčani«.

Tudi nekmečke družine so imele veliko stikov s sosedmi. Ti niso več temeljili toliko na medsebojni pomoči, ki je bila večinoma nedelovnega značaja, pač pa na bližini bivanja. Pravi družabni prostor so bili vrtovi. Na njih so klepetali, si izmenjavali izkušnje in sadike. Niso pa sosedov vabili k družinskim praznovanjem. Največ so se družile med seboj žene – gospodinje. Te so poklepetale pred hišo, pred trgovino »izmenjale smo novice in pogledale ena drugi v lonec, kaj katera kuha«.

Te družine so imele stike tudi s prijatelji, s katerimi so se spoznali na delovnem mestu. Z njimi so jih družili podobni interesi in način življenja. skupaj so preživljali prosti čas in proslavljali družinske in letne praznike.

Na druženje med otroki so vplivali: starost, socialni položaj in značaj otroka. Ko so odrasli, so jih začele poleg socialnih ločevati še razlike v spolu. Večina otrok iz manj premožnih družin in tisti kmečki otroci, ki se niso šolali, je bila že kmalu polno vključena v delo. Dekleta so morala biti več doma, saj so jih starši strožje nadzorovali. Tisti pa, ki so se šolali naprej, so bili zaposleni z učenjem. Vse to je imelo za posledico, da so se otroci manj družili.

Tako vidimo, da so pri navezovanju izvendružinskih stikov imeli svoj vpliv: spol, starost, različni interesi, premoženj-

sko stanje, ter čas in kraj naselitve. Soseska je vršila v tem času nadzor nad dejanji, življenjem posameznikov in družin in je s svojim mnenjem – odnosom tudi vplivala nanj.

OBDOBJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Družbena struktura

Poklicna in izobrazbena struktura 243 aktivnih prebivalcev v Trnovem leta 1971:

poklic	moški	ženske
kmetje	3	3
nekvalificirani delavci	29	20
pomožni uslužbenci	2	22
profesionisti	59	33
uslužbenci	13	32
drugo (2 konstruktorja, 2 arhitekta, 3 profesorji, 2 učitelja, 3 inženirji, 3 ekonomisti, 2 pravnik, 1 višja medicinska sestra, 1 sanitarni inšpektor, 1 sekretar)		

izobrazba	moški	ženske	%
nepopolna osnovna šola	24	35	24,4
osnovna šola	15	22	15,2
obratna šola	47	31	32,1
srednja šola	11	27	15,6
višja šola	9	4	5,3
visoka šola	11	7	7,4
skupaj	117	126	100,0

Če pogledamo splošno poklicno strukturo aktivnih prebivalcev s področja Trnovega vidimo, da še vedno, kot v obdobju pred vojno, med moškimi prevladujejo profesionisti in nekvalificirani delavci. Tudi med ženami je največ profesionistk, ki jim tesno sledijo uslužbenke. Sprememba pa se kaže v tem, da je poklicna kot tudi izobrazbena struktura bolj izenačena. V primerjavi s preteklostjo je danes več žena z boljšo kvalifikacijo oziroma s srednjo, višjo in visoko šolo. Zvezo se je zmanjšalo število gospodinj, ki jih je še 6.

Tudi te družine so, ker so se pokazale razlike v njihovem načinu življenja, razdeljene na kmečke – nekmečke ter na družine – intelektualcev (ljudje z visoko, višjo in srednjo izobrazbo), – delavcev (ljudje z obrtno, osnovno oziroma nepopolno osnovno šolo).

Zakonski stan prebivalcev:

spol	poročeni	ločeni	ovdoveli	samski
moški	104	102	8	42
ženske	104	10	17	63

Struktura obiskanih družin:

- mož, žena – 4
- starši in otroci – 21
- starši, otroci in sorodniki – 6
- vdove z otroki – 3
- ločenke z otroki – 1
- vdove samske – 6

Vidimo, da je največ družin takih, kjer gre za skupnost staršev z otroki – dvogeneracijskih (25).

Število družinskih članov:

- eden član – 6
- dva člana – 4
- tri člana – 18
- štiri člani – 9
- pet članov – 5
- šest članov – 1
- sedem članov – 1

Najpogostejše so družine s tremi člani. Med njimi so tudi mlade družine, ki se bodo verjetno še povečale. Dvočlanske so družine starejših parov, katerih otroci so se že odselili.

Starost prebivalcev	število prebivalcev	%
0–10	98	22,0
11–20	47	10,8
21–30	86	19,5
31–40	70	15,9
41–50	39	8,8
51–	102	23,0
skupaj	442	100,0

K tej tabeli bi dodala, da je danes število starejših prebivalcev verjetno še večje zato, ker se je veliko mladih zaradi predvidenega rušenja naselja že odselilo, starejši, ki so bolj vezani nanj, pa še vztrajajo tu. Prav tako je verjetno manjše celotno število prebivalcev.

Večina prebivalcev se je po vojni priselila v Trnovo med letoma 1960–1970, in sicer iz Dolenjske – 39, Štajerske – 34, ter Hrvaške in Bosne in hercegovine – 34. Med 442 prebivalci je bilo po popisu iz leta 1971 393 Slovencev, 35 Hrvatov, 11 jih je iz Bosne in Hercegovine in po 1 Madžar, Čeh in Avstrijec.

Vstop v družinsko življenje

Veliko parov, ki so se poročili takoj po vojni, se je poznalo ali celo hodilo skupaj že pred njo. Ob tem dogodku je parom pomagala država s poročnimi boni. Skupno življenje so največkrat pričeli na domu staršev, ker so bile možnosti za osamosvojitve majhne.

Danes imajo mladi več možnosti spoznavanja in navezujajo prve resne stike z nasprotnim spolom prej kot, včasih. Spoznavajo se ob delu, pri športu, šolanju, na plesu, v lokalih, itd. Pri izbiri gledajo na izgled izbranca (-izbranke) in na to, da jih družijo skupni interesi. Za medsebojne odnose so značilne pristne osebne povezave, svobodno izražanje čustev in sproščenost. Niso redke oblike skupnega predzakovskega življenja, saj so mi mnogi odgovorili: »s poroko se ni veliko spremenilo, saj sva že prej živela skupaj.« V takih in tudi številnih drugih primerih je nosečnost pospešila odločitev za zakon.

Pred poroko sta naredila fant in dekle vsak za svoje prijatelje fantovščino – dekliščino, doma ali v gostilni. Tisti, ki so zaposleni, so dogodek proslavljali tudi v krogu sodelavcev.

V veliki večini so poroke financirali oziroma vsaj sofinancirali starši, ki so sodelovali tudi pri organizacijskih pripravah. Veliko parov se je poročil le civilno.

Nekateri pari so si privoščili veliko gostijo, na katero so povabili vse sorodnike kljub temu, da z njimi do takrat (niti kasneje) niso imeli tesnejših stikov. Drugi predvsem mlajši pa pod vplivom splošnega uveljavljanja pojavnosti individualizacije vse bolj pojmujejo poroko kot intimno dejanje, ki se tiče izključno dveh ljudi, ki se imata rada. Na poroko povabijo večinoma le priči in najbližje sorodnike. Po poročnem obredu odidejo z njimi na skupno kosilo, »ker si rad tisti

dan čimprej sam«. Med njimi so se začela uveljavljati poročna potovanja, ki jim je osnova želja po čimbolj prijetnem začetku zakona.

Tisti zakonci, ki niso imeli možnosti dobiti svojega stanovanja, živijo skupaj pri starših enega od njiju ali pa narazen vsak pri svojih. Prva skrb jim je osamosvojitve. Gledajo da se takoj, ko se jim ponudi ugodna priložnost, odselijo od doma, ker »je bolje, da si sam, se z možem vsaj lahko v miru skregaš«. Danes nudi mladim pri tem družba nekatere možnosti: solidarnostna stanovanja, najemanje kredita za nakup stanovanja, pohištva, gospodinjskih aparatov, itd.

Stanovanjske razmere

Stanovanjske razmere so v Trnovem še danes slabe. Ker bodo v prihodnjem letu 1981 pretežni del Trnovega porušili, niso dovoljene povečave, prenove ali prezidave stanovanj.

Vrsta stanovanja	število stanovanj	število stanovalcev	št. ljudi v eni sobi
enosobna	13	36	2,0
dvosobna	18	68	1,8
trosobna	3	10	1,0
štirisobna	4	12	0,8
petsobna	3	13	0,8
SKUPAJ	41	139	/

Podatki v tabeli se nanašajo le na obiskane družine. Največ jih, kot vidimo, živi v dvosobnih stanovanjih. Še danes jih polovica nima kopalnice in stranke imajo skupna stranišča. Veliko stanovanj zaradi vlage sploh ni več primernih za bivanje. Večja komfortna stanovanja so le v redkih novih hišah. Zaradi takega stanja je razumljiva želja večine družin, da se čimprej odselijo.

Delitev dela in odnosi med možem in ženo

V prvih nekaj letih po vojni nove družbeno-ekonomske razmere še niso povzročile večjih sprememb na področju družinske delitve dela in v odnosih med zakonci.

Ščasoma pa so se začele žene v vedno večjem številu zaposlovati. Delo v službi jim pomeni danes potrditev in razvoj njihovih sposobnosti, ki jih v družinskem življenju ne morejo uporabiti, sprostitev od dela doma, stik z ljudmi in zaslužek, ki jim omogoča pridobiti številne potrošne dobrine. »Če ne hodiš v službo, nisi samostojen, nimaš družbe, si samo med kastrolami. V službi se razvedriš«.

Kljub zgoraj navedenim mislim pa je večini žena glavni interes družina, predvsem dokler so otroci majhni; vendar pa za to svoje domače delo pričakujejo priznanje in želijo, da se vanj vključi tudi mož.

Zaposlena žena je danes, kot se je pokazalo, dvojno obremenjena, saj ima v enem dva delovna dneva. Po vrnitvi domov jo čakajo gospodinjska opravila in otroci. Žene porabijo na dan za gospodinjska dela 3 do 4 ure kljub temu, da imajo številne pripomočke. Družba nudi ženam danes nekatere oblike pomoči. Da bi jim olajšala gospodinjsko delo, odpira razne servise: za pranje, likanje, čiščenje in podobno. Vendar kljub temu ostaja ženam še veliko dela. Razen tega pa so te storitve drage in jih zato ne uporabljajo pogosto.

Delovni dan moža se deli na službo, počitek, morebitno honorarno delo in ukvarjanje z otroci. Žene pravijo, da delajo možje dnevno 12 ur, one pa 18. Njegova zastopanost v družinski delitvi dela je različna in je do neke mere odvisna od

starosti in izobrazbe. Večinoma moške opravijo vsa težja dela, in vse delo okrog avtomobila. zelo neradi pa se lotijo gospodinjskih opravil, ker pravijo, da »ženske to pač bolje znajo«, in »da si žena lažje vzame čas za to«. Predvsem v mladih družinah in v družinah intelektualcev se moške bolj zavedajo obremenjenosti svojih žena. Tu mož in žena več sodelujeta pri gospodinjskem delu v smislu pomiva žena – briše mož; ali žena skuha, mizo pripravi mož. Več sodeluje mož pri delu doma tudi tam, kjer imata z ženo službo v nasprotnih izmenah.

Ekonomska osnova nekmečkih družin je plača zakoncev. Zaslužek hranijo v blagajni »škafli« ali po novem v banki. »Imava skupno blagajno, saj je tudi dohodek skupna last«. Iz nje jemljeta zakonca vsak po svojih potrebah in seveda možnostih. Z denarjem, namenjenim gospodinjstvu, gospodari žena. Skupno pa odločata o vseh večjih izdatkih. Od celotne vsote porabijo približno 35 do 40 % za hrano, 25 % za komunalne stroške, 5 % za razvedrilo, ostalo pa za vzdrževanje avtomobila, nakup oblačil, odplačevanje kreditov. Drugače je tam, kjer so majhni otroci in je treba del dohodka nameniti še za njihovo varstvo. Tudi danes imajo številne družine vrtove, a njihova vloga v ekonomiki družine ni pomembna.

Z zaposlitvijo žena se počasi spreminjajo odnosi med zakonci. Denarna samostojnost in delo v službi utujeta v ženi zavest enakopravnosti z možem in jo vzpodbujata k uveljavljanju njene avtoritete. Od zakonskega tovariša predvsem žene pričakujejo več kot včasih. Odnosi med zakonci se spreminjajo v odnose sodelovanja, zaenkrat predvsem na področju odločanja in vzgoje otrok.

Žena bi se rada osvobodila nekaterih opravil oziroma svojih notranjih družinskih nalog, zato je delitev dela doma v mnogih primerih vzrok za prepir. Na splošno so bili zakonci mnenja, da se je včasih treba skregati, »da razčistiš stvari in razbiješ dolgčas«, torej, da so občasni prepri koristni. Važno za odnose med možem in ženo je »razumevanje, urejeno stanovanjsko vprašanje, da živiš sam, brez staršev in srečni otroci«. Čustva si izkazujejo med sabo, tudi pred otroki. Običajno sta mož in žena več skupaj zvečer, takrat se pogovarjata o službi, otrocih, denarju, o načrtih in o tem, kar oba zanjima.

Spremenil se je tudi položaj kmečke žene, ki danes bolj enakopravno sodeluje z možem pri vseh večjih odločitvah, tudi tistih, ki se tičejo gospodarstva. Kmečka družina je še zmeraj proizvodna in potrošna enota, delo pa je danes razdeljeno med moža, ženo in stroje. Delovne sile – hlapcev in dekel že dolgo časa ni več za dobiti. Žena zaradi tega poleg vseh gospodinjskih del, pri katerih mož še vedno ne sodeluje, opravlja tudi nekatera nekdanja dela poslov (v hlevu, na njivah). Glavno pomoč predstavljajo danes stroji, saj pravijo »če jih nimaš, propadeš«. Poleg tega pomagajo z delom neporočene sestre, bratje, ki so dopoldne v službi, popoldne pa po potrebi kaj postorijo, in otroci, ki še žive doma. Še vedno pa traja delovni dan poleti od 4. ure jutraj do 10. ure zvečer z vmesnim enournim počitkom, pozimi pa od 6. ure do 19. ure.

Na tem področju živi precej družin, kjer se eden, redkeje oba zakonca vdajata pijači. Ponekod je alkoholizem vzrok, večinoma pa posledica predvsem slabih socialnih razmer in nerazumevanja med njima. V teh primerih so običajni družinski odnosi porušeni. Med možem in ženo so pogosti spori zaradi njegove nasilnosti in pretiranega zapravljanja. Neredko pride do medsebojnega fizičnega obračunavanja. Na ženina ramena pade vsa skrb za družino. Ponavadi so s tem povezane tudi težave alkoholika na delovnem mestu, tako, da so nekateri zapustili službo. Mnogo žena predvsem srednjih let, vztraja ob takem možu. Mlažje so v odnosu do njega bolj odločne, če ne pristane na zdravljenje pogosto sledi ločitev. Odgovor na vprašanje, zakaj nekatere žene dolga leta prenašajo takšnega moža, je dal v svoji knjigi Janez Rugelj:¹⁴ Zaradi ekonomske odvisnosti, ki je prisotna

predvsem pri kmečkih ženah, zaradi ženine nevednosti, neosveščenosti o bistvu in možnostih zdravljenja alkoholne bolezni, ter zaradi verskih (cerkvena poroka) in drugih predsodkov. Šele po mnogih letih so se nekatere obrnile na službo za socialno delo, da bi jim pomagala.

O številu otrok odločata žena in mož skupaj. Večina zakoncev je pristahev načrtovanja družine s pomočjo umetnih zaščitnih sredstev, ki pomenijo olajšanje predvsem za žene: »je zelo v redu, ni vsak mesec skrbis«. Žena ima s tem možnost odločati o svojem načinu življenja. Obenem pa vpliva na njene bolj sproščene odnose z možem. Povprečno imajo družine po dva otroka. Zakaj je to najprimernejše število, pojasnjuje izjava:

»Časovno ne zmoreš več otrok, ker potem nimaš časa zase, pa tudi dohodki so prenizki«.

Vse žene rodijo v porodnišnici. Ob tej priložnosti jim možje poklonijo cvetje, nekateri tudi vrednostno darilo: umetniško sliko, nakit, kristalne predmete.

Vzgoja in izobraževanje

Vzgoja otrok je pomembna sestavina družinskega življenja. Uspešnost tega poslanstva je odvisna od medsebojnega razumevanja med starši, ki vpliva tudi na usklajenost njunih vzgojnih načel in odnosa do otrok. Starši so tisti, ki posredujejo otroku številne norme in vrednote, ki bodo vplivale na njegov bodoči način življenja. Danes se je v večini družin uveljavil nov pogled na otroka in njegov življenjski svet. Starši ga obravnavajo kot samostojno osebnost, ki jo je potrebno začeti vzgajati že zgodaj, jo oblikovati in pripraviti na življenje.

Z otroki se v okviru družine še vedno več ukvarjajo matere – žene, čeprav tudi one menijo, da premalo, ker ni časa. Nega otrok, njihovo navajanje na red, čistočo in delo je naloga matere, očetova pa, da skupaj z njimi preživlja prosti čas v igri ali na sprehodih. Žene so navadno v vzgoji otrok tudi bolj poučene. O tem se pogovarjajo z materami, prijateljicami, berejo članke v revijah (Otrok in družina, Naša žena), intelektualke tudi ustrezno literaturo. To so si večinoma preskrbele na predporodnem tečaju, katerega namen je žensko poučiti o: negi otroka, njej sami, načrtovanju družine in jo pripraviti na porod.

V kmečkih družinah je mati zaposlena ves dan. Ker živi tu skupaj več generacij (običajno tri), skrbijo za otroke stare matere ali neporočene tete. Očetje se z otroki zelo malo ukvarjajo.

Vzgoja se razlikuje glede na značaj in spol otroka. Starši vzgajajo največ z besedo, vzgledom »da ne rečeš eno, delaš pa drugo« in s kaznjami. Pogledi na to, kakšni naj bodo odnosi med njimi in otroki so različni. V večini se starši trudijo, da bi bili prijateljski in zaupni. Svojo ljubezen pogosto izkazujejo, »jih vseskozi crkljamo«. V nekaterih družinah pa še velja pravilo, »da se je treba staršev bati in jim biti pokoren«. Otroci si seveda povsod želijo zaupanja.

Tam kjer pojmujejo očetje svoje sodelovanje pri vzgoji le kot »skrb za disciplino«, otroci z očetom ne doživljajo pristnega odnosa in imajo tesnejši stik z materjo: kjer pa se z njimi ukvarjata oba, so odnosi sproščeni. Otroci in starši so med tednom skupaj le kratek čas, največ proti večeru. S predšolskimi se igrajo, jim berejo ali pripovedujejo pravljice, jih sprašujejo o času, ki so ga preživel v vrtcu. Z večjimi pa se pogovarjajo o šoli, o vsem, kar jih zanima in se z njimi razne družabne igre. Večji otroci sodelujejo pri vseh pogovorih razen pri tistih, ki se tičejo odnosov med staršema. Prepri in kazni so posledica neposlušnosti, neizpolnjenih dolžnosti, laži in slabe volje. Poleg ostrih besed se starši poslužujejo še klofut, in raznih prepovedi. Kljub temu, da večkrat kaznujejo matere, pa se otroci bolj bojijo očeta. Vzrok, da imajo očetje večjo avtoriteto, je tudi v tem, da so bolj odločni, in v tem, ker oni sami in tudi žene mislijo, da je avtoritativno posredovanje njihova naloga. Večja nesog-

lasja med starši in otroki so ponavadi pojavijo šele v puberteti.

Problemi pri vzgoji otrok se pogosteje pojavljajo v nepopolnih družinah. Navadno pride do njih v času pubertete, predvsem tam, kjer živi mati sama s sinom (sinovi). V tem času je, kot se zdi, prisotnost očeta nujna.

Pri družinskem delu otroci malo sodelujejo. Manjši doma pospravljajo svoje igrače in pomagajo pri nekaterih nezahtevni opraviilih. Starejšim otrokom sta glavni obvezi šolanje in učenje. V delo se vključujejo le občasno. Matere v gospodinjstvu zaposlijo večinoma le hčere in s tem (nezavedno) nudijo sinovom napačen vzgled in vplivajo na ohranjanje obstoječe delitve domačega dela med spoloma. Sinovi pomagajo le pri težjih delih. Tudi v kmečkih družinah pri delu v gospodinjstvu pomagajo le hčere. Sinovi sodelujejo z očetom pri delu izven doma. Ob večjih opraviilih pa poprimejo vsi. Drugače je z otroki v nepopolnih družinah. Ti so z delom doma bolj obremenjeni. Pomagajo tako dekleta kot fantje, ki pogosto prevzemajo del očetove vloge.

Otroci hodijo redno ven skupaj s starši do približno 15 let, potem so največ skupaj z vrstniki, ker »imajo svoje pogovore, se z nami dolgočasijo«. Dekleta dlje kot fantje, ki več »lahko luftamo okoli«. pri dekletih starši tudi bolj natančno »gledejo na uro,« kdaj pridejo domov. Seveda pa so te omejitve razen od spola odvisne še od otrokove zrelosti. Starši se navadno zanimajo s kom se družijo njihovi otroci in vplivajo na izboro njihove družbe.

Približno v polovici obiskanih družin so starši otrokom nudili versko vzgojo. Želeli so – želijo, da otroci prejmejo predvsem tri zakramente: krst, prvo obhajilo in birmo, »da jim ne bo to kdaj v življenju manjkalo« in »da dobijo malo strahu«. Za naprej pa večina staršev pravi: »ko je večji, ve sam, jih ne bomo silili v cerkev«.

To je posledica večje samostojnosti otrok tudi v njihovem mišljenju in vpliva izvendružinskega okolja, v katerega se otroci vključijo že kmalu.

Že v prvih letih otrokovega življenja prevzemajo danes del vzgojne funkcije vzgojno – varstvene ustanove. To organizirano varstvo predstavlja zaposleni ženi nujno pomoč. Saj »skrb za otroke, posebno predšolske, je tisti problem, ki danes morda najbolj obremenjuje družino in predvsem ženo«¹⁶ Ker pa je število vrtec manjše od potrebnega, nosijo nekatere matere otroke k varuškam. V redkih primerih, kjer mladi zakonci živijo s starši, za malčke skrbijo stare matere. Približno pri treh letih pa menijo starši, da je za otroka čas, da gre v vrtec. Takrat namreč potrebuje družbo vrstnikov. Obenem odrasli predvsem želijo, da se v vrtcu veliko nauči, »v nasprotju s strokovnjaki, ki pravijo,« da je za otroka na tej stopnji razvoja med najpomembnejšimi sproščena igra«.¹⁶

Večina staršev razmišlja o bodočem življenju svojih otrok. Kakšno bo, je med drugim odvisno tudi od njihovega uspeha pri učenju in od stopnje izobrazbe, ki jo bodo dosegli, saj »se v današnjem času razredi oblikujejo predvsem glede na razlike v poklicih in stopnji kvalifikacije. S tem je povezan tudi življenjski standard«.¹⁷ Posledica današnjega visokega vrednotenja znanja se kaže v želji staršev, da se začno otroci učiti že kmalu in, da bi otrokom omogočili čim boljšo izobrazbo. V nižjih razredih spremljajo šolski uspeh otrok predvsem matere, ki jim, če je potrebno, in seveda, če jim lahko, pomagajo. Očetje se z izobraževanjem otrok v tem času manj ukvarjajo. Matere imajo tako »večji vpliv na oblikovanje stališč do izobraževanja. Bolj so izobražene, višje cilje imajo«¹⁸

Kljub temu, da imajo danes načeloma vsi otroci enake možnosti nadaljevati šolanje, pa v resnici ni tako. V številnih družinah, kjer so starši manj izobraženi, dobe otroci za to le malo vzpodbude, niti nimajo zagotovljene denarne podpore. Ti otroci zato pogosto ne kažejo interesa za šolo in se žele čim prej zaposliti. Tudi Ana Kranjc je v svoji knjigi

ugotovila, da je za nižji družbeni sloj »zlasti značilen dvom v vrednost izobraževanja.¹⁹ Za otroke izobraženih staršev pa je pot na visoko šolo samoumevna. Želja po šolanju se kaže tudi skoraj pri vseh kmečkih otrokih, kljub temu, da doma navadno za to nimajo podpore. Zaradi tega, da ne bi bilo nasprotovanja doma, ker žive v ozračju delovnih navad staršev in ker morajo tudi sami veliko delati, študij navadno hitro in uspešno končajo. S tem si žele zagotoviti drugačen način življenja, ki ga ne bo opredeljevalo le celodnevno, nujno fizično delo.

Drugačna pa je vzgoja v družinah kjer vlada med starši nerazumevanje, alkohol in v tistih, ki se niso prilagodile spremembam »ki so se izvršile v samo nekaj desetletjih in so tako močne, da so pripeljale tudi do resnih motenj v sami družini... Število vzgojno zapuščenih otrok in delikventov (kot posledica tega) tudi ni majhno.²⁰ Otroci iz takšnih družin si pogosto poiščejo sebi enako družbo. Tako je bilo tudi v Trnovem, kjer so se povezali v »klapo«, ki je »kradla, razbijala in rogovilila«. Praviloma so imeli ti otroci slabši učni uspeh in so le s težavo dokončali osnovno šolo.

Zaradi napetega vzdušja v družini in ker je otroke sram, da so iz takšne družine, se želijo čim prej osamosvojiti in zaživeti drugačno življenje. Druge pa ostajajo troci doma dokler ne dokončajo šolanja oziroma dokler se ne poročijo.

Preživljanje prostega časa

Družinsko življenje poleg drugih obsegov tudi aktivnost v prostem času. Spremembe, ki so nastale v načinu preživljanja prostega časa družinskih članov v obdobju po vojni so posledica predvsem treh dejavnikov:

- možnosti in s tem povezane želje po večji prostorski gibljivosti ljudi,
- hitrega širjenja masovnih komunikacijskih sredstev, predvsem radia in televizije,
- več prostega časa, saj se je delovni teden skrajšal na pet delovnih dni.

Ljudje so začeli poleg dela največ pozornost posvečati prostemu času. Avtomobil, ki je danes skoraj vsem družinam dostopna potrošna dobrina omogoča hitro premagovanje razdalij in s tem več novih različnih možnosti za preživljanje prostega časa. Člani družin ga uporabljajo za potrebo in razvedrilo. Od koncu tedna in za praznike se vozijo z njim na kraje in daljše (tudi dvodnevne) izlete, ki so povezani z rekreacijo: sprehodi v naravi, nabiralništvom, smučanjem, plavanjem, obiskom dobre domače ali s srečanjem s sorodniki oziroma prijatelji. Tiste družine, ki še nimajo avtomobila (navadno zaradi slabega materialnega položaja) so več doma. Tem je pridobitev avtomobila glavni cilj.

Za gledanje televizije, ki jo imajo skoraj vse družine, porabijo na dan poprečno po dve do tri ure. Med tednom jo gledajo predvsem v prostih večernih urah. Ob nedeljah, če so doma, jo navadno vključijo že popoldan. Ob njej se običajno zbere cela družina. gledanje televizije je številnim družinam nadomestilo za druge oblike kulturnega življenja. Sprejemniki posredujejo takojšnje (pritisk na gumb) in za večino družin zaželjeno lahкотno zabavo, obenem pa tudi informirajo. Nekateri se zavedajo oziroma razmišljajo o njenem slabem vplivu na družinsko življenje, ki je dvojen: zmanjšuje komuniciranje med člani družine in krni njihovo potrebo po družabnem življenju.

Danes namenijo člani družin večino prostega časa različnim oblikam rekreacije: letnemu oddihu, tedenskemu, dnevnemu počitku, športni aktivnostim in izletom v naravo. Tako se zdi, da je družina dobila novo rekreacijsko funkcijo.

Razlike pri tem pogojuje predvsem različen gmotni položaj. Tako se člani manj premožnih družin trudijo, da bi v prostem času kaj dodatno zaslužili, da bi si izboljšali svoj standard.

Različna je tudi količina prostega časa, ki ga imajo posamezni družinski člani predvsem med tednom. Najmanj ga imajo žene – matere, največ pa otroci. Ti se veliko ukvarjajo s športom, saj imajo blizu telovadno društvo partizan. Drugače pa se dosti manj kot včasih igrajo zunaj. Med drugim je to posledica pomanjkanja vrstnikov v naselju in zazidane okolice.

Komuniciranje navzven

a. Sosedstvo

Velike spremembe v prej živahne sosedske odnose je prinesel vojni čas. Na tem področju je takrat delovala organizacija »Črna roka«, katere člani so bili tudi nekateri Trnovčani: ovadbe, kraje, strah za lastno usodo in usodo družine so povzročili, da je prijateljstvo med družinami zamenjalo nezaupanje. Stiki med njimi so postali površni, ker »nihče ni vedel za drugega, kakšne barve je«. Ljudje so se zapirali v družinski krog.

Ta proces odtujevanja se je po vojni še poglobljaj. Vzroki, ki so pripeljali do te današnje manjše povezanosti med sosedi so: gibanje prebivalstva (priseljavanja, odseljavanja), različna starost, različen materialen položaj in poklic ter želja po nemotenem družinskem življenju. Omeniti pa je treba, da v naselju ni kakšnih posebnih družabnih prostorov, kjer bi se ljudje lahko srečevali in navezovali stike.

to zaprtost v družinski krog pogojuje tudi:

- različni dnevi – življenjski ritem družin v sosesčini,
- dejstvo, da ljudje med tednom veliko časa preživijo proč od doma, ko pa so doma, jih čakajo številna opravila, – kadar so doma, želijo biti čim več skupaj z ostalimi člani družine. Kako daleč je prišel ta proces zapiranja, govori izjava: »prišla sem v sredino, kjer nisem nikogar poznala in zdelo se mi je povsem normalno, da za nikomer ne vzpostavim neke preveč priske odnose«.

Za družine v sosesčini so v več primerih namesto odnosov sodelovanja značilni odnosi tekmovanja. To medsebojno tekmovanje temelji predvsem na številu in kvaliteti potrošnih dobrin, ki jih posedujejo in na uspehih ter izobrazbi otrok in odraslih.

Na druženje med sosedi vplivata tudi starost in spol. Hitreje navezujejo med seboj stike družine, katerih člani so približno enake starosti. Medsebojne odnose navadno vzpostavijo žene, saj je zato več priložnosti: ob nakupih, preko otrok, ker so več doma. Medsebojne stike organizirajo tako, da vabijo ena drugo na kavo, kjer poklepetajo.

Veliko vlogo v medsoseskkih odnosih imajo lahko tudi posamezniki, ki le te vzpodbujajo. Takšen je primer v Eipirovi ulici, kjer so ljudje povedali, da jih je seznanila med seboj soseda, upokojenka: »ki drži vso ulico skupaj. Okrog nje se zbiramo odrasli in otroci in klepetamo.«

Najbolj same za sebe živijo družine priseljencev iz drugih republik, ki jih je v Trnovem kar nekaj. To je posledica različnih življenjskih navad in negativnih vrednostnih sodb, ki jih imajo o njih sosede.

Do pred nekaj leti je bilo v Trnovem veliko otrok, ki so se pogosto družili med seboj. Danes živi v naselju največ starejši ljudi in družin z majhnimi otroki. Večji pa v sosesčini nimajo prave družbe vrstnikov.

b. prijatelji

Pri današnjih družinah velja, da vzpostavljajo »vedno manj odnosov, ki so teritorialno, sorodstveno dani in več tistih, ki stopajo vanje po svoji presoji.«²¹

S prijatelji, ki jih spoznajo v službi preko otrok, z mladostnimi kolegi, družijo zakonce skupna zanimanja. Srečanja z njimi jim pomenijo predvsem zabavo in sprostitve. Videvajo se med tednom, predvsem pa za vikend. Takrat prihajajo eden k drugemu na dom »na klepet, da izmenjamo

mnenja» ali na večerjo. Skupaj preživljajo prosti čas. Nanje se obrnejo tudi, kadar jim je potrebna pomoč ali usluga. Pogostnost združenja s prijatelji je različna glede na spol zakoncev. Žene imajo po poroki, še posebej pa po rojstvu otrok, manj časa zanje. Vzrok je v že opisani delitvi dela med možem in ženo oziroma v ženini pre zaposlenosti. Nekatere so celo prepričane, da »moški mora imeti svojo družbo, da te ni prehitro sit.«

Najbolj pa je to odvisno od razumevanja med zakonci. Tam kjer so odnosi skladni hodita v družbo pogosto skupaj in se družita največ s skupnimi prijatelji.

Otroci imajo prijatelje med sošolci in vrstniki iz telovadnega društva, s katerimi preživljajo skupaj prosti čas.

c. sorodniki

V okviru skupine sorodnikov imajo družine največ stika s tistimi, s katerimi žive v skupnem gospodinjstvu. Taki so primeri predvsem v kmečkih družinah. Neporočeni strici, tete po službi pomagajo pri delu in vzgoji otrok.

Ostali se redno videvajo s starši (vsaj enkrat tedensko), če ti ne žive predalet.

Najpogostejše so skupaj matere in hčere, saj so mnoge od njih odvisne s raznimi oblikami pomoči: varovanje, vzgoja otrok, pomoč pri delu in drugo. Zato so družine več skupaj z ženinimi starši. Njihov vpliv na življenje mlade družine je odvisen tudi od navezanosti zakoncev na starša.

Na pogostnost stikov z drugimi sorodniki vpliva bližina njihovega bivanja, odnosi med njimi, stopnja sorodstva in starost.

ZAKLJUČEK

Razlike, katerih preučitev je bil eden od ciljev naloge, so se v času med obema svetovnima vojnima pokazale med različnimi socialnimi skupinami prebivalcev v Trnovem že v predfazi družinskega življenja pri izbiri moža oziroma žene. Pri tem so sicer veljale tudi neke skupne, splošne vrednote: žena naj bo skrbna gospodinja in mati, mož dober gospodar. Različni pa so bili motivi za sklepanje zakona in svoboda pri izbiri zakonca. Pari so odvisno od svoje socialne pripadnosti začeli skupno življenje v različnih gmoht in stanovanjskih razmerah.

V vseh družinah je bila glede notranje ureditve življenja v njej oblikovana jasna predstava o vlogi žene – moža pri tem, ki so jo negovale takratne družbene razmere. Ženina prva naloga je bila: skrb za dom, materinstvo in vzgoja otrok. Mož je v družinskem krogu iskal le počitek od dela v službi. V manj premožnih družinah so bile, kakor se je pokazalo prisiljene prispevati k svojim delom k družinskemu proračunu tudi žene. Vendar to dejstvo na njihov položaj v družini oziroma na medsebojne odnose mož-žena ni vplivalo. Prav tako to velja za kmečke zakonce, kjer je imelo ženino delo celo nujen gospodarski značaj. Žene so priznavale možu avtoriteto. Poleg tega je na odnose med zakoncem vplivala privzgojena zadržanost, ki je imela korenine v cerkveni ideologiji, ki je vplivala tudi na takratno vzgojo otrok. Ta je bila dvojna, različna za fante oziroma dekleta, kar je bilo povezano z različnimi cilji, ki so jih starši želeli doseči. Dekleta so vzgajali v dobre gospodinjke, fante pa v bodoče družinske poglavarje. Različna socialna pripadnost otrok je pogojevala njihovo bolj ali manj brezskrbno otroštvo in vplivala na to, da so otroci dosegli različno stopnjo izobrazbe, od česar so bile v veliki meri odvisne možnosti, ki so jih imeli v svojem nadaljnjem življenju.

V tem času je bila sosedska skupnost živ organizem, ki je nadziral in ocenjeval življenje in dejanja svojih članov. Ljudje so bili med seboj povezani zaradi bližine bivanja, medsebojne pomoči in zato, ker so v okviru naselja preživeli doberšen del prostega časa.

Povojne družbene in ekonomske spremembe so pogojeva-

le postopne spremembe tudi v načinu družinskega življenja. Spremenili so se odnosi med mladimi, kakor tudi vrednote, ki jih upoštevajo pri navezovanju resnejših stikov z nasprotnim spolom.

Največjo spremembo v družinsko življenje je vneslo intenzivno zaposlovanje žena in s tem povezana njihova ekonomska osvoboditev. Dejstvo, da je žena izstopila iz družine, je zahtevalo in še zahteva spremembe v družinski delitvi dela in v odnosih med zakonci. Tem spremembam se bolj prilagajajo mladi možje in možje intelektualci. Ti sodelujejo predvsem pri vzgoji otrok, ki jo starši danes večinoma pojmujejo kot odgovorno nalogo. Razdelitev družinskih vlog in položaj žene v družini pa je kljub vsemu še vedno dokaj tradicionalen, kar se kaže tudi v tem, da ima žena, kljub družbeni pomoči, zelo malo prostega časa. Skupen prosti čas imajo člani družin predvsem ob koncu tedna. Večinoma ga preživljajo s prijatelji ali sorodniki. Ker ga imajo več kot včasih, se je spremenilo njegovo vrednotenje. Posvečajo mu veliko pozornosti. Namenem je sprostitvi na zabavi, ki sta postali zelo pomemben element za oblikovanje stila življenja današnjih družin.

Spremenila se je tudi vloga sosedstva v načinu življenja družin. Družine se v številnih primerih zapirajo v družinski krog. Nekatere žive brez večjega interesa in potrebe po medsebojnih stikih s sosedi, večjo vlogo v njihovem življenju imajo prijateljske vezi.

Duša Petru

Opombe:

¹ Tri predavanja S. A. Tokareva iz Moskve, Traditiones 4/1976, Ljubljana, str. 308 povzetek prev. F. Benedik.

² Melik Anton, Rast naših mest v novi dobi, Ljubljana 1964, str. 220.

³ Pod nepopolne družine sem štela: družine ločencev, ovdocele in skupnosti le moža in žene.

⁴ Ravnik Mojca, Žagar Zora, Družinsko sorodstvene zveze, ET-SEO vprašalnica št. VI, Ljubljana 1976, str. 14.

⁵ Vrhovnik Ivan, Trnovska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1933, str. 99.

⁶ Potovke so bile branjevke iz okoliških vasi, ki so hodile na Ljubljanski trg.

⁷ Melik Anton, navedeno delo, str. 219.

⁸ Vrhovnik Ivan, navedeno delo, str. 212.

⁹ idem, str. 218.

¹⁰ Ravnik Mojca, Žagar Zora, navedeno delo, str. 14.

¹¹ Vrhovnik Ivan, navedeno delo, str. 426.

¹² Ovsec Damjan, Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne, Arhitektov bilten, Ljubljana 1979, str. 110.

¹³ Vrhovnik Ivan, navedeno delo, str. 91.

¹⁴ Rugelj Janez, Dolga pot, Ljubljana 1977, str. 37.

¹⁵ Tomšič Vida, Ženska, delo, družina, družba, Ljubljana 1976, str. 215.

¹⁶ Horvat Ludvik, Naši malčki so utrjeni, ND/1979 (24. 6.), str. 5.

¹⁷ Šmitek Zmago, Delitev dela kot sestavina socialne kulture Vi-tanja, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1978, str. 60-61.

¹⁸ Kranjc Ana, Izobraževanje in družbena angažiranost, Ljubljana, 1971, str. 4.

¹⁹ idem, navedeno delo, str. 54.

²⁰ Mladenović Marko, Porodica izmed usamljenosti i društvenosti, Beograd 1976, str. 62.

²¹ Mlinar Zdravko, Izbrana poglavja iz sociologije lokalnih skupnosti, Ljubljana 1971, str. 46.

- 1) Popis prebivalstva iz let 1921, 1931 in 1971.
- 2) ETSEO, vprašalnica št. VI, Ljubljana 1976.
- 3) Vrhovnik Ivan, Trnovska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1933.
- 4) Erlich Vera, Jugoslavenska porodica u transformaciji, Zagreb 1971.
- 5) Etnološki pregled 11, Beograd 1973.
- 6) First – Dilič Ruža, Struktura moči u porodici zaposlene žene, Sociologija 1, Beograd 1973.
- 7) Kremenšek Slavko, Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem, Ljubljana 1970.
- 8) Kranjc Ana, Izobraževanje in družbena angažiranost, Ljubljana, 1971
- 10) Melik Anton, Rast naših mest v novi dobi, Ljubljana 1964.
- 11) Mladenović Marko, Porodica između usamljenosti i društvenosti, Beograd 1976.

- ¹² Ovsec Damjan, Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne, Arhitektov bilten, Ljubljana 1979.
- 13) Ravnik Mojca, Družinska skupnost v ljubljanskem predmestju, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1977.
- 14) Ravnik Mojca, Žagar Zora, Družinsko življenje na Galjavici kot odraz življenja naselja, EP 13, Beograd 1975.
- 15) Rugelj Janez, Doiga pot, Ljubljana 1977.
- 16) Šmitek Zmago, delitev dela kot sestavina socialne kulture Vitanja, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1978.
- 17) Tomšič Vida, Ženska, delo, družina, družba, Ljubljana 1976.
- 18) Ule Mirjana, Družbeno uveljavljanje žensk, Ljubljana 1977.
- 19) Weber-Kellerman Ingeborg, Die deutsche Familie, Frankfurt am main 1974.
- 20) Wilmott Peter, Young Michael, Family and Kinship in East London, London 1957.

VPLIV ITALIJANSKIH TABORIŠČ NA NEKATERE VIDIKE DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA SLOVENSkih INTERNIRANCEV V LETIH 1942/43

Z interniranjem ni bil prizadet le interniranec sam, ampak tudi njegova družina in premoženje.¹ Družine internirancev so z internacijo moških pogosto ostale brez rednih dohodkov, če ni šlo za družine interniranih oficirjev in podoficirjev bivše jugoslovanske vojske in javnih uslužbenecv. Položaj družin pa je bil še toliko težji, ker so pri vsej bedi skušali pomagati interniranim svojcem vsaj s kakšno pošiljko hrane.² – »Mi smo si dostikrat pritrkali, da smo jim (očetu – bj) lahko poslali. Kadar smo jedli sam krompir, smo vedno mislili: 'Moka mora biti za lačnega ata'.³

Za del takšnih družin, katerih člani so bili internirani po odredbi kvesture, je v letu 1943 nastopilo delno izboljšanje. Z dopisom visokega komisarja v Ljubljani z dne 19. februarja 1943 jim je bila s 1. februarjem 1943 priznana dnevna podpora po 7 lir za ženo ali dela nezmožno mater in po 2 liri za otroke do petnajstega leta starosti ali otroke, ki niso bili zmožni dela. Število internirancev, ki jih je internirala kvestura, pa je bilo v primerjavi s številom interniranih po vojaških oblasteh prav majhno. Pa še te redke primere podpor vojaškim oblastem niso bile po godu. Polkovnik Bruno Lucini, ki je vodi zadeve v zvezi z internacijami, je ob novici zapisal: »Agueci, zdi se mi, da je ta postopek v korist internirancem kvesture. Zakaj ga uvajajo? Kaj niso vsi nam nasprotni elementi?«⁴

Družine javnih uslužbenecv so prejemale polovico osebnih prejemkov družinskega hranilca, kakor so mu šli pred 6. aprilom 1941; prisilna zamenjava dinarjev v lire je to polovico še stanjšala. Družinam interniranih oficirjev in podoficirjev bivše jugoslovanske vojske pa je bila z dopisom komandanta XI. armadnega zbora z dne 4. septembra 1942 priznana mesečna podpora v znesku 150 lir, interniranec sam pa je imel brezplačno hrano in streho v taborišču. Po določilih mednarodnega prava pa pritičejo ujetim starešinam prejemki po činu enakih iz sovražne vojske, ki jih je ujela.⁵

Vendar ni bila materialna stiska edino gorje, ki je prizadevala internirance in njihove družine. V družini so ljudje zadovoljevali vrsto biosociopsiholoških potreb, zato je bila že sama ločitev družine hud udarec. Poleg telesne lakote, uši, bajonetov, trdega ležišča in drugih takšnih težav je internirance včasih še bolj mučila še »duševna lakota«, bilo jim je dolgčas po domu in domačih.⁶

V italijanskih koncentracijskih taboriščih so razdelili po različnih sektorjih ali delih taborišč tudi tiste družine, ki so bile prignane v taborišče cele. Edinole v taborišču na Rabu so bili nekaj časa vsi skupaj pomešani »brez reda«. Potem pa so jih tudi tam ločili: očetje in sinovi, starejši od šestnajst let, so bili skupaj, ženske in fanti, mlajši od šestnajst let, pa skupaj;⁸ skupaj so pustili samo ostarele zakonce.⁹ Može in sinovi so lahko prišli na obisk le ob nedeljah s posebnim dovoljenjem.¹⁰ Teh obiskov so se vsi zelo veselili, po drugi strani pa so jim zbujali tudi mnogo skrbi: »Nič ni rekel in nas je vedno tolažil. Vsak dan je imel bolj suh obraz. Ko je odšel od nas, sva se z mamjo jokali. Bali sva se, da ne bi umrl kot toliko drugih.¹¹ Niso pa v nobenem taborišču dovolili ženskam in otrokom hoditi na obisk v moški del taborišča.¹² V Monigu je 10. oktobra 1942 umrl mož, žene pa niso pustili niti k postelji umirajočega, čeprav je bila prav blizu.¹³

Ko so proti koncu 1942. leta iz Raba premestili ženske in otroke v Gonars in Monigo, so očetje in starejši sinovi ostali

na Rabu.¹⁴ Dosti družin je potem v svojem novem bivališču zvedelo, da je njihov mož in oče umrl na Rabu in obratno; precej otrok je ostalo sploh brez obeh roditeljev, kar jim je prizadejalo mnogo trpljenja.¹⁵ »Najbolj pa mi je bilo hudo, ko sem na Rabu izgubil očeta in mater, ki sta umrla od glada. Najprej so očeta odpeljali v bolnico, iz katere so mrtvega nesli v jamo v tuji zemlji. Meni je bilo tako hudo, da nisem vedel, kaj bi naredil od hudine. Čez nekaj mesecev nam je zbolela še mama. Tudi njo so odnesli v bolnico. Rad bi jo šel pogledat, pa nisem smel. Šele ko je umirala, so me peljali k njej, a nas ni poznala in mi ni besede spregovorila. Rad bi šel na njen pogreb, pa me niso pustili. Ne vem, kje je njen grob. Ostali smo trije bratje sami.«¹⁶

Prevladujoč tip družine slovenskih internirancev je bila bolj ali manj strogo patriarhalna družina, v kateri so bile vloge in pomen posameznih članov dokaj natančno predoločene. Moški je bil glavni hranilec in gospodar družine, ženska skrb pa je bila vzgoja otrok in vzdrževanje doma. Ali kakor so Slovence učili klerikalni politiki: »Staro spoznanje je, da se mož in žena tudi duševno močno ločita. V možu prevladuje um, v ženi srce. Mož je ustvarjen za vnašanje dejavno življenje, za gospodarstvo, politiko, kjer je treba hladnega preudarka, žena je ustvarjena za rodbino, kjer je treba velike ljubezni, globokega sočutja, nežnega čustvovanja. Moža zanimajo znanost, filozofija, sociologija, država, veda, ženo karitativno delo, socialna pomoč, dejavna ljubezen.«¹⁷ Takšne predstave o vlogi posameznih spolov v družbi in družini so vladajoči razredi in katoliška cerkev med Slovenci gojili stoletja, zato tudi uspeh ni mogel izostati. Med moškimi in ženskami je veljala zato razmeroma stroga delitev dela in pristojnost. Ženske so imele svoj prostor v hiši, izven hiše so bile moške zadeve (gospodarstvo in politika). Slednje se žensk ni tikalo, niti niso imele k temu kaj besede: »Te ženske, ki nikoli nič ne vedo! Kaj pa Mica vé, kdaj je treba govoriti!«¹⁸ Seveda pa so bili takšni odnosi med spoloma v podeželskih družinah bolj dosledni in očitni; prolongirali so se sicer tudi v mesta, vendar jih je meščanska ekonomija tam močnejše krhala.

V patriarhalnih družinah je bolj ali manj strogo opredeljena že vnaprej tudi vloga in pomen otrok. V mnogih slovenskih družinah so veljali otroci predvsem za lastnino staršev, ki so jo po potrebi uporabljali kot poceni delovno silo in/ali nekakšno polico za socialno zavarovanje. Seveda odnosi med vsemi starši in otroci niso bili takšni, prav nasprotno. Bili so tudi primeri, ko sta se na primer oče in sin razumela kot prijatelja. Vendar so bile to le izjeme od pravila; to lahko razberemo tudi iz Juša Kozaka opisa njegovih odnosov s sinom: »midva se razumeva drugače kot oče in sin.«¹⁹ V podeželskih družinah je bila hierarhična nadrejenost staršev v odnosu do otrok bolj dosledna in očitna; navzven se je to kazalo v vikanju staršev po kmečkih otrocih, vtem ko so mestni otroci starše tikali.²⁰ Podrejenost otrok do staršev pa ni prenehala niti še, ko so že odrasli. Kakor vsi drugi elementi slovenske kulture so se tudi ti prolongirali v taborišča v precejšnji meri in tam sooblikovali način življenja slovenskih internirancev. Tako se je na primer na Rabu pri kajenju štiridesetletna interniranka Francka skrivala pred svojo materjo »kakor šolarček pred učiteljem.«²¹ Najbolj tragična posledica takšnih odnosov pa je bilo odzemanje hrane otrokom po njihovih starših.

Poleti 1942. leta je v dvanajsti baraki sektorja beta v tabo-

rišču Gonars stari »Ferjan« zapazil, da je sin imel še košček pogače, ki si jo je prihranil iz paketa. Stari je svoj kos že davno pojedel, sin pa si je shranil skorjo. Potem je le-to terjal stari zase: »Smrkavec neumni, meni boš branil?« Vmes so padale klofute in zamolkli udarci po telesu, ker sin ni hotel odstopiti svojega prihranka.²² Če je prizor, ki ga je opisal J. Kozak v Leseni žlici, le izjema, je vzrok po vsej verjetnosti treba iskati tudi v tem, da so bili otroci le poredko internirani skupaj z očetmi, kar pa jih je bilo, so bili že odrasli. V ženskih taboriščih je bilo takšnih in podobnih prizorov videti več in bolj pogosto. Seveda pa tudi v tem primeru velja, da so bile med materami zelo različne ženske, različnih usod, stopenj kulture in zavesti.²³ Vsekakor pa se je tudi v italijanskih koncentracijskih taboriščih med drugo svetovno vojno mit slovenske matere, »te nenavadne ženske, tršate, trpeče, delovne in nesebične, samozatajevale in plemenite«²⁴ izkazal za »sentimentalno pravljico«,²⁵ za mit: kar v resnici je.

Ne da bi mit matere v taboriščih ne živel, ideologi vladajočih razredov so pač mitizirali in to z uspehom njeno vlogo – rojevanje in vzgajanje otrok. Kadar moški govorijo o ženskah v taboriščih, praviloma s precej patetičnimi besedami in posplošeno opisujejo občutja žalosti, ki naj bi jih vzbujalo v materah trpljenje interniranih otrok: »Največje v nebo vprijoče trpljenje pa povzročajo v dušah vseh navzočih, posebno pa v srcih mater številni mali otroci...«²⁶ Jože Jurančič navaja v svojih spominjanih na taborišče na Rabu kot nekakšno splošno pravilo celo, da so tam internirane matere odstopale svoje porcije otrokom in pri tem toliko oslabele, da so umrle.²⁷ Čeprav iz razpoložljivih virov ni mogoče dokazati nobenega takšnega primera, ga ne gre povsem izključiti. Vendar pa ga je še manj mogoče kar poslošiti, če zaradi drugega ne, pa zato ker je bilo med žrtvami italijanskih koncentracijskih taborišč razmeroma veliko več otrok kot mater. – Po svoje so mit matere krepile tudi matere same, ko so na njem utemeljevale prednosti, ki so jih terjale zase v primerjavi z mladimi, ki niso imele otrok: »Nam materam gre prednost!«²⁸ Mlada in poskočna dekleta namreč po mnenju mater »kljub internaciji niso vedele, kaj je življenje.«²⁹ Spoštljiv odnos do mater(e) je med slovenskimi interniranci nasploh veljal za znak kulturnega in dobrega človeka. Po spominjanjih Marijana Tršarja na primer »štokglajserji« niso bili tako nekulturni in slabi ljudje, kot je veljalo med interniranci v Gonarsu, ker so bili med njimi tudi takšni, ki so spoštovali matere, medtem ko so se med drugimi interniranci našli nekateri, ki so o materah znali zelo slabo govoriti.³⁰

Na vsak način so bile v taboriščih besede: »Mama, lačen!« za ogromno večino mater, ki so bile praznih rok, nekaj, kar jih je močno prizadevalo. Običajno so skrbno pazile, da so njihovi otroci dobivali svoj točno odmerjeni kos kruha ali sira. Kakšna je celo gledala, da je sebi prihranila najslabši sir in še otroku pimaknila drobtino od svojega.³¹ Dogajalo pa se je razmeroma pogosto tudi, da so matere otrokom odjedale njihov obrok kruha ali sira, ki jim je pripadal kot vsem drugim, da so zanj dobile denarja.³² Niso bili redki prizori, da sta se v Gonarsu bile in otrok ruvala za sir. Interniranke, ki so opazovale takšne prizore, so se ob tem sicer na glas zgražale: »To, da bi bila mati! Taka mati!«, a ni bilo nikogar med njimi, ki bi otroku priporil sir. To je spet opogumilo tiste, ki so kradle svojim otrokom, da so jim ob tem očitale: »Tako se vedeš do svoje matere!«³³ Odvzemanje obrokov kruha ali sira v Gonarsu interniranim otrokom po njihovih materah je šlo tako daleč, da so otroci, stari od treh do sedmih let čepeli v kotih in po vogalih »kot vrabčki, ki se našopirijo, ko se začne mráz.«³⁴ Interniranke pa so pri taborišni upravi vložile zahtevo, »naj bi otroci (da bi jim matere ne pojedle njihovih obrokov) posebej sami jedli.«³⁵ Tej zahtevi so taboriščne oblasti ugodile in poslej so vse otroke vodili vsak dan v poseben, z žico ograjen prostor, kadar so dobili jesti. Ta sprememba je po-

vzročila, da so postali internirani otroci »neverjetno živahni« in so si kateri že upali malo ponagajati, poprej pa zanje skoro niso vedeli.³⁶

Nekaterim otrokom so v taboriščih njihovi lastni starši še bolj zagrenili čas internacije. Za otroke, ki so v taborišču ostali sami, pa je bilo še huje. Zakaj v »borbi za obstanek« so ostali sami, brez skrbnika, »in ni bilo čudno, da so mu sosstanovalci kradli že itak pičlo hrano.«³⁷ V taborišču na Rabu so interniranke jeseni 1942. leta zaslišale v nekem šotoru jok. Ko so pogledale noter, so našle dva naga otoka. »Oče in mati sta jima umrla, kruh so jima požrli drugi, za ostalo pa ni bilo nikomur mar. Eden od otrokov je bil popolnoma nag, od drugega pa je viselo nekaj cunj. Bila sta do kosti ogrižena od uši in vse noči sta preječala v bolečinah. Usmiljeni ljudje so jima prinesli košček kruha. Če je človek pogledal otoka, ki sta jedla, se mu je zdelo, da vidi na pokopališču lobanji, ki majeta s čeljustmi.«³⁸

Ker so Slovenci svoje spolne potrebe v glavnem bili vajeni zadovoljevati v družini, je bilo z internacijo močno okrnjeno njihovo običajno spolno življenje. O spolnem življenju internirancev v italijanskih koncentracijskih taboriščih med drugo svetovno vojno govori le malo virov, ki pa spolnega življenja otrok in ostarelih sploh ne omenjajo; to velja tudi za samozadovoljevanje in homoseksualnost. Ti viri nekoliko več povedo o spolnem življenju moških. Glavna oblika spolnega življenja po teh navedbah so bili pogovori o ženskah (»kako bi kakšno nategnili« ipd.) in sanjarjenje o njih, saj žensk niso videli ali mogli priti v stik z njimi nekateri tudi po več mesecev dolgo;³⁹ nekateri so se izzivljali tudi s pisanjem ljubavnih pesmi, z risanjem prsatih žensk z razkrečenimi nogami ali podobno ustvarjalnostjo.⁴⁰

Manj enolično je bilo spolno življenje moških internirancev tam, kjer so bile internirane tudi ženske. Tam so v gruclah pogledovali »čez plot« za lepimi dekleti, če so bile ženske predaleč, da bi se lahko z njimi tudi pogovarjali.⁴¹ Če so se jim mogli dovolj približati, pa so jim pogosto dvorili preko žice.⁴² Kjer je žica ločevala može od žena, so se vrstili ob njej vsako jutro in vsak dan »v srce segajoči prizori snidenj: fantje in dekleta, možje in žene so si večkrat razkrivali svojo bol... in kajkrat tudi ljubezen, ki so jo, kruto ločeni, morali zatajevati.«⁴³ Zaradi strogega nadzora pa neznani obiskovalec taborišč za Slovence iz Ljubljanske province v prvi polovici oktobra 1942. leta v Monigu ni slišal ničesar »o neredih in nemoralostih.«⁴⁴ Kakor izhaja iz pesmi Milana Čeboklija Na žici, nastali pomladi 1943. leta v Viscu,⁴⁵ so taboriščne oblasti strogo nadzorovale tovrstne stike internirancev tudi še 1943. leta:

»Kdor od nas se tu zaljubi,
ta zares hudo trpi,
ker se tukaj nič ne snubi
s solzo na obeh zaspi.

Na vse načine tako poskuša,
da z dekletom govori,
potem se pa v pržon pridruša
in od jeze not nori.«

No, kljub strogi disciplini v tem pogledu, pa je kdaj pa kdaj vendarle prišlo do posameznih »ekscesov«, ko so karabinjerji v Monigu⁴⁶ kot tudi v Viscu⁴⁷ včasih zalotili ljubimca, kako se je tihotapil k izvoljenki. Če smemo verjeti besedilu navedene pesmi, so namreč nekateri zadosti podjetni interniranci tudi v tako omejenih možnostih le uspeli potešiti svojo slo, v precejšnjo zavist drugih, ki so bili za kaj takega premalo pogumni:

»Med nami razparač podjeten
je seviljski brivec Stevo;
občutek je imel prijeten
z nedolžno mlado devo.

Ne zamerim jaz dekliču,
ker še spada med otroke,
pač pa takšnemu hudiču,
ki je dvignil nanjo roke.»

Medsebojne zveze so našli zlasti ob nedeljskih obiskih; v sprejemnem in ženskem taborišču na Rabu pa tudi sicer, ker sta bila »spolno mešana (da o civilnem obiskovanju posebej ne govorimo)«. ⁴⁸

Taboriščni način življenja je pri moških močno vplival na zbijanje potence in so mnogi kmalu fantazirali v glavnem samo še o hrani in drugih takšnih užitkih. So pa navzlic silni lakoti hrepeneli po ženskah, po njihovi družbi: »Saj ne gre za to, da bi se z njo onegavil. Gre za nekaj drugega: če imaš v bližini dekle in če z njo govoriš vsaj enkrat na teden, ti je manj dolgčas in bolj se počutiš človeka.« ⁴⁹ Toda, ko se je na Rabu kdo zjutraj prebudil z nabrekli udarom, je bil ves vzhiten in so se nekateri ob takšnih priložnostih tudi hodili kazat naokoli, češ, fantje, glejte, danes pa je! ⁵⁰

Upad potence je v splošnem prizadel internirance po vseh taboriščih. Pojav je vzbujal med moškimi nemalo skrbi in so iskali zanj različna pojasnila. V Padovi in Monigu so pojasnilo našli v dodatkih, ki naj bi jih dodajali jedem v kuhinjah zaradi zmanjšanja spolne sle internirancev. ⁵¹ V Monigu so zaradi tega interniranci neko celo odklonili obrok hrane in zahtevali od taboriščnih oblasti, naj doze broma v hrani »normalizirajo«, ker da brom v manjših količinah pomirja (tj. preprečuje »ekscese«, ki da jih povzroča spolna sla), v večjih pa seje smrt. ⁵² – Bolj ustrezno dejanskemu stanju so interniranci na Rabu poiskali pojasnilo tudi za upad potence v nezadostni prehrani, ki je povzročala, da jim je »tisto oné tamle doli že ovenelo«. ⁵³

Mnogim internirancem je življenje v taboriščih grenilo še ljubosumje, od katerega so bili nekateri obsedeni ves čas internacije. Tovariši so jih tolažili, da bo njihova žena ali dekleja vzdržala sama leto dni, »saj ni žival«. Pomirili pa jih niso mogle nikakršne tolažbe, noč in dan so mislili na to, če se je kaj zgodilo v njihovi odsotnosti. Moški v Gonarsu so si pomladi 1943. leta pripovedovali zgodbo o zastrupljeni potici: Ženska v Ljubljani si je dobila ljubčka in poslala v taborišče zastrupljeno potico. Mož je prav tedaj odhajal iz taborišča, pa je potico podaril prijatelju... ⁵⁴ Nekateri so se zategadali raje izogibali pogovorom o domu, ker so jim vzbujali polno skrbi. ⁵⁵ Tudi ni slučajno, da je na Rabu imel neki interniranec, ki je bil prej sodnik, vedno dovolj poslušalcev zgodb o razvezah iz svoje prakse. ⁵⁶

V taboriščih, kjer so bile internirane tudi ženske ali celo žene in dekleta od internirancev iz istega taborišča, so samozavest moških internirancev močno prizadevali in jim vzbujali skrbi taboriščni oblastniki, ki so s svojim »agresivnim vedenjem« ponizovali mlajše žene in dekleta, kjer so le mogli. ⁵⁷ Značilno je, da med slovenskimi interniranci v italijanskih koncentracijskih taboriščih mita o Italijanu, zavrnjenem zapeljivcu slovenskega dekleta, ki je bil v Ljubljanski provinci tako razširjen, skorajda poznali niso. Zato pa so toliko več vedeli povedati o ovci, ki da med volkovi težko ostane nedotaknjena. ⁵⁸ Širile so se namreč vsakršne govorice, kako italijanski (taboriščni) oblastniki z milo ali s silo zapeljujejo slovenske ženske, nižjih pa ne pustijo blizu, ⁵⁹ in o prostituciji med internirankami. ⁶⁰ Največ je bilo govorice o mladih ženah in dekletih, ki so delale ko bolničarke v ambulantni rabskega taborišča, češ, da so italijanski oficirji vzeli tja najlepše, zdaj pa se z njimi kurbajo. Še italijanski duhovnik naj bi prinašal bolničarkam svileni perilo in z njimi občeval. »Gorje poštenemu dekletu, ki se mu ni vdal!« ⁶¹ Drugi pa so vedeli to povedati nekoliko drugače, namreč, da se je neka »avša« od tam celo hvalila, kako izmed vseh obiskovalcev prav on največ zmore. ⁶²

Številne govorice o tako bogatem ljubezenskem življenju internirank – ki so bile zagotovo bolj sublimacija (nepotešenega) spolnega nagona internirancev, kot dejan-

skega stanja – so med interniranci vzbujala močno neprijetna občutja, posebej tistim, ki so imeli v taborišču ženo ali dekle. Postrani in z obupovanjem so gledali na taboriščne oblastnike in na internirance, ki so hodili na obisk v ženske dele taborišča. Slednje so dostikrat dolžili kar, da so »izdajalci«, ki si kupujejo dekleta in lepe mlade žene. ⁶³ Jezili pa so se tudi na internirance: »res je, da je bila stiska velika, toda vseeno bi se morala zavedati, kdo in kje so. Ponosa niso imele popolnoma nohenega in to še nekatere inteligentke. Brez dvoma spada to poglavje med najtemnejše točke naše internacije.« ⁶⁴

Spolno življenje žensk je bilo bogatejše od moških internirancev, ker so poleg njih imele tudi »necivilne obiskovalce« in občudovalce. Toda zaradi teh stikov so jih postrani gledale tudi druge interniranke, ne samo interniranci. Interniranke so jih imele za »tičice«, ki so dobro živele poleg vojakov, kuharjev in oficirjev. ⁶⁵ Menile so, da gojenje ljubezenskih stikov s taboriščnimi oblastniki ni častno; da je častno, če te okupator preganja in sovraži, in da se morajo sramovati tiste, ki se z njimi poljubljajo. ⁶⁶ Politično bolj ozaveščene interniranke so videvalle, da so ljubezenske stike s Italijani gojile »zaščitenke«. Na Rabu so šotor, v katerem so živele le-te, skrivaj imenoval »javna hiša«. Okrog njega naj bi namreč bilo nemiro še ob tistih urah, ko je vse drugod že spalo. Tu in tam je hušnila senca italijanskega vojaka in naokoli je šepetalo nekaj parov. ⁶⁷ Včasih pa je kak italijanski oficir menda tudi cele ure preležal v šotoru. Če je takšna ženska šla s skodelico v kuhinjo, se je tam – po spominjanjih nekdanje rabske interniranke – »pri vojaku nažrla in še v šotor je prinesla. Take ptičice so živele tudi po ambulantah in so kradle bolnim revežem kruh, zvečer pa so se sprehajale z oficirji ali pa se med šotori poljubovale z vojaki.« ⁶⁸

Opombe:

¹ Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo in Institut narodne osvoboditve pri predsedstvu vlade LRS: Zločini italijanskega okupatorja v »Ljubljanski pokrajini«, I. knjiga: Internacija, Ljubljana, 1946, str. 67 (v nadaljnjem: Internacija).

² Internacije, str. 66; Andrej Zlobec: Za blagor očetnjave, Ljubljana, 1981, str. 245.

³ Stanko Samsa: Atovo pismo iz internacije; cit. Bogomil Gerlanec: Mladi rod Kočevske proti okupatorju, Ljubljana, 1953, str. 37–38.

⁴ Internacije, str. 66–67.

⁵ Internacije, str. 67; A. Zlobec, ib., navaja, da je njegova družina prejela 550 lir podpore mesečno.

⁶ Franc Novak: Spomini na internacijo v Gonarsu in Reniciju, Notranje Gorice, 1943 (?), I. zvezek. Rokopis v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, fascikel Taborišča I.

⁷ Francka Lekan – Lauseger: Bila sem na otoku smrti, Ljubljana, 1973, v: TV – 15, XI/37; Silverij Pakiž: Internacijsko taborišče na otoku Rabu in interniranci v njem, v: Rabski zbornik, Ljubljana, 1953, str. 36; Vinko Vilfan: V nedeljo bo odkrit spomenik žrtvam zloglasnega fašističnega taborišča na Rabu, Ljubljana, 1953, v: Ljudska pravica – Borba, XVIII/227, str. 5; Katarina Majzelj: S petimi otroki na Rab, Ljubljana, 1970, v: Stana Gerk idr.: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, I. knjiga, str. 379; Poročilo o taborišču v Trevisu, oktober 1942. Rokopis v AIZDG, ib.; Nande Žužek: Matura za bodočo žico, Ljubljana, 1974, v: TV – 15, XII/5.

⁸ Albina Janež: V Bakru in na Rabu; Ivanka Brežič: V internaciji; Joško Miklič: Iz dni mojega trpljenja; Ludvik Panter: Umrl mi je ata; Mirko Pantar: Rab je izpil našo kri; Marica Štimec: Interniranka; vse te spise interniranih otrok cit. Gerlanec, ib., na straneh 60–68; Majzelj, ib., str. 379–380; France Šušteršič: Trg lakote, Ljubljana, 1977, str. 185.

⁹ Milena Mohorič: Motivi z Raba, Ljubljana, 1946, str. 11.

¹⁰ Razmere na Rabu in Poročilo o taborišču v Trevisu, oboje je napisal isti, nepodpisni obiskovalec navedenih taborišč v oktobru

- 1942; Janež, ib.; Štimec, ib.; Rezka Brodarič: Trpljenja polno leto 1942, Novo mesto, 1954, v: Dolenjski list, V/16; Šušteršič, ib.
- ¹¹ Janež, ib.
- ¹² Janež, ib.; Štimec, ib.; Šušteršič, ib., str. 278.
- ¹³ Poročilo o taborišču v Trevisu.
- ¹⁴ Vladimir Miklič: Razočaranje; M. Pantar, ib.; Ferdinand Troha: Iz strašne mučilnice; Janež: Naši dragi so ostali v tujini; Milan Cimprič: Spomini na Gonars; Nada Cimprič: Lakota v Trevisu; vse cit. v Gerlanc, ib., str. 66–71.
- ¹⁵ Miklič, ib.; Brežič, ib.: Ivanka Rus: Skozi zapor v belgijski kasarni v Gonars, v: Gerk idr., ib., str. 368.
- ¹⁶ Miklič, ib.
- ¹⁷ »d« v Slovincu, XXI/10, str. 3, Ljubljana, 1943.
- ¹⁸ Mohorič, ib., str. 26.
- ¹⁹ Juš Kozak: Lesena žlica, I. del, Ljubljana, 1947, str. 378.
- ²⁰ Anica Troha: Poplava na Rabu; Vinko Cimperman: Granate iz Lašč; Alojz Kern: Kaj pripovedujejo stari oče o internaciji; Stanko Samsa: Atovo pismo iz internacije; vse cit. Gerlanc.
- ²¹ Manica Koman: Kam naj grem?, v: Rabski zbornik, str. 82.
- ²² Kozak, ib., str. 320.
- ²³ Mohorič, ib., str. 35.
- ²⁴ Jože Javoršek: Nevarna razmerja, Maribor, 1978, str. 14.
- ²⁵ Kot op. 23.
- ²⁶ Razmere na Rabu ..., str. 3.
- ²⁷ Jože Jurančič: Koncentracijsko taborišče Rab, Ljubljana, 1979, str. 10; tipkopis pri Komisiji za bivše politične zapornike, internirance in izgnance pri ZZB NOV Slovenije.
- ²⁸ Branka Jurca: Pod bičem, Ljubljana, 1945, str. 16.
- ²⁹ Ib., str. 27.
- ³⁰ Marijan Tršar: Ustna informacija, Ljubljana, junij 1980.
- ³¹ Jurca, ib., str. 25.
- ³² Jurca: Pod bičem, str. 25; ista: Gonars, v: Gerk idr., ib. k, str. 344; Rus, ib., str. 368.
- ³³ Kot op. 31.
- ³⁴ Rus, ib., str. 368.
- ³⁵ Jurca: Gonars, str. 347.
- ³⁶ Kot op. 34.
- ³⁷ K. III.: Spomini na taborišče Rab in Gonars, Ljubljana, 1953, v: Naša vez, II/5, str. 5.
- ³⁸ Brodarič, ib., št. 16, str. 4.
- ³⁹ Tone Bezek: Dnevnik iz Gonarsa, pisan v Gonarsu, 1942, faksimile v: Jože Martinčič: Beg iz Gonarsa, Ljubljana, 1978, zapis z dne 20. in 29. maja 1942; Šušteršič, ib., str. 155–156; Beno Zupančič: Noč in dan, Ljubljana, 1980, str. 255, 262 in 265; Savo Janežič: Ustna informacija, Ljubljana, junij 1979.
- ⁴⁰ Savo Kamenšek: Gonars, Monigo, Visco, rokopisni zvezek pesmi različnih avtorjev, ki so nastale v letih 1942/43 v navedenih taboriščih; zvezek hrani avtorjeva vdova; Zupančič, ib., str. 265.
- ⁴¹ Šušteršič: Rab 1943, Ljubljana, 1973, v: Borec, XXV/10, str. 548.
- ⁴² Kamenšek, ib.; Nande Žužek: Matura za bodočo žico, Ljubljana, 1974, v: TV – 15, XII/5.
- ⁴³ Žužek, ib.
- ⁴⁴ Poročilo o taborišču Treviso ...
- ⁴⁵ Cit. Kamenšek, ib.
- ⁴⁶ Žužek, ib., št. 6.
- ⁴⁷ Glej Kamenšek, ib.
- ⁴⁸ Razmere na Rabu ..., str. 1; Poročilo o taborišču Treviso ...; Šušteršič: Trg lakote, str. 271, 304 in 313.
- ⁴⁹ Šušteršič, ib., str. 328.
- ⁵⁰ Janežič, ib.
- ⁵¹ Žužek, ib., št. 6; Marijan Ažman: Koncentracijska taborišča Gonars – Padova (Italija), Ljubljana, 1974, str. 32; tipkopis hrani avtor.
- ⁵² Kamenšek, ib.; Žužek, ib., št. 6.
- ⁵³ Šušteršič, ib., str. 156.
- ⁵⁴ Zupančič, ib., str. 289.
- ⁵⁵ Franc Šlajpah – Aki: Dnevnik iz Padove, pisan v Padovi, 1942/43, zapis z dne 26. septembra 1942; rokopis v AIZDG, fasc. Taborišča I.
- ⁵⁶ Janežič, ib.
- ⁵⁷ Franc Potočnik: Koncentracijsko taborišče Rab, Koper, 1975, str. 153.
- ⁵⁸ Šušteršič, ib., str. 159.
- ⁵⁹ Ib., str. 158.
- ⁶⁰ Slovenski interniranci na Rabu, str. 10; tipkopis v AIZDG, fasc. Akcesija 163; Brodarič, ib.; Potočnik: Rab in slovenski izdajalci, str. 3; tipkopis v AIZDG, fasc. Taborišča I; Šušteršič, ib., str. 159–165; Janežič, ib.
- ⁶¹ Potočnik: Rab in slovenski izdajalci, str. 6; potočnik: Novi dom ..., str. 1; tipkopis ib.; Šušteršič, ib., str. 158.

⁶² Ko op. 58.

⁶³ Potočnik: Rab in slovenski izdajalci, str. 3.

⁶⁴ Slovenski interniranci na Rabu, ib.

⁶⁵ Brodarič, ib.

⁶⁶ Rus, ib., str. 369.

⁶⁷ Mohorič, ib., str. 5.

⁶⁸ Kot op. 65.

VPLIV TABORIŠČNEGA ŽIVLJENJA NA SANJE

Mnogi interniranci so taboriščni vsakdanjik najlaže prenašali takrat, ko so spali: takrat jih ni mučila ne lakota ne skrb in ne strah.¹ Menili so, da je spanje v taborišču še posebej važno, ker prinaša pozabljenje in vrača moči.² Po zajtrku so tako nekateri spali »naprej ves dan«³ in so tako rekoč cele dneve internacije preprosto prespali.⁴ Nekateri so bili kmalu tako preležani in prespani, da so bili ponoči od druge ure dalje popolnoma budni, če so se zbudili. To pa se jim je dogajalo navadno štirikrat do šestkrat na noč, kadar so se pač obrnili.⁵ »Ko se prve dni do sitega napiše, te spanje zapusti, kakor ljubezniv prijatelj. Dolge ure dnevnega in nočnega bedenja so pravzaprav najhujše. Čas se je razkrojil, ure ne tečejo več ... notranja ura v tebi postane podobna zaspani živali: zlepa je ni mogoče pripraviti ne v jezo ne v veselje. Človek bi dal ne vem kaj za požirek hladne vode, za pihljaj svežega vetra, za skedo krompirja ali fižola, za skodelico kaše, za nekaj ur trdnega spanca. A kaj ko nimaš ničesar. Obrani si kot drevo pozimi, življenje se sprevrta v životarjenje.«⁶

Hladni dnevi, ki so nastopili z jesenjo in zimo 1942. leta, so prinesli dodatne tegobe; ker so bili zvečine brez toplega perila, cele noči niso mogli spati.⁷ Spanje je za veliko večino postala zoprna borba z mrazom, bolečimi kostmi, ozkim prostorom, večnim tiščanjem na vodo in temo do zore.⁸ Od oktobra in novembra 1942. leta dalje se je zlasti v taboriščih na Rabu in v Reniciju med interniranci močno razpasel mrčes vsake vrste. Nekdanji interniranci trdijo, da ni fraza, če se reče, da so marsikoga uši dobesedno požrle.⁹ Tedaj so le redki srečneži, ki so premogli preobleko in imeli srečno roko pri lovu, ponoči le imeli mir.¹⁰ Kdor vsega tega ni imel, je o nočnem le sanjal, če se vsaj uro na dan ni zamudil s temi »domačimi živalmi«.¹¹ Seveda pa tudi ta nadloga, kakor nobena druga, ni prizadela vseh internirancev enako. Bolj siti in topleje oblečeni interniranci so tako iskali v spanju in sanjah več pozabljenja. Ko so zaspali, je vse naokoli utonilo neznanokam; prestopili so v nov svet, na katerega so v taborišču skorajda že pozabili: pisan, ljub, poln neizrekljive lepote, tudi če je bila kdaj bridka. Ljubi obrazi so se jim v sanjah po dolgem nasmihali, kot da bi jih hotel od daleč ohraniti in jim dati upanja.¹² Nasprotno pa so lačni in prezeblji interniranci imeli večkrat slabe sanje, sanjari in sanjali so bolj o hrani kot o ljubezenskih doživetjih.¹³ Kajti zaradi taboriščnega načina življenja niso mogli več »normalno« (tj. tako, kot pred internacijo) misliti, hrepeneti, pričakovati, se veseliti.¹⁴ Sanjali so kmalu skoraj samo še o kruhu, pozabili pa so na ljudi, na družino, na prijatelje, na ljubico, na vse, kar jim je bilo še pred kratkim pri srcu.¹⁵ Če so sanjali o domu, o materi, so jo, »kot zakleto«, lahko videli samo ob štedilniku, na mizi pa skledo krompirja ali fižola.¹⁶ Šele kadar so se nekoliko bolj najedli, se jim je vrnilo vsaj malo »ljubezenskih sanj«.¹⁷ Noči so bile za večino na ta način še daljše, še bolj zoprne: cele ure brez spanja, bolj in uši pa brez števila.¹⁸ Takim so sanje »izpolnjevale sanjske more s podobami mešanice dobrega in zla, neresnice z resnico. Prebujen pa si se v notranjosti trgal od ihte, bojeval brez orožja, v viziji.«¹⁹

Take noči so si pogosto skušali skrajšati na ta ali oni način; s tem pa so navadno motili druge v svoji bližini. Prihajalo je tudi do hudih napetosti v medsebojnih odnosih, kar je občutja skupnosti in tovarštva močno razdiralo: »Ob petih začne eden, ki mu je dolgčas in ne spi, ker se cel dan valja po pogradu, cepiti hlode v baraki, kaj zato, če se jih 200 zbudi in bulji nato v temo, samo da se on zabava pri peči. Ali: ... 14 ur imaš časa za pogovor med dnevom ... Pogovoriti se itak kaj nimaš. Toda ne: ob 2 uri zjutraj začneš lepo s sosedom 'razgovor ugodni' ... tj. ali je menažka polna do rokavic ali ne; nato kaj najraje ješ in nato sledi krasen jedilni list; ali pa se spraviš na prijetno obrekovanje. Če zbudiš s tem sosede, prava figa: 'jebi ga!', po tukajšnjem geslu. Tako ti prijazni sosede daljšajo pregnanstvo še za peklenske ure strmenja v temo na trdem pogradu, namesto da bi sanjal kaj lepega o svojih in si tako prikrajšal muko.«²⁰

Taboriščni način življenja je dajal sanjam svojstveno funkcijo in pomen, hkrati pa je vplival tudi na vsebino sanj. Ob jutrih, ko so vstajali, so si večkrat pripovedoval sanje in jih tolmačili.²¹ Skoraj vsakomur se je kdaj sanjalo tako živvo o svojih dragih,²² da je mislil, da je doma, ko se je zbudil.²³ Tudi o odhodu domov se jim je dokaj pogosto sanjalo, medtem ko se nekaterim to ni nikoli.²⁴ Pogosto pa so se sanje sprevrgle tudi v pojedino in so v spanju cmokali izdaten kos svežega kruha, palačinke, češplove cmoke ali kaj podobnega.²⁵ Nekateri so zvečer komaj zatisnili oči, že so bile pred njimi polne mize raznih jedi. Z mizice pogrnji se so zajemali z velikim užitkom in slastjo, ne da bi se mogli nasititi. Ko so se zbudili, pa so žalostno ugotavljali, da so bile to le sanje.²⁶

Internirancem se je zdelo »čisto normalno«²⁷ in »logično«,²⁸ da so sanje spolnitev želja. V tem smislu so jih tudi razlagali, saj so vsake sanje pomenile, da je na poti paket.²⁹ Na ta način so tolmačili sanje tudi tisti med njimi, ki so hoteli početi to na znanstven način. Milena Mohorič s svojih feljtonih z Raba opisuje, kako so se vsi bolniki enako pritoževali nad čudno otrplostjo rok, nog in lasišča in da im po udih lazijo mravljinčji. Zdravniki in vsi ostali so zmajevali z rameni. Končno je nekdo pod naslovom »Formicolia« v italijanski diagnostiki našel razlago za njihove težave, ki so bile posledica pomanjkanja določenih snovi v telesu.³⁰ Tedaj je eden izmed bolnikov pripovedoval bolničarski »Nataša« (najverjetneje je bila to Milena Mohorič) naslednje sanje: »Sanjalo se mi je. Tako čudno. Bila je velika tovarna. Velika kolesa in stroji na vse strani. Stroji so z velikansko naglico rezali zelje, ki ga je bilo toliko, da je bilo naloženo do stropa. Tam naprej so bil velike kadi in sodi kislega zelja. Bilo ga je toliko, da bi ga bilo za ves svet dovolj. ... Zajel sem ga, kolikor sem mogel, jedel, jedel – in potem ne vem ničesar več. Zbudil sem se.«³¹

Te sanje so zapisali v bolnišnični dnevnik, ker bi jih bil po mnenju zapisovalcev »Freud vesel kot gradiva, ki potrjuje njegovo hipotezo o nastanku sanj, ki da so spolnitev želja. Človeški organizem, ki je v resničnem svetu tolikokrat prikrajšan, si najde sprostitev in odrešitev v sanjah. Tako je naš bolnik sanjal o velikanskih zalogah prav tistega hraniiva, ki je v resnici vsebovalo snovi, katere je njegov organizem najbolj pogrešal.« Hkrati naj bi bilo po mnenju Mohoričeve iz teh sanj razvidno še, da je sanje porodila telesna potreba, da so se morali v telesu izvršiti določeni materialni procesi, ki so jih potem možganski centri predelali v sanje. – »Najprej je bil človek, potem je bil šele duh, najprej je bila materija njegovega telesa, nato šele odsev materije, duh, sanje.«³²

Podrobnejša obravnava takih vprašanj, najsi bodo še tako zanimiva in privlačna, bi močno preseгла okvire in namen tega zapisa. Vendar pa je ob tem vendarle treba zapisati, da človeka ni bilo, dokler ni bilo »duha«; človek je namreč »materija njegovega telesa« in »odsev materije, duh, sanje«. Preprosto prenašanje modrosti, ki pripoveduje, da mora človek najprej jesti, piti, se oblačiti, stanovati itd. in da šele

potem lahko modruje, na ta vprašanja pomeni delati nasilje nad obravnavanim fenomenom. K temu pa velja dodati še, da bi bolnik lahko sanjal kar potrebno snov in ne rastline, ki le vsebuje precej te snovi, če bi bile sanje le gola spolnitev želja »materije njegovega telesa«. Ker v zapisanih sanjah ni bilo tako, lahko sklepamo, da so bile pogojena s kulturnim okoljem bolnika: če bi živel v drugem kulturnem okolju, bi sanjal pač tisto hranivo, ki bi imelo (namesto zelja) največ potrebne snovi.

Omenili smo tudi že, da sanje internirancev niso odražale samo njihovih želja, upanja in hrepenenja, ampak tudi njihove strahove in bojazni: poleg lepih sanj so razmeroma pogosto sanjali tudi »neprijetne«³³ oziroma »blodne«³⁴ sanje. – Zanimivo pa je, da takih sanj niso tolmačili kot spolnitev želja, prav nasprotno.

Za mnoge internirance je bilo v taboriščih tudi ponoči, ko so spali in sanjali, hudo in so pogosto sanjali intenzivne sanje o domačih, v katerih je bilo »vse pomešano in narobe«,³⁵ da so bili zaradi tega potem zjutraj »zbiti«. ³⁶ Viktor Maček si je v Reniciju 5. novembra 1942 zabeležil v dnevnik, kako je predsinočnim bridko sanjal o svojih malčkah: »Zlezel sem na nek hrib, strm kakor Osolnik ali sv. Jakob. Na vrhu je bila koča. Prišel je strahoten vihar, dan se je zaradi besnenja vihre spremenil v noč, koča je napol plesala. Končno je vdrlo ena vrata. Imel sem pri sebi Jožka, ga stisnil k sebi, da mi ga ne bi odneslo, in na čudovit način se mi je posrečilo zapreti vrata, skozi katera sta noč in grmenje kar drla. – Kasneje sem sanjal o Matjažku še huje, menda, da mi je umrl, tako da sem se zbudil sredi krčevitega joka in ves moker od solz.«³⁷

Franc Šlajpah pa si je o sanjah zapisal v dnevnik nekaj dni kasneje v Padovi tudi sledeče: »Sanje so bile danes obupne. Ženo sva se na neki prireditvi skregala in sem jo v jezi za lase potegnil. Nastopali so tudi Tine, Jože in bratranec. Veliko sem jedel različnih tort. V bifeju te prireditve sta bili teta in sestra. Na ženo sem ajfral ker je nekaj preveč gledala po par znanih osebah ...«³⁸ – Medtem ko Maček navedenih sanj ne komentira, pa je Šlajpah poskušal najti vzrok, zakaj je imel tako slabe sanje: »Najbrž sem preveč jedel in sem zato slabo spal.«³⁹

Ne glede na ustreznost oziroma neustreznost takega pojasnjevanja pa oba navedena zapisa sam po sebi dovolj zgovorno kažeta, da so bile tudi sanje internirancev pogojene z njihovim načinom življenja, z njihovim taboriščnim vsakdanjkom. Razlike med posameznimi interniranci so se sicer izkazovale tudi v razlikah v njihovih sanjah (interniranci, ki so imeli doma otroke, so sanjali o njih, tisti, ki so imeli doma samo ženo, so sanjali o nji itpd.), toda ker so slovenski interniranci iz Ljubljanske province v italijanskih taboriščih stvorili razmeroma enotno kulturno okolje, se je to odrazilo tudi v njihovih sanjah, ki so bile značilne prav za to kulturno okolje (pri čemer seveda pojmuemo kulturo v etnološkem pomenu besede). Po drugi strani pa tudi sanje, kakor noben drug element kulture slovenskih internirancev, niso bile zgolj goli odraz njihovega načina življenja, ampak so ga tudi same sooblikovale.

Božidar Jezernik

Opombe:

¹ Ivan Bratko: Teleskop, str. 171. Ljubljana, 1954.

² Karel Mauser: Ljudje pod bičem, 1. del, str. 173. Buenos Aires, 1963.

³ Rezka Brodarič: Trpljenje polno leto 1942 (za tisk priredil Jože Dular), št. 17. Novo mesto, 1954; v: Dolenjski list, V/13–18.

⁴ Henrik Kužnik: Koncentracijsko taborišče Padova, str. 23. Ljubljana, 1980; v: Bojan Ajdič idr.: BILI SO zaprti, pregnani, obešeni, ustreljeni, na suženjskem delu, UPORNI.

- ⁵ Viktor Maček: Dnevnik, zapis z dne 2. 11. 1942. Gonars – Renicci, 1942/43. Rokopis v Arhivu IZDG, fasc. Taborišča I.
- ⁶ Beno Zupančič: Noč in dan, str. 251. Ljubljana, 1980.
- ⁷ V. Maček: Pisma in sporočila iz reniccija, sporočilo z dne 17. 11. 1942. Rokopisi v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani, fasc. Ital. konc. taborišča.
- ⁸ Ib., sporočilo z dne 26. 11. 1942.
- ⁹ Franc Potočnik: Žice morje in gozdovi, str. 44. Ljubljana, 1951; Florijan Slak: Spomini na trpljenje in prganjanje, str. 57. San Martin (Argentina), 1963; v: Vestnik 1963, XIV/3.
- ¹⁰ Kot op. 5.
- ¹¹ Jakob Springer: Smrt na Rabu, št. 7. Novo mesto, 1961; v: Dolenjski list, XII/4–3; Jože Martinčič: Beg iz gonarsa, str. 42. Ljubljana, 1978; Jože Rade: Spomini na taborišče v Padovi, str. 3. Tipkopis pri Komisiji za bivše politične zapornike, internirance in izgnance pri RO ZZB SRS.
- ¹² Zupančič, ib., str. 253.
- ¹³ Ib., str. 262.
- ¹⁴ Ib., str. 285.
- ¹⁵ Ib., str. 252.
- ¹⁶ Ib., str. 285.
- ¹⁷ Kot op. 13.
- ¹⁸ Franc Novak: Spomini na internacijo v Gonarsu in Renicciju, 1. zv. Notranje Gorice, 1943. Rokopis v AIZDG, fasc. Taborišča I.
- ¹⁹ Marijan Ažman: Koncentracijska taborišča Gonars – Padova, str. 6. Ljubljana, 1974. Tipkopis hrani avtor.
- ²⁰ Maček: Pismo in sporočila, sporočilo z dne 30. 12. 1942.
- ²¹ Kot op. 18.
- ²² Franc Šlajpah: Dnevnik, zapisi z dne 22. in 24. 11. in 11. 12. 1942 in 17. 1. 1943. Padova, 1942/43. Rokopis v AIZDG, fasc. Taborišča I; Maček: Dnevnik, zapis z dne 5. 11. 1942; Maček: Pisma in sporočila, sporočilo z dne 17. 1. 1943; Novak, ib., 1. zv.; Srečko Černe: Spomini na internacijo v Trevisu in Padovi. Ljubljana, 1943. Rokopis hrani avtor.
- ²³ Šlajpah, ib., zapis z dne 14. 11. 1942. Černe, ib.
- ²⁴ Maček: Pisma in sporočila, sporočilo z dne 17. 1. 1943.
- ²⁵ Savo Kamenšek: Dnevnik Gonarsa, zapis z dne 22. 7. 1942; Ažman, ib., str. 33; Zupančič, ib., str. 252 in 262.
- ²⁶ Alojz Maršič: Spomini na taborišča Gonars, Renicci, Flossen-burg in Buchenwald, str. 21. Rokopis pri KBPZII.
- ²⁷ Černe, ib.
- ²⁸ Šlajpah, ib., zapis z dne 24. 11. 1942.
- ²⁹ Novak, ib., 2. zv.
- ³⁰ Milena Mohorič: Motivi z Raba, str. 59. Ljubljana, 1946.
- ³¹ Ib., str. 61.
- ³² Kot op. 31.
- ³³ Tone Bezek: Dnevnik iz Gonarsa, zapis z dne 17. 5. 1942. Gonars, 1942; v: Martinčič, o.c., str. 89–92.
- ³⁴ France Šušteršič: Tiranova zadnja pot. Ljubljana, 1952; v: Ljubljanski dnevnik, II/158, str. 3.
- ³⁵ Bezek, ib.; Maček: Dnevnik, zapis z dne 5. 11. 1942; Šlajpah, ib., zapisi z dne 22. 11. in 11. 12. 1942 in 17. 1. 1943; Šušteršič, ib.
- ³⁶ Šlajpah, ib., zapis z dne 11. 12. 1943.
- ³⁷ Maček: Dnevnik, zapis z dne 5. 11. 1942.
- ³⁸ Šlajpah, ib., zapis z dne 22. 11. 1942.

ko »staro sonce« odmre in se »no-
bil vsem ljudstvu od nekdaj skriv-
s. Ob »zimskem kresu« so nastale
e predstave. Na svet so se vračali ne-
ki, marveč tudi drugi »naravni« duho-
iskovali zemljane, čari so delovali u-
ral pogledi v prihodnost.

PETELINI
Pepa Petelini
velike m...
velike let, da
ANGEL
hčerke Ang
ROMAN
sin Roman
velike, druge
povrnička

Na pomoč!

Na pomoč!

Prostovoljno gasil. društvo v Mostah

vabi na

PROSLAVO 25 LETNICE

zvezano z župnim izletom

katera se vrši

9. julija 1922 na vrtu g. Fr. Karpeta v Mostah.

SPORED.

Moja soba

(Ips)

n v svoji sobi. Stena
obavaja z svetlo zeleno
r. Ukobij imam: trajno žarečo
omano, svoj havi, miso
ateri pišem nalogo, nočno
rico, namizno luč in
uge stvari. Tudi dosti slik
n. Na stlah imam: mam
nico, strica, perce, nogometse,
baše, kobejiste in pojace.
d so mi ušle pojaci,
ga bom marisal.

Ob 8. uri zjutraj zbir
Ob 1/8. uri zbirališ
Mostah. Odkoraka se ob
Skupno odkorakanje
Sv. Petra.
Na čelu svira Mengo
rodni noši.
Po sv. maši gre spre
Tabor, po Prisojni ulici, i
v Društveno ulico in Zali
Ob 14. uri vaja dom
Ob 15. uri pričetek
Ob 17. uri razni na
jubilantom.

Godba, srečolov, k
cvetličarna, razne tekne,

VSTOPNINA ZA O

Za sveže pivo, za d
preskrbljeno v lastni rezi

Društva, ki se udele
posljej radi prehrane pri
kasnejše prijave ne more

Da si društvo opomne
lelbi in se za prepluila re v

V slučaju slat

VESELE+BO

Na pomoč

Spisu kronu
na 38. rojstni
mu želi vse
in izdajanje

aliče južnih društev p
že severnih društev pu
1/18. od gas. doma v Mi
od Mestnega doma k sl

ška godba, v sprevodu

vod po Sv. Petra cest
o Martinovi cesti v Ze
sko cesto na veselilni
čega društva z vsem
reselice.

govori in razdelitev z

SPORED VESELICE.

ujandoli, šaljiva pošta
petje in prosta zabava

SEBO 2 dinarja, gasile

dro vinsko kapljico in
i.

že celodnevne spot
ovene izkaznice vsaj do
društvo jamčiti.

gnotnem očnu, v ljudno v
naprej zahvaljujemo.